

Routledge Studies in Religion

FREETHOUGHT AND ATHEISM IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

**THE DEVELOPMENT OF SECULARITY
AND NONRELIGION**

Edited by

Tomáš Bubík, Atko Remmel and David Václavík

Liberpensoj kaj Ateismo en Centra kaj Orienta Eŭropo

Ĉi tiu libro disponigas la unuan ampleksan superrigardon de ateismo, sekulareco kaj nereligio en Centra kaj Orienta Eŭropo en la 20-a kaj 21-a jarcentoj. Kontraste al stipendio kiu temigis la "malkreskon de religio" kaj sekularigadteorio, la libro konstruas sur lastatempaj tendencoj temigi la "pliiĝon de nereligio" mem. Dum la etikado de "post-komunismo" povus sugesti ĝeneraligitan percepton de la regiono, ĉi tiu enketo rivelas ke la precizaj evoluoj en ĉiu lando antaŭ, post kaj eĉ dum la komunista epoko estas surprize diversaj.

Multnacia teamo de kontribuantoj disponigas interfakajn kazesplorojn kovrante Estonion, Latvion, Litovion, Rusion, Ukrainion, Pollandon, la Ĉeĥion, Slovakion, Hungarion, Kroation, Rumanion kaj Bulgarion. Tiu aliro utiligas perspektivojn de socia kaj intelekta historio en kombinaĵo kun sociologio de religio por kovri la historian evoluon de sekulareco kaj sekulara penso, kompletigita kun sociologiaj datenoj. La studo estas enkadrigita de metodikaj kaj analizaj ĉapitroj.

Proponante gravan geografian perspektivon al la studo de liberpensoj, ateismo, sekulareco kaj nereligio, ĉi tiu ampleksa libro estos de grava intereso al akademiuloj de 20-ajarcenta socia kaj intelekta historio, sociologio de religio kaj nereligio, kulturaj kaj religiojstudoj, filozofio kaj teologio.

Tomáš Bubík estas Lektoro de Palacký University Olomouc, Ĉeĥio.

Atko Remmel estas ĉefesploristo en Tartu University, Estonio, kaj esplorkunlaboranto en Palacký University Olomouc, Ĉeĥio.

David Václavík estas lektoro de religiaj studoj ĉe Fakultato de Arto de Masaryk Universitato en Brno kaj Fakultato de Edukado de Teknika Universitato en Liberec, Ĉeĥio.

Routledge Studoj en Religio

Itala amerika Pentekostalismo kaj la Lukto por Religia Identeco Paul J. Palma

La Kultura Fuzio de Sufi Islamo
Alternativaj Vojoj al Mistika Kredo
Sarwar Alam

Hinda Kristana Literaturo en Nuntempa Hindio
Rakesh Peter-Dass

Religio, Moderneco, Tutmondiĝo
Nacio-ŝtato al Merkato
François Gauthier

Genro kaj ortodoksa kristanismo
Redaktis Helena Kupari kaj Elena Vuola

Muziko, Markado, kaj Konsumanta Kulturo en Preĝejo
Hillsong en Fokuso
Tom Wagner

Transforma Formado en Aziaj Religioj
Subtilaj Korpoj, Spacaj Korpoj
Redaktis George Pati kaj Katherine Zubko

Amaskomunikilaro kaj la Scienco-Religia Konflikto
Thomas Aechtner

Liberpensado kaj Ateismo en Centra kaj Orienta Eŭropo
La Evoluo de Sekulareco kaj Nereligio
Redaktis Tomáš Bubík, Atko Rimmel kaj David Václavík

Por pliaj informoj pri ĉi tiu serio, bonvolu viziti: www.routledge.com/religion/series/SE0669 .

Liberpenso kaj Ateismo en Centra kaj Orienta Eŭropo

La Evoluo de Sekulareco kaj
Nereligio

Redaktis Tomáš Bubík, Atko Remmel
kaj David Václavík

Unue publikigita 2020

fare de Routledge

2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN kaj de Routledge

52 Vanderbilt Avenue, New York, NY 10017

Routledge estas premsigno de la Taylor & Francis Group, informa komerco

© 2020 elekto kaj redakcia afero, Tomáš Bubí k, Atko Rimmel kaj David Václaví k; individuaj ĉapitroj, la kontribuantoj La rajto de Tomáš

Bubí k, Atko Rimmel kaj David Václaví k esti identigitaj kiel la aŭtoroj de la redakcia materialo, kaj de la aŭtoroj por iliaj unuopaj ĉapitroj, estis asertita laŭ sekcioj 77 kaj 78 de la Kopirajto, Dezajnoj kaj Patentoj-Leĝo 1988.

Ĉiuj rajtoj rezervitaj. Neniu parto de ĉi tiu libro povas esti represita aŭ reproduktita aŭ utiligita en ajna formo aŭ per ajna elektronika, mekanika, aŭ alia rimedo, nun konata aŭ ĉi-poste inventita, inkluzive de fotokopiado kaj registrado, aŭ en iu ajn informstokado aŭ retrosistemo, sen skriba permeso. de la eldonejoj.

Varmarko-avizo: Produktaj aŭ kompaniaj nomoj povas esti varmarkoj aŭ registritaj varmarkoj, kaj estas uzataj nur por identigo kaj klarigo sen intenco malobservi.

Brita Biblioteko-Katalogado-en-Publikadatumo Katalogo-rekordo por ĉi tiu libro estas havebla de la Brita Biblioteko- Biblioteko de Kongreso-

Katalogado-en-Publikadatumo Katalogo-rekordo por tiu ĉi libro estis petita

ISBN: 978-0-367-22631-2 (hbk)

ISBN: 978-0-429-27607-1 (ebk)

Kompletita en Sabon
de Apex CoVantage, LLC

Enhavo

Listo de kontribuantoj	vii
1 Studado de liberpensoj kaj ateismo en Centra kaj Orienta Eŭropo: enkonduko	1
ATKO REMMEL, DAVID VÁ CLAVÍ K KAJ TOMÁŠ BUBÍ K	
2 Bulgario: liberpensoj kaj ateismo en la ombro de etnofiletismo	9
DIMITAR DENKOV, GEORGI VULČEV KAJ VALENTINA GUEORGUEVA	
3 Antiklerikalismo, nereligieco kaj ateismo en Kroatio	33
NIKOLINA HAZDOVAC BAJIĆ, DINKA MARINOVIĆJEROLIMOV KAJ BRANKO ANČIĆ	
4 Liberpensuloj kaj ateistoj en la Ĉeĥaj Landoj en la 20a jarcento	58
TOMÁŠ BUBÍ K KAJ DAVID VÁ CLAVÍ K	
5 Ateismo kaj Liberpensoj en la estona kulturo	84
ATKO REMMEL KAJ MEELIS FRIEDENTHAL	
6 Liberpensoj, ateismo kaj antiklerikalismo en 20-a jarcento Hungario	111
MARGIT BALOGH KAJ ANDRÁS FEJÉ RDY	
7 La trajektorioj de ateismo kaj sekularigo en Latvio: de la germana klerismo ĝis nuntempa sekulareco	137
MĀRA KIOPE, INESE RUNCE KAJ ANITA STASULANE	

vi Enhavo

8 La socia historio de malreligio en Litovio (de la 19-a jarcento ĝis la nuntempo): inter marĝeniĝo, monopolo kaj malrespekto? 155

MILDA ALIŠAUSKIENĖ

9 Sekularismaj sociaj movadoj en Pollando: historio, instituciigo, repertuaro de agoj 177

HENRYK HOFFMANN KAJ RADOSŁAW TYRAŁA

10 Rumanio: inter liberpenso, ateismo kaj religio 207

LUCIAN TURCESCU

11 La pintoj kaj valoj de ateismo en Rusio 233

ELENA STEPANOVA

12 Slovakio kiel lando sen ateismo sed kun historio de ateismo 258

MIROSLAV TÍŽEK

13 Ateismo en la kunteksto de la sekularigo kaj malsekularigo de Ukrainio en la 20-a jarcento 284

ANNA MARIYA BASAURI ZIUZINA KAJ OLEG KYSELOV

14 Nereligio en la CEE-regiono: kelkaj rimarkoj 310

TOMÁŠ BUBÍK, DAVID VÁCLAVÍK KAJ ATKO REMMEL

Indekso 325

Kontribuantoj

Tomáš Bubík estas Lektoro en Palacký University Olomouc en Ĉeĥio kie li gvidas la unuon por la Studo de Religio ĉe la Fakultato de Arto. Liaj esplorinteresoj estas historio, teorio kaj metodaro de la studo de religioj, studo de modernaj formoj de ateismo kaj ne-religio kaj lastatempe kognan studon de religioj. Li nuntempe respondecas pri du esplorprojektoj: unu estas temigis la kognan studon de religio kaj sur konstruado de kognan teamo kaj laboratorio. Li samtempe laboras pri la projekto Freethought, Atheism and Sekularization in Central and Eastern European Countries in the Twentieth Century, projekto kiu inkludas 15 specialistojn en la kampo de 12 landoj en Centra kaj Orienta Eŭropo. Bubík estas prezidanto de la Ĉeĥa Societo por Studado de Religioj ekde 2015 kaj 2018.

Atko Remmel estas ĉefesploristo de religiaj studoj ĉe la Lernejo de Teologio kaj Religiaj Studoj, kaj esploristo de kultursciencoj ĉe la Instituto de Kultura Esplorado, Universitato de Tartu, Estonio. Liaj esplorinteresoj inkludas socian kaj intelektan historion, kontraŭreligian politikon kaj ateistan propagandon en Sovet-Unio, la historion de nereligiaj tradicioj, (ne)religion kaj naciismon, rilatojn inter religio kaj scienco, sekularigado kaj religia ŝanĝo, kaj nuntempaj formoj de (ne)religio kaj spiriteco. Li estas verkinto de pli ol tridek akademiaj publikaj oĵoj.

David Václavík estas Lektoro de Religiaj Studoj ĉe Fakultato de Arto de Masaryk Universitato en Brno kaj Fakultato de Edukado de Teknika Universitato en Liberec, Ĉeĥio. Li temigas la problemojn de metodaro de la akademia studo de religio kaj la rolo de religio en nuntempaj socioj, precipe en Centra kaj Orienta Eŭropo ankaŭ.

Li estas aŭtoro aŭ kunaŭtoro de ok libroj kaj pli ol kvindek artikoloj kaj studoj. Inter ili estas Sociologie nových náboženských hnutí (Sociologio de Novaj Religiaj Movadoj, 2005), Nábožensství a moderní česká společnost (Religio kaj Moderna Ĉeĥa Societo, 2010) aŭ Proměny amerického náboženství (Transformoj de Religio, 2005).

viii Kontribuantoj

Meelis Friedenthal estas nuntempe ĉefesploristo ĉe la Universitato de Tartu Biblioteko kaj Pro Futura Scientia ulo ĉe la Sveda Kolegio por Altnivela Studo. De 2008-2013 Friedenthal laboris en Tartu University-biblioteka projekto koncerne la intelektan historion de la baltaj provincoj de la sveda kaj rusa imperioj. De 2014 ĝs 2015, Friedenthal estis ulo ĉe la Lichtenberg-Kolleg, Distrikto Göttingen, kun la esplorfokuso sur la koncepto de toleremo en fruaj modernaj germanaj universitatdisputoj.

En 2018–2019 Friedenthal estis alvojaĝanta ulo ĉe la Max-Weber-Kolleg en Erfurto, Germanio laborante kun universitataj disputoj pri pneumatologio. Liaj publikaĵoj inkludas ko-redaktitan volumon "Religiooni ja ateismi ajalooost Eestis" [Pri la Historio de Religio kaj Ateismo en Estonio] (2012, kun Atko Rimmel) kaj Early Modern Disputations and Disertations in an Interdisciplinary and European Context (kune kun Robert Seidel). kaj Hanspeter Marti, venonta 2020).

Inese Runce doktoriĝs pri historio. Ŝi diplomiĝs ĉe Fordham-Universitato kaj Universitato de Latvio (Fakultato de Historio kaj Filozofio) Nun ŝi estas ĉefesploristo ĉe Instituto de Filozofio kaj Sociologio/Universitato de Latvio, preleganto pri la balta historio, kulturaj kaj etnaj studoj ĉe la Fakultato. de Homarscienco/Universitato de Latvio. La esplor- kaj kompetentecaj kampoj: la rilatoj inter la Ŝtato kaj Eklezio, historio de eklezio, religia politiko, historio de etnaj kaj religiaj komunumoj, moderne historio de Latvio.

Aŭtoro de monografio "Mainī gās divspēles. Valsts un Baznī cas attiecī bas Latvijā: 1906-1940 (The Vacillating Double Games: The Relations between The State and Church in Latvia: 1906-1940). – Riga: LU FSI, 2013".

Māra Kiope estas altranga esploristo de religiaj studoj kaj religia filozofia esplorgrupo de Instituto de Filozofio kaj sociologio/Latvia Universitato; plenkunstara profesoro pri Filozofio, Riga Higher Institute of Religious Science filiigita al Lateran Pontifical University, Romo. Sciencaj interesoj estas en sfero de filozofio de religio, kognativa fenomenologio, herme-neŭitiko de spirita kresko, ekzisteca tomismo. Ŝi havas sperton en politika, media kaj kristana ekumena ĵ urnalismo. Aŭtoro de monografioj 'Veru kaj Lingvo', 'La Ĉeesto: intelekta biografio de latva kaj brazila jezuita filozofo Stanislavs Ladusans', 'La Kredo kaj Racio en Latvio XIX-XX jarcentoj'.

Radosław Tyrała, doktoro pri sociologio, asistanto profesoro en la Fakultato de Homaraj ĉe AGH-Universitato pri Scienco kaj Teknologio en Krakovo. Liaj akademaj interesoj koncentriĝs pri sociologio de religio kaj nereligio, sociologio de scio, sociologio de sociaj movadoj kaj sociologio de medicino (nuntempe li laboras pri la esplorprojekto pri kontraŭvakcinado-movado). La aŭtoro (en la pola) de la sekvaj libroj: O jeden tak-son za duż o: Rasa jako kategoria społ ecznie problematyczna (Taksono Tro multaj: Raso kiel diskutibla kategorio, 2005), Dwa bieguny ewolucjonizmu:

Nauka i religia w poznawczym wyścigu zbrojeń (Oposite Poles of Evolutionism: Arms Race between Science and Religion, 2007) kaj Bez Boga na co dzień (Sociologia ateizmu i niewiary (Ĉiutaga Vivo Sen Dio. Sociologio de Ateismo, 201 kaj Nekredo) . La lasta estis aljuĝita fare de The Stanisław Ossowski Prize en 2014.

Henryk Hoffmann, estas emerita lektoro de religiaj studoj. Ekde 1977 li laboris ĉe la Instituto de Religiaj Studoj de la Jagelona Universitato. En la jaroj 1910–1915 - li estis la Estro de la Sekcio de Religia Historio de la Instituto de Religiaj Studoj de la Jagelona Universitato. De 2010–2015 li estis la ĉefredaktoro de la periodaĵo "Nomos. Revuo por la Studo de Religioj". Li estas membro de la administra estraro de la Pola Societo por Studado de Religioj, membro de la redakcio de "The Religious Studies Review", kaj ankaŭ membro de la redakcio (kaj aŭtoro de multaj eldonaĵoj) en internaciaj religiaj revuoj. Li estas la verkinto de pli ol 200 sciencaj artikoloj. en ĉi tiu monografio: (doktoro) Astralistiko. Skizoj el la historio de polaj religiaj studoj, Krakovo 1991, Nomos (ankaŭ eldonita en la rusa sub la titolo: Звезды и Боги, Астрально-мифологическая школогическая школа вери вела в ровела в ровела в ровезды и Боги. . Бабинов, Севастополь 2003 МФ "Максимум"; (habilitiĝo)

Historio de polaj religioj, 1873–1939, Krakovo 2004, Eldonisto de la Jagelona Universitato - ankaŭ publikigita (plilongigita versio de la periodo post 2-a Mondmilito) en la ukraina lingvo: Історія релігінзнавства в Польщі, Дух і Літера; О религии и религиозности, Севастополь, 2006, "Максим".

Anita Stasulane estas Profesoro pri Historio de Religioj kaj Direktoro de la Instituto de Homaroj kaj Sociaj Sciencoj en Daugavpils University, diplomiĝis Latva Universitato (1985) kaj Pontifical Gregorian University en Romo, Italio (1998). Ŝi laboris ĉefe pri la novaj religiaj movadoj, kaj precipe havas kompetentecon pri kvalitaj, inkluzive de etnografiaj, esplormetodoj kaj havas sperton en plenumado de internaciaj esplorprojektoj: FP6 SAL, FP7 MYPLACE, FP7 MYWEB. Nuntempe ŝi gvidas la DU-partnerecon en du H2020-projektoj: ECDP kaj ĈEFO. Ŝi publikigis vaste pri la temoj kiel ekzemple okcidenta esoterismo, Teozofio, junulara kulturo kaj nuntempa religieco. Ĉefredaktoro de "Kultūras Studijas" (Kulturaj Studoj).

Elena Stepanova (D-ro Hab. 1999) estas Ĉefesploristo, Instituto por Filozofio kaj Juro (Urala Branĉo de la Rusa Akademio de Sciencoj, Jekaterinburg, Rusio), kaj Ĉefesploristo, Laboratorio de Rekono, Toleremo kaj Multkulturismo (Urala Federacia Universitato, Jekaterinburg, Rusio). Ŝi publikigis pli ol 80 artikolojn kaj du libro-longajn analizojn pri la religio en post-sekulara aĝo, kaj en post-sovetia Rusio.

x Kontribuantoj

Milda Ališauskienė estas profesoro ĉe la Sekcio de Politikaj Sciencoj en Universitato Vytautas Magnus, Kaunas, Litovio. Ŝiaj esplorinteresoj inkludas religion en la post-socialisma socio, religio kaj ŝtatrilatoj, religia diverseco kaj religia fundamentismo, novaj religioj kaj nereligio.

En 2011 kune kun Ingo W. Schroeder ŝi kunredaktis volumon "Religia Diverseco en Postsovetia Societo" (Ashgate, ekde 2016 - Routledge). En 2014 post kompletigo de la nacia scienca projekto "Kogno de Religia Diverseco en Litovio: Formoj de Alternativa Religieco" financita de Litova Konsilio por Esplorado kune kun kolegoj ŝi publikigis publikan stipendiolibron "Religia Diverseco en Litovio: Portretoj, Festivaloj kaj Ĉiutago". Vivoj". En 2017 ŝi estis gastredaktisto de Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions speciala numero pri novaj religioj en Orienta Eŭropo. M. Ališauskienė en 2015–2017 funkciis kiel prezidanto de la Internacia Societo por Studado de Novaj Religioj (ISSNR). Ekde 2015 ŝi funkcias kiel membro de la administra estraro de la Internacia Asocio por la Historio de Religioj (IAHR). En 2016 ŝi estis Fulbright-vizita akademiulo ĉe la Universitato de Kalifornio en Santa Barbara. Ekde 2018 ŝi servas en la Estraro pri Esplora Komitato de Internacia Sociologia Asocio 22 Sociologio de Religio.

Oleg Kyselov estas altranga esploristo ĉe la HS Skovoroda Instituto de Filozofio de la Nacia Akademio de Sciencoj de Ukrainio. Li ricevis sian PhD en religiostudoj de Taras Shevchenko National University de Kyiv. Li estas la aŭtoro de la libro *Феномен екуменізму в сучасному християнстві*

(Fenomeno de Ekumenismo en Moderna Kristanismo, 2009). Li estis unu el la fondintoj de la NGO- Laborejo por la Akademia Studo de Religioj de Ukrainio (ĝis 2018 - Junulara Asocio por la Studo de Religioj) en 2004 kaj membro de ĝa Ĉefestraro (2006–2011), Vicprezidanto (2011–2013), kaj Prezidanto (2013-2015). Li estas la ĉefredaktoro de la ĉiujara ĵurnalo *Релігієзнавчі нариси* (Eseoj pri Religiaj Studoj). Li estas membro de la Organiza Komitato de la Internaciaj Konferencoj pri Religio en Minsko (Belorusio). Li nuntempe verkas doktoran tezon pri scienca ateismo en sovetia Ukrainio. Liaj ĉefaj interesoj inkludas sociologion de religio, interreligiajn rilatojn, kaj historion de religiostudoj.

Anna Mariya Basauri Ziuzina estas lektoro ĉe la Sekcio de Teologio kaj Religiaj Studoj de la Nacia Pedagogia Dragomanov Universitato. Ŝi ricevas sian PhD en religiostudoj por sia esplorado de la moderna juda teologia eduko. Ŝi estas membro de la Laborrenkontiĝo por la Akademia Studo de Religioj kaj estis membro de ĝa Ĉefestraro dum pluraj jaroj. Ŝi estis la direktoro de la Centro de Jew-ish Studies kaj organizis plurajn judajn somerlernejojn por studentoj kaj fruaj aviad-kompaniaj akademiuloj. Ŝi estas kunredaktoro de du kolektoj de artikoloj. *вчення (judismo :*

Studo de Historio kaj Doktrino, 2011), kaj la redaktisto de *Иудаїзм: гендерні та регіональні дослідження* (Judaismo: Sekso kaj Regionaj Studoj, 2013).
Ŝiaj ĉefaj interesoj inkludas Judaic Studies, Gender Studies kaj sovietian sciencon ateismon.

Nikolina Hazdovac Bajić havas Ph.D. en sociologio de la Fakultato de Homaroj kaj Sociaj Sciencoj en Zagrebo, Kroatio. Ŝi laboras kiel postdoktorino ĉe la Instituto de Sociaj Sciencoj Ivo Pilar, regiona centro Dubrovnik. Ŝia scienca kaj esplorintereso en la kampo de sociologio de religio koncernas tradician eklezian religiecon, ne-religiecon kaj ateismon kaj rolon de (ne)religio en kroata socio, same kiel en aliaj mezeŭropaj kaj orienteŭropaj landoj. Ŝi estas la administra redaktisto de RASCEE (Religio kaj Socio en Centra kaj Orienta Eŭropo) ĵurnalo.

Dinka Marinović Jerolimov, Ph.D. en sociologio de religio (Universitato de Zagrebo) estas altranga esploristo kaj direktoro ĉe la Instituto por Socia Esploro en Zagrebo. Ŝiaj ĉefaj intereskampoj estas tradicia eklezia religio, minoritataj religioj, religia edukado, junulara religieco same kiel nereligieco kaj ateismo. Ŝia intereso en CEE-regiono konfirmas multjaran partoprenon kiel membro de la ISORECEA (La Internacia Studo de Religio en Orienta kaj Mezeŭropa Asocio) Reganta Estraro kaj la Redakcio de ĝia revuo RASCEE (Religio kaj Socio en Centra kaj Orienta Eŭropo). Ŝi estis Prezidanto de ISORECEA de 2014 ĝis 2018.

D-ro Branko Ančić estas Esplorkunlaboranto ĉe la Instituto por Socia Esploro en Zagrebo kie li estas Estro de la Centro por Esplorado pri Sociaj Neegalecoj kaj Daŭripovo. Lia scienca kaj esplorintereso inkludas sociologion de religio, sociologion de sano kaj socian ekologion. Liaj publikaĵoj inkluzivas analizon de ateismo kaj ne-religieco en Eŭropo (Oxford Handbook of Atheism, Oxford University Press, 2014), esploron de ligo inter religio kaj sano (Sociology and Space, 2011), esploron de por-mediaj sintenoj kaj konduto en Eŭropo (Sustainability Perspectives from the European Semi-Periphery, Institute for Social Research in Zagreb and Heinrich Böll Stiftung Croatia, 2014), publika percepto de klimata ŝanĝo (Croatian Meteorological Journal, 2016) kaj interpreto de dekreskaj sintenoj en Eŭropo (Verda Eŭropa - media konduto kaj sintenoj en Eŭropo en historia kaj transkultura kompara perspektivo, Routledge, 2017; Ekologia Ekonomiko, 2019.). Li instruas en la Universitato de Zagrebo kaj Universitato de Rijeka. Li ankaŭ estis sur esplorvizitoj ĉe la Universitato de Cardiff, Universitato de Vieno kaj GESIS-instituto en Kolonjo.

Dimitar Denkov estas Profesoro pri Historio de Filozofio ĉe Fakultato de Filozofio de Universitato de Sofio, Bulgario. Li temigas la germanan Idealismon, Fenomenologion, Socian Filozofion kaj Historion de Bulgario

xii Kontribuantoj

Kulturo kaj Politiko. Li estas aŭtoro de sep libroj, kvin lernolibroj kaj pli ol kvindek artikoloj kaj studoj. Inter ili estas 17 de junio de Simeon Simeon Saxe-Coburg-Gotha, 2002, Kio estas klerismo?, 2011, Enkonduko en Filozofion 2016. Li tradukis en bulgarajn verkojn de Im. Kant, G. Hegel, K. Marx, E. Husserl, M. Heidegger, H.-G. Gadamer. Kiel kolumnisto de la semajnfina eldono de gazeto Segabg (<http://old.segabg.com/>)

aŭtoro.php?m=c&aid=4) estas aŭtoro de pli ol ducent ĵurnalistikaj artikoloj.

Valentina Gueorguieva estas Asocia Profesoro ĉe la Sekcio de Kulturaj Studoj de la Universitato de Sofio. Ŝi doktoriĝis pri sociologio ĉe la Universitato Lavalo (Kebeko, Kanado), kaj specialiĝis ĉe la Centro por la Studoj de Sociaj Movadoj ĉe la École des Hautes Études en Sciences Sociales en Parizo, ĉe la Centreŭropa Universitato en Budapeŝto. Ŝiaj esplorinteresoj estas en antropologio de demokratio, socimovadaj studoj, politikaj mobilizadoj kaj civilsociaj organizoj. Ŝi verkis du monografiojn kaj pli ol tridek akademiasajn artikolojn en la angla, franca kaj bulgara, kaj ankaŭ popularajn legaĵojn en la retaj recenzoj Seminar_BG (<http://seminar-bg.eu/>) kaj dVersia (dversia.net). Ŝia lastatempa libro Multitudes of Discontent. An Anthropology of the Protest Movements in Bulgarian (2009-2013), publikigita en la bulgara en 2017, studas la lastatempajn sociajn movadojn en post-socialisma kunteksto.

Georgi Vulchev estas Lektoro en Kulturaj Studoj ĉe la Filozofia Fakultato de la Universitato de Sofio. Lia akademia esplorado estas en la kampo de la historio de bulgara kulturo 15-a-19-a jarcentoj, la rolo de religio en la formado de la bulgara nacia identeco, kultura heredo kaj nuntempaj kulturaj politikoj. Li estas la verkinto de la libroj: Foreign-ers in Bulgarian Post-Liberation Culture (2001) kaj Zahariy Stoyanov kaj la valoro de la simboloj de la bulgara reviviĝo (2010).

András Fejérdy estas ĉefesploristo de la sekcio de Eklezia historio ĉe la Instituto de Historio, Esplorcentro pri Homarscienco, (PhD 2010; ELTE-Universitato de Budapeŝto). Li estas la vicdirektoro de la Instituto de Historio, Esplorcentro por la Homarscienco. Li ankaŭ funkcias kiel lektoro por Eklezia Historio ĉe Katolika Universitato Pázmány Péter (habilitation 2017, Katolika Universitato Pázmány Péter). Li estis la Scienca sekretario de Balassi Instituto, Hungara Akademio en Romo (2011-2015).

Liaj esplorinteresoj inkludas religian historion, la historion de la Romkatolika Eklezio en Orient-Centra Eŭropo kaj la rilaton inter la kurio kaj Hungario en moderna kaj nuntempa historio kun speciala atento al la komunista periodo. Lia listo de publikaĵoj inkludas pli ol tridek artikolojn kaj ĉapitrojn en internaciaj ĵurnaloj kaj kolektoj de studoj; sep redaktitaj volumoj (en la angla, itala kaj hungara), kaj tri monografioj. Inter ili Premataj de duobla lojaleco: hungara ĉeesto al la Dua Vatikana Koncilio de CEU Press (2016); Az 1822. évi magyar

nemzeti zsinat története [Historio de la hungara nacia sinodo de 1822] de MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont (2018); "Mi estis Francis Moly" Magyary Gyula emlékezései egy titkos politikai-diplomáciai békemisszióra [La memuaroj de Gyula Magyary pri sekreta politika-diplomatia pacmisio] (2019). Pli ĉe <http://www.tti.hu/tagok/userprofile/afejerdy.html>

Margit Balogh, estas scienca konsilisto kaj gvidanto de la Eklezia Historio-sekcio ĉe la Instituto de Historio, Esplorcentro por la Filozofia Fakultato, kaj vicĝeneraldirektoro de la Esplorcentro por la Filozofia Fakultato. Ŝi ankaŭ funkcias kiel profesoro en la Modern Hungarian History PhD-programo de la Doktora Lernejo de Historio en Eötvös Loránd University. Ŝiaj esplorkampoj estas: 20-a-jarcenta eklezia historio, katolikaj sociaj movadoj, kristana demokratio, ŝtatpolitiko al la eklezio, rilatoj inter Hungario kaj la Sankta Seĝo post 1945, la biografio de kardinalo József Mindsze-nty. Ŝia listo de publikaĵoj inkludas pli da dudek artikoloj kaj ĉapitroj en internaciaj ĵurnaloj kaj kolektoj de studoj; dek redaktitaj volumoj, kaj dek ses monografioj (germane kaj hungare). Inter ili: A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946 [La KALOT kaj la katolika socia politiko, 1935–1946] de MTA Történettudományi Intézet (1998); Kardinal József Mindszenty: Ein Leben zwischen kommunistischer Diktatur und Kaltem Krieg de Osteuropazentrum Berli Verlag (2014); Mindszenty József (1892–1975) de MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont (2015).

Miroslav Tížik estas ĉefesploristo ĉe Instituto por Sociologio de Slovaka Akademio de Scienco. Li laboras en la kampo de sociologio de religio, interpreta sociologio kaj sociologio de arto. Li estas aŭtoro aŭ kunaŭtoro de multaj libroj, inter ili de la libro Nábožensstvo vo verejnom živote na Slovensku (La religio en publika vivo en Slovakio, 2011) kaj kunredaktoro de la libro Svetonázorové dilemy, ateizmus a náboženská viera na Slovensku (Dilemoj de Mondrigardo, Ateismo kaj Religia Kredo en Slovakio, 2019). Li estas membro de redaktora estraro de Biograf kaj Czech Sociological Review. Li ankaŭ estas ĉefredaktisto de ĵurnalo Religion and Society in Central and Eastern Europe (RASCEE).

D-ro Lucian Turcescu estas Profesoro, Diplomiĝinta Programa Direktoro, kaj pasinta Prezidanto de la Sekcio de Teologiaj Studoj ĉe Universitato Concordia (2011–2016), Montrealo, Kanado. Li faris esploradon, publikigis, kaj instruis en pluraj lokoj, inkluzive de frua kristanismo, religio kaj politiko, kaj ekumenismo. Kelkaj el liaj libroj inkludas (koreduktita kun L. Stan) Justeco, Memoro kaj Redress in Romania (2017), (kunaŭtorite kun L. Stan) Church, State, and Democracy in Expanding Europe (2011); Religio kaj Politiko en Postkomunista Rumanio (2007); (kunredaktita kun L. DiTommaso) La Ricevo kaj Interpretado de la Biblio en Malfrua Antikvo (2008); kaj unuaŭtorita Gregorio de Nyssa kaj la Koncepto de Diaj Personoj (2005). Li ankaŭ verkis pli ol 50 kolegaro-reviziitajn artikolojn.

1 Studante liberpenson kaj ateismon en Centra kaj Orienta Eŭropo Enkonduko

Atko Remmel, David Václavík
kaj Tomáš Bubík

Krom la komunisma sperto, kiel pensi pri religiaj fenomenoj – pro manko de pli bonaj anglaj vortoj – en diversaj orienteŭropaj kunteksto diferencas de pensi pri ili en Okcidenta Eŭropo kaj Nordameriko? . . . La fera kurteno ja estas malfermita, kaj pri tio ni povas ŝi. En signifaj rilatoj, tamen, ĝ ankoraŭ restas bedaŭrinde fermita.

- Gregory Alles (2018)

Pri la temo kaj la ĝenerala kunteksto

En la studo de religio kaj ĝa rolo en moderna socio, okazis lastatempa, ĉiam pli influa ŝanĝo en ĝa fokuso. Granda multaj el la pli fruaj diskutoj havis sekularigan teorion por sia fono, kaj akademiuloj aŭ skribis en favoro de aŭ kontraŭ ĝ aŭ proponis alternativojn.

Ŝanĝo kiu eble povas esti nomita "nereligia turno" igis multajn akademiulojn iĝ interesitaj pri la "ombroj" de religio. Anstataŭ sekvi liniojn de sekularigadteorio kaj studi kiel religio iom post iom fadas aŭ kio mankas al nereligio kompare kun religio, ĉi tiu nova aliro interesiĝas pri nereligio mem, temigante tion, kion ĝ ofertas kiel (pozitivan) alternativon al religio koncerne mondkonceptojn. aŭ "ekzistantaj kulturojn" (Lee 2015). Tial, nereligio kaj religio ne nepre devas esti (signife) en konflikto. Ili estas nur malsamaj.

Devenante de similaj interesoj, ĉi tiu libro1 studas "la malkreskon de religio" aŭ "religian ŝanĝon" el la perspektivo de "la pliiĝo de nereligio" en aparta regiono, Centra kaj Orienta Eŭropo (CEE), en la landoj kiuj kunhavis reciproka sperto, precipe kun la sovetia kontraŭreligia politiko. La volumo inkluzivas ĉapitrojn pri Bulgario, Kroatio, Ĉeĥio, Estonio, Hungario, Latvio, Litovio, Pollando, Rumanio, Rusio, Slovakio kaj Ukrainio.2

2 Atko Rimmel, David Václavík & Tomáš Bubík

Pri la celo de la libro

La libro kovras diversajn poziciojn de nereligio kaj la inkludon de iliaj konceptoj aŭ ideoj en socion. Ĝi ankaŭ identigas kelkajn decidajn figurojn en la 20-a kaj 21-a jarcentoj kaj karakterizas iliajn opiniojn pri nereligiaj formoj de vivo kaj socio, ilia interligiteco kaj kunlaboro, kaj naciaj kaj ene de la orienta kaj centreŭropa kadro. La celo de nia libro estas triobla.

Unue, ni ŝatus komenci plenumi la lakunon en esplora literaturo disponigante la unuan ampleksan kaj sisteman superrigardon de la ĝeneralaj evoluoj de nereligiaj tradicioj en la CEE-regiono. Ni esperas, ke ĉi tiu libro provizos fekundan grundon por pliaj studoj pri la evoluoj de kaj nereligio kaj religieco en la regiono, ankaŭ disponigante komparajn datumojn por studoj originantaj de aliaj mondopartoj. Sen studoj pri historiaj same kiel nuntempaj aspektoj de nereligio, estas maleble adekvate kompreni modernajn sociojn aŭ la religian scenon en Eŭropo ĉar la heredaĵo de la pli fruaj formoj de nereligia penso estas ŝajne daŭre ĉeestas hodiaŭ kaj klare influas publikan opinionon.

La libro ne kovras ĉiujn landojn de la regiono, ĉu ĉar neniu koncernaj studoj estis faritaj aŭ ĉar neniu fakulo interesita pri ellaboro de koncerna ĉapitro povus esti trovita, kio ankaŭ estas sufiĉe rakonta pri la fokuso de la esplorado de religio en ĉi tiuj landoj. En kelkaj kazoj, la libroprojekto eĉ instigis esploristojn komenci la plej unuan nuntempan studon pri Liberpensado, ateismo aŭ, pli larĝe, nereligio, en siaj respektivaj landoj. La plimulto de CEE-landoj estas inkluditaj, tamen, kaj tial ni havas sufiĉajn datumojn por formi iujn ĝeneraligojn pri la regiono.

Nia dua celo estas studi la diversecon de influoj, malsamaj kulturoj kaj rezultoj ene de CEE, ĉefe el la perspektivo de la evoluo de nereligiaj ideoj. Nereligiaj tradicioj povas esti asociitaj kun naciismo; foje ili estas pli-malpli politikaj aŭ devenas de specifaj kulturaj aŭ historiaj influoj. Ili plejparte, tamen, ŝajnas dependi de la politika historio de la aparta lando.

Fine, la tria celo estas trakti nuntempajn formojn de ateismo kaj sekulareco en la CEE-landoj subrigarditaj. Malmultaj studoj traktis ĉi tiujn fenomenojn post la politikaj kaj sociaj ŝanĝoj asociitaj kun la kolapso de la tiel nomata sovetia bloko. La plej multaj studoj temigas la fenomenon de religia reviviĝo, kiu okazis en la plej multaj CEE-landoj en la malfruaj 20-a kaj fruaj 21-a jarcentoj. Je ĉi tiu punkto, ni ankaŭ ŝatus koncentriĝi pri la specifaj oĝoj, kiuj estas tipaj de la nuntempa ateismo en la CEE kaj kiuj distingas ĝin de la formoj en Okcidenta Eŭropo kaj Usono de Ameriko. Unu el la plej videblaj diferencoj estas ke post la falo de Komunismo, plureco de nereligiaj sintenoj iĝis ofta. Tamen, diversaj formoj de nereligio kaj religia indiferenteco ne estas ĉiam difinitaj en opozicio al religio, kaj multaj homoj, kiuj

nuntempe vivi nereligian vivmanieron ne faru tion pro malakcepto de religio kaj religia kredo. El historia perspektivo, ĉi tiu fenomeno povas esti konsiderata tre nova en la CEE-landoj kaj povas esti vidita kiel rezulto de manko de socianismo en religion.

La primara fokuso de la libro estas sur prezento kaj analizo de nova empiria materialo. La metodaro aplikita en la esplorado plejparte kombinas la principojn de intelekta kaj socia historiografio kaj historia sociologio por klarigi ateismon kaj nereligion kiel historian, socian kaj kulturan fenomenon de moderna socio. Ĉi tiu esplorado ankaŭ sisteme klopodis ellabori la kutiman fenomenon en la historia perspektivo de la 20-a kaj 21-a jarcentoj. Normaj metodoj de socia kaj kulturhistorio estis uzitaj, ĉefe la tielnomita rekta kaj nereakta historiografa metodo por akirado de historiaj faktoj per ekzamenado (stud-ying) primaraj kaj sekundaraj historiaj fontoj, inkluzive de arkivmaterialoj kiel ekzemple gazetoj, dokumentarioj, afiŝoj, reklamaj materialoj, leteroj ktp. Krome oni aplikis ankaŭ la histori-komparan metodon. Ĝia celo estis kompari statistikajn datenojn kaj ankaŭ la evoluon, disvastigon kaj adaptadon de nereligiaj ideoj en la lastatempe formitaj ŝtatoj de CEE, kvankam la scenaro estis origine religia, inkluzive de studado de la influo de nereligiaj ideoj sur la transformo de religia penso, la religia vivo de individuoj kaj ŝtataj kaj ekleziaj institucioj. Por interpreti niajn rezultojn, kronologia analizo estis konsiderata optimuma, ĉar ĝi kapablas ligi la individuajn fazojn de la evoluo de la ideoj studitaj dum pli longa tempodaŭro. Ĝiaŭgas por sekvi ilian transformon de la pasinteco al la nuntempo por spuri ilian originon, evoluon kaj formorton en historia kaj socia kunteksto.

Pri la terminologio

Komence, nia uzado de la termino nereligio devas esti difinita. Nereligio estas ofte uzata en diversaj lingvoj por marki diferencon de religio. Ĝi estas do ofte uzata kiel sinonimo de sekulara, nereligia, areligia, malfideleco ktp. La suba supozo estas, ke nereligio estas io homogena, manko de io (ofte kredo) kompare kun religio.

En akademia uzo, aliflanke, ekzistas kreskanta korpo de literaturo kiu provas konceptigi la "aliojn" de religio dum en la sama tempo rekonante ĝian diversecon. Quack (2014) donas, ekzemple, la sekvan difinon: "'Nereligio' indikas fenomenojn kiuj ĝenerale ne estas konsiderataj religiaj sed kies signifo estas pli-malpli dependa de religio". Lee (2015, 32) adoptis similan "rilatan" aliron, kie nereligio estas konceptigita kiel "ajna fenomeno - pozicio, perspektivo aŭ praktiko - kiu estas ĉefe komprenita koncerne religion sed kiu ne estas sin konsiderita kiel religia". Por agnoski la diversecon de nereligiaj pozicioj, Lee (2015, 39) plu diferencis inter

4 Atko Rimmel, David Václavík & Tomáš Bubík

nereligiaj kaj sekularaj, ĉi-lastaj estante "fenomenoj - objektoj, spacoj, homoj kaj praktikoj - por kiuj religio estas ne pli ol sekundara zorgo, referencpunkto aŭ aŭtoritato". En kontrasto, Ribberink et al. (2016) uzas nereligion en ĝa "konvencia signifo, por indiki la ĝeneralan foreston aŭ sensignifecon de religio". Tiel, ekzistas neniu unuforma kompreno de ne-religio (kaj sekulareco).

Ni do decidis respekti la ambiguecon en la uzado kaj kompreno de la terminoj, precipe ĉar la ĉefa intenco de la volumo estas koncentriĝi sur empirie bazita analizo de la originoj, transformoj kaj specifecoj de ĉi tiuj fenomenoj en CEE-regiono. Aldone al la eneca diverseco de nereligiaj pozicioj kaj tradicioj, ekzistas ankaŭ tempaj kaj spacaj diferencoj. Sekve, oni povas anstataŭe paroli pri "multoblaj sekularaj oĵ", kiuj devus esti analizitaj koncerne iliajn kulturajn bazojn (Wohlrab-Sahr kaj Burchardt 2012). Sekulareco (en nia uzokutimo de esprimoj, sinonima kun nereligio) en islama-dominataj lokoj en la 19-a jarcento estas sekve diferenca de nereligio en la Ĉeĥa Respubliko komence de la 21-a jarcento, dum ĉi-lastaj ankaŭ devias de nereligio en la Ĉeĥa Respubliko 100 antaŭ jaroj. La kultura kunteksto kaj (ne)religia situacio estas simple tro malsamaj por doni similajn specojn de rezultoj. Efektive, certaj fakoj de nereligia penso (ekzemple, sekulara humanismo) havas longan tradicion en Okcidenta Eŭropo kaj Usono sed apenaŭ ĉeestas en CEE, depende de la lando, aŭ havas tre malaltan videblecon. Ni do fokusigas al la plej gravaj kaj konataj nereligiaj tradicioj en la regiono: do la vortoj ateismo kaj Liberpensado en la titolo de la libro.

Kiam ni rigardas kelkajn el la difinoj de ateismo, Cliteur (2009) komprenas ateismon kiel la neadon de teismo, identigita kun la Abrahamana religia tradicio de unu persona, ĉiopova kaj perfekte bona Dio. Tiel difinita, ateismo ne estas nepre kontraŭ religio kiel tia, sed nur kontraŭ specifa speco de religio. Ateismo estas "negativa doktrino" kaj signifas "nenion pli ol la neado de la aserto de teismo" (Cliteur 2009, 5).

Simile, Smith (1979, 9) difinas ateismon kiel la "foreston de teisma kredo", per kio teismo estas "kredo je iu dio aŭ nombro da dioj". Simile al Cliteur, li substrekas ke ateismo en sia baza formo ne estas speco de kredo (tipe en la neekzisto de dio aŭ dioj), sed la foresto de kredo. Smith ankaŭ distingas inter du larĝaj kategorioj da ateismo: implica kaj eksplicita. Implica ateismo estas karakterizita per la foresto de teisma kredo sen ĝa konscia malakcepto. Eksplicita ateismo, en kontrasto, estas priskribita kiel la foresto de teisma kredo kiel sekvo de sia intencita malakcepto. Smith ne komprenas la rilatan esprimon agnostikismo kiel "trian alternativon" aŭ "mezvojon inter teismo kaj ateismo", sed kiel pozicion asociitan kun malsama problemo ol la ekzisto de dio/dioj.

Agnostikismo "rilatas al la malebleco de scio pri dio aŭ supernatura estaĵo" (Smith 1979, 10), kiu povas havi aŭ teisman aŭ ateisman formon (Vido et al. 2016, 207).

Studado de liberpenso kaj ateismo 5

Estas do ŝajne ke ĉiuj ĉi tiuj terminoj estas ambiguaj kaj interkovrantaj. Male al Cliteur aŭ Smith, ni ne restas al iu ajn analiza difino de ateismo. Ĉar ateismo estas kulture konstruita fenomeno (Bagget 2011), ĉiam depende de tempo kaj loko, kaj la termino estas ofte uzata kiel prokurilo, ni prefere interesiĝas pri fenomenoj, kiuj estis priskribitaj kiel "ateismo" de aliaj. Tial, por ni, ateismo estas priskriba termino, "renkontiĝpunkto" de malsamaj ideoj, praktikoj kaj sintenoj kiuj iel rondiras ĉirkaŭ la foresto de kredo je dio(j). Liberpenso povas esti rigardita kiel certa reprezentado de "ateismo", kiu havas fortan tendencon al instituciigo kaj proksiman ligon kun politika kaj kultura sekularismo.

Kiel okazas ĉe la plej multaj kolektivaj verkoj, la aŭtoroj disponigas malsamajn priskribojn, adoptas diversajn alirojn al la temo kaj eĉ uzas malsamajn anglajn terminojn por rilati al la samaj problemoj. Koncerne ateismon kiel priskriban prefere ol analizan terminon, la redaktoroj decidis ne interveni en la terminologion uzatan de niaj kolegoj kaj sinkronigi ilin, ĉar la unuopaj ĉapitroj temas pri diversaj landoj kaj diskutas diversajn historiajn periodojn kaj geografiajn areojn, ofte nekompareblaj unu kun la alia. Kelkaj aŭtoroj uzas ateismon kiel centran terminon, kaj estas interese vidi kiom malsame ĝi povas esti komprenita. La uzado de terminologio ankaŭ rivelas ion pri la percepto de nereligiaj fenomenoj en aparta kultura kunteksto.

Pri la percepto de CEE La apero

de la studo de nereligio estis kutime asociita kun la alta videbleco de la tielnomita New Atheism-movado, originante de la angloamerika kunteksto. Tio ankaŭ determinis la geografian fokuson de akademiuloj ĉar la plimulto de la studoj pri la specoj de nereligio devenas de la transatlantika kunteksto. Malgraŭ ofte esti rigardita kiel klara eŭropa regiono kun historio de sovetia "malvola ateigo", sciencaj raportoj pri nereligio en la CEE-regiono estas malfacile troveblaj - eble rezulto de la sama sovetia periodo kiu donis la temon de "ateismo" nega. -tivaraj konotacioj daŭrantaj eĉ ĝis la nuntempo.

La sovetia sperto ofte determinas la ĝeneralan percepton de CEE per la etikedo de "post-komunismo"; tio estas, la tuta regiono estas priskribita laŭ komuna sperto kun certa ideologio kaj do kiel kunhavanta la samajn trajtojn - nuntempa ekvivalento de la mezepoka etikedo de kartografo "Hic sunt leones" skribita ĉie en ĉi tiu parto de Eŭropo. Tamen, studoj pri la sovetia kontraŭreligia politiko longe indikis ke la situacio en malsamaj partoj de la sovetia imperio ne estis tiom monolita kiom la sovetia registaro antaŭvidis. Ekzistas do neniu logika kialo supozi ke la situacio en la regiono evoluis unuforme post la forpaso de la imperio. Ĉi tio validas ankaŭ por nereligio - t.e. kompreni nereligian penson en la regiono nur per la reprezentado de sovetia ateismo estas tro simpligo.

6 Atko Rimmel, David Václavík & Tomáš Bubík

La nuna volumo indikas ke, kvankam la regiono spertis similan historian sperton kaj kvankam nereligio estis iom "filtrita" per sovetia ateismo, la respektivaj evoluoj estas diversaj, ne nur antaŭ kaj post la falo de la komunista bloko, sed eĉ dum la Komunista epoko. Ĉi tio estas ne nur ĉar diversaj nacioj kaj etnoj loĝas ĉi tiun parton de Eŭropo, sed ankaŭ pro la fono formita de la variaj dominaj influoj de Katolikismo, Protestantismo, Ortodoksismo aŭ Islamo. Kelkaj landoj de la regiono historie estis parto de okcidenta kulturo dum aliaj apartenis kaj daŭre konsideras sin kiel parto de orienta kulturo kaj heredaĵo. Kelkaj landoj, post la falo de la Fera Kurteno, eĉ sekvis reciproke kontraŭstarajn tendencojn laŭ la influo de religio sur la socio: unuflanke, la kresko de nereligio en Ĉeĥio, Estonio kaj Bulgario kaj aliflanke, la malkresko de nereligio kaj pliiĝo de religieco en Slovakio, Rumanio kaj Rusio.

Sur la lakuno

Dum en la okcidenta kunteksto, la scienca intereso en formoj de nereligio komenciĝis kun fokuso sur "sekularismo" en la mez-1990-aj jaroj kaj etendiĝis al la studo de "sekulareco", "ateismo" kaj "nereligiaj" kaj "nereligiaj" kulturoj. de la mez-2000-aj jaroj pluen (Lee 2016); studoj koncerne CEE-landojn devenas de la komunista periodo, kiam ili estis studitaj sub la etikedo de "scienca ateismo". Ideologiaj bezonoj superforte determinis la fokuson de la studoj, kaj sekve, la esplorado temis plejparte pri tri ĉefaj temoj: esplorado pri la historio de nereligio en aparta lando por pruvi ĝan longdaŭran tradicion, la studon de nuntempaj formoj. de ateismo por taksi la evoluon de "deviga sekularigo" kaj la intereson pri "indiferenteco" en la malfruaj jaroj de la sovetia imperio kiel meza pozicio inter religio kaj ateismo, studita kiel rezulto de la nesufiĉo de ateisma propagando.

Ekde la kolapso de Sovet-Unio, la studo de nereligio en la CEE-regiono, kiel menciite pli frue, estis malproksima de ĝeneraligita pro kelkaj kialoj. Unue, scienca intereso post la restarigo de la studo de religio, kompreneble, plejparte traktis plenigi la interspacon en la studo de malsamaj religiaj konfesioj kiuj estis preskaŭ neekzistantaj aŭ ideologie partiaj dum la komunista periodo aŭ temigis la rezultojn de la meza "malvola sekularigo" de la perspektivo de klasika sekularigado-teorio aŭ ĝaj alternativoj.

Due, reinterpretoj de nacia identeco ofte estas rilataj al religio, kiu igas la studon de nereligio en speciala nacia kunteksto iom sensigniva aŭ problema. Alia aspekto de la sama aspekto estas ke studoj pri la elementoj kiuj konsistigas lokan identecon - aŭ kontraŭbatalas ĝin - estas ĉefe rigardataj kiel gravaj por la loka nacio mem, ĉu por fortigi ĝan nacian identecon aŭ malkonstrui la mitojn ĉirkaŭ ĝ. Studoj pri lokaj formoj de nereligio, eĉ se ili ekzistas, estas tial

Studado de liberpenso kaj ateismo

7 ofte eldonita en gepatra lingvoj kaj ne atingas la pli larĝan akademian komunumon.

Trie, ĉar ankaŭ akademias kaj edukaj sistemoj estis restarigitaj, ĉi tio estas procezo kiu daŭras longan tempon, studoj pri religio ofte estis subtenataj (kaj influitaj, iel aŭ alie) de lokaj eklezioj, kiuj pli interesiĝas pri la evoluoj. ene de iliaj konfesioj ol en iliaj "aliaj". Nereligio, de ĉi tiu perspektivo, estas resta kategorio.

Fine, pro la proksimaj ligoj kun soveta ideologio, "ateismo", por multaj, ankoraŭ havas negativajn implicojn kaj ofte estas komprenata kadre de eklezia-ŝtata rilatoj, persekutado kaj kritiko de religio kaj rigardata kiel la ĉefa kaŭzo de la nuna pliiĝo de nereligieco en postkomunismaj landoj. Tiu ĉi diskurso ankoraŭ ofte regas en la akademia medio same kiel ĉe la ĝenerala loĝantaro. Eble la aktuala volumo povas esti vidita kiel indikilo, ke sufiĉe da tempo pasis por ke venonta generacio de akademiuloj aperu, kiuj havas pli grandan distancon de la antaŭa politika periodo kaj tial povas preni esploron pri ĉi tiu ankoraŭ stigmatizita temo.

Notoj

1 Ĉi tiu libro estis eldonita kadre de la esplorprojekto "Liberpenso, Ateismo kaj Sekularigo en Mezeŭropaj kaj Orient-Eŭropaj Landoj en la Dudeka kaj Dudek Unua Jarcentoj", subtenata de la Ĉeĥa Scienca Fondaĵo (GACR), subvencio ne. . 18-113455.

2 La ĉapitroj pri unuopaj landoj estas prezentitaj en alfabeto ordo.

Bibliografio

Alles, Gregory D. 2018. "Studi Religiojn kun la Fera Kurteno Fermita kaj Malferma: La Akademia Studo de Religio en Orienta Eŭropo." *Metodo & Teorio en la Studo de Religio* 30 (2): 185-190. <https://doi.org/10.1163/15700682-12341422>.

Baggett, Hieronimo. 2011. "La Aserto de Protagoro Revizita: amerika Ateismo kaj Ĝaj Akompanaj Obskuraj oj." *Implica Religio* 14 (3): 257-294. <https://doi.org/10.1558/imre.v14i3.257>.

Cliteur, Paul. 2009. "La Difino de Ateismo." *Ĵurnalo de Religio kaj Socio* 11: 1-23.

Lee, Lois. 2015. *Rekonante la Nereligiulojn: Reimagi la Sekularan*. Oksfordo: Oxford University Press.

———. 2016. "Ne-Religio." En *La Oksforda Manlibro de la Studo de Religio*, redaktita fare de Michael Stausberg kaj Steven Engler, 84-94. Oksfordo: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198729570.013.6>.

Cvartala, Johannes. 2014. "Skezo de Relacia Aliro al 'Nereligio'." *Metodo & Teorio en la Studo de Religio* 26 (4-5): 439-469. <https://doi.org/10.1163/15700682-12341327>.

Ribberink, Egbert, Peter Achterberg, kaj Dick Houtman. 2016. "Mezurado de Ateismo: Diferencigado de Ne-Religieco kaj Kontraŭ-Religieco." *Nereligion and Secularity Research Network* (blog), majo 25. Alirite la 10-an de julio 2018. <https://nsrn>.

8 Atko Remmel, David Václavík & Tomáš Bubík

net/2016/05/25/blog-serio-mezuranta-ateismon-diferencigante-ne-religiecon- kaj-kontraŭ-religiecon/.

Smith, George H. 1979. *Ateismo: La Kazo Kontraŭ Dio*. Amherst, NY: Prometheus Libroj.

Vido, Roman, Antonín Paleček, kaj David Václavík. 2016. "Ĉeĥo: La Promesita Lando por Ateistoj?" *En Annual Review of the Sociology of Religion*, redaktita fare de Roberto Cipriani kaj Franco Garelli, 201-232. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004319301>.

Wohlrab-Sahr, Monika, kaj Marian Burchardt. 2012. "Multoblaj Sekularaĵoj: Direkte al Kultura Sociologio de Sekularaj Modernecoj." *Kompara Sociologio* 11 (6): 875-909. <https://doi.org/10.1163/15691330-12341249>.

2 Bulgario

Liberpenso kaj ateismo en la ombro de etnofiletismo

Dimitar Denkov, Georgi Vulčev kaj
Valentina Gueorguieva

Koncipa kaj historia fono: etnofiletismo kaj formoj de ateismo en la nova bulgara ŝtato (1872-1944)

Etnofiletismo aŭ filetismo estas relative nova esprimo priskribanta malnovan fenomenon en la religia vivo: la kredo je la bonvola sinteno de diaĵoj aŭ dio al aparta genro (γένος) aŭ tribo/nacio (εθνος, φυλή), laŭ kiu tiu ĉi nacio. estas pie elektita en speciala maniero kaj estas plej proksima en lingvo, tradicio, moralo kaj eĉ leĝoj al la dia ordo. En individua manifestiĝo, tia kredo povas esti interpretita en duobla maniero: kaj kiel la graco de Dio kaj kiel trompo. La esprimo priskribanta tiun religian sintenon unue estis uzita dum la preparado de la Granda tut-ortodoksa Sinodo en Konstantino-ple en septembro 1872 por kondamni filetistan religian naciismon kaj por kontraŭbatali la skismon de la Bulgara Ortodoksa Eklezio kies reprezentantoj komencis prediki en bulgara dek. jarojn pli frue kaj ne plu rekonis la superecon de la Ekumena Patriarko (kp. Ortodoksa Kristana Laikaro 2012). La tuta procezo de tiu ĉi lukto estas zorge detala en la Bulgara Pasko aŭ Bulgaraj Pasioj de Ĵeĉev (Жечев 1975). Adoptante la nomon kaj la spiriton de ĉi tiu libro, bulgaroj kiuj ĝuis ekonomian sukceson eksterlande ekde 1989 kreis la politikan movadon "Pasko por Bulgario" en 2000.

Origine adresita al la bulgaroj kaj pro tio nomita la bulgara herezo, simile al la bogomila, la termino etnofiletismo ekvalidis por ĉiu provo de nacia eklezia aŭtonomio, precipe en la orienta ortodokseco.¹ Ĉi duobla interpreto oscilas inter la graco de Dio kaj la graco de nacio. iluzio de historia gloro kiu malpezigas ĝan nunecon. Ĉi tiu dueco ankaŭ ludas gravan rolon en la manifestiĝoj de ateismo kaj penslibereco. Unuflanke, la etnofiletika eklezio kaj religio estas tre instrumentaj en la konstruado de nacia identeco kaj unueco. Tiel, ĉiu provo ĉe ateisma liberalismo povas esti reprezentita kiel kontraŭnacia, nepatriota kaj kontraŭŝtata kiam la tradicia religio estas kodigita en la Konstitucio de la ŝtato. Tio estas la kazo kun la Konstitucioj de Bulgario de 1879 ĝis 1947 kaj la nuna de 1990. Aliflanke, religia kredo kaj la nacia eklezio povas esti viditaj kiel speciala formo de libereco de penso,

10 D. Denkov, G. Vulchev kaj V. Gueorguieva opozicia

sinteno al internaciismo aŭ la historia venko de Komunismo sub la gvidado de la Komunista Partio. Tiel okazas ĉe la du Konstitucioj de socialisma Bulgario – de 1947 ĝis 1966 kaj de 1966 ĝis 1989. Tio ofte kondukas al paradoksoj: foje ekleziuloj fariĝas defendantoj de liberpensado, aliffoje gvidantoj de kontraŭreligiaj movadoj, partioj kaj eĉ la socialisma ŝtato. iĝ defendantoj de la eklezio kaj gardantoj de religiaj tradicioj.

Ne estas surprize, ke ĉiu provo kontraŭstari la bulgaran ĉampionadon de etnofiletismo en la slava lingvo kaj en la skribaĵo, akceptita de kaj ekleziaj kaj sekularaj figuroj, estas rigardata kiel kontraŭpatriota kaj precipe malhelpas la manifestiĝon de ateismo kaj Liberpensado. Prefere, oni povas paroli pri reciproke utila kunlaboro inter religiaj kaj laikaj figuroj, kiuj havas komunan celon - sendependeco, ĉu ĝi estas eklezia aŭ ŝtata sendependeco. De la vidpunkto de etnofiletismo, estas ne paradokse ke ĝaj personigoj ofte estas figuroj kiuj forlasis la eklezion en la nomo de nacia liberigo. La plej hela esprimo de la historia "simfonio" inter la religia kaj laika, karakteriza por la orienta ortodoksismo, estas la kulto al la sanktaj fratoj Cirilo kaj Metodo, kies laboro pri la kreado de la slava skribo kaj kulturo estas prezentita kiel bulgara antaŭ ĉio. ; la eklezia slavona lingvo ankaŭ estas egaligita kun la malnovbulgara. La tradicio interplektanta la nacian kaj la klerikalan, daŭre gravan ĝis hodiaŭ, havas specialan historian signifon por la bulgaroj kiu iras reen al la 18-a jarcento kun Istoriya Slavyanobolgarskaya, verkita fare de la monaĥo Saint Paisius of Hilendar.

En ĉi tiu miksaĵo de historia fakto kaj mitologio, praviganta la batalon por nacia sendependeco, oni povas trovi la radikojn de propra ateismo, kiun oni povas nomi literatur-poezia. Ĝaj portantoj estas la plej influaj bulgaraj poetoj kaj verkistoj de la tempo. Ĝdaŭre ĉeestas en la eduka sistemo de hodiaŭ, per la literatura kanono kaj la studo de nacia historio ĝi formas stabilajn sintenojn al la "bulgaro kiel tia", sendepende de la socia strukturo kaj ideologiaj postulatoj de nuntempa socio.

La prapatroj de la literatura tradicio antaŭ 1879 estis bulgaraj elmigrantoj en Rumanio kiuj batalis por kaj eklezio kaj nacia sendependeco. Unu el ĝaj plej eminentaj reprezentantoj, Lyuben Karavelov, komencis gazetojn portantajn la emblemajn titolojn Freedom (1869-1872) kaj Independence (1873-1874). De iliaj paĝoj, li malkaŝe dubis la gravecon de religio por la progreso kaj prospero de modernaj socioj, formulante la ĝeneraligitan popularecon de la diraĵo "Libereco ne bezonas Eksarkon: ĝi bezonas Karadzha". Ĉi tie Karavelov memoris la heroecon de Stefan Karadzha, la gvidanto de malgranda armetrupo kiu mortis en batalo kun la otomanaj soldatoj en 1868 kaj pridubis la gravecon de eklezia sendependeco (gajnita en 1860) por la estonta politika sorto de la bulgaroj vivantaj ene. la Otomana Regno.

Ĝis nun, la plej granda nomo inter ĉi tiuj elmigrintoj estas kunulo de Karavelov - Hristo Botev. Sub la influo de anarkiisto kaj frua

Komunistaj ideoj (por li la plej humanismaj publikaj strukturoj estas la slava komunumo kaj la Pariza Komunumo), li publikigis serion da akraj kritikoj kontraŭ la retroira rolo de religioj por la evoluo de modernaj socioj. Li skribis kelkajn fajrajn filipikojn direktitajn kontraŭ la plej alta ortodoksa pastraro, kiun li vicigas inter la ĉefaj kontraŭuloj de la socia akcelo kaj evoluo de bulgaroj. Li akuzis la "bizancan fetoron" kaj la "ortodoksajn brutojn" pro la longa sklaveco de la bulgaroj sub otomana rego kaj anstataŭigis la nomojn de preĝejoj kaj sanktuloj kun la martiroj kaj sanktuloj de la revolucio en sia kalendaro por 1875, kie li publikigis sian poemo "Mia Preĝo", sanktigita en la eduka kanono kaj la politika retoriko ĝis hodiaŭ:

Ho, vi, mia Dio, mia bela Dio, kiu ne
loĝas en la Ĉielo supre, sed vi, kiu
estas en mi, mia Dio, en mia animo kaj
en mia koro.
Sed vi, ho, Dio de saĝo kaj menso, ho, Dio,
defendanto de la sklavoj, kies tagon
la homoj kaj la homaro baldaŭ festos.

Inspiru ĉiujn, ho, Dio per amo
viva por libereco, tiam ĉiu luktos kiel
li povus kontraŭ ĉiuj malamikoj de la
homoj.² (LiterNet nd)

La temo de vera fido al la nomo de la popolo kaj ĝa liberigo estas grava parto de la bulgara literaturo en la verkoj de Ivan Vazov, Geo Milev kaj Nikola Vaptsarov, en kiuj la rifuzo de religia ordeno estas senescepte alvokata. Ne hazarde la ĉefaj protagonistoj en siaj verkoj estas iamaj religiemaj figuroj: la nacia heroo kaj iama diakono Vasil Levski, fondinto de la Interna Revolucia Organizo, kiu batalis por la liberigo de Bulgario el otomana regado (kp. MacDermott 1967) kaj la iama pastro (popo) Andrej, unu el la herooj de la ribelo en 1923 kontraŭ la militista puĉo kaj la komuna laborista kaj kamparana ribelo, kies fido al la laboristoj, la tero kaj la ordinaj homoj estas pli forta ol lia fideleco al la preĝejo. Tiu ĉi pensmaniero estas forte influita de la Rus-sian Narodniki, subtenantoj de la tolstoĵana movado kaj de la rakontoj de Anton Ĉeĥov kaj Maksim Gorkij, same kiel de la romanoj de Victor Hugo, precipe Les Misérables kaj La Ĝibulo de Notre Dame.

Ĉi tiu propra literatur-poezia antiklerikalismo kaj populara ateismo speguliĝas en poemoj, rakontoj kaj romanoj, en kiuj ekleziaj figuroj estas prezentitaj kiel pozitivaj roluloj, precipe pro siaj homaj kvalitoj kontraŭdantaj la fidelajn dogmojn. Tiuj estas reflektitaj, ekzemple, en la karakteroj de la rakontoj de Elin Pelin en la ciklo Sub la Vito de la Monaĥejo, dum

12 D. Denkov, G. Vulchev kaj V. Gueorguieva aliaj, fidelaj

al la eklezio, estas kutime prezentitaj kiel malbonaj naciaj perfiduloj: ekzemple pastro (popo) Krustjo, kiu, laŭ la literatura versio, ankaŭ kunhavita de historiistoj, perfidas. Vasil Levski kaj liveras lin al la turk-ish aŭtoritatoj. Multaj el la kvalifikoj de religio, la eklezio kaj ĝaj figuroj naskita en literatur-poeziaj formoj nun transiris en vortajn komprenojn, kiel ekzemple proverboj kaj rezistemaj bildoj. La humuraj paĝoj de periodaĵoj aŭ satiraj gazetoj, en kiuj pastroj, monaĥoj kaj monaĥinoj estas herooj en feuil-letons kaj karikaturoj, ofte kiel objektoj de senvualigo kaj ridindaĵoj – ekzemple en Bulgaran (1904–1909; 1916–1924) kaj Sturet (1932). –1944) – sendube kontribuas al tio.

Tiu ĉi speciala formo de antiklerikala liberpenso kontraŭdiras la oficialajn lerneajn instruplanojn de la reestigita bulgara ŝtato post 1879, kie estas devige havi religian komponenton: leĝo de Dio, katekismo, eklezia historio aŭ liturgio. Okupita kontraŭbatali teozofiajn instruojn, kiuj estas tre popularaj en Bulgario, la eklezio malofte atentigas pri la kreskanta sekulara deklivo en edukado kaj la relative malvasta rondo de intelektuloj, kiuj zorgas ne tiom pri la ideologiaj influoj kiel pri la ĝusta traduko de libroj kiel ekzemple. Tiel parolis Zarathustra de Nietzsche (Ницше, 1905, 1915, 1919); post la nova traduko de Zhana Gulubova (Ницше, 1990) la plej multaj el tiuj tradukoj estis represitaj. Tiu manko de intereso certe rilatas al la malalta eduka atingo de la bulgara loĝantaro ĝis la 1940-aj jaroj: proksimume 60% de viroj estis kleraj kaj proksimume 40% de virinoj (kp. NSI 2009).

Kvankam ne tiel influa kiel la literatur-poezia, la bildo de ateismo kaj penslibereco en politikaj pozicioj estas aparte klara, precipe se vidata en la lumo de la kronikaj politikaj krizoj post 1879, kiam la Bulgara Ortodoksa Eklezio kutime konservis konservativan kaj ŝtatismajn poziciojn³ sed ofte ankaŭ kongruis kun la publikaj humoroj.

Alia ekzemplo ĉi-rilate estas la maljuna batalanto por la bulgara eklezia sendependeco, la metropolo de Stara Zagora Metodij Kusev, kiu, en 1895, publikigis la verkon Edukado en la spirito de kristanismo aŭ Impi-ety kontraŭ instruistoj kun maldekstraj politikaj konvinkoj. En la broŝuro, li defendas la pozitivajn efikojn de religia edukado kaj difinas kiel la plej grandan malbonon por la moderna homo la disvastigon de ateismaj ideoj, per kiuj la socialismaj instruistoj klopodas allogi junulojn. Ivan Kutev, la unua tradukisto de la Komunista Manifesto de Marx-Engels de la rusa en la bulgaran (Маркс kaj Енгелс 1891), respondas al la atakoj per la antiklerikala gazeto Temporary List, en kies 22-a numero en 1902–1903 la ĉeffiguro por kritiko estis la metropolano. La ĉefa ideo de Kutev estas, ke religia edukado malhelpas publikan progreson kaj ekzercas neakcepteblan kontrolon super instruistoj kaj studentoj; ĝi estas daŭrigo de sklaveco, aplikata ankaŭ al la animo. La publika konflikto devigis la Sanktan Sinodon de la Bulgara Ortodoksa Eklezio senigi Metodij Kusev je administraj rajtoj en la Eparkio, sed li ankoraŭ alportis pli ol 20 procesojn kontraŭ diversaj socialistoj.

Krom tiaj izolitaj kazoj, la eklezio ne grave enmiksiĝas en la ateisma propagando, kiu certe estas politike motivita sed

ankaŭ havas sekularajn klerismocelojn, precipe post la krizoj kiuj sekvis la malvenkon de Bulgario en la balkanaj militoj. Centraj al la kazo ĉi tie estas la du flugiloj de bulgara socialdemokratio (larĝaj kaj mallarĝaj socialistoj) kaj anarki-liberalaj socioj, ankaŭ aktivaj post la revolucio en Rusio en 1917 kaj la unua mondmilito. Gravan rolon ludas la teoria korpo de la Bulgara Socialdemokrata Partio (post 1919, la Bulgara Komunista Partio) kaj la revuo *Novo Wreme* (Nova Tempo), kiu datiĝas de 1897 ĝis hodiaŭ, kun paŭzo inter 1923 kaj 1947. Ĝi donas platformon al tradukitaj artikoloj de okcidenteŭropaj socialdemokratoj kaj bulgaraj aŭtoroj. Por la plej multaj el ili, la gvida aŭtoritato estis Friedrich Engels, kies science referenca studo *Originoj de la familio, Privata proprieto kaj la ŝtato kaj la Dialektiko de la Naturo* estas, ĝis nun, multe pli popularaj ol la *Kapitalo de Markso*, tradukita en 1905. en la bulgaran de la fondinto de la Socialdemokrata Partio, Dimitar Blagoev (Енгелс 1893, 1931; Маркс 1905). Ĝi ankaŭ prezentis la teorion de Darwin, kies *Pri Origino de la Specio* (1859) estis tradukita tute en la bulgara el la sovetia eldono ĝis 1941 (Дарвин 1941). Kune kun la politikaj celoj, scienca edukado kaj edukado estas metitaj ĉe la bazo de la agado de la partio. Kvankam multaj el la artikoloj emfazas la rolon de individuaj ekleziaj aktivuloj kaj ortodoksismo en la nacia reviviĝo, la kvalifiko de religio kiel "la opio de la popolo"⁴ estas nemalhavebla parto de ĝia kritiko kiel spuro de feŭdismo kaj la ideologio de falsa konscio kaj klasmalegaleco en kapitalismo.

La revuo havas relative mallarĝan rondon de legantoj, sed ĝiaj temoj estas diskutataj en la tiel nomataj vojaĝaj rondoj. Tia estas la marksisma rondo de Avram Gaĉev, kies ĉeftemoj estas la egaleco de virinoj kaj ilia socia kaj morala kompleteco kaj valoro, neitaj laŭ la mito de la prapeko. Ne estas hazardo, ke lia posteulo, Ana Majmunkova, redaktoro de la laborista *Ravenstvo* (Egaleco), kiel gvidanto de la bulgara delegacio ĉe la Tria Kongreso de la Komunista Internacio en Moskvo en 1921, proponos, ke la 8-an de marto estu festita kiel Internacia Virina Tago.

Ĉar la malsupera pastraro partumis la ideojn de socia egaleco kaj ofte estis implikita en protestagoj, strikoj kaj eĉ armita lukto, la taŭgeco de la partio trudis certajn limojn de ateisma propagando. Tial agresema ateismo, ofta por la leninisma interpreto de marksismo, forestas en la ideologia kaj organiza kadro de bulgara socialdemokratio. La limigoj de la partio tamen mankas en la skribaĵoj de la plej multaj bulgaraj anarkiistoj, la plej ferocaj kritikantoj de religio. Ilia organo estas la gazeto *Misal i Volya* (Penso kaj Volo), eldonita de Georgi Ĵeĉev. Kune kun la karakteriza literatur-publikisma kritiko de iu religio kiel komerco kun kredo kaj konscia trompo de la amasoj por la persona utilo de la pastraro, aperas en la lastaj numeroj la popularscienca serio de Ivan Rokov "Mul-tiĉela Organismo - Ŝtato de Ĉeloj". (1934 kaj 1935), kune kun "Maŝinoj en Vivo kaj Literaturo" de Vladimir Hanov.

14 D. Denkov, G. Vulčev kaj V. Gueorguieva

kiu havas ateiste-edukajn celojn (Покров 1935; Ханов 1935). La plej malkaŝe similaj verkoj tamen estas la libroserio Bezbozhnik (senDio), analoga al la sovetia gazeto kaj poste revuo de la Ligo de Militantaj Ateistoj. En ĉi tiu serio estas tradukitaj multaj artikoloj el la rusa eldono, kaj ankaŭ la libroj de Grigorij Gurev Konstruaĵo kaj Origino de la mondo (Гурев 1931, 1936) kaj popularaj paroladoj kun ateisma orientiĝo (кp. Горчева 2018).

Ĉi tiu politike motivita ateismo proksimiĝas al formo de scienco rap-senĝene gajnanta influon; oni povas nomi ĝin universitat-profesia, ĉar ĝaj ĉefaj praktikantoj estas plejparte kleruloj: filozofoj, historiistoj, pedagogoj kaj lektoroj en la fakultatoj de naturaj kaj medicinaj sciencoj establitaj relative malfrue en Bulgario.⁵ La plej konata el tiuj kleruloj estas Assen Zlatarov, kiu popularigis scienca materialismon en la libro Einstein and the World Secrets (Златаров 1923, 1924, 1925, 1930), en kiu li ekzamenas malsamajn modelojn por la kreado de la universo kaj vivo sur la tero en la kunteksto de evoluo. Liaj malfermaj prelegoj, kaj en la universitato kaj en la lando, estis temo de granda intereso, precipe inter la instruistaro.

En tiuj prelegoj, Zlatarov prezentis la modelojn de Mach, la materialismon de Markso, la teoriojn de Svante Arrhenius kaj la moderna vivismo. Sendube tiurilate ludis gravan rolon la organizo de la bulgaraj masonistoj, kies eldonejo Acacia eldonis tiujn verkojn (кp. Георгиев 2016).

Bulgaraj marksistoj ankaŭ svingiĝis al tiu ĉi stilo de scienca edukado, kiu havis politikajn kaj ateismajn celojn, sendube influitajn kaj financitajn de la Instituto Marx-Engels-Lenin en Moskvo. Ĉi tie kuŝas la bulgara kontribuo al la marksisma teorio kun Teorio de Reflektado de Todor Pavlov (Павлов 1938), kies materiisma reduktismo servas kiel bazo por kritiko de religio kiel parto de la kritiko de la tiel nomata burĝa filozofio.

La plej aktiva ĉi-rilate estis Azaria Polikarov, kiu verkis serion da artikoloj kaj popularigoj kiel mezlernejo kaj universitata studento, kiel Enkonduko al la Relativeca Teorio: Elementa Ekspozicio de la Speciala kaj Ĝenerala Teorio de Relativeco kaj Plej novaj Verkoj de Einstein (1941), kun antaŭparolo de Todor Pavlov (кp. Горчева 2018). Tiaj studoj kaj artikoloj estis la bazo de diskutoj en la plej populara scienca revuo, The Philosophical Review (1929–1943), kiu en preskaŭ ĉiu numero disponigis lokon por disputoj kaj demandoj de religio. En ili, la ĉefa temo estis la klarigo de religio reduktante ĝin al sociaj kaj psikologiaj kialoj, kiuj plejparte respondas al la filozofiaj kredoj de la redaktoro de la revuo, Dimitar Mihalchev, la aŭtoro de multaj artikoloj kiel "La Dikotomio de Konscio kiel la Bazo de Spiritaj Superstiĉoj" (Михалчев 1929), "Nuntempa Scienco kaj Religio" (Михалчев 1931), "Kristo kaj la Animo de la Kristano" (Михалчев 1933a) kaj "Basoj de la Moderna Scienco-tezo" Reformante la Kristanan Kredon" (Михалчев 1933b). La revuo ankaŭ akre kritikis la freŭdajn klarigojn de la religia vivo, kvankam ĝi publikigis serion de artikoloj de Nayden Sheytanov pri la seksa filozofio de bulgaroj kaj la balkana raso.

tipo. La libroj kaj artikoloj de Sheytanov Body Cult (1928), The Great Bulgarian View (1940) kaj Great Bulgarian Youth (1941), reeldonitaj en 2006 sub la ĝenerala titolo de la studo de 1939, Balkan-Bulgarian Titanism (Шейтанов 2006), kategoriigis sub la popola kulto de la nacio kaj ĝa mitologio, kiu alfrontos la proprajn manifestiĝojn de internaciismo en Bulgario post la fino de la Dua Mondmilito kaj dum la tempo de socialismo.

Ŝtata ateismo kaj la uzokutimo de la pasinteco (1944-1989)

Sendepende de la pribatalitaj interpretoj de la serio de ŝtataj puĉoj kaj reformoj en Bulgario (monarĥista-faŝista la 9-an de junio 1923, arme-faŝisma la 19-an de majo 1934, la socialisma revolucio la 9-an de septembro 1944 kaj la demokrataj ŝanĝoj post la 10-a de novembro 1989), ili ĉiuj proklamis sin kiel la savo de la ŝtato kaj la nacio serĉante subtenon de la Ortodoksa Eklezio. Tio ne estas io neatendita: vasta parto de la loĝantaro abonas tiun kristanismon enradikiĝantan en la familio, kiam oni nomas novnaskiton, en edukado, en civila vivo kaj en la armeo. Tio iĝis sufiĉe evidenta post 1944, kiam la socialisma ŝtatsistemo kaj la oficiala ŝtatideologio - Marks-leninismo, en sia postmilita mildigita versio - estis truditaj al Bulgario. Ne plu estis danĝere menciigi, ke la patrino de Stalin estas religia; li mem - studento en la seminario en Tbiliso - kaj Dimitrov6 devenis el protestanta familio. Sekvis paradoksaj rezultoj: en la Konstitucio de Dimitrov, la eklezio estis apartigita de la ŝtato, sed ĝi estis malproksima de sendependa. Sendube, tio okazis kun la forta influo de Sovetunio, sed ĝi ankaŭ havis bulgarajn specifajn ojn en favoro de orienta ortodokseco kaj certaj konfesioj. Ne religio kiel tia, sed "Hitlerismo, Faŝismo kaj iliaj servistoj el Vatikano" - tiuj estis konstantaj difinoj de propaganda presado kaj partiaj decidoj - estis deklaritaj kiel la malamiko de la kredo de la socialismaj nacioj kaj landoj.

Bulgara ekzemplo estas la tielnomitaj katolikaj procesoj dum 1950 tra 1952: ses pli altaj pastroj estis ekzekutitaj, kaj 30 pli malaltaj rangoj estis kondamnitaj al malliberigo. Inter la kondamnitaj estis la fama Eugene Bossilkov, la katolika episkopo de Nicopolis, sanktigita fare de Vatikano en 1998.

Laŭ la juĝa verdikto, li

kompletigis siajn religiajn studojn en Italio kaj estis trejnita fare de la Vatikano por kontraŭrevoluciaj agadoj kaj spionado. Li estis en kontakto kun diplomatoj de imperiismaj landoj kaj donis al ili informojn de konfidenca naturo. La akuzito kunvokis diocezan konsilion en kiu estis decidite batali komunismon per religiaj konferencoj, okazigitaj en Bulgario, agadoj nomataj "misio".

(Verdikto n-ro 895 1952)

Tiaj selektemaj subpremoj estas karakterizaj por religiaj tradicioj, sed ili estas aparte potencaj kiam temas pri starigo kaj legitimigo de ŝtato.

16 D. Denkov, G. Vulčev kaj V. Gueorguieva

povo, kiu kuŝas ne tiom en socia solideco, kiom en la nacio aŭ nacia firmeco, eĉ kiam la regantoj ne estas el la sama etna heredaĵo kaj ne parolas la gepatran lingvon.⁷ Tiu ĉi ŝajna bonvolemo al la orienta ortodokseco kaj la tiel nomataj tradiciaj religioj, kiel ekzemple Islamo, ankaŭ influis ateismon en Bulgario. La jam menciitaj tri formoj de ateismo – literatura-poezia, politika kaj scienca – dum la socialisma epoko obeis al la konstitucie establita ŝtata ideologio: Marks-leninismo. Oni do povas diri, ke ili fariĝis partoj de nova, multe pli efika formo, kiu akiris la trajtojn de substanco – tiu de ŝtata ateismo (kp. Ateisma propagando de la BCP en dokumentoj). Kvankam la eklezio estis aparta de la ŝtato, ĝi falis sub sia forta kontrolo, prezentita kiel zorgo por la historia heredaĵo kaj la meritoj de ekleziaj figuroj por nacia memkonscio kaj liberigo. Ĉi tio, kompreneble, ne signifas, ke la reĝimo estis mola pri la malsamaj konfesioj. La Nominacioj-Leĝo 1949 senvestigis la eklezion de la rajto esti la sendependa sinjoro de ĝiaj lokposedaĵoj kaj ekonomio. Spiritaj seminarioj estis fermitaj malsupren, kaj la Fakultato de Teologio iĝis Spiritual Academia, parto de la Sankta Sinodo, kun limigita financado kaj membreco.

La iam-deviga temo Fundamentoj de Kristanismo kaj la Biblio estis forigita de la lernejaraj programoj. Komunistaj aktivuloj kaj subtenantoj de Komsomol persekutis geedzecojn, baptojn kaj entombigojn. Stratoj, lernejoj kaj hospitaloj perdis la nomojn de siaj sanktuloj. Tio estis ankaŭ la kazo kun bulgaraj familiaj nomoj kun la prefikso Pop (pastro) - Popgeorgiev, Poptodorov, Popdimitrov ktp. - tiuj estante oficiale reviziitaj al Georgiev, Todorov kaj Dimitrov.

Kontraste, la ŝtato klopodis por certigi la sendependecon de la eklezio ludante gravan rolon en la restarigo de la patriarkeco, laŭ decido de la 10-a de septembro 1948 de la Politburoo de la Bulgara Komunisto Partio: "Pro la kialoj de la neceso plifortigi la publikan aŭtoritaton de la Bulgara Ortodoksa Eklezio, kiu estas esenca por organizi la agojn de la ortodoksaj eklezioj kontraŭ la Vatikano kaj ĝia reakcia politiko, la Centra Komitato donas permeson al la Bulgara Eksarkato esti inaŭgurita en la Patriarkeco". Tio estis organizita paŝo en la socialismaj ŝtatoj, en kiuj la rusa patriarkeco ludis gravan rolon. Ĉi-lasto uzurpis la rajton doni aŭtocefalion, kio kondukis al decido de la Tria-Preĝejo-Konsilio (8-10 majo 1953) elekti episkopon Cyril kiel la posteulon al la lasta bulgara patriarko Euthymius de la fino de la 14-a jarcento.

La donaco de la ŝtato havis sian prezon: granda nombro da la pli altaj reprezentantoj de la Bulgara Ortodoksa Eklezio, same kiel aliaj kredaroj, perforte aŭ per ilia libera volo kunlaboris kun la Komitato por Ŝtata Sekureco, tradicio kiu estis karakteriza por la tuta socialisma periodo kaj estis nevidebla formo de rekta ŝtatkontrolo (kp. Katzounov 2010). Kiel rezulto, socialisma Bulgario ne estis grave alfrontita per kredaroj aŭ disidentaj pozicioj. Ĉi tiu sekreta kunlaboro, malproksima eĉ de la ortodoksa "simfonio" de la nacio kaj la eklezio, parte klarigas la maloftajn propagandajn kampanjojn kontraŭ la Ortodoksa Eklezio, kiel nur la plej radikalaj figuroj de la

Bulgara Komunista Partio de Alberto kaj la Komsomolo malkaŝe tenis agreseman ateismon de la bolŝevika tipo.

La ĉiutaga laboro en la kampo de edukado montriĝs multe pli efika, kaj ĝi relative rapide efikas la tutan loĝantaron. Antaŭ ĉirkaŭ 1970, analfabeteco estis ekstermita en Bulgario, kaj masiva scienc-bazita eduko kun signifaj ideologiaj klarigoj en la tradicio de marksista materiismo estis lanĉita. Tial la rekvalifiko de instruistoj, alfabeto laboro en la armeo, la socialisma rito kaj la amaskomunikiloj (radio kaj televido), kiuj ĉiuj akiris laika enhavo, ludis gravan rolon. Ili ankaŭ konservis la ligojn kun la antaŭaj reĝimoj en la formo de la "bulgarigo" de la publika vivo. Tio sendube kontraŭdiris internaciismon kaj marksisman ideologion sed plifortigis socialismon kun la privilegio de la etna plimulto kaj la simboloj de la reganta ideologio.

La evidenta rezulto estis la rapida movo de la toponimio en Bulgario; dum la frua socialismo kaj la tiel nomata kulto al personeco en la sovetia homaro, pli grandaj urboj kaj montopintoj ricevis la nomon de famaj personecoj de la komunista movado: Varno fariĝs Stalin, Dobriĉ iĝs Tol-buĥin, Gorna Dĵumaja fariĝs Blagoevgrad, Dupnitsa iĝs Stanke Dimitrov, kaj pluraj vilaĝoj estis unuigitaj sub la nomo Dimitrovgrad.

La figuroj de kontraŭfaŝismaj herooj komencis aperi en la primaraj edukaj programoj kaj en ABC-libroj, parte anstataŭigante la sanktajn nomojn kaj okazaj ojn en bulgara historio kaj la kolektiva konscio. Tio povus esti observita kiam komunistaj maŭzoleoj kaj ideologiaj historiaj konstruaĵoj iĝs pilgrimaj kaj edukaj lokoj post la 1950-aj jaroj. Ĉi tio estis nura imitaĵo de la sovetia originalo, en kiu estis klara rilato inter la "sanktuloj" de la komunista ideologio kaj la historia tradicio de la eterna amikeco de la granda kaj la frateto. La Maŭzoleo Georgi Dimitrov, kune kun la Katedralo Aleksandro Nevskij en Sofio, estis analogoj de la Maŭzoleo de Lenin kaj la Katedralo de Vasilij la Feliĉega en Moskvo, kaj la rus-bulgara alianco estis veldita kune kun la sango de la herooj de Ŝipka kaj Sankta Georgo la Konkerinto Kapelo Maŭzoleo.

Dizajni la novan socialisman personon, kies heredantoj vivus en komunismo, estis ateisto en nomo sed estis esence daŭrigo de la malnovaj religiaj praktikoj. Tio estas reflektita en la multaj renomoj de antaŭaj preĝejoj kaj festotagoj: Sankta Georgo fariĝs Paŝtisto; La Tago de Sankta Trifon fariĝs Tago de Vinkulturisto; kaj Sankta Cirilo kaj Sankta Metodo Tago fariĝs la Tago de Bulgaraj Edukado, Kulturo kaj Slava Skribo. Same kiel kristanaj sanktuloj iam anstataŭigis paganajn festenojn, en socialismaj tempoj, tiaj reanimadoj havis la pretekston reenkarri la primaran historian veron.

Kvankam novaj oficialaj festotagoj estis enkondukitaj, la antaŭaj ekleziaj pasis sub laika kovrilo. En ĉi tiu kunteksto, radikala ateismo estis neebla. Se la socialisma periodo havis iom da sukceso, ĝi implicis ŝanĝi la sintenon al personaj ferioj. Naskiĝagoj iĝs pli gravaj ol la nomtago, tiel karakteriza por la religia tradicio kaj patroneco de la

18 D. Denkov, G. Vulčev kaj V. Gueorguieva sanktuloj.

Tio tamen apenaŭ kuŝis tute ene de la socialisma strukturo, sed ĝi estis ankaŭ pro la administra kontrolo de la persona vivo karakteriza por la dua parto de la 20-a jarcento, kiam la naskiĝago estas grava identiga signo, civila geedziĝo estas pli legitima ol la preĝa ceremonio, kaj la imposto pagita al la ŝtato estas pli deviga ol kotizoj al la eklezio.

La tradicio de tielnomita marksisma scienca ideologio igis ĝin postuli, kompreneble, fari ateisman propagandon en la konata dualisma stilo de antaŭ-socialisma Bulgario. Gravan rolon ĉi tie ludis la Societo por Disvastigo de Scienca Scio "Georgi Kirkov". Ateisma edukado estis eksplicite menciita en la organigramo. La Societo similis la iamajn marksistajn rondojn kiuj vojaĝis ĉirkaŭ la lando. Nun ili tamen estis ene de la tiel nomata Politika Lerneja Jaro, en kiu ĉiuj laboristaj homoj estis devigataj partopreni. Ene de specifa horaro, la laborteamoj ĉeestis paroladojn de prelegantoj, kutime respondeculoj pri la ideologia laboro, aŭ universitataj prelegantoj, kiuj faris politikajn paroladojn. Unufoje jare, kutime antaŭ gravaj kristanaj ferioj, ankaŭ okazis ateismaj babiladoj.

Speciala aliro estis la televidprogramo, ofte kun satira fino, aŭ dissendado de popularaj filmoj kaj koncertoj de famaj okcidentaj artistoj, provante deturni la populacion de vizitado de preĝoj.

Se ekzistas ateismo kiel esprimo de liberpenso, ĝi estas en la programo por la partio kaj la klerismo de Komsomola, kaj ĝi estas institucie malsovaĝgita en la sekcio "Scienca Ateismo" ene de la Instituto por Filozofia Esploro, Bulgara Akademio de Scienco. , analoga al la Instituto de Ateismo ĉe la Akademio de Scienco, Sovetunio. La plej rimarkinda aspekto estas, ke la ĉefaj esplorobjektoj estas la ritoj kaj la ebleco enkorpiĝi ilin en la socialisma liturgio, kiu denove imitas la religian kun fido al la komunista estonteco. La instituto bazigis la esplormodelon sur la Ĉefaj Gvidlinioj por Evoluo kaj Rafinado de la Festa Liturgio en la Popola Respubliko de Bulgario, laŭ la Decido de la Centra Komitato de la Bulgara Komunista Partio kaj dekreto de la Konsilio de Ministroj de 1978 (kp. Маринова 2018). La celoj de plej grava graveco en ĉi tiu dokumento estis la subteno de komunistaj idealoj, la patriota edukado kaj inspiro al frateco kaj lojaleco al Sovetunio kaj la Komunista Partio de Sovetunio. Speciala sekcio estis dediĉita al socialisma simboleco, kiu devus esti integrita en la ceremoniaj haloj, kie la historia tradicio estis kombinita kun la politiko de la partio kun kreskanta naciisma tendenco.

Tiu tendenco manifestiĝis dum la tielnomita reviviĝoprocezo, direktita kontraŭ la islama turka malplimulto de Bulgario. La devigan ŝanĝon de personaj nomoj estis akompanata de ĉiam pli patriotisma propagando, koncentrita interalie al la memorfesto de la granda datreveno de 1 300 jaroj de la bulgara ŝtato. Ĝiankaŭ malplivalorigis la sociekonomiajn problemojn de la nuntempo puŝante ilin en la fonon de la glora pasinteco.

Preter tiu ĉi ŝtata etnofiletismo, kiu celis venki la eklezian, scienca ateismo disvolviĝis en tre speciala formo dum la tempo de

socialismo. La ideologie fortigita pova aŭtoritato ne plu timis la tiel nomatajn burĝajn klerulojn kaj filozofojn, kies verkoj ĝis tiam ne estis alireblaj por la bulgara leganto. En la serio Classical Heritage de la eldonejo Science and Art kaj en la eldonoj de la Bulgara Akademio de Sciencoj, verkoj de agnostikuloj kaj kritikistoj de religio kiel Feuerbach (Фойербах 1958, 1966), Voltaire (Волтер 1972), La Mettrie (Ламетри 1981), Diderot (Дидро 1981), d'Holbach (Холбах 1984) kaj Hume (Хюм 1986) estis publikigitaj unuafoje en plena traduko, kune kun la tri kritikoj de Kant (Кант 1967, 1967, He'1970, 1970), Fenomenologio de Spirito (Хегел 1969) kaj elektitaj verkoj de Sartre (Сартр

1967, 1988), Camus (Камю 1979) kaj Wittgenstein (Витгенщайн 1988). Ĉiuj ili provokis multajn diskutojn en mallarĝaj universitataj rondoj kaj privataj seminarioj. Brila ekzemplo estis la Filozofia Salono, kie temoj kun emfazo de materiismaj teorioj pri la origino de viro kaj socio estis diskutitaj. Ĝia organizanto Nikolay Vassilev, en kies domo okazis la diskutoj, apartenis al aparta speco de liberpensantaj marksistoj, por kiuj la dialektika materiismo de Engels superis la sociajn instruojn de Markso ĉar ĝi disponigis pli larĝan vidon de antropologio kaj estis pli scienca ol la ideologiaj kaj religiaj versioj de marksismo. Li estus la fondinto de la Alternativa Socialista Partio en 1990, vicĉefministro kaj ministro pri edukado en la unua demokrata registaro ekde 1991. En ĉi tiu rondo aperis ankaŭ Zhelyu Zhelev, la unua nekomunista prezidento de Bulgario de 1990 ĝis 1997. En lia libro Faŝismo (Желев 1982), la priskribo de la totalisma ŝtatorganizo en Italio kaj Germanio kreis multe tro proksiman analogecon kun ŝtata socialismo; la libro estis retirita el librovendejoj kun speciala mendo de la Centra Komitato de la Bulgara Komunista Partio du semajnojn post kiam ĝi estis eldonita Simila kaj tiel nomata Marx-seminario de junaj filozofoj kaj sociologoj, kies konferencoj en la montaro Rila daŭras. Ĝis hodiaŭ, foje havis fortan lojalan

inklinon al religia kaj mezepoka filozofio (кр. Бояджиев kaj Асенов 2015). Tiuj intelektaj rondoj tamen havis specialan socian influon kaj ofte estis akuzitaj pri vulgara materialismo fare de subtenantoj de idealismaj kaj religiaj doktrinoj venantaj kun la ventoj de sovetia Perestrojko kun revuoj kaj libroj de iam malpermesitaj verkintoj kiel ekzemple Solj eniĉn, Berdjaev, Gumiljov ktp.

Multe pli popularaj estis la apartaj manifestiĝoj de kvazaŭ-liberpensado, kiuj unuflanke havis partian subtenon kaj aliflanke estis malkongruaj kun la sciencaj postulatoj de marksismo. Tiuj estis la okultaj instruoj, kiuj estis parto de longa tradicio en Bulgario, plejparte tra la teozofio de Peter Dunov. Gravan rolon en ĉi tiu rilato ludis Lyudmila Zhivkova, prezidanto de la Kultura Komitato, membro de la Centra Komitato kaj Politburoo de la Komunista Partio, sed antaŭ ĉio filino de la partio kaj ŝtatestro Todor Zhivkov. Post trafikakcidento, ŝi havis epifanion kiu donis specialan formon de ŝtat-patronata "liberpensado", malobservante la kanonojn de Marks-leninismo kun inklinado al

20 D. Denkov, G. Vulchev kaj V. Gueorguieva mistikismo

kaj ligoj al la spiritaĵoj de la Malproksima Oriento. Ĉirkaŭ ŝi formiĝis larĝa rondo de konformista intelekta socio, kiu, danke al riĉaj ŝtataj subvencioj, komencis specialan kampanjon por antaŭenigi la kulton al "Unueco, Kreivo kaj Beleco" kun ĉiujaraj festoj de la "spiritaĵoj de la homaro" en Bulgario, la lulilo de la plej antikvaj civilizacioj. Dum la preparo al la 1300-a datreveno de la fondiĝo de la bulgara ŝtato, tiu larĝa rondo, subtenata de la ŝtato, trudis filmojn, televidajn spektaklojn, verkistajn kunvenojn kaj internaciajn junularajn asembleojn, fremdajn al la dogma marksisma stilo, kulminante per ŝajna subteno por mistikaj instruoj. Ironie, Zhivkova mortis en 1981 kiam oni festis la 1300-an datrevenon de la bulgara ŝtato. Tio donis novajn potencojn al la mistikulo, kies radikoj estis serĉitaj en la plej malproksima historio de la bulgaraj landoj: la historio de la trakianoj kaj iliaj kulturaj lokoj. La paradoksa kombinaĵo de la marksisma versio de la teorio de reflektado kun tiuj misteraj praktikoj kaŭzis la kreadon de sekcio por esplorado de konscio ĉe la Instituto de Filozofio ĉe la Bulgara Akademio de Sciencoj. La celo de la sekcio estis malkovri kaj malkodi la aŭtentajn ritojn kaj lingvajn restaĵojn sigelitajn en la medio en la antaŭaj trakiaj sanktaj lokoj.

Al tio aldoniĝis "La fenomeno Vanga", evidente subtenita de la ŝtata kaj ŝtata sekureco. Ŝi estis blinda profetino en la urbo Petrich, antaŭ kies domo miloj da bulgaroj atendis dum tagoj por lerni la sekretojn de sia pasinteco kaj estonteco. En la stilo de paradoksa dialektiko, estas rimarkinde, ke la kritikistoj de Vanga el la vidpunkto de la scienco en la tempo de socialismo estis nomitaj dogmistoj same kiel dogmatikoj ankaŭ estas nomitaj ekleziaj figuroj kiuj konsideras ŝin kiel falsa profetino. Tial ne estas surprize, ke iamaj membroj de la CC de la BCP konservis ŝian kulton kaj partoprenis la kreadon de la preĝejo de Vanga. Ŝiaj profetaĵoj, eĉ ĝis hodiaŭ, aperas en libroj kaj gazetartikoloj kaj en interretaj retejoj, precipe en Rusio (кp. Большая энциклопедия Ванги, <http://vanga.ru>), tial, en rusa ĉiutaga ĵargono, la termino vanguard signifas "antaŭvidi la estontecon".

Sur la hejma, sed ne la spirita nivelo, aferoj estis multe pli klaraj ĉar ĉiu formo de rezisto jam delonge malaperis, kaj socialismo estis suplementita per antaŭ-socialismaj epokaj praktikoj - preskaŭ 100% legopovo kaj proprieto de la loĝdomo kaj iom da privata tero. , limigita sed tamen ebla familia libera merkato, laboranta eksterlande en Sovetunio, Kubo, Alĝerio, Libio ktp., kun rajtoj uzi okcidentan valuton en kelkaj vendejoj. Tio ebligis al vastaj sociaj rondoj publike konfesi la devigan ideologion sed private kunhavigi ideojn kaj ĉefe vivi sub la kondiĉoj de la oficiale denunciata etburĝaro kun religio kaj ateismo por hejma uzo.⁹

Sekulareco kaj malsekularigo en nuntempa Bulgario (1989-2018)

La ŝanĝoj de 1989 kaŭzis novan dinamikon en la rilato inter Liberpensoj kaj ateismo en Bulgario. Dum la tri jardekoj

post 1989, ni povas proksimume distingi tri fazojn: la unua estis la komenca opozicio al la ŝtatsubtenata ambivalenta ateismo de la antaŭa reĝmo kaj la "religia eksplodo" de la 1990-aj jaroj; la dua estis periodo de kunvivado de novaj religiaj praktikoj, malnova (socialisma) ateismo kaj aliaj sekularaj inspiroj; la tria fazo konsistis el la lastatempa intensigo de religia dogmatismo kiu kuris paralela al la kreskanta populareco de etna naciismo kaj la pliiĝo de la alt-dekstra.

Dum dum la socialisma periodo, la ortodokseco de Marks-leninismo estis scienca ateismo, disidentoj kaj kontraŭuloj de la reĝmo ampleksos religion kiel formon de Liberpenso. La unuaj jaroj post la ŝanĝoj atestis religian ribelon, videblan per diversaj publikaj praktikoj kiuj estis celitaj kiel manifestacioj de opozicio al la antaŭa registaro. La tuja malakcepto de marks-leninisma ortodokseco prenis diversajn formojn.

Christophor Sabev, religiema figuro kaj disidentoj kaj unu el la gvidantoj de la Unio de Demokrataj Fortoj (la koalicio de opoziciaj partioj), ekzemple, organizis amasajn religiajn vigilojn kun preĝoj en publikaj spacoj dum la unuaj jaroj post la ŝanĝoj. Alia formo de publika manifestacio de la nova tradicio estis la adopto de la nomoj de patronsanktuloj fare de institucioj de alteduko kaj publika sano. La Fakultato de Teologio de Sofia Universitato "Sankta Kliment Ohridski" estis remalfermita en 1991, kune kun similaj studprogramoj kaj fakultatoj en aliaj institucioj de alteduko. Inter aliaj formoj de publika reanimado de religieco, publika televido komencis rektajn dissendojn de la religiaj ritoj de la Ortodoksa Eklezio. En ĉi tiu kunteksto, ne estas hazardo, ke, post la ŝanĝoj en novembro 1989, membroj de la Politburoo de la BCP aperis ĉe paska liturgio en la Aleksandr Nevskij Katedralo en Sofio.

Tamen, la konstitucio adoptita en 1991 deklaris la Respublikon de Bulgario laika ŝtato, donante al ĉiuj civitanoj sinesprimliberecon, de kunigo kaj de religia kredo. La laika karaktero de ŝtata potenco kaj publikaj institucioj estis garantiita per artikolo 13 (2): "Religiaj institucioj estas apartaj de la Ŝtato" (Nacia Asembleo de la Respubliko de Bulgario 1991). Orienta Ortodoksa Kristanismo estas difinita kiel la tradicia religio en la Respubliko de Bulgario.

La ŝanĝo en la politika reĝmo en 1989, oni supozis, ĉesigos la "malvolan" sekularigon de bulgara socio, kaj "religia ekprospero" estis atenda en la 1990-aj jaroj, laŭ kelkaj akademiuloj (Гребенарова 2002). ; Назърска kaj Шапкарлова 2015, 78). Statistikaj datenoj de la unua jardeko post la ŝanĝoj montris pliiĝon en la praktiko de ĉefaj kristanaj ortodoksaj ritoj kiel ekzemple bapto, religia geedziĝo kaj entombigservoj. Laŭ la domina hipotezo, la jaroj 1992 kaj 1993 markis mezan fazon en la restarigo de religieco post 45 jaroj da restriktaj truditaj al ĝa praktiko. Tial la kresko de la nombro de baptoj, ekzemple, povas esti klarigita per tio, ke ne nur novnaskitaj infanoj, sed ankaŭ plenkreskuloj akceptis la kristanan kredon post la ŝanĝo en la reĝmo. La reveno al kredo estis

22 D. Denkov, G. Vulchev kaj V. Gueorguieva

festitaj fare de entuziasmaj analizistoj, kiuj rigardis la novan pliiĝon de religia praktiko en opozicio al la malhelaj jaroj de trudita ateismo. "La bapto de 30- aŭ 50-jaruloj ne estis nur moda entuziasmo sed konscia elekto de generacio societigita kun ateismo. Estis ilia devo akcepti la eklezian sakramenton, asertas la analizisto, kion iliaj gepatroj ne faris [kiam ili naskiĝis dum socialismo] pro evidentaj kialoj" (Гребенарова 2002).

Se la sama hipotezo validas, periodo de normaligo povas esti atendita post la pliiĝo de religia praktiko kompensanta por la antaŭa periodo de "malvola" sekularigado. Tiel, "sociologiaj studoj de la postkomunismaj ŝtatoj klare indikas ke la granda religia "eksplozo" de la malfruaj 1980-aj jaroj kaj fruaj 1990-aj jaroj markis malkreskon en la malfrua dudeka jarcento, kaj tiuj socioj revenis al siaj tradiciaj niveloj de religieco" (Назърска kaj Шапкарлова 2015, 78).

Datenoj de la Eŭropa Valora Studo de 2008 montris malsaman tendencan por tiu dua fazo de normaligo post la religia ekprospero (Карамелска 2009). Pli ol duono de bulgaroj (60%) priskribis sin kiel "religiaj" (ĉiuj konfesioj kaj sektoj kombinitaj). Ateismo estis konvinka mondkoncepto por nur 5% de la 1,500 respondantoj partoprenantaj en la enketo. Aliaj datumoj de la sama enketo, tamen, montris kontraŭdirajn tendencojn: nur 35% de bulgaroj kredis ke ekzistas "unu Dio", kredo karakterizaĵo de monoteisma kristanismo, islamo kaj judismo, dum aliaj 46% deklaris ke ili kredas je la ekzisto de "ia spirito aŭ vivoforto", kaj ankoraŭ pliaj 11% ne estis certaj, pri kio ili kredas. Tial esti religia, por kelkaj bulgaroj, ne estis nepre ligita al iu formo de ortodokseco, al la institucio, de la eklezio aŭ al iu formo de kanona praktiko. Kvankam la grupo de proklamitaj ateistoj estis relative malgranda (nur 5%), la plimulto de bulgaroj ŝajnis esti tolerema de netradiciaj religiaj kredoj kaj praktikoj.

Alia ŝlosila indikilo de sekularigado estas partopreno ĉe diservoj. Nur 4.4% iris al servo almenaŭ unufoje semajne kaj 9.2% unufoje monate; 45.5% partoprenis en kultado nur dum certaj religiaj festotagoj, kaj 24.9% respondis al la demando per "neniam, preskaŭ neniam" (Карамелска 2009, 31). "Kiel la plej multaj eŭropanoj, konkludas la analizisto, ankaŭ bulgaranoj montras emon al individua elekto de la religiaj enhavo kaj praktikoj - tendenco karakteriza por la sinkreta religieco de la tuta sekularigita moderneco" (Карамелска 2009, 31). La plimulto de Bulgaroj montris sian religiecon okaze de gravaj eventoj en siaj vivtrajektorioj, kiel naskiĝo, geedziĝo kaj morto.

La rezultoj estis konfirmitaj en pli malgranda enketo kovranta pli longan periodon de 1989 ĝis 2014. Datenoj estis kolektitaj de la registroj de 165 ortodoksaj preĝejoj en la ĉefurbo kaj trans la lando, dokumentante la nombron da baptoj, geedziĝo kaj entombigceremonioj faritaj en la eklezio po. jaro (Назърска kaj Шапкарлова 2015, 80). Kvankam la publikigo ne povis ŝajnigi provizi ampleksajn datumojn, ĝi identigis tendencan: "la

okazo de sekularigado estas klare pruvita per videbla kaj serioza malkresko de la nombro de baptitoj kaj malpli rimarkebla redukto de la nombro de geedziĝoj” (Назърска kaj Шанкарлова 2015, 89).

Kvankam la statistikaj datumoj ĉi tie prezentitaj ne povas indiki la amplekson de la grupo de nekredantoj aŭ montri la variajn limojn inter tradiciaj kaj netradiciaj kredoj, la sekulara vido de realeco restis domina, kaj la baza principo de sekularismo en publikaj institucioj estas sendifekta en nuntempa Bulgario ĝis la nuntempo. La tradicio de laika penso estas subtenata de la ĉeesto kaj laboro de pluraj civilsociaj asocioj, per novaj inspiroj venantaj de okcidenta kulturo kaj tradicioj de rezistado bazitaj en bulgara historio.

La formoj de asocia vivo kvalifikitaj kiel laikaj en la konsideroj ĉi-poste ne estas nepre ligitaj al la formoj de "devigita" sekularigo de la antaŭa periodo aŭ al la domina ideologio de Marks-leninismo. Iuj prenas siajn fontojn en la historio antaŭ 1945. La anarkiisma movado estas tia ekzemplo. Ĝiaj originoj povas esti spuritaj reen al la komenco de la 20-a jarcento, kiam anarki-sindikatisma estis integrita parto de la laborista movado. La Federacio de Anarkiistoj en Bulgario (FAB) estis fondita en la somero de 1919, kiam la movado estis ŝirita inter la agitado de la laboristoj kaj armeaj ribeloj de Eŭropo kaj la kontraŭdira taksado de la Bolŝevika Revolucio. Fine, FAB malproksimiĝis de sindikatisma kaj adoptis la federalisman principon por organizi grupojn en malsamaj urboj. La federacio estis aktiva per kelkaj publikaĵoj kaj agadoj en la sekvaj jardekoj, ĝis la anarkiismaj gvidantoj kaj organizo estis frakasitaj per la kruelecoj de la intermilitaj registaroj kaj la reĝimo de reĝo Boris III, sekvita per la subpremoj de anarkiistoj de la bolŝevista reĝimo post 1946 (Даскалов 1995).

Kelkaj negravaj provoj ĉe revivigado de la anarkiisma movado estis faritaj fare de neformalaj grupoj en la mez-1990-aj jaroj. Nur komence de la 21-a jarcento, tamen, la "novaj anarkiistoj" malfermis la unuajn aŭtonomajn sociajn centrojn en Bulgario. La nova anarkiismo estas difinita de aktivulaj antropologoj kiel David Graeber kiel formo de antaŭfigura politiko: ĝa celo estas formi agadkomunumojn bazitajn sur horizontalaj strukturoj, forviŝante ĉiujn formojn de potenco-rilatoj laŭ la vejno de la slogano "Neniaj dioj, neniu lando, neniu mastro!" Du aŭtonomiaj spacoj estis malfermitaj en Sofio en 2010 (Ade-lante kaj Haspel, ambaŭ fermitaj en 2015), unu en Varno (la Solidareca Centro, 2013–2015); alia malfermiĝis en Veliko Turnovo en 2014 dum nur kelkaj monatoj. Pli granda kaj pli populara spaco - Fabrika Avtonomia - aktivas en Sofio ekde la 8-a de aprilo 2017.

Konservante distancon de la oficiala politiko de la Bulgara Socialista Partio (la heredonto de la Bulgara Komunista Partio de Alberto), kelkaj neformalaj grupoj de porokcidentaj aŭ neortodoksaj marksistoj formis fragmentan Novan Maldekstron, aktivan plejparte per retaj publikaĵoj per la platformoj Novi Levi Perspektivi. kaj Vivo post Kapitalismo kaj la e-zino dVersia. Male al la pli konservativa BSP, tiuj grupetoj celas la pli junan generacion

24 D. Denkov, G. Vulchev kaj V. Gueorguieva de

maldekstremaj bulgaroj, la akademia maldekstro kaj reformistoj ene de la pli tradiciaj partiaj strukturoj. La interretaj publikaĵoj de la cititaj grupoj antaŭenigas la batalon por socia justeco per imposta reformo, kritikaj atakoj kontraŭ la alproprigo de la komunaj o kaj internacia solidareco kun rifuĝintoj, romaoj kaj GLAT-komunumoj.

La influo de lastatempaj ateistoj, kiel ekzempligite per la verkadoj de tiaj verkintoj kiel Richard Dawkins, Daniel Dennett kaj Sam Harris, ne povas esti spurita per fidindaj statistikaj datenoj. La unua traduko de *The Selfish Gene* de Richard Dawkins aperis en 1998 de la akademia eldonejo de Sofia University. (La dua eldono en 2015 estis de komerca eldonisto.) Lia *The God Delusion* aperis en la bulgara en 2008, du jarojn post ĝa origina publikigo. La aŭtoro estis invitita paroli ĉe la Sofia Festivalo de Scienco en 2015 kaj faris kelkajn aperojn ĉe popularaj amaskomunikilaj kanaloj ĉi-okaze. La influa libro *Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life* de Daniel Dennett estis nur tradukita en 2014 fare de la sama eldonisto. Kvankam Sam Harris estas sufiĉe populara ĉe You-Tube, nur unu el liaj libroj estis tradukita en la bulgaran: *La Morala Pejzaĝo* en 2012.12 Tria fazo en la

dinamika rilato inter Freethought kaj pli fortaj religiaj kredoj estas markita de la lastatempa pliiĝo de naciismaj ideologioj. gies, kiuj vidas la bulgaran nacion kiel nedisigeble ligita al ortodoksa kristanismo, en la vejno de la etnofiletismo de la 19-a jarcento. La kazoj kaj datumoj diskutitaj ĉi-poste konfirmas la hipotezon de etnofiletismo, kiel ĝi estas difinita fare de Teodora Karamelska en ŝia analizo de la datenoj de la Eŭropa Valora Studo en 2008:

Konsiderante la komunan socian malsekurecon, en la kunteksto de tutmondiĝo kaj la dinamikaj politikaj procezoj en Eŭropo, kelkaj bulgaroj verŝajne metas etnofiletismon ("unu nacio, unu ŝtato, unu eklezio") kiel la diferencspecon de sia kolektiva identeco. En provo kontentigi tiajn sintenojn, la Ortodoksa Eklezio povas radikaligi siajn mesaĝojn kaj tiel povas servi al favoro de izolismaj ideologioj.

(Карамелска 2009, 35)

Kion ĉi tiu citaĵo montras nekonfuzeble, estas la ŝlosila afero de kolektiva identeco. Interpretita en la vejno de kreskanta naciismo kaj trovado de subteno en la kristana ortodoksa tradicio, la serĉado de nacia identeco inversigos la procezon de sekularigado kaj incigos politikajn movadojn kun konservativaj kaj religiaj tagordoj, pridubante la valorojn de civitanrajtoj, socia justeco kaj solidareco. . Ne estas dubo, ke la estiĝantaj kontraŭsekularaj movadoj de la lasta jardeko akiris forton kiel sekvo de la malfortiĝo de laikaj movadoj kaj organizoj. La specifaĵoj de kelkaj lastatempaj naciismaj kaj/aŭ kontraŭsekularaj grupoj estos ellaboritaj en la restanta parto de ĉi tiu ĉapitro, ĉar ili estis renkontitaj kun kreskanta zorgo ene de asocioj de civila socio.

Kiel montrite de elstaraj politikaj sciencistoj laborantaj en la regiono (Kopecký kaj Mudde 2003), la normiga interpreto de la koncepto de "civitana socio" tendencas forlasi ekster la atentofokuso kelkajn formojn de asocia vivo, kiuj ne ampleksas liberalan demokratian valorojn. Diversaj popolismaj, naciismaj aŭ aliaj movadoj kun aŭtoritataj aŭ kontraŭdemokratiaj deklaroj estas regrupigitaj sub la titolo de "necivila socio". (La koncepto mem estas ne malpli ideologie ŝarĝita ol "civitana socio".)

La populareco de naciismaj grupoj pliiĝas en Bulgario ekde 2001 aŭ 2004. Almenaŭ du flugiloj de la naciisma movado povas esti distingitaj. Unu el tiuj flugiloj inkludas kelkajn grupetojn kaj iliajn unuigojn. Tipe, tiuj grupoj formas samideanarojn aŭ taĉmentojn en urbetoj kaj en la distriktoj de gravaj grandurboj. Laŭ ilia opinio, ŝanĝo povas okazi de malsupre kiam pli kaj pli da homoj "laboras por Bulgario", kaj ilia movado fariĝas amasa movado.

La alia alo vidas la deziratan ŝanĝon alimaniere: ĝi venos de supre, ne kiel amasa movado, sed kiam grupeto de bone trejnitaj politikistoj uzos la establitajn politikajn instituciojn por "labori por Bulgario". Ĉi tiu alo inkluzivas la politikajn partiojn ATAKA (Atako, fondita de Volen Siderov en 2005); la Interna Makedona Revolucia Organizo (IMRO), fondita en la 19-a jarcento kaj ankoraŭ aktiva hodiaŭ kiel radikala naciisma partio) kaj la Nacia Fronto por la Savo de Bulgario (NFSB), fondita en 2011. Tiuj politikaj partioj havas vertikala strukturo, kun karisma gvidanto ĉe la kapo, kerno de aktivuloj kaj periferio de subtenantoj. Naciisma ideologio estas tre grava por la strukturo de tiuj partioj, ĉar ĝi donas sufiĉe da instigo por instigi junulojn partopreni en volontulado, organizado de aranĝoj kaj diversaj politikaj agadoj.

Sur ambaŭ niveloj de la movado - la nivelo de politikaj partioj kaj la pli neformalaj grupoj de subtenantoj - kristana ortodokseco estas esenca parto de la naciisma ideologio. Ĝi ampleksas ĉi tiun religian konfesion kiel unu el la kolonoj de la bulgara nacio, kaj politikistoj, specife, montras paradon sindonemon en praktikado de religiaj ritoj. Naciismaj propagandantoj ankaŭ vidas sian mision kiel "la protekto" de la bulgara nacio de aliaj religiaj kaj etnoj, plej grave Islamo.

En la movadoj de la "necivila" socio tre ĉeestas tendenco al forta politikigo pri religiaj aferoj. La gvidanto de la politika partio ATAKA Siderov sekve trovis la sonon de la vendreda preĝejo ĉe la aranĝita mitingon de naciismaj subtenantoj antaŭ la Banya Bashi Moskeo en la centro de Sofio dum la preĝejo la 20an de majo 2011. Konflikto eskaladis, kaj la proponantoj de la naciismaj frakcioj atakis la preĝejon. La polico intervenis por malhelpi sangoverŝadon. En 2016, akuzoj estis premitaj kontraŭ la perforta konduto de Siderov, krom por alia delikto (atako kontraŭ studento ĉe la Nacia Akademio de Teatro kaj Filmarto). Siderov foje estas referita en analizaj publikaĵoj kiel unu el "la novaj ortodoksaj politikistoj", kune kun Radovan Karadžić kaj Vuk Drasković, Korneliu Vadim Tudor kaj Alexandre Dugin.

26 D. Denkov, G. Vulčev kaj V. Gueorguieva

La 14an de februaro 2014, spontanea protesto en Plovdiv rezultigis van-dal-atakon sur la Dzhumaya Moskeo. Respondeco por la protesta demonstracio estis prenita de la Asocio de Futbalaj Subtenantoj, gvidita de Elena Vataška. Tiaj okazaĵoj montras la gradon da populareco de naciismaj sentoj kunligitaj kun formo de religia sindonemo (prefere maltoleremo).

Dum la prezidant-elektoj de 2016, la politikaj partioj asociitaj kun la "necivila" socio formis koalicion - la Patriota Fronto. La venontan jaron, tiu formacio ricevis 9% de la voĉoj en la parlamentaj elektoj (2017) kaj nun estas parto de la reganta koalicio.

Nuntempe, la grupoj, kiuj estas plej grave trafitaj de la pliiĝo de kristan-ortodoksa fundamentismo, estas turkaj kaj romaaj malplimulto, GLAT-homoj kaj, pli lastatempe kaj paradokse, virinoj. La atakoj kontraŭ la turka komunumo influas iliajn didomojn, kiel priskribite ĉi tie, kaj ilian voĉdonrajton. Blokado de naciismaj subtenantoj estas organizitaj por malhelpi la aliron de turkaj balotantoj al la sekcioj. Krom ĉiutaga rasismo kaj malama parolado, la romaa malplimulto estis trafita de malvolaj eldomigoj de siaj hejmoj fare de la lokaj aŭtoritatoj en kelkaj okazoj kiam naciistaj formacioj vekis "interetnan streĉitecon".¹³ Post januaro 2018, la rajtoj de virinoj subiĝis. atako kiam amasa kalumniokampanjo kontraŭ

la Konvencio de la Konsilio de Eŭropo pri preventado kaj kontraŭbatalo de perforto kontraŭ virinoj kaj hejma perforto (konata ankaŭ kiel la Istanbula Konvencio) estis lanĉita per la komuna klopodo de naciistaj politikistoj (la du vicĉefministroj, Karakachanov kaj Sime-onov, de la Patriota Fronto) kaj konservativaj evangeliaj organizoj (la koalicio Familio kaj Valoroj, branĉo de la usona reto Monda Kongreso de Familio). Kiel sekvo de la konservativa kontraŭreago, la bulgara parlamento ne ratifis la kongreson, kaj la konstitucia kortumo deklaris la internacian dokumenton kontraŭkonstitucia.

La zorgoj de la analizisto Teodora Karamelska ĉi tie cititaj, ke la Ortodoksa Eklezio povus radikaligi siajn mesaĝojn proksimigante siajn poziciojn al naciismaj politikaj movadoj, estis konfirmitaj en la lastaj jaroj. Dum pluraj sinsekvaj jaroj, la Sankta Sinodo de la Bulgara Ortodoksa Eklezio publikigis deklarojn kondamnante Sofia Pride. Ĉi tiu konservativa sinteno estas atendata koncerne la rajtojn de la GLAT-homoj, sed en januaro 2018, la Sankta Sinodo intervenis en la debato pri la ratifiko de la Istanbula Konvencio, aliancante kun la naciistoj. La Bulgara Ortodoksa Eklezio denuncis la kongreson kontraŭ seksa kaj hejma perforto kiel "satanika" kaj ĝaj subtenantoj kiel "liberala ŝaŭmo". Laŭ ordo de la Sankta Sinodo, kondamno de la kongreso estis aldonita al la dimanĉa diservo, prononcita en ĉiu ortodoksa eklezio en la lando.

La alianco de naciistoj kun konservativaj religiaj pozicioj estis akceptita fare de la gvidanto de la Bulgara Socialista Partio, Kornelia Ninova, kiu reprenis subtenon por la Istanbula Kongreso. Se la partio estas ankoraŭ konsiderata heredanto de la Bulgara Komunista Partio kaj, kiel tia, la agente (de kio restas) de scienca ateismo, la lastatempa reorientiĝo de ĝa gvidanto

subtenas la "tradiciajn valorojn" de etnocentra naciismo. La politika partio, kiu do supezeble estas la agente de ateismo, aliĝis al la koalicio de konservativa religia kontraŭreago. Estas pli ol kurioze observi kiel bulgaraj socialistoj en la lastaj monatoj fariĝis defendantoj de la "nacia tradicio" kaj kontraŭstaris la valorojn de sekularigado, malprofite de la rajtoj de la virinoj.

Kontraŭ ĉi tiu konservativa religia mobilizado, subtenata de koalicio de naciistoj, evangeliakaj konservativuloj, la Sankta Sinodo kaj socialismaj populistoj, staras forte laika GLAT-movado, kiu animis la aktivulan scenon ekde la unuaj jaroj de demokratiaj ŝanĝoj. Registrita en 1992, la unua GLAT-organizo en Bulgario - Gemini - estas nuntempe nefunkcia. Dum en la komenca fazo de sia ekzisto ekde la fruaj 1990-aj jaroj ĝi estis pli aktiva kiel "vivmaniero", aŭ subkultura formacio enloĝanta kelkajn noktoklubojn, ekde 2008, kun la unua Sofia Pride-marŝo, la movado venis "el la ŝranko" en la publikan spacon.

Ĝemeloj kolapsis al kelkaj pli malgrandaj NRO-oj kaj mem-organizitaj grupoj kiuj formas viglan movadon kun kelkaj kulturaj okazaĵoj kaj festivaloj okazigitaj plejparte en Sofio. La movado staras kontraŭ persistaj (kaj foje perfortaj) atakoj nome de naciismaj formacioj kaj la kondamnaj deklaroj de la Sankta Sinodo de la Bulgara Ortodoksa Eklezio, eldonitaj ĉiujare okaze de ĝia plej granda evento, Sofia Pride, kiu havas altiris proksimume 3,000 aŭ pli da subtenantoj ĉiun union ekde 2008.

Virinaj organizoj estis iom malpli instrumentaj por defendi la sekularajn valorojn de homaj rajtoj, libera elekto kaj solidareco kontraŭ la religi-naciisma reago. Iam forta kaj bone ligita reto de virinaj sindikatoj kunigantaj kaj burĝajn kaj laboristajn virinojn en komuna batalo, dum la socialisma reĝimo la feminisma movado evoluis al strikte centralizita desupra organizo sub la titolo de la

Fatherland Front (OF) - masiva socia kaj politika organizo kontrolita fare de la Bulgara Komunista Partio de Alberto (Daskalova kaj Nazarska 2005). Post la ŝanĝoj de 1989, kvankam granda nombro da malgrandaj feminismaj organizaĵoj aperis, ili neniam havis la impulson aŭ la fortojn por mobilizi grandajn segmentojn de virinoj. Dum la lastaj du jardekoj, la feminisma movado limiĝis al burokratizita reto de virinaj NRO-oj, traktante plejparte disponigado de sociaj servoj, lobiismo kaj proceso (Ivancheva 2015). Ili enfokusigis sian profesion laboron en limigita nombro da temoj, kiel hejma perforto, homa trafiko kaj seksmisuzo. Dum ilia laboro restas grava, ĉi tiuj NRO-oj maltrafis la ŝancon disvastigi la valorojn de forte laika vizio de la rolo de virinoj en la socio.

En la nuna politika kunteksto en Bulgario, estas tre malfacile "distingi politikajn movadojn kiuj estas vere inspiritaj de religio kaj tiujn kiuj uzas religion kiel oportunan legitimigon por politikaj tagordoj bazitaj sur tute nereligiaj interesoj", kiel Peter Berger (1999) proponas. , antaŭenigante la tezon de la malsekularigo de nuntempaj socioj ĉe la fino de la 20-a jarcento. En la 1990-aj jaroj, la pli altaj niveloj de religieco en Orienta Eŭropo,

28 D. Denkov, G. Vulchev kaj V. Gueorguieva kompare

kun okcident-eŭropaj landoj, pruvis tion, kion li nomas "renaskiĝanta religio". Ankaŭ sur la tutmonda skalo, la niveloj de religia praktiko ne malpliigis dum la lastaj jardekoj, fakto kiu kompromitas la tezon de la sekularigo de la mondo, kiu estis la plej influa akademia rakonto ĝis nun, kunigante la historion de modernigo kaj ekonomia evoluo kun malligo de religiaj sentoj. Laŭ la sekularigadtezo, kredo je Dio estos anstataŭigita per la valoroj de la klerismo en la procezo de modernigo aŭ per eĉ pli liberala laika kulturo bazita en la rakonto de civitanrajtoj, socia justeco kaj Liberpensado. Tiu aro de sekularaj valoroj, Berger argumentas, estis ampleksita fare de la elitoj kaj disvastigita tra edukado sed ne klarigis la staton de malsekureco en la nuntempa mondo. Tial, la revigliĝo de religio ĉirkaŭ la globo kun la signifa escepto de Okcidenta Eŭropo kaj kion Berger nomas la "subkulturo" de tutmondaj liberalaj elitoj. Ĉu la bulgaroj falas sub la hipotezon de renaskiĝanta religio kun la nuna pliiĝo de naciismaj religi-politikaj aliancoj?

En foresto de fidindaj statistikaj datumoj por la pli lastatempa periodo post 2008,¹⁴ la hipotezo de sekularigo aŭ malsekularigo ne povas esti konfirmita aŭ malakceptita. Tamen, fronte al altiĝanta konservativismo en nuntempa bulgara socio, la tezo de Berger pri malsekularigo povas funkcii kiel alarmo al tiuj organizoj de civila socio kiuj rigardas sin kiel propagandantoj de progresemaj kaj laikaj valoroj. Ateismo, Liberpensado kaj laikaj valoroj ne plu povas esti konsiderataj. Estas pli-malpli klare ke la politikaj movadoj asociitaj kun la naciismaj partioj ekspluatas religiajn sentojn kiel oportunan legitimigon por sia politika programo, kaj la pozicio de la Bulgara Ortodoksa Eklezio rilate la rajtojn de virinoj estas pli ol problema. Kvankam ĝi ne povas esti konfirmita per statistikaj datenoj, la procezo de malsekularigo povas facile forpreni kelkajn tradiciajn agentojn de sekularismo - la Bulgara Socialista Partio kaj ĝia gvidado.

Notoj

1 En la Tut-Ortodoksa Koncilio en junio 2016, la fidela naciismo estis difinita kiel eklezia herezo ligita al la streĉiĝoj inter la diversaj eklezioj kaj provoj de aŭtocefalio. Tiaj reciprokaj akuzoj de etnofiletismo, maskante politikajn asertojn, estas nuntempe adresitaj fare de la serba patriarkeco al episkopoj en Makedonio, same kiel de la patriarkoj en Moskvo kaj Istanbulo koncerne la sendependecon de la Ukraina Ortodoksa Eklezio.

2 Angla traduko de Temenuga Marinova.

3 Tia estas ekzemple la metropolano de la Eparkio de Veliko Tarnovo, Clement Branicky, kiu aktive okupiĝis pri politika vivo kiel unu el la gvidantoj de la Konservativa Partio kaj estris la Duan Registaron de la Principado de Bulgario. (novembro 1879-marto 1880).

4 La konata difino de Markso "Religio estas la suspiro de la premata estaĵo, la koro de senkora mondo kaj la animo de senanimaj kondiĉoj. Ĝi estas la opio de la homoj" (Marx 1976, 378-379) legeblas ankaŭ pozitive.

terapia senco. Ĝestas sendube reprenita de Heine: "Laŭdu religion, kiu, en la amara kaliko de sufero, kaŭzis al la homaro kelkajn dolĉajn, delogajn gutojn da spirita opio, kelkajn gutojn da amo, espero kaj kredo!" (Heine 1976, 283).

- 5 Sofia Universitato estis fondita en 1888 kiel pedagogia altlernejo; la Fakultato de Fiziko kaj Matematiko estis establita en 1894 dum la Fakultato de Teologio estis establita kune kun la medicinaj, veterinar-medicinaj kaj agronomiaj fakultatoj inter 1918 kaj 1923.
- 6 Georgi Dimitrov, gvidanto de bulgaraj socialismaj sindikatoj kaj la Komunista Partio de Alberto, tre populara internacie post la Leipzig Proceso de 1933, nomumita fare de Stalin kiel gvidanto de la Komunista Internacio (1934-1943), Ĉefministro de Bulgario (1946-1949).); sen konsultado de Sovetunio, li komencis intertraktadon kun Josip Broz Tito pri kreado de Balkana Federacio, unu el la kialoj de la konjekto, ke li estis venenita en sanatorio apud Moskvo en julio 1949. La korpo de Dimitrov estis enbalzamigita kaj metita enen. la maŭzoleo de Sofia.
- 7 Aparte interesa estas la studo de Gábor Klaniczay (1990).
- 8 La persona nomo estas kondiĉigita de forta registara kontrolo: en la naskiĝoj ekde la 1970-aj jaroj, ekzistas listoj de tradiciaj bulgaraj nomoj kiujn gepatroj devas elekti por siaj infanoj.
- 9 Tio estas priskribita kiel "la socialisma transformo de la vilaĝo kaj la vilaĝo transformo de socialismo" de Creed (1998).
- 10 Vidu, ekzemple, la mapon de datumoj por homoj kiuj kredas je "ia spirito aŭ vivoforto" (Atlaso de Eŭropaj Valoroj 2011).
- 11 Ĉi tiu konkludo konformas al la tezo pri individuigita religio progresinta de Charles Taylor (2002).
- 12 Vidu ankaŭ Jutubo (2015), prelego de Sam Harris kun bulgaraj subtekstoj.
- 13 La kazoj de Garmen kaj Varno estas dokumentitaj de aktivuloj pri homaj rajtoj (Българският хелзинкски комитет 2018). Pli lastatempa kazo estas Voyvodinovo.
- 14 La nacia censo de 2011 kovris la temon de religio per nur du demandoj: "Ĉu vi estas religiema?" kaj "Kio estas via nomado?" La datumoj provizitaj de ĉi tiu demando ne povas aldoni signife al la ĉefa intereso pri sekularigo kaj malsekularigo diskutita ĉi tie. La datumoj de la Eŭropa Val-ues Studo okazigita en 2017 ankoraŭ ne estis publikigitaj en la momento de la verkado de ĉi tiu ĉapitro (januaro 2019).

Bibliografio

- Atlaso de Eŭropaj Valoroj. 2011. Alirita la 26-an de junio 2018. www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/europa.php?ids=1252&year=2008.
- Berger, Petro, red. 1999. La Sekularigo de la Mondo: Resurgent Religioj kaj Monda Politiko. Vaŝingtono: Centro pri Etiko kaj Publika Politiko.
- Creed, Gerald W. 1998. Domesticating Revolution: From Socialist Reform to Ambivalent Transition in a Bulgarian Village. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Daskalova, Krassimira, kaj Georgeta Nazarska. 2005. Virina Movado kaj Feminismoj en Moderna Bulgario (1850s-1940s). Sofio: Polis Press.
- La Nominaciaj Leĝoj (Закон за изповеданията). 1949. Alirita la 18-an de decembro 2018. www.minelres.lv/NationalLegislation/Bulgaria/Bulgaria_Denominat_Bulgarian.htm.
- Heine, Henriko. 1976. Ludwig Börne en Heines Werke, Bd. 5. Berlino-Vajmaro: Aufbau Verlag.

30 D. Denkov, G. Vulčev kaj V. Gueorguieva

Ivancheva, Maria. 2015. "La Spirito de la Juro': Mobilizante kaj/aŭ Profesiigante la Virinan Movadon en Post-Socialisma Bulgario." En *Mobilizing for Policy Change: Women's Movements in Central and Eastern European Domestic Violence Policy Struggles*, redaktita fare de Andrea Krizsan, 45–84. Budapeŝto: CEU, Centro por Politikaj Studoj.

Joyce, Judit. 2011. *The Weiser Field Guide to the Paranormal: Forkaptoj, Aperoj, ESP, Synchronicity, and More Unexplained Phenomena from Other Realms*. San Francisco: Weiser Books.

Katzounov, Valery. 2010. "La Bulgara Ŝtato kun Ĉa Ŝtata Sekureco kaj la Bulgara Ortodoksa Eklezio (1944-1989)." En *Prenasledovanie Cirkvi v Komunistických štátoch Strednej a východnej*, redaktita de Martina Fiamová kaj Pavol Jakubčín. Bratislavo: Ústav Pamäti Národa.

Klaniczay, Gábor. 1990. *The Uses of Supernatural Power: The Transformations of Popular Religion in Medieval and Early Modern Europe*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kopecký, Petr, kaj Cas Mudde, red. 2003. *Necivil Society? Konflikta Politiko en Postkomunisma Eŭropo*. Londono: Routledge.

LiterNet. kaj "ХРИСТО БОТЕВ." Alirita la 16-an de decembro 2018. <https://litenet.bg/publish5/hbotev/index.html>.

MacDermott, Mercia. 1967. *The Apostle of Freedom: A Portrait of Vasil Levsky against a Background of Nineteenth Century Bulgaria*. Londono: G. Allen kaj Unwin.

Markso, Karlo. 1976. *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*. Berlino: Dietz Verlag.

Nacia Asembleo de la Respubliko de Bulgario. 1991. "Konstitucio de la Respubliko de Bulgario." Alirita la 9an de januaro 2019. www.parliament.bg/bg/const.

NSI (Nacia Statistika Instituto). 2009. Alirita la 17-an de decembro 2018. www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/NSI_129g.pdf.

Ortodoksa Kristana Laiko. 2012. "La 1872-datita Konsilio de Konstantinopolo kaj Filetismo." Alirita la 19-an de januaro 2019. <https://ocf.org/the-1872-council-of-constantinople-and-phyletism/>.

Runciman, Steven. 1930. *La Du Agloj: Historio de la Unua Bulgara Imperio*. Londono: George Bell & Sons.

Taylor, Karlo. 2002. *Varieties of Religion Today: William James Revisited*. Kam-ponto, MA: Harvard University Press.

Verdikto n-ro 895 de la Urbo de Sofio. la 3-an de oktobro 1952. Alirita la 16-an de decembro 2018. www.catholic-bg.org/?act=content&rec=167.

Jutubo. 2015. "Сам Харис: Моралният пейзаж." Alirita la 13-an de januaro 2019. www.youtube.com/watch?v=um8mhhWXgz4.

Атеистичната пропаганда на БКП в документи. nd Alirita la 16an de januaro 2019. www.pravoslavie.bg/Документи/атеистичната-пропаганда-на-бкп.

Бояджиев, Цочо Х., kaj Стоян И. Асенов, red. 2015. *Философски семинари: Гьолечица – 30 години. Юбилеен сборник*. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски".

Българският хелзинкски комитет. 2018. "Евикции на стотици от единствените им домове." Alirita la 15-an de januaro 2019. www.bghelsinki.org/bg/multimedia/video/eviksii-na-stotitsi-ot-edinstvenite-im-domove/.

Витгенщайн, Лудвиг. 1988. *Избрани съчинения (Логико-философски трактат; Философски изследвания; Бетленфски изследвания; Бетленфски трактат) та*. София: Наука и изкуство.

- Волтер, Франсоа. 1972. Философски новели. София: Народна култура.
- Георгиев, Лъчезар. 2016. Книгоиздаването в България 1806–1944. София: КАJ MI.
- Горчева, Мая. 2018. "Българските научно-популярни книги от 1930-те и 1940-те години, техните автори, издатели и читатели." Alirita la 17-an de novembro 2018. <https://bglitertech.com/bulgarian-general-science-books-maya-gorcheva/>. Гребенарова, Славка. 2002. "Българинът в криза – езичник, християнин или неверник." Alirita la 26an de Junio 2018. <https://liternet.bg/publish5/sgrebenarova/kriza.htm>.
- Гурев, Георгий. 1931. Строеж и произход на света. София: Безбожник. ———. 1936. Строеж и произход на света. София: Българска книжнина. Дарвин, Чарлз. 1941. Произход на видовете. Tradukis Георги Бакалов. Библиотека Знание. София: Братство. Даскалов, Дончо. 1995.
- Анархизмът в България. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски".
- Денет, Даниъл. 2014. Опасната идея на Дарвин. София: Изток-Запад. Дидро, Дени. 1981. Естетика и теория на изкуството. София: Наука и изкуство. Докинс, Ричард. 1998. Себичният ген. Tradukis Iwan Anguelov. София: УИ "Кл. Охридски".
- . 2008. Делюзията Бог. Tradukis Юлиян Антонов. Sofia: Издателство Изток-Запад.
- Енгелс, Фридрих. 1893. Произхождението на фамилията, частната собственост и господарството: Според изследванията на Л. Х. Морган. Библиотека на съвременното знание №1. Сливен/Пазарджик: Цв. П. М.Радулов.
- . 1931. Диалектика на природата. Библиотека Народна просвета. София: Доверие.
- Желев, Желю. 1982. Фашизмът. София: Народна младеж.
- Желев, Тончо. 1975. Българският Великден или страстите български. София: Народна младеж.
- Златаров, Асен. 1923, 1924, 1925, 1930. Айнщайн и световните тайни. София: Акация.
- Камю, Албер. 1979. Чужденецът. София: Народна култура. Кант, Имануел. 1967. Критика на чистия разум. София: БАН. ———. 1974. Критика на практическия разум. София: БАН. ———. 1980. Критика на способността за съждение. София: БАН. Карамелска, Теодора. 2009. "Нагласите към религията в България според европейско изследване на ценностите." Християнство и култура 39 (4): 28–35.
- Кусев, Методий. 1895. Възпитанието в духа на християнството или безбожието. Казанлък.
- Ламетри, Жулиен Офре дьо. 1981. Човекът-машина. София: Наука и изкуство.
- Маринова, Мария. 2018. "Социалистическите граждански обреди – между идеологията и традицията (по материали от семейната обредност)." Автореферат на докторска дисертация. Alirita la 10-an de januaro 2019. www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet/t/procedura_z_a_nauchni_stepeni_i_akademichni_dl_zhnosti/proceduri_po_pridobivane_na_nauchni_stepeni/pridobivane_na_obrazovatelna2_na_obrazovatelna2_a_stepeni_i_akademichni_dl_zhnosti/proceduri_po_pridobivane_na_nauchni_stepeni/pridobivane_na_obrazovatelna2_na_obrazovatelna2_a_stepeni_a_akademichni_2018_g/zaschitili_za_uch_2017_2018_g/
- mariva_valentinova_marinova_fakultet_po_slavyanski_filologii. Маркс, Карл. 1905. Капиталът: Критика на полит. Икономията. Иванов.

32 D. Denkov, G. Vulčev kaj V. Gueorguieva

- Маркс, Карл, kaj Енгелс, Фридрих. 1891. Манифестът на комунистическата партия от Карла Маркса и Фридриха Енгелса. Tradukis Ivan Kutev. Русе: Скоропечатница Спиро Гулабчев.
- Михалчев, Димитър. 1929. "Раздвоението на съзнанието като основа на духовните суеврия." *Философски преглед* Кн. 4: 417–433.
- . 1931. "Съвременната наука и религията." *Философски преглед* Кн. 3: 270–281.
- . 1933a. "Христос и душата на христианина." *Философски преглед* Кн. 1: 176–184.
- . 1933b. "Постиженията на съвременната наука като основа за реформиране на християнската вяра." *Философски преглед* Кн. 3: 270–281.
- Назърска, Жорета, kaj Светла Шапкарова. 2015. "Ниво на религиозност на православно население в България според данни от православните храмови регистри (1989–2014)." *Християнство и култура* 9 (106): 77–90.
- Ницше, Фридрих. 1905. Тъй рече Заратустра. Tradukis Димитър Дечев. София: Ст. Атанасов.
- . 1915. Тъй рече Заратустра. Tradukis Мара Белчева. Пловдив: Х.Г. Данов.
- . 1919. Тъй каза Заратустра. Tradukis Николай Райнов. София: Самообразование.
- . 1990. Тъй рече Заратустра. Tradukis Жана Гълъбова. София: Христо Ботев.
- Павлов, Тодор. 1938. Основни въпроси на теорията на познанието. Отражението, София: Печатница В. Ивановъ.
- Паисий, Хилендарски. 1914. История славяноболгарская о народе и о цареи и о святых болгарских и о всех деяния и бития болгарских, redaktita de Й. Иванов. София: БАН.
- Поликаров, Азаря. 1941. Увод в теорията на относителността. София: Д. Голганов.
- Роков, Иван. 1935. "Многоклетънчиянт организъм – държава от клетки." *Мисъл и воля*, 10–23 januaro.
- Сапунджиева, Клавдия. 2017. "За религията, ценностите и българското училище." Alirita la 1-an de majo 2017. www.verouchenie.com/религията-ценностите/.
- Сартр, Жан – Пол. 1967. Думите. София: Народна култура.
- . 1988. Погнусата. София: Народна култура.
- Фойербах, Лудвиг. 1958. Избрани произведения, Том 1. София: БКП.
- . 1966. Избрани произведения, Том 2. София: БКП.
- Ханов, Владимир. 1935. "Машините в живота и литературата." *Мисъл и воля*, la 10-an de februaro, la 10-an de marto, la 24-an de marto.
- Харис, Сам. 2012. Моралният пейзаж. София: Изток-Запад.
- Хегел, Георг Вилхелм Фридрих. 1969. Феноменология на духа. София: Наука и изкуство.
- Холбах Пол. 1984. Система на природата или законите на физическия и духовен свят. София: Наука и изкуство.
- Хюм, Дейвид. 1986. Трактат за човешката природа. София: Наука и изкуство.
- Шейтанов, Найден. 2006. Балкано-българският титанизъм. София: Захарий Стоянов.

3 Antiklerikalismo, nereligieco kaj ateismo en Kroatio

Nikolina Hazdovac Bajić, Dinka Marinović
Jerolimov kaj Branko Ančić

Enkonduko

Ekde la komenca procezo de ampleksado de kristanismo de la sepa ĝs la deknua jarcento, katolika religieco iĝis signifa faktoro en la procezo de kreado kaj formado de la kolektiva identeco de kroatoj. Dum la historio sur malsamaj naciaj limoj, Katolikismo funkciis kiel karakterizaĵo de kroata identeco kaj demarklinio kun respekto al la "alia".

Kroatio estis markita de longa historio de akiro kaj perdo de ŝtata sendependeco. Dum jarcentoj, kroata teritorio estis parto de malsamaj imperioj (hungara, hungara-aŭstra kaj otomana) kaj malsamaj ŝtatoj (la Regno de serboj, kroatoj kaj slovenoj, la regno de Jugoslavio, la Sendependa Ŝtato de Kroatio, socialisma Jugoslavio). Post la falo de la Berlina muro kaj la enkonduko de la politika plurismo fine de la 1980-aj jaroj okazis gravaj sociaj ŝanĝoj, kiuj kontribuis al la procezo de disfalo de la socialisma Jugoslavio kaj al la proklamo de la hodiaŭa Respubliko Kroatio.

Tra ĉiuj tiuj periodoj la forta ligo inter malsamaj naciaj kaj religiaj identecoj en la regiono ĉeestis, Katolikismo estanta la plej elstara identigo de kroatoj. En diversaj periodoj tra la historio tamen ĉeestis kaj pli-malpli videblaj antiklerikalismo, ateismo kaj kontraŭreligieco.

En la 19-a jarcento, paralele kun la apero de pli elstaraj kaj fakorganizitaj nereligiaj, ateismaj kaj liberpensaj movadoj en Okcidenta Eŭropo kaj Usono (Campbell 1971), ekzistis ankaŭ publikaj voĉoj en Kroatio kiuj prezentis defion ĉefe por la eklezio. pozicio kaj ĝia rolo, sed ankaŭ por certaj partoj de katolika doktrino. Tiaj voĉoj aperis en la formo de kontraŭklerikalaj sintenoj en la politika vivo kaj en la literatura movado de modernismo, same kiel en la kampo de la natursciencoj kun la unua ideologio de darvinismo.

Notindas, ke en la koncerna literaturo ne estas informoj pri iuj formoj de Liberpensomovado en Kroatio tiutempe. Tamen, la plej potenca formo de ateismo kaj sekularismo kiel politika doktrino aŭ ideologio (Asad 2003, 1; Wilson 2005, 8214–8215) en Kroatio formiĝis post la fino de 2-a Mondmilito ene de la kadro de

34 N. Hazdovac Bajić, D. Marinović Jerolimov kaj B. Ančić

Komunista Jugoslavio. Post la kolapso de komunismo kaj la malintegriĝo de socialisma Jugoslavio, kroata socio travivis multajn ŝanĝojn, inkluzive de la revivigo de religio. Kvankam religieco iĝis dezirinda (kaj domina) konformecpadrono, nereligieco kaj ateismo daŭre ĉeestas sur la individua nivelo. En la publika vivo, ili plej evidentiĝas en la agadoj de organizitaj komunumoj de nereliguloj kaj ateistoj, kiuj aperis dum la lasta jardeko. Tiuj grupoj estas sub la signifa influo de la movado de Nova Ateismo.

Ĉi tiu ĉapitro prezentos superrigardon de la kontraŭklerikaj, nereligiaj kaj ateismaj manifestiĝoj en kroata socio ekde la 19-a jarcento. Por pli bone kompreni la temon, estos prezentita ankaŭ la socia kunteksto de certaj historiaj periodoj. Plie, kelkaj empiriaj datenoj pri nereligieco kaj ateismo haveblaj de la socialisma periodo, same kiel kvalitaj datenoj akiritaj per farado de intervjuoj (n = 22) kun membroj de nereligiaj kaj ateismaj organizoj en nuntempa kroata socio, estis enkalkulitaj.

Antiklerikalismo en Kroatio dum la malfrua 19-a kaj frua 20-a jarcento Individuismo

kiel la baza vivprincipo de moderna viro je la jarcentŝanĝo manifestiĝas en politiko per parlamenta decido, en ekonomiko per la evoluo de libera merkato, en scienco per la progreso de natursciencoj kiuj pridubas aŭtoritaton kaj en arto tra artaj aspiroj por originaleco kaj estetikismo (Batušić et al. 2001, 11).

Individuismo malakceptas limigojn kiujn iuj formoj de kolektivaj korpoj, publikaj aŭtoritatoj kaj tradiciaj institucioj povas havi. Instituciigita religio estas do unu el la fenomenoj, kiujn individuismo per liberalismo kaj liberalaj tendencoj en socio forte kontraŭstaras.

Kiel parto de la procezoj de romantika naciismo en Eŭropo, la periodo de la 19-a jarcento ankaŭ estis forma periodo laŭ la vekigo de la kroata nacia konscio kaj aspiroj por la nacia kaj politika emancipiĝo de kroatoj en konsidero al la Habsburg-monarkio. Tiutempe, apartaj kontraŭklerikalaj sintenoj povus esti observitaj en la ideoj de kelkaj el la plej eminentaj politikistoj, decidaj en la formado de la ideo de la kroata nacio. Ante Starčević (1823-1896), ofte rigardita kiel la Patro de la patrujo, estis la gvidanto kaj ĉefa ideologo de la politika kroata kapuĉo kaj naciisma movado kaj granda kontraŭulo de ĉiu perceptita kontraŭ-kroata politiko en la regiono. Sub la influo de la ideoj kaj verkistoj de la Franca Revolucio, li ankaŭ esprimis antagonismon direkte al la pastraro, kiuj estis, laŭ lia opinio, profunde kontraŭ-kroataj ĉar li vidis nglektitajn kroatajn kamparajn areojn, analfabetecon kaj mankon de eduko kiel sekvoj de klerikalismo. Laŭ lia opinio, la Romkatolika Eklezio funkciis kiel kultura reteno kaj ne akcelo por la homoj, kiu finfine iris en favoro de kroataj subpremantoj kaj kreis nacian malkonsenton inter kroatoj, dividante.

ilin kiel katolikoj, islamanoj kaj ortodoksoj. Starčević kredis ke religio devus esti persona afero por ĉiu individuo kaj kontraŭbatalis favor-ing ajnan religion de la ŝtato. Ĉar la baza politika celo de Starčević estis krei sendependan kroatan ŝtaton ekster la aŭstro-hungara kadro, la Romkatolika Eklezio estis forte kritikita por sia ligo kun la monarkio. Liaj ideoj baziĝis sur la revolucia karaktero de naciismo kaj sur la principo de la natura rajto de la popoloj je memdeterminado kaŭzita de la Franca Revolucio. Li ĉiutage legis Independence Belge, ekstreme liberalan ĵurnalon, kiu estis foje publike riproĉita fare de pastroj kiuj alparolis Starčević kiel ribelanto kaj Antikristo kiu malobeis ĉiujn ordonojn de dio, la homoj kaj la eklezio (Horvat 1990, 376).

Liaj plej cititaj verkintoj estis Rousseau (kiu estis lia plej granda rolmodelo), Montesquieu, Voltaire, Lamennais kaj Cormenin (Barišić 2017, 445). Unu el la historiistoj de kroata filozofio, Kruno Krstić, akcentas la gravecon de grandaj popularaj verkistoj (inter kiuj Starčević estis la plej granda) al la pli posta evoluo de kroata filozofio (Posavac 1996, 282).

Unu el la plej proksimaj amikoj de Starčević kaj la kunfondinto de Stranka Prava (Partio de Juro) estis Eugen Kumičić (1850-1904), kroata verkisto. Kvankam profunde religiema, li esprimis fortajn kontraŭklerikalojn, kiuj plej evidentiĝis en lia historia romano Kraljica Lepa (Reĝino Lepa) el 1902. La romano renkontis furiozan malaprobzon flanke de la pastraro kaj subtenantoj de "Katolika kroata kapuĉo", kiuj rigardis. Ĝi kiel esprimo de materialismo kaj ateismo en literaturo, kiel alia voĉo por darvinismo (Pros-perov Novak 2004, 96). Literatura recenzo hodiaŭ perceptas Kumičić kiel la unua kroata verkisto kies romanoj reproduktis la mondon en sia tuta malbeleco, surbaze de la kruda moderna kapitalisma logiko.

Eĉ pli eminentaj antiklerikalistoj estis famaj kroataj politikistoj, la fondintoj de la Hrvatska pučka seljačka stranka (Kroata Popola Kamparana Partio), Stjepan Radić (1871-1928) kaj Antun Radić (1868-1919).

Ili parte konstruis sian popularecon dum kritikado de la eklezio kaj pastraro, konservante fortan individuan (katolikan) religiecon. Dum unu el liaj festaj paroladoj, Stjepan Radić esprimis la gvidan ideon de sia Popola Kamparana Partio jene:

Ne gravas kiel vi krucas vin, per tri fingroj, aŭ per la tuta mano, aŭ eble vi tute ne krucas, ĉar vi ne estas kristano. Gravas nur kiel vi vivas vian vivon kaj kia homo vi estas.

(1924)

En la sama parolado, li aldonis:

Pastroj aŭ episkopoj estas instruistoj de la kredo, kaj kiel tiaj ni aŭskultas ilin en la eklezio kaj ekster la eklezio. Sed kiam religio estas

36 N. Hazdovac Bajić, D. Marinović Jerolimov kaj B. Ančić

miksita kun politiko, krome kun tia pagana politiko de venĝo, sango, fiereco kaj glutemo, tiam ili ne estas instruistoj, sed detruantoj de kredo kaj Eklezio. .

. La malnova satrapa pastra reputacio disfalis kiel densa nebulo malaperas en la suno. La homoj ĉesis kredi je pastroj, sed ili ne perdis sian kristanan kredon. Tiamaniere la spritaĵo de la maljuna pastro, ke ili estas la gardantoj de la kredo inter la homoj, fariĝis polvo. Ili ne konservas la fidon, sed la homoj gardas ĝin de ili.

(1924)

Krom esti la plej elstara politika figuro de lia tago, Stjepan Radić estis la unu el la ĉefrepresentantoj de kultur-politika movado kiu parte interkovris kun la periodo de modernismo en kroata literaturo. La movado altiris novan generacion de junaj verkistoj kaj politikistoj kiuj, post kontraŭhungaraj manifestacioj kontraŭ la alveno de Franz Joseph I en Zagrebo en 1895, estis malpermesitaj studi en Kroatio kaj iris al Prago kaj Vieno.

Antiklerikalaj ideoj, kiuj estis parto de la programo de la plej elstaraj politikistoj, tiel speguliĝis ankaŭ en literaturo. Oni subite pridubis la kutiman socian funkcion de la kroata literaturo, kiu konsistas en "patrio-socia, ofte utilisma aŭ didaktika" rolo (Ŝicel 1982, 121) saturita de la kristana mondkoncepto (Lonĉarević 2015, 298). La Viena grupo de artistoj emfazis ke literaturo devus ĉefe renkonti estetikajn kriteriojn, dum ĝa etika dimensio estis signiva. Ili rigardis Richard Wagner kaj Friedrich Nietzsche kiel siajn rolmodelojn. La pli maljuna generacio indignis pri sia admiro por Nietzsche ĉar ili komprenis ĝin kiel pruvon de kontraŭ-katolikismo kaj kontraŭ-kristanismo. La verkoj de Nietzsche estis legitaj kaj komentitaj, tamen, de multaj verkistoj kiuj asertis ke moderneco en la formo kiu aperis en Kroatio "evidente tiris sian linion de Nietzsche, la filozofo kaj la ĉefa apostolo de moderna individuismo" (Jonjić 2015, 325). En sia kritiko de ĉio kaj en siaj radikalaj postuloj pri novaj konceptoj, Nietzsche ankaŭ proponis filozofian klarigon kaj pravigon por la atingo de modernaj sciencoj reprezentitaj en la verkoj de Darwin kaj Haeckel.

La Praga grupo (de kiu Stjepan Radić estis membro) konsideris, kontraste, ke literaturo devus esti pli en la servo de homoj (tendenca literaturo). Tiu ĉi grupo estis forte influita de Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), la ĉefa politikisto, filozofo kaj sociologo kaj poste ankaŭ la unua ĉeĥoslovaka prezidanto. La politikaj ideoj de Masaryk pri socia realismo estis gviditaj per la principoj de pragmatismo, idealismo kaj homarismo, kaj lia persona kredo baziĝis sur profunda religieco unuflanke kaj sur la pozitivismaj nocioj de tiu epoko reflektitaj en la laboro de Auguste Comte aliflanke. (Musil 1995, 33). Kvankam tiuj ideoj ŝajnas esti malkongruaj, ili atestas la vizon de Masaryk de la Eŭropo de lia tempo, bazita sur religia humanismo kaj moderna racieco. Tiamaniere, tiu de Masaryk

Antiklerikalismo, nereligio kaj ateismo 37

dualismo bazita sur la tiamaj sociologiaj pensuloj, kiel Durkheim, Weber kaj Tönnies, kiuj "perceptis la epokan signifon de la transiro de eŭropaj socioj de tradiciaj, korporaciaj, nekontraktaj kaj relative fermitaj kaj nmoveblaj, al modernaj socioj bazitaj sur merkatoj, industrio, kontrakta solidareco, evoluinta labordivido, moviĝblo kaj individuismo" (Musil 1995, 37). Krome, Masaryk konsideris, ke la moderna krizo, kiu aperas el tiu ĉi transiro de modernaj socioj, ne povas esti solvita de marksismo. Kiel tre spirita persono, li estis ĝenita de la materialisma aliro de marksismo kaj akre kritikis Markson kaj Engelson, samtempe estante fascinita de Dostojevskij (Lipovac 2017). La transiro al la moderna epoko estis markita por li per la ŝanĝo de teokratio al demokratio kaj, sur la spirita individua nivelo, de malkaŝita religio al interna kaj persona (Musil 1995, 37), sed ne al la malapero de religio.

Kvankam la epoko de modernismo en kroata literaturo estis markita de malsamaj kaj foje eĉ kontraŭdiraj artaj nocioj (Batušić et al. 2001, 18; Žmegač 1992, 25), la komunaj trajtoj de kroataj verkistoj manifestiĝis kontraŭe al tradicia kompreno de literaturo kaj la postuloj pri ŝanĝo (liberigo de la ekzistantaj literaturaj direktoj). En la sama tempo, la koncipa ŝlosilo de modernismo en kroata literaturo estis kontraŭklerikalismo (Lončarević 2015, 306) en la signifo de Masaryk (aŭ Radić): la aspiro por la liberigo de religiaj institucioj kaj ilia influo kaj turnado direkte al interna individua spiriteco.

Verkistoj de la juna generacio venis en konflikton kun reprezentantoj de la pli maljuna generacio kiuj kontraŭbatalis la plurisman aliron kaj apogis la idealismon kaj fortan ĉeeston de religio en literatura verko (Lončarević 2015, 305). La plej elstara verkisto de kroata literaturo de modernismo, Antun Gustav Matoš, laŭ la spirito de la tempo, opiniis ke la ŝlosila procezo de kreado de la propra naturo implikas emancipiĝon. Tial, en naciaj esprimoj (same kiel en arto), klerikalismo kaj la religia influo reprezentis tre negativan faktoron por li.

La konflikto inter la teologia tradicio kaj la modernismaj ideoj de pozitivismo kaj materialismo ne renkontis multe da respondo en kroata filozofio. Ekzistis filozofoj kiuj estis religie centritaj kaj aliaj kiuj ne estis sed daŭre restis neŭtralaj en tiu konflikto. Tiu neŭtrala sinteno videblas en la laboro de la filozofo Albert Bazala (1877–1949), kiu estis influita de Masaryk kaj Nietzsche en la formulado de sia teoria aliro bazita sur libereco kaj respondeco, kontraŭskolastiko kaj kontraŭdogmatismo. Tamen, laŭ la fakta kolizio inter pozitivismo kaj la mekanisma koncepto de la mondo unuflanke kaj novkantismo kaj revivigita dogma idealismo aliflanke, Bazala estis nekapabla trovi respondojn al specifaj kroataj temoj kaj sekve malatentis ilin (Filipović 1978, 20). La filozofo Pavao Vuk Pavlović

(1894–1976), kvankam evidente sub la influo de Camus kaj ekzistencialismo (Polić 2001, 145–148), skribis ke nuntempa ateismo estis

38 N. Hazdovac Bajić, D. Marinović Jerolimov kaj B. Ančić

specifa fenomeno de la sekularigado de religio, dum kompleta ne-religieco estis baze malebla (Polić 2001, 156-158). Vladimir Filipović, la studento de Bazala, provis sekvi la neŭtralecon de siaj antaŭuloj kaj influis la unuan generacion de akademie edukitaj marksistoj en la fruaj 1950-aj jaroj, prezentante ilin al klasika germana idealismo kiel filozofia fonto de la frua penso de Marx (Zenko 1995, 467). La konflikto inter la malnova religie influita mondkoncepto kaj la nova, bazita sur novaj scienc- kaj filozofiaj ideoj, estis tiel batalita plejparte sur la kampo de literaturo kaj scienco.

La generacio de artistoj kaj politikistoj ĉe la jarcentŝanĝo serĉis forlasi malnovajn kulturajn, religiajn kaj politikajn tradiciojn. En siaj program-mataj dokumentoj, ili plejparte faris ŝanĝon rilate al naci-politikaj kaj ŝtatecaj temoj, tio estante parte influita per socialismaj ideoj (precipe koncerne la aliĝon al liberal-reformaciaj principoj kaj rezervoj pri la politika engaĝo de religiemaj rondoj). Kvankam kontraŭklerikalismo, kiu ĉeestis dum tiu ĉi periodo, ne estis analoga plejparte al kontraŭ-kristanaj, kontraŭ-katolikaj aŭ kontraŭreligiaj ideoj, klerikalaj kritikistoj kutimis trovi ampleksajn kaj danĝerajn ateismajn tendencojn en ĝi. Tiaj tendencoj ja aperis poste kiel parto de nova ideologio. Tiu nova ideologio baziĝis ĉefe sur emfazo de "frateco kaj unueco" kaj solidareco inter slavoj (precipe serboj kaj kroatoj). Ĝi trovis sian politikan esprimon poste en la kreado de la jugoslava komunumo, precipe en la formo de la komunisto ŝtato, kiu formis sian rilaton direkte al la eklezio kaj religio kiel scienca ateismo de la reganta komunisto partio. Antiklerikalaj ideoj inter elstaraj kroataj intelektuloj en la 19-a jarcento, tamen, devus esti rigardataj kiel sekvo de disvastigo de la ideoj de la post-kristana epoko en la okcidenta civilizo de la 18-a kaj 19-a jarcentoj, sed ankaŭ kiel la emancipiga procezo de sintenoj al religio. kaj la Eklezio kiu servis kiel kritiko de la hegemonia strukturo.

La influo de darvinismo

Krom kelkaj novaj sociaj kaj politikaj ideoj, filozofioj kaj spiritaĵoj, la periodo de modernismo ankaŭ alportis novajn sciencajn teoriojn. Unu el la plej gravaj kaj influaj estis la evoluteorio de Charles Darwin. Evoluismo kaj eĉ darvinismo estis firme ligitaj ekde la komenco mem al la moderna ideo de progreso (Markus 2008, 240), kaj la darvinisma paradigmo fariĝis "grava ne nur por klarigi biologian evoluon, sed pli larĝe por kompreni nian tutan mondon kaj la homan fenomenon" (Diamanto 2002, 7). La termino Darvinismo rilatas al la biologia evoluteorio kaj al iuj aliaj ideoj kaj konceptoj kiuj estis evoluigitaj rilate (rekta aŭ nereakta) al la evoluteorio (ekz., ekonomia darvinismo, socia darvinismo). La teorio de Darwin, prezentita en la libro *The Origin of Species* (1859), kun sia naturalismo kiu ne postulas iujn ajn supernaturajn kialojn aŭ klarigojn,

dividitajn reagojn ekde la tempo kiam ĝi aperis (Mayr 2002, 13, 1998, 14).

En Kroatio, la problemoj de la rilato inter kredo kaj la natursciencoj subite aperis en tiu ĉi tempo. La Romkatolika Eklezio kaj la rondoj ĉirkaŭ ĝi (kunvenintaj en la Kroata Katolika Movado), kiel firmaj subtenantoj de kreismo, ofte kritikis Darwin kaj Haeckel kaj malakceptis evolucionismon. Tiu konflikto estis plue plifortigita per la opinioj de evoluistoj koncerne la pozicion de la eklezio en socio kaj precipe ĝia influo al scienco kaj edukado. La Kroata Katolika Movado tiel forte rezistis la influon de darvinismo kaj la ideojn kiujn ili asociis kun ĝi: naturalismo, liberalismo, empirio, antropologia materialismo, monismo, eŭgenikismo kaj socia darvinismo.

La unuaj tradukoj de *La Origino de Specioj* estis publikigitaj en Beogrado en la serba en 1878 kaj 1900 (Darwin 1878, 1900). Tiuj ĉi tradukoj estis legitaj ankaŭ en Kroatio, kie la teorio de Darwin estis tre bone akceptita en sciencaj kaj akademiasaj rondoj. Tamen, la unua kroata traduko ne estis publikigita ĝis 2000 (Darwin 2000).

En studo pri la evoluo kaj ricevo de darvinismo en Kroatio, Balabanić (2009) distingas tri malsamajn periodojn. La unua de 1859 ĝis 1869 estis periodo de la latentaj ĉeesto de darvinismo ĉar ĝi ne estis publike diskutita, kaj la ricevo variis de "fervora" akcepto ĝis indikoj de ideologiaj malakceptoj. En la dua periodo, de 1869 ĝis 1900 (kiam aperis la unuaj tradukoj de la libro de Darwin), darvinismo ĉeestis kiel scienca hipotezo ĉe kroataj fakuloj kaj publike diskutita. Ĝi estis malakceptita nur de kelkaj bibliolikaj literalistoj. Laŭ Balabanić, la tria periodo de 1900 ĝis 1980 estis markita per forta instrumentigo de darvinismo per malsamaj ideologiaj celoj (Komunismo, kapitalismo, Naziismo, Faŝismo, eŭgeniko). En Kroatio, do, darvinismo estis plej ofte vidita kiel parto de la komunista ideologio de scienca ateismo kaj kutime, depende de la ideologia prefero de la individuo, estis senkritike akceptita aŭ tute malaprobata. Kelkaj akademiuloj, aliflanke, sendepende de sia ideologia orientiĝo, malaprobis la ideon de ligado de darvinismo kun iu ideologio (Balabanić 2009, 393).

En la post-komunisma periodo en Kroatio, ekde la komenco mem en 1990 ĝis hodiaŭ, okazis kontinua publika debato pri darvinismo kontraŭ kreismo. Tiu ĉi debato implikas malsamajn protagonistojn (sciencistoj, pastroj, teologoj, filozofoj, ĵurnalistoj, politikistoj, eĉ unu ministro pri edukado, membroj de organizaĵoj de la civila socio, civitanoj ktp.), malsamaj amaskomunikiloj (de televido, radio, gazetoj, interretaj portaloj ĝis la retpaĝoj de diversaj organizaĵoj kaj Facebook-grupoj) kaj diversaj agadoj.

Tiuj inkludas, ekzemple, reklamadon de libroj dediĉitaj al la temo, same kiel publikajn agadojn de malsamaj grupoj, kiel ekzemple manifestacioj kaj publikaj renkontiĝoj organizitaj fare de la lastatempe formitaj konservativaj tradiciistaj civilaj organizaĵoj aŭ lastatempe establita nereligiaj kaj ateistoj.

40 N. Hazdovac Bajić, D. Marinović Jerolimov kaj B. Ančić

organizoj kiel parto de sia lukto por malsamaj temoj. Tiu ĉi publika debato estis ebligita de kaj reflektas ĉefe la procezon de demokratiigo en kroata socio. Dum ĉi tiu procezo, apogita per decidaj juraj solvoj kaj politikaj decidoj kaj influo, la pozicio kaj la rolo de (aparte) la Romkatolika Eklezio kaj religio ĝenerale konsiderinde ŝanĝiĝis. La enkonduko de konfesia religia instruado kiel la modelo de religia edukado en la publiklerneja sistemo (en 1991) estis decida en provo certigi la kulturen dissendon de religiaj valoroj al junaj generacioj. Tamen, laŭ esplorado inter bazlernejaj lernantoj, la paralela instruado de sciencaj kaj religiaj konceptoj en la kroataj instruplanoj jam de pli ol 25 jaroj ne estas sen siaj mankoj kaj polemikoj. Scienca edukado kaj konfesia religia instruado estas instruataj sendepende, sen substancaj kaj dialogikaj aŭ konfliktantaj elementoj. Ili prezentas evoluan teorion kaj kreismon, centrajn konceptojn de biologio kaj kateketikan instruadon, sendepende kaj en malsamaj manieroj.

Religia instruado ŝajnas pli bone adaptita al pli junaj lernantoj, tamen, kaj havas pli bonajn rezultojn inter ili, dum pli maljunaj studentoj "pli volonte esprimas bezonon kaj pretecon reekzameni siajn proprajn kredojn kaj la instruojn de la eklezio".

Krome, "ili esprimis fortan, ellaboritan, kaj diversigitan kritikon de la Romkatolika Eklezio, kiu estis preskaŭ neekzistanta inter pli junaj partoprenantoj" (Jokić 2013, 334).

La akcepto de la evoluteorio de Darwin estas tre grava por la membroj de la lastatempe formitaj nereligiaj kaj ateismaj organizoj.

La datumoj de lastatempaj esploroj inter membroj de organizoj de nereligiaj personoj kaj ateistoj en Kroatio (Hazdovac Bajić 2017) pruvis, ke la evoluteorio reprezentas por ili nediskuteblan sciencan fakton. Por kelkaj el ili tio kondukas al neantropocentra mondkoncepto, kiel videblas el la deklaro de Mario:

Mi pensas, ke ĉiuj vivantaj estaĵoj estas same valoraj. . . Ni kaj niaj prapatroj, ni ĉiuj iam estis bestoj. Ni iru 4-5 milionojn da jaroj reen. Kaj eĉ malpli ol tio. Nia praulo estis pli senbrila ol la hodiaŭa ĉimpanzo. Kaj kio? Ĉu li estis malpli valora? Do, mia praavo, granda, granda kaj multfoje praavo estis, fakte, komuna prapatro de ĉimpanzo kaj mi. Eble katoj estos iu altnivela specio post kelkaj milionoj da jaroj.

(Mario)

Kelkaj el la intervjuitoj substrekis ke la teorio de evoluo estis la ŝlosila faktoro kiu direktis ilin direkte al nereligieco aŭ ateismo. Mladen, kiu estis profunde religiema persono, montris tion en sia intervjuo:

Nu, ĉio kuniĝis. Mi estis tro multe. . . kiel mi povas klarigi ĉi tion? Mi havis tro da scio por lasi nur unu personon aŭ unu libron ŝanĝiĝi. Estis longa procezo. Vere, mi ne povas diri ke iu aŭ

io havis decidan efikon al mi. Eble mia studo de la teorio de la evoluo havis la plej grandan influon al mi.

(Mladen)

La evoluteorio de Darwin certe reprezentas gravan bazon por nereligia kaj ateisma maniero interpreti la mondon inter membroj de nereligiaj kaj ateismaj organizoj en Kroatio, provizante ilin, por uzi la terminojn de Berger kaj Luckmann (1991), per alternativa simbola universo.

Sekularismo, nereligieco kaj ateismo sub Komunismo en Kroatio

Marksismo kaj komunismaj ideoj ĉeestis en Kroatio longe antaŭ la dua mondmilito kaj iĝis la oficiala ideologio de la nova ŝtato en 1943.³ Jam en 1894, la Socialdemokrata Partio de Kroatio kaj Slavonio, bazita sur la ideoj de Karl Marx, estis establita. Post la Unumondo-Milito, ĝi disiĝis kaj ĝa maldekstra, revolucia flugilo partoprenis la fondon de la Komunista Partio de Jugoslavio en 1919, ene de kiu la Komunista Partio de Kroatio estis organizita. La ideologia fundamento de la partio estis marksismo, kaj ĝa politika programo baziĝis sur la lukto por la rajtoj de laboristoj kaj la detruo de la kapitalisma ordo. Post la adopto de la konstitucio en 1921, la partio estis tute malpermesita, kaj ĝaj membroj estis malliberigitaj. Malgraŭ tio, marksismo akiris grandan popularecon en la 1920-aj jaroj. Ĝaj ĉefaj propagandantoj estis komunist-orientitaj verkistoj kaj publikistoj: Oskar Prica, Božidar Adžija, Otokar Keršovani, Miroslav Krleža kaj August Cesarec. En la 1930-aj jaroj, marksismo estis akceptita kiel koncerna socia teorio; La libroj de Markso kaj Lenin estis vaste tradukitaj kaj legitaj. La Komunistan Manifeston de Marx kaj Engels tradukis en 1933 la ĵurnalisto kaj politikisto Moša Pijade (1890–1957).⁴ Pijade estis tiutempe malliberigita pro sia kontraŭleĝa implikiĝo kun la Komunista Partio.

Li daŭrigis sian aktivadon eĉ en malliberejo, kie li establis ligojn kun aliaj samideanoj, kiel Rodoljub Čolaković, kun kiu li tradukis Kapitalon de Markso, La Malriĉecon de Filozofio kaj Kontribuon al la Kritiko de Politika Ekonomio. Oskar Prica tradukis la laboron de Lenin, kaj Božidar Adžija skribis kompleksajn studojn pri Marx.

La plej granda literatura kaj kultura figuro de la tempo estis Miroslav Krleža, kiu realigis enorman literaturan verkon kiu inkludis la plej gravajn tekstojn de la 20-ajarcenta kroata literaturo. Komence fascinita de Lenin kaj la sovetia revolucio, li implikiĝis en la komunistan movadon kaj konsentis kun ĝa kontraŭimperiisma koncepto. Kun la alproksimiĝo de 2-a Mondmilito, aliflanke, la fido de Krleža al Komunismo malfortiĝis kaj malkreskis; tio estis parte rilatita al malemo al la kanonoj de socialisma realismo kiu iĝis deviga en la periodo de matura stalinismo. Li sekve iĝis unu el la ĉefaj figuroj en la tiel nomata konflikto maldekstre, en kiu maldekstraj verkistoj estis dividitaj inter du literaturaj estetiko (socia literaturo kaj superrealismo).

42 N. Hazdovac Bajić, D. Marinović Jerolimov kaj B. Ančić

Krlež a rekomendis artan liberecon kaj, en tiu konflikto, estis pli proksima al la superrealistoj. Post 2-a Mondmilito, li komencis iĝi pli engaĝita en socia vivo post la jugoslava rompo kun la Informbiro de la Sovetunio kaj funkciis kiel reklamanto de arta libereco kaj liberigo de socia realismo. Filozofoj kiuj partoprenis la konflikton maldekstre, Zvonimir Richtmann kaj Rikard Podhorsky, "kontraŭbatalis sian propran novpozitivisman marksismon, apogitan per la novaj rezultoj de la natursciencoj (precipe kvantuma fiziko), al la Stalinized Marksist ortodokseco" (Kukoč 2009, 515).

Sub la komunista rego en socialisma Jugoslavio, religio kaj preĝoj portis negativajn implicojn kaj estis plejparte limigitaj al la privata sfero. Sekvante la supozojn de Feuerbach pri la sociaj radikoj de religio kaj la koncepton de Marx de historia materiismo, laŭ kiu ĉiu socia altgradigo reflektas la malegalecon kaj maljuston de la socia bazo (produktivaj ekonomiaj rilatoj), komunista ideologio prenis antagonisman sintenon al religio, perceptante ĝin kiel simbolo de la malnova ordo, falsa konscio kaj la legitimeco de subpremo. Nereligieco kaj ateismo iĝis la instituciigitaj konformecpadronoj en socialisma Jugoslavio. Ili estis kulture elsenditaj tra la publika sfero, precipe tra la eduka sistemo kaj la amaskomunikilaro.

Kiel domina ideologio, ateismo povas esti observita sur pluraj niveloj. Sur la persona nivelo, ĝi estis perceptita kiel klerismo-raciisma programo kiu devus esti evoluigita sur la moral-psikologia kaj kognativa dimensio de la individuoj. Tiusence, ĝi estis "konsistiga elemento de la socialisma programo por la tuta personeco" (Ĝmić 1971, 67-68), kiu influas la formadon de homaj rilatoj konstruitaj sur la kono de science kontroleblaj faktoj kaj finfine donas "la impreson de plenumo, forto kaj ĝojo" (Ĝmić 1971, 70). Sur la societa nivelo, ateismo estas vidita kiel socia praktiko direktita kontraŭ "la perversaj materiaj rilatoj de burĝa socio kiu estas bazita sur krudvar-mono interŝanĝo kaj privatproprietulo" (Ĝmić 1971, 70). Ĝi manifestiĝas kiel la sociekonomika aspekto, kiu celas unuigi filiigitan homan laboron kun sia propra potenco. Tiel, ateisma kritiko de religio iĝis, en la plej larĝa ideologia signifo, kritiko de certa (kapitalisma) socia ordo. Alivorte, "la klerisma batalo kontraŭ religio" estas fakte lukto kontraŭ la "nehoma ŝtato" de socio (Supek 1987, 161) aŭ, kiel Ĝmić (1971, 107) esprimis ĝin:

ateisma agado, kiu estas la funkcio de la tuta agado de la Ligo de Komunistoj, ne povas esti aparta propagando. Se ni estas deciditaj resti en la trajektorio kaj en la koncepto de la pensoj de Markso, tiam ni devas trakti religion ĉefe kiel rilaton, kaj sekundare kiel konscio.

Konforme al tio, ideologia "lukto" kontraŭ religio kaj eklezioj estis batalita en malsamaj areoj de socia vivo. Kiel Zrinščak (2004) atentigis, tamen, ĉi tiu lukto trapasis du fazojn laŭlonge de la tempo: konflikto kaj kunlaboro. La unua periodo daŭris de la fino de 2-a Mondmilito

Antiklerikalismo, nereligieco kaj ateismo 43

al la mezo de la 1960-aj jaroj kaj povus esti karakterizita kiel konflikta rilato inter la ŝtato kaj la eklezio ĉar la diferenco en mondkonceptoj estis pli prononcita, kaj la "ideologia lukto" kontraŭ religio kaj eklezio en diversaj kampoj estis efektivigita. Post la starigo de diplomatiaj rilatoj inter Jugoslavio kaj Vatikano kaj la ŝanĝoj alportitaj de la Dua Vatikana Koncilio, la rilato inter eklezio kaj ŝtato eniĝis en relative trankvila periodo markita de pli pasiva rezisto al iuj formoj de kunlaboro. Tia rilato daŭris ĝis la sociaj, politikaj kaj ekonomiaj ŝanĝoj en la fruaj 1990-aj jaroj.

La esenco de la pozicioj kaj politikoj de la Komunista Partio speguliĝis en la sociosciencoj; la socia statuso de marksismo kiel ideologio kaj socia teorio ne estis dubinda. En filozofio, tamen, estis konflikto en la 1960-aj jaroj inter la dogma kaj "kreiva", humanisma aŭ "malfermita" Marksismo, per kio malsamaj interpretoj de la penso de Markso estis pro-arkivitaj. Inter ili, la plej signifa estis la tielnomita filozofio de praktiko (Petrović, Kangrga, Vranicki kaj aliaj), grupo kolektita ĉirkaŭ la revuo Praxis (1964–1974) kaj ĉiujaraj internaciaj renkontiĝoj Korĉulanska ljetna škola (Korĉula Somera Lernejo) (1963)–1974, kiu akiris internacian reputacion. Korĉula Somerlernejo altiris multajn mondfamajn filozofojn de la tempo kiel ekzemple Bloch, Marcuse, Lefebvre, Habermas, Fink, Goldmann, Kołakowski, Kosik, Morawski, Heller ktp. Tiuj renkontiĝoj estis platformo kie Marksismo estis diskutita fare de okcidentaj filozofoj (kiuj rekonis Jugoslavion kaj memregantan socialismon kiel pli malfermaj ol aliaj landoj de la sovetia bloko) same kiel de orientaj filozofoj (kiuj ne estis malhelpitaj en partoprenado de sia aŭtoritatisma registaroj). Internacia malfermiteco disponigis novajn alirojn al Marksismo kaj ebligis ligojn kun aliaj nuntempaj filozofiaj orientiĝoj, kiel ekzemple fenomenologio kaj ekzistadismo (Sutlić, Petrović, Pejović). Tial, la Praxis- grupo estis indignita fare de pli ortodoksaj marksistoj kolektitaj en aliaj universitatoj (en Serbio aŭ Slovenio), ĉar ĝi "faris revizion de marksismo sub la influo de la modaj tendencoj de okcident-ern burĝa filozofio" kiel ekzemple Jean- La franca ekzistadismo de Paul Sartre kaj la germana idealismo de Heidegger (Kukoč 2009, 5

Gravas, tamen, ke kroataj marksistaj filozofoj ĝenerale evitis pritrakti religiajn aferojn. En la maloftaj momentoj, kiam ili rilatis al religio, ili provis sindeteni de "establitaj polemikaj dogmoj prenitaj de la kategoria aparato de vulgara marksisma orientiĝo", sed ankoraŭ "apenaŭ sukcesis eviti la kontraŭreligian pagendaĵon de sia doktrina marksisma inspiro" (Kukoč 1993, 73). De tiu periodo, nur filozofo Banko Bošnjak eksplicite traktis la temon de religio. Lia unua artikolo publikigita en Praxis (Bošnjak 1964) estis skribita kiel programa teksto inspirita pli per la agresema ateisma sinteno de Lenin ol per la teoria kritiko de Marx de religio (Kukoč 1993, 75). Tiu aliro ankaŭ estas videbla en la papero, publikigita en 1967, en kiu Bošnjak refutas la fundamentojn de religio kaj religiaj kredoj sekvantaj la evoluon de ateisma penso de antikva.

44 N. Hazdovac Bajić, D. Marinović Jerolimov kaj B. Ančić

filozofoj (Heraklito, Demokrito, Epikuro, Lukrecio) kaj la franca klerismo (Holbach) al Markso kaj Lenin, en kies ideoj, laŭ li, ateismo plenumas sian plenan potencialon (ĉar ĝi inkluzivas praktikan agadon kaj socian ŝanĝon kaj ne nur teorion kaj ideologian). kritiko). Li konkludas, aludante al Lenin, ke estas la devo de socialisma ŝtato esti "aktive implikita kontraŭ religiaj komprenoj" (Bošnjak 1967, 975), ĉar eĉ se religio estas la privata afero de ĉiu individuo, sur pli larĝa socia skalo, ĝi postulas ideologian batalon por liberigo de aŭtenta homa naturo. En lia pli posta laboro, tiu verkinto moviĝis al iom pli tolerema aliro rekomendanta dialogon kaj kunvivadon. Krom Bošnjak, Vanja Sutlić nerekte tuŝis la fenomenon de religio en sia libro *Praksa rada kao znanstvena povijest (Praktiko de Laboro kiel Scienca Historio)* el 1974. Traktante bazajn filozofiajn demandojn kaj apogante sin sur Marx kiel sia fundamenta bazo, sed ankaŭ sur La filozofiaj ideoj de Heidegger, li konkludas, ke laboro estas la absoluto, la esenco de ĉio kaj estaĵo mem (Kukoč 1993, 81). Tial, inter la kroataj filozofoj de marksismo, Sutlić kaj lia interpreto venis plej proksime al la nova filozofia difino de dio kaj religio.

Simile al filozofio, sociologio vidis religion tra la tezoj de Markso, Engels kaj Lenin, kun la klerismo-raciisma kaj pozitivisma scienc-sciencia aliro de la 18-a jarcento, kiu estas videbla de la unuaj teoretikaj tekstoj de Āmić, Mandić kaj Fiamengo (Zrinščak 1993), 60). En la atmosfero de "malfermita" marksismo, tamen, ateismo en la tiama sociologio de religio signifis ne nur agreseman negacion sed ankaŭ novan interpreton de homa ateismo. Tiu ĉi nova interpreto antaŭsupozas antropocentran pozicion, en kiu la homo havas senprecedencajn ŝancojn por evoluo per emancipiĝo de Dio kaj konstanta aktiva batalo kontraŭ Li (Zrinščak 1993, 62–63). Tiu ĉi sinteno estis priskribita fare de la sociologo Ivan Kuvačić:

Disvolvita surbaze de memrega socia praktiko, kiu komenciĝas de la homo kaj lia destino kaj donas historian alternativon al stalinismo, nia sociologio estas en sia centra, ĉefa orientiĝo, kune kun la filozofio kaj kritiko de la politika ekonomio, nepre marksisma kaj humanisma, kio specife signifas ke ĝi nutras kritikon temigis forigado de la ceteraj kaj kreado de pli novaj homaj formoj de vivo. (1978, 18–19)

Religio estas, malgraŭ la marksisma "malfermo", volo al dialogo kaj kompreno, vidata apriorie kiel rezulto de "la nescio pri la naturaj kaj sociaj fortoj kaj kondiĉoj de la vivo" kiu nedisputeble malaperos pro la realigo de homo. socio bazita sur la evoluo de scienco kaj klerismo agoj (Āmić en Zrinščak 1993, 60).⁵

Sur pli larĝa socia skalo, kvankam la socialisma Konstitucio garantiis religiajn rajtojn kaj liberecon, ĝi difinis religion kiel privatan aferon,

Antiklerikalismo, nereligieco kaj ateismo 45

tiel igante ĝin socie signifa kaj publike nevidebla. Tial, kaj religiaj komunumoj kaj religioj vivis en duobla realo: unu kiu garantiis la religian liberecon kaj aŭtonomecon de religiaj komunumoj kaj alia kiu favoris la nereligian mondkoncepton (Zrinščak et al. 2014).

Dum la plej granda parto de tiu periodo, religiemaj homoj estis konsideritaj, kaj pli-malpli traktitaj kiel, duaklasaj civitanoj. Tamen, malgraŭ la baza malamikeco de la komunista ŝtato direkte al religio kaj la eklezio, ili estis vaste disvastigitaj en tradiciaj formoj trans ĉiuj segmentoj de socio igante Kroation (kune kun Slovenio), en la kunteksto de konfesiaj diferencoj, la plej religia (ĉefe katolika) parto de iama Jugoslavio. En la sama tempo, ŝtat-disvastigita ateismo havis sian efikon en la kontinua kresko de populacio asertante havi nenium konfesian alligitecon dum la komunista periodo. Multnombraj esploroj en la Zagreba regiono kaj sur la nacia nivelo montras datumojn laŭlonge de la tempo tiurilate: ekzemple, 4% de la loĝantaro asertis nenium konfesian aliĝon en la Zagreba regiono en 1968, 6% en 1972, 15% en 1982 kaj 20% en 1989. Je nacia nivelo, 12,5% de la enketitoj deklaris ke ili ne aliĝis al iu konfeso en 1953 kaj 18% en 1989. La falo de Komunismo en la fruaj 1990-aj jaroj ŝanĝis tiun tendencon. La censo de 1991 montris ke la nombro da kroatoj asertantaj nenium konfesian alligitecon falis al 4%. La sekvaj censoj montris stagnon aŭ iometan pliiĝon en la parto de la nekonfesiĝanta loĝantaro: en 2001, ĝi estis 6% kaj en 2011, 7% de kroatoj. Kroma esplorado konfirmis ĉi tiujn datumojn (Črpić kaj Zrinščak 2010; Marinović Jerolimov 1999, 2005; Nikodem 2004, 2011; Nikodem kaj Zrinščak 2012).

Laŭ mem-raportita religieco, la datumoj en Tabelo 3.1 montras la nivelojn de religieco kaj nereligieco en du malsamaj sociaj kaj politikaj

kunteksto.

Tablo 3.1 (Ne)religia memidentigo en Zagrebo kaj en Kroatio en la socialisto kaj post-socialisma periodo.

Religia identigo	ZAGREB			KROATIO			
	1972	1982	1999	1984	1989	1996	2004
	%	%	%	%	%	%	%
Konvinkita kredanto	23	19	51	10	14	36	40
Religia Necerta	22	24	34	25	27	37	38
Indiferenta	9	10	6	12	11		7
Ne religia	10	7	2	11	11	8	6
Kontraŭa al religio	24	33	7	35	35	6	8
	8	7	0	7	2	12	1

Fonto: Enketoj faritaj de la Instituto pri Socia Esploro-Zagrebo en respektivaj jaroj pri reprezentaj specimenoj en la Zagreba regiono kaj naciaj reprezentaj specimenoj de la plenkreska loĝantaro pli ol 18-jara.

46 N. Hazdovac Bajić, D. Marinović Jerolimov kaj B. Ančić

La datumoj klare montras, ke: 1) 30–40% de kroataj civitanoj, kaj en la Zagreba regiono kaj sur la nacia nivelo, estis nereligiaj en la socialisma tempo; 2) konsiderante la pli malaltajn nivelojn de konfesia aliĝo, estas evidente, ke inter nereligiaj estis ankaŭ tiuj, kiuj deklaris aparteni al iu (plejparte katolika) konfeso tiutempe. Krome, laŭ malsamaj esploroj de tiu periodo, nereligiaj same kiel ateistoj havis gepatrojn kiuj apartenis al iu (plejparte katolika) konfeso (50–85% el ili); ili havis religian edukadon en siaj familioj (30–60% de ili); ili eĉ kredis (6%) aŭ deklaris, ke ili ne estas certaj (25%), ke Dio ekzistas; proksimume 8% iris al preĝejo foje, kaj pli ol 25% regule festis gravajn religiajn festotagojn (Marinović Jerolimov 1993). Tial, la totala kultura ampleksado de Katolikismo havis sian efikon eĉ inter nereligiaj en tiu tempo, ĉu ili de ateistaj familioj aŭ de miksitaj ateistaj/religiaj familioj. Eĉ komence de la 1960-aj jaroj, unu el la unuaj esplorprojektoj el la socialisma periodo indikas malsamajn specojn de ateistoj: emociaj ateistoj, raciaj ateistoj kaj pseŭdo-ateistoj - homoj kiuj estis, fakte, kredantoj sed, pro malsamaj socipsikologiaj kialoj. (aŭ konformismo aŭ spitemo) deklaris sin ateistoj (Ĝmić 1971). Ankaŭ interesas kelkaj sintenoj de religiaj kaj nereligiaj en la socialisma periodo al marksismo kaj socialismo.

Demanditaj pri ilia mondkoncepto, respondantoj en la Zagreba regiono en 1972 respondis jene (en %):

Tabelo 3.2 Ĉiu persono havas certan mondkoncepton evoluigitan dum edukado. Ĉu vi povus rakonti al ni pri via mondkoncepto?

Ne/religia identigon religian sen penso	Marksisma					Ne havas Tutan	
	Religia Parte	Marksisma Parte	Nek Pli bona	Marksisma mondkoncepto pri ĝ			
Kredanto 44	23		4	6	3	19	44,6
Nedecidita 2	14	1	12	22	6	38	19,5
Nereligia 0	4	6	27	21	4	21	18,0
Ateisto 0		24	21	16	2	7	18,0
Sumo 20	1 14	53 15	13	14	3	21	100,0

Dum religiaj plejparte raportis sian mondkoncepton kiel religian aŭ parte religian (67%), ateistoj plejparte raportis sian kiel marksisto aŭ parte marksisto (74%). Respondantoj kiuj deklaris kiel nereligiaj, kvankam grupigitaj domine kiel havantaj marksisman aŭ parte marksisman mondkoncepton (51%), respondis en signifa procento ke ili ne pensis pri ĝ (21%) aŭ havis neniun el tiuj mondkonceptoj (21%). Evidente, la demando de mondkoncepto estas multe pli kompleksa ol religieco mem. Respondoj, ke ili ne pensis pri tio aŭ ke ilia mondkoncepto ne kategoriĝis sub neniu el ĉi tiuj du konfirmis ĉi tiun konkludon. Oni devas konsideri ĝn,

Antiklerikalismo, nereligio kaj ateismo 47

kompreneble, ke kelkaj respondantoj provis eviti respondi la demandon en ĉi tiuj terminoj, rekonante la konformecan ŝablonon en ideologio kaj socio ĝenerale.

La demando pri la ebleco esti religiema kaj samtempe sekvanto de socialismo montris, ke, dum 74% de firmaj kredantoj ĝin confirmis, same kiel 89% de tiuj, kiuj diris, ke ili estas religiaj, nur 44% de tiuj, kiuj deklaris sin kontraŭaj al religio respondis pozitive.

Eĉ pli karakteriza estis la simila demando "Ĉu eblas esti religiema kaj sekvanto de la marksisma orientiĝo?" Dum 41% de firmaj kredantoj respondis pozitive (sed 39% respondis ke ili ne scias), nur 9% de la kontraŭuloj al religio trovis tion ebla. Tiuj respondoj kaj indikas kaj levis demandojn pri la komplekseco de religieco same kiel nereligieco kaj ateismo. Ĝi ĉefe provokis diskutojn pri konscio pri religieco kaj marksismo inter religiemaj kaj nereligioj en tiu tempo kaj levis la demandon pri la specoj de religieco kaj nereligieco (racia, emocia ktp.).

Kiel videblas el la prezentitaj datumoj, religieco kaj nereligieco kaj ateismo ne estis homogenaj, apartigitaj fenomenoj. Specifa speco de pli mola kaj pli malferma marksismo kaj interplektitaj elementoj de religieco kaj nereligieco inter la populacio kondukis al la ebleco de miksado alie kontraŭaj mondkonceptoj (religia kaj socialisma aŭ marksisma). Tiu ebleco estis ĉefe forĵetita, aliflanke, direkte al la pli firma fino de la spektro kiu ampleksis tiujn kiuj estis malfavoraj al religio.

Nereligieco kaj ateismo en post-komunista Kroatio La transira

kunteksto en Kroatio, same kiel en aliaj post-komunistaj landoj, estis markita per la transformo de la instituciaj, industriaj, ekonomiaj kaj kulturaj strukturoj de socio, sekvita per paralelaj procezoj de liberaligo kaj demokratiigo kiel antaŭkondiĉoj de politikaj kaj sociaj ŝanĝoj. Ene de la procezo de socikulturaj ŝanĝoj, religio okupis gravan lokon. La pozicioj de religio unuflanke kaj nereligieco kaj ateismo aliflanke ŝanĝis sian socian dezirindecon kun la ŝanĝoj en la socipolitika sistemo. Nereligieco kaj ateismo tiel moviĝis de esti socie preferataj kaj konformismaj pozicioj al nedezirindaj kaj nekonformismaj. Empiriaj datumoj indikas ŝanĝon en la parto de nereligiaj personoj kaj ateistoj (vidu Tabelon 3.1). Simila al la komunista periodo, tamen, datumoj indikas miksadon de religiaj kaj ne-religiaj elementoj ofte igante ĝin "malklara". Ekzemple, kelkaj el la religiemaj civitanoj, kune kun alta nivelo de konfesia kaj religia identigo, religia socianteco en la familio, kredo je dio kaj regula preĝejo partopreno, paralele akceptas alternativajn kredojn aŭ malaprobas la akcepton de katolikaj moralaj normoj. koncerne seksecon kaj geedziĝon (Marinović Jerolimov 2006; Marinović Jerolimov kaj Ančić 2014; Nikodem kaj Zrinščak 2012; Zrinščak 2011),⁹ kiu montras al vico da difuza sekulareco sur la nivelo de

48 N. Hazdovac Bajić, D. Marinović Jerolimov kaj B. Ančić

valoroj. Simile al kio evidentiĝas en la komunista periodo, kelkaj el la nereligiaj personoj kaj ateistoj aliĝas al alligiteco al certa konfeso (plejparte katolika), venas de familioj en kiuj ili ricevis religian instruadon, deklaras altajn nivelojn de konfesia aparteno. en siaj gepatroj kaj festas religiajn festojn en siaj familioj (Hazdovac Bajić 2017).

Sur la pli ĝenerala nivelo, estas ŝajne ke, dum la socialismo, la kroata socio estis markita de socialisma modernigo (kiu inkludis planitan industriigon, urbanizadon, kreskon de edukado, virinan dungadon kaj ateismon) kaj sekularigadon, t.e. laikismo, 10 dum en la post-socialismaj tempoj, Kroatio estas markita de procezoj de malsekularigo (Berger 1999) kaj senprivatigo (Casanova 1994). Ĉi tie ni rilatas al la ŝanĝo en simbola (kultura) signifo kiu ankaŭ okazas en historie specifaj rilatoj inter religia/laika kaj politika potenco (Wohlrab-Sahr kaj Burchardt 2012).

Por nia nuna temo gravas pluraj faktoj, kiuj reflektas la socian pozicion de la reganta Katolika Eklezio en la nova demokratia socia kaj politika sistemo. Ne estas dubo, ke ĝia pozicio estas iel privilegiita rilate al tiu de aliaj religiaj komunumoj. Alia grava afero estas la ĝenerala publika diskurso de la reprezentantoj de la Katolika Eklezio.

La rakontoj de la eklezia elito estas plejparte metitaj ĉirkaŭ ligo inter nacia kaj religia ("Dio kaj kroatio"). Kontraŭkomunismo estas alia ofta temo en iliaj rakontoj, reflektante ilian reagon al kaj malakcepto de la heredaĵo de Komunismo. En la fono, ĉiam estas kritiko pri trudita kaj ĝenerala komunista ateismo. Post kiam la eksprezidanto de Kroatia Respubliko Ivo Josipović publike deklaris sin agnostikulo, konata katolika teologo faris longan intervjuon kritikante la noción ke agnostikulo povus esti la prezidanto de preskaŭ tute katolika loĝantaro (Uznik 2009). Oni do povus diri, ke en tiuj novaj sociaj kaj politikaj cirkonstancoj, devigante religiecon per la sistemo kaj hierarkiiĝante religiajn komunumojn per reguligado de religio, la ŝtato metis la nereligiajn (kaj ne-katolikajn) civitanojn en neegalan pozicion. Ili iĝis duaklasaj civitanoj (kvankam tio ne povas esti perceptita laŭ subpremo). Tio estis konfirmata per esplorado farita inter gepatroj de nereligiaj lernantoj kiuj ne ĉeestis religian instruon klason en publikaj lernejoj, kiuj asertis ke iliaj infanoj estis diskriminaciitaj aŭ fare de aliaj infanoj aŭ de la totala socia klimato en socio kaj en lernejoj kiuj favoras religiecon. (Ančić kaj Puhovski 2011). Cetere, analizo de lernolibroj farita de Marinović (2018) indikas, ke lernolibroj (katolikaj) pri religia instruado tute ne estas toleremaj kaj dialogikaj en la kazo de ateismo kaj senreligiuloj. Ateismo estas absolute neakceptebla el la katolika vidpunkto. Lernolibroj ne evoluigas la spiriton de toleremo al ateismo kaj ateistoj postulita de la II Vatikana Koncilio sed ofertas konfuzan bildon de la mondo al studentoj, en kiu nekredantoj (loĝante kun siaj gepatroj inter kredantoj) iĝas "homoj kun eraro" kaj "homoj kun eraro". objekto de urĝa korektado". Lernolibro

instruado por studentoj estas sufiĉe klara: neakcepto de diferenco sed korekto de ateistoj kaj preventado de ateismo per evangelizado. La lernolibroj ŝanĝas la dialogan principon de la II-a Vatikana Koncilio "sci por pli bone kompreni" al "scii malhelpi kaj konverti" (Marinović 2018). Krome, la organizado de nereligiaj civitanoj kaj ateistoj en diversaj neformalaj kaj neformalaj grupoj (kies celo estas protekti kaj antaŭenigi nereligiajn kaj ateismajn rajtojn kaj interesojn) ankaŭ atestas ilian percepton de sia propra pozicio kiel neegala kaj diskriminaciita. La konkretaj agadoj de ĉi tiuj grupoj kaj la sociaj reagoj al tiuj agadoj plue subtenas percepton de malegaleco (ekz., provo organizi la Ateistan Busan Kampanjon en Zagrebo) (Marinović Jerolimov kaj Hazdovac Bajić 2017).

Ekzistas naŭ organizoj de nereligioj kaj ateistoj en Kroatio. Kvin el ili estas formalaj - Protogora, Davido, LiberOs, At3a, Centar za građansku hrabrost (Centro por Civila Kuraĝo) - kaj kvar neformalaj: Nisam vjernik (Mi ne estas kredanto), Koalicija za sekularizam (Koalicio por Sekularismo), Pokret za sekularnu Hrvatsku (Movado por Sekulara Kroatio) kaj Ateisti i agnostici Hrvatske (Ateistoj kaj Agnostikuloj de Kroatio).¹¹ Kvankam tiuj organizoj malsamas laŭ sia interna organizo, celoj, agadoj, strategioj, grupdinamiko ktp., ilia ĉefa intereso. estas protekti la rajtojn de ateistoj kaj nereligioj kiel minoritata grupo en Kroatio.

Organizoj de nereligioj kaj ateistoj (precipe formalaj) kolektas nur malgrandan nombron da membroj, sed ili estas publike aktivaj, amaskomunikiloj kaj, por kelkaj agadoj, havas la eblecon altiri pli grandajn nombrojn da simpatiantoj kaj pli fortan publikan intereson.

Milan Polić (1946-2015), fondinto de Protogora, 12 la plej granda kaj plej fama formala organizo de nereligioj en Kroatio, estis eminenta kroata filozofo. Kvankam lia ĉefa intereskampo estis la filozofio de edukado, liaj bazaj ideoj ankaŭ estis uzablaj laŭ sintenoj al religio: "libera evoluo de la personeco ne estas hazarda vivtenado aŭ defaŭlta maljuniĝo per biologia aŭ socia neceso, sed viroj- tal memdeterminado" (Polić 2015, 173). Polić sekvis la evoluon de libera personeco, kiu ofte implikis reziston al kolektivo aŭ la malakcepton de konformismo, en la filozofia penso de Sokrato (kiu unue teorie reprezentis ĝin kaj poste konfirmis ĝin per la historia ago de civila libereco) tra Rousseau. al klasika germana idealismo. Du aliaj eminentaj filozofoj inkluditaj en tiu speco de aktivismo estas Željko Poro-bija kaj Pavel Gregorić, kiuj kunaŭtoris libron *Horizonti ateizma* (Hori-zons of Atheism) (2017). Tiu ĉi libro, verkita en epistola formo, inkluzivas la interŝanĝon de opinioj inter du aŭtoroj, kiuj venas de tute malsamaj pozicioj,¹³ sed kiuj esprimas apartajn similecojn kaj firman konsenton rilate sian rilaton al religio. Ili fundamenta sinteno estas naturalismo (metodologia kaj ontologia), kaj ili esprimas fidon je natursciencoj kaj la akcepton de la evoluteorio.

La esplorado pri la organizitaj grupoj de nereligioj kaj ateistoj en Kroatio (Hazdovac Bajić 2017) montris la apartan influon.

50 N. Hazdovac Bajić, D. Marinović Jerolimov kaj B. Ančić

de la movado de Nova Ateismo kaj ĝaj ĉefaj reprezentantoj (la kvar rajdantoj - Dawkins, Dennett, Harris, Hitchens) sur la individuo same kiel la grupnivelo. La apero mem de organizoj de nereligiaj personoj kaj ateistoj en Kroatio koincidas kun la impeto de Nova Ateismo en Britio kaj Usono, 14 kaj oni povas supozi, pro la populareco kiun la aŭtoroj de Nova Ateismo ĝuas inter la membroj, ke ĝ estis la impulso por la organizo, kvankam ĝ ne estas specife menciita ie ajn. La influo de Nova Ateismo estas evidenta en iuj aliaj elementoj de organizita agado en Kroatio: la organizo de Reason Rally en Zagrebo kaj Split kaj regulaj Skeptikuloj en la Drinkaĵoj; festante la Festuson; provoj organizi la Ateistan Busan Kampanjon en 2009, formita laŭ la brita ekzemplo kaj presanta la libron Humanism for Kids, verkita uzante la ekzemplon de libro de la sama nomo kiu estis publikigita en Usono. Kune kun la menciitaj formoj de transpreno de eksterlandaj agadoj, la granda influo de la Nova Ateismo estas rimarkebla sur la individua nivelo, ĉar la membroj de la organizaĵoj bone konas ĝajn aŭtorojn kaj librojn:

Sendube Richard Dawkins kaj lia libro The God Delusion. Mi sekvas ĉi tiujn ĉefajn ateismajn intelektulojn, Dawkins, Sam Harris. . . Mi ne scias. . . la forpasintaj Hitchens. Mi spektis iliajn debatojn rete, aŭskultis kaj legis iliajn librojn. Do, certe, ili ludas grandan rolon en mia mondkoncepto.

(Davor)

Konforme al la reganta pozicio de Nova Ateismo, religio estas rigardata kiel fenomeno kiu estas, en ĉi tiu punkto, kvankam de granda graveco en la historio de la homaro, superflua kaj reprezentas restaĵon de la pasinteco. Ĉi tiu sinteno estas evidenta en la sekvaj citaĵoj:

Por mi, religio estas tre interesa fenomeno. Ĉi tie mi pensas pri religio kiel parto de la vojo en la evoluo de la homaro, en la evolucio de la homa specio. Sed, mi pensas, ke en ĉi tiu momento, ĝ devus esti superkreskita.

(Ivana)

Religio intrigas min. Mi konsideras ĝn tre grava elemento en homa evoluo ekde . . . la homo estas ankoraŭ primitiva kaj pro tio religio ankoraŭ ekzistas.

(Marko)

Kelkaj intervjuitoj ankaŭ substrekas ke Novaj Ateistoj havis gravan rolon por ili propre ĉar ili influis la formadon de sia nereligieco aŭ ateismo. Nova Ateismo proponis al ili alian manieron kompreni la mondon kaj helpis ilin esprimi siajn sintenojn.

Antiklerikalismo, nereligieco kaj ateismo 51

Mi sekvas la verkon de Novaj Ateistoj, precipe la plej famajn. Kaj estas interese al mi, mi pensas, ke ili havas interesajn ideojn kaj ofte mi havas la senton, ke ili vortigas miajn sintenojn.

(Željka)

Libro tre grava por mi estis la Egoisma Genozo de Darwin siatempe pro la ebleco doni al mi ian alternativon.

(Jakov)

Kvankam la plej multaj el la intervjuitoj entuziasme kaj senkritike akceptas la ideojn de Nova Ateismo, estas iuj kiuj montras al iu kritiko. La kritiko koncernas la plej malfortajn punktojn de la Nova Ateismo: la sciencisma aliro kaj koncepto de religio kiel malĝusta hipotezo (LeDrew 2015) aŭ la fokuso sur la kognativa aspekto, kiu estas reduktista aliro al religio. La kritiko de kelkaj intervjuitoj ankaŭ temigis la tro agreseman kaj bataleman aliron.

Mi multe legis Dawkins. Li estas bonega evolua biologo, kaj mi respektas lin ĉefe kiel tian. Mi pensas, ke li pli bone klarigas la alternativon ol pritrakti religion. Mi ankaŭ ne estas konvinkita pri lia aliro.

Bone, li estas elmontrita al malsamaj specoj de premo kaj fanatikeco, do li respondas uzante la saman lingvon. Sed mi pensas, ke li eraras iujn aferojn. Li estas sciencisto kaj pensas kaŭze kaj kredas ke li povas klarigi kelkajn aferojn al religiuloj, al kiuj difinoj havas neniun signifon. Ili ne serĉas klarigojn.

(Jakov)

Oni devas ankaŭ rimarki, ke, kvankam la Nova Ateismo donis certan impulson por nereligiaj kaj ateismaj organizoj kaj specifaj agadoj, la gvidaj pensuloj de tiu speco de aktivismo en Kroatio (kiel ekzemple Polić kaj Porobija) emas rilati al klasikaj grekaj filozofoj kaj francoj. Klerismo-pensistoj prefere ol al elstaraj Novaj Ateistoj. En aliaj vortoj, Nova Ateismo estas grava laŭ disponigado de forumoj por publikaj aperoj kaj reĝimoj de publika atingo kaj ofertado de ideoj por kritikado de religio, kiuj kreas la komunan fundamenton por nereligiuloj kaj ateistoj por ligi unu kun la alia. Ĝi estas bone akceptita, tamen, kiel teoria aŭ ideologia bazo inter la intelekta kerno de ĉi tiu speco de aktivismo en Kroatio.

Konkludo

Se oni volas analize priskribi ateismon kaj sekularigon en kroata socio por akiri pli sintezan komprenon, oni povus okupiĝi pri la koncepto de duonperiferio. Ŝajnas ke la historio de ateismo kaj

52 N. Hazdovac Bajić, D. Marinović Jerolimov kaj B. Ančić

sekularigado ne enhavas originalecon ene de la kunteksto de kroata socio kaj ĝia historio de la lastaj 150 jaroj. De la perspektivo de ĝia duon-periferia pozicio, la ideoj de malaprobado de tradiciaj sociaj aŭ religiaj kredsistemoj estis parto de similaj tendencoj en Eŭropo, aŭ kiel formo de malaprobado de hegemonio aŭ kiel parto de ŝtat-trudita ideologio pro la disvastiĝo de socialismo. aŭ influo de novaj sociaj movadoj (Nova Ateismo) en la lastaj jaroj. Ŝajnas ke la rilato inter nereligieco kaj religieco en kroata socio sekvas ŝablonojn similajn al tiuj kiuj povas esti observitaj en aliaj landoj en Centra kaj Orienta Eŭropo (Borowik et al. 2013).

Oni povus demandi la demandon "Ĉu kiagrade tutmondaj tendencoj en la rilato inter religio kaj nereligio disvolviĝas sur loka nivelo aŭ, ĉi-kaze, en kroata socio?" Kelkaj socioj kun la sperto de socialisma historio, kiel ekzemple la kroata, havis sufiĉe intensan rilaton dum la lastaj 70 jaroj inter religiaj sistemoj kaj la ideoj derivitaj de ateismo kaj sekularigado pro intensaj interrompoj kiuj okazis post WWII kaj la falo de la Berlina muro. . De la perspektivo de sekularigadteorio, povus estinti atendite ke, en la post-socialisma periodo, religio, kiu estis sub forta kontraŭreligia premo dum socialismo, spertus la rekomencon de sekularigado kaj totalan malkreskon en signifo. Malgraŭ tio, religio spertis grandan revenon ekde revivigo de religio kaj religia reviviĝo okazis, ne nur en Kroatio sed ankaŭ en iuj aliaj post-socialismaj socioj (Borowik kaj Tomka 2001; Tomka 2011). La religia reviviĝo disvolviĝas sur individua nivelo kaj sur la nivelo de socio ĝenerale. La totala pliiĝo en diversaj dimensioj de religieco, kiel konfesia aparteno, religiaj praktikoj, fido je la eklezio, kredo je Dio ktp. (Müller 2004, 2008) okazis sur individua nivelo dum, en la publika sfero, religio iĝis signifa socia aktoro, specife en la politika kaj civila socio-areno. Empiria analizo ĝis nun ne montris signifan tendencon en la pliiĝo de nereligiaj elementoj sur la individua nivelo, sed estas klara pliiĝo en la publika sfero de ateismaj kaj laikaj protagonistoj (individuoj kaj organizoj) (Hazdovac Bajić 2017; Marinović). Jerolimov kaj Hazdovac Bajić 2017), kiuj estas aktivaj en reklamado de siaj ideoj kaj konceptoj.

Kiel deklarite antaŭe, kroata socio havas fortan monokonfesionan karakteron, kaj en la procezo de religia reviviĝo post la kolapso de socialismo, religio en si mem en Kroatio povus esti priskribita kiel instituciigita, publike influa kaj tradicia/konservativa. Kvankam ekzistas preskaŭ 45 jaroj da sperto de ateismaj kaj laikaj ideoj kaj konceptoj en kroata socio, nur en la lastaj kelkaj jaroj tiuj ideoj kaj konceptoj dependis de konstruita organiza agado. En la lastaj kelkaj jaroj, ni ankaŭ atestis la disvastiĝon de la elementoj de kulturmilitoj en kroata socio, specife implikante temojn koncerne sekson, bioetikon kaj edukadon. Organizitaj ateistoj kaj laikaj protagonistoj investas siajn klopodojn en partopreno en publikaj debatoj pri la menciitaj kulturmilitaj temoj, sed ĝis nun ili ne estas publike agnoskitaj kiel ĉefaj protagonistoj en la lukto. Ĝ

Antiklerikalismo, nereligieco kaj ateismo 53

do havas sociologian gravecon por daŭre esplori kiel ĉi tiuj protagonistoj povus disvolvi siajn strategiojn en la estonteco.

Notoj

- 1 La tiel nomata Praxis- grupo (vidu poste en teksto).
- 2 Josip Balabanić estas kroata biomedicina sciencisto. Li tradukis la librojn de Darwin en la kroatan kaj publikigis sciencajn artikolojn pri la ricevo de la ideoj de Darwin en Kroatio.
- 3 La kroata publiko estis informita pri la komunista movado kaj Markso per gazetoj jam en la 1850-aj jaroj. Marx estis rigardita kiel "negrava figuro subpremita sub la pli famaj nomoj de francaj anarkiistoj kaj fruaj socialistoj" (Globaĉnik 2017, 186). Li iĝis interesa por la kroata gazetaro denove ĉirkaŭ la okazaĵoj koncerne la Parizan Komunumon en la malfruaj 1860-aj jaroj kaj fruaj 1870-aj jaroj sed estis portretita en negativa maniero. Sub la influo de la tiamaj germanaj kaj aŭstraj socialdemokratoj, la ideoj de Marx tamen iĝis pli popularaj inter kroataj intelektuloj. (Globaĉnik 2017).
- 4 La unua traduko de la Komunista Manifesto de Marx kaj Engel en la regiono estis periode publikigita en la revuo Pančevac en Beogrado en Serbio en 1871. La traduko, same kiel la antaŭparolo, estis anonimaj (Bogdanić 2011).
- 5 La malsama pozicio de Jugoslavio ene de la komunista bloko, same kiel ĝa pozicio kaj aktiva rolo en establado de la monda Movado de Nealiancaj, influis ĝan politikan ricevon sur la internacia nivelo kiel pli malferma komunista lando. Jen la kialo ke, por diskuti nereligiecon kaj ateismon, neglektita temo ene de la sociologio de religio, la Conference Internationale de Sociologie Religieuse (CISR), la hodiaŭa Société Internationale de Sociologie des Religions (Internacia Societo por la Sociologio de Religio) decidis organizi sian 11-an konferencon unuafoje en komunisma lando malantaŭ la "Fera Kurteno". Por montri la malfermitecon de la CISR, estis decidite ke la 11-a konferenco devus okazi en kroata urbo ĉe la adriatika marbordo, Opatija, en septembro 1971; la centra temo de tiu ĉi konferenco estis Religio kaj Religieco, Ateismo kaj Nekredo je Industria kaj Urba Socio.

Grava tasko por CISR estis "certigi ke la konferenco estus scienca renkontiĝo kaj ne diskuto de kristanoj kontraŭ marksistoj. Kaj en Jugoslavio, ĝi devis certigi ke la konferenco ne incitis opoziciojn de la Katolika Eklezio, la Apostola Nuncio kaj la Ĉefepiskopo de Zagrebo, kaj la Jugoslava Ŝtata Instituto pri Religioj kaj Ateismo" (Dobbelaere 2011). La konferenco en Opatija estis sukcesa; estis 211 partoprenantoj el 23 diversaj landoj; triono venis el Jugoslavio; triono el Belgio, Francio kaj Italio kaj, inter la aliaj partoprenantoj, ses venis el Orienta Eŭropo (neniu el Rusio) kaj tri el Afriko.

- 6 Zagrebo estas la kapitolo de Kroatio kie loĝas 25% de la kroata loĝantaro.
- 7 Kiel indikilo de religia identigo, oni uzis ses-elementan skalon, kiu prezentas kontinuumon de konvinkita kredanto ĝis kontraŭulo de religio. Ĝi kaŭzis diferencigon ene de religiemaj respondantoj, tiuj kiuj trovis sin inter religieco kaj nereligieco kaj nereligiaj respondantoj.

La demando "Se oni demandus vin pri via rilato al religio, kie vi lokus vin?" permesis al la respondantoj elekti el la sekvaj respondoj: 1. Mi estas konvinkita kredanto, kaj mi akceptas ĉion, kion instruas mia religi-gio; 2. Mi estas religiema kvankam mi ne akceptas ĉion, kion instruas mia religio; 3. Pri tiu ĉi afero mi multe pensas, sed mi ne certas ĉu mi kredas aŭ ne; 4. Mi estas indiferenta pri religio; 5. Mi ne estas religia, sed mi havas nenion kontraŭ religio; 6. Mi ne estas religiema, kaj mi kontraŭas religion.

54 N. Hazdovac Bajić, D. Marinović Jerolimov kaj B. Ančić

8 Sekvante Campbell (1971), nereligieco estas komprenita kiel pli larĝa koncepto kiu inkludas ateismon kaj aliajn formojn kaj sintenojn al religio, malamikeco, indiferenteco kaj malakcepto.

9 Oni devas konsideri, ke kaj en la komunisma kaj post-komunisma tempoj, iuj nereligiaj kaj respektive religiaj civitanoj deklaris sian (ne) religiecon laŭ la gvida konformisma ŝablono kaj ne kiel siaj veraj kredoj aŭ sintenoj.

10 Sekularismo kiel ideologio laŭ Wilson (2005).

11 Ateistoj kaj Agnostikuloj de Kroatio estas Fejsbuka grupo, sed ĝi estas inkluzivita ĉi tie pro sia rimarkinda agado kun la publiko kaj la organizado de regulaj neformalaj monataj renkontiĝoj nomataj Kafo kun Nekredantoj, kiuj okazas samtempe en diversaj urboj de Kroatio.

12 Protagoro estis greka filozofo. En lia libro Pri la dioj, Protagoro argumentas, "Ni ne povas scii pri dioj ĉu ili estas aŭ ne estas, nek kio estas ilia formo, ĉar multaj aferoj malhelpas la fidindan scion, ambiguecon kaj mallongecon de homa vivo". Pro liaj sintenoj, li hodiaŭ estas konsiderita skeptikulo kaj unu el la unuaj agnostikuloj. 13 Željko Porobija doktoriĝis pri teologio;

li estis pastro en la Protestantista Adventist-Preĝejo kaj dekanato de la Adventista Teologia Kolegio en Kroatio. Post longa procezo de interna reekzameno (pri kiu li ofte publike parolas), li forlasis sian kredon kaj eklezion kaj akceptis ateistan pozicion. Pavel Gregorić havas PhD en filozofio; li estas profesoro pri filozofio ĉe la Universitato de Zagrebo.

Li estas ateisto kaj neniam estis religiema.

14 La asocio Protagora estis la unua organizo de nereligioj kaj ateistoj establita en 2006 en Zagrebo. La plej multaj el la libroj de la Novaj Ateistoj estas tradukitaj en la kroatan.

Bibliografio

Ančić, Branko, kaj Tamara Puhovski. 2011. Vjera u obrazovanje i obrazovanje u vjeri: Stavovi i iskustva nereligioznih roditelja prema religiji i vjeronauku u javnim školama u Republici Hrvatskoj. Zagrebo: Forum za slobodu odgoja.

Asad, Talal. 2003. Formacioj de la Sekulara: Kristanismo, Islamo, Moderneco. Stanford, CA: Stanford University Press.

Balabanić, Josip. 2009. "Darvinizam u Hrvatskoj između znanosti i ideologije." Nova prisutnost 7 (3): 373–406.

Barišić, Pavo. 2017. "Odnos Ivana Mažuranića i Ante Starčevića – od poredbe osoba do filozofije prava." Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine 43 (2): 437–472.

Batušić, Nikola, Zoran Kravar, kaj Viktor Žmegač. 2001. Književni protusvjetovi: Poglavlja iz hrvatske moderne. Zagrebo: Matica hrvatska.

Berger, Petro, red. 1999. La Sekularigo de la Mondo. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company.

Berger, Petro, kaj Thomas Luckmann. 1991. La Socia Konstruo de Realo:

A Treatise in the Sociology of Knowledge (Disertajo en la Sociologio de Scio). Londono: Penguin Books.

Bogdanić, Luka. 2011. "Elementi aktualnosti Manifesta." Filozofska istraživanja 121 (1): 147–164.

Borowik, Irena, Branko Ančić, kaj Radosław Tyrka. 2013. "Centra kaj Orienta Eŭropo." En La Oksforda Manlibro de Ateismo, redaktita fare de Stephen Bullivant kaj Michael Ruse, 622-637. Oksfordo: Oxford University Press.

Antiklerikalismo, nereligieco kaj ateismo 55

- Borowik, Irena, kaj Miklós Tomka. 2001. "Antaŭparolo." En *Religio kaj Socia Ŝanĝo en Postkomunista Eŭropo*, redaktita de Irena Borowik kaj Miklós Tomka, 7–9. Krakovo: Nomos.
- Bošnjak, Branko. 1964. "Socijalizam i religio." *Praxis* 1 (2): 308–316.
- . 1967. "Markistiĉki pristup religioji." *Naše teme* 11 (6): 957–979.
- Campbell, Colin. 1971. *Direkte al Sociologio de Malreligio*. Novjorko: Herder kaj Paŝtisto.
- Casanova, José. 1994. *Publikaj Religioj en la Moderna Mondo*. Ĉikago: Universitato de Ĉikago Gazetaro. Ĉmiĉ,
- Esad. 1971. *Dramo ateizacije*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika. Črpić, Gordan, kaj Siniša Zrinščak. 2010. "Dinamičnost u stabilnosti: religioznost u Hrvatskoj 1999. i 2008. godine." *Društvena istraživanja* 19 (1–2): 3–27.
- Darwin, Karlo. 1878. *Postanak fela pomoću u prirodnog odabiranja ili Održavanje ponjegovanih rasa u borbi za život, 6-a amendita kaj reviziita eldono*. Tradukis Milan Radovanović. Beograd: Državna štamparija.
- . 1900. *Postanak vrsta*. Beograd: Nolit.
- . 2000. *Postanak vrsta putem prirodnog odabira ili Očuvanje povlaštenih rasa u borbi za život*. Tradukis Josip Balabanić. Zagrebo: Naklada Ljevak.
- Diamanto, Jared M. 2002. "Antaŭparolo." En *Kio Estas Evoluo*, redaktita de Ernst Mayr. Londono: Fenikso.
- Dobbelaere, Karel. 2011. "Historio de la ISSR, Parto 2." Alirita la 28-an de novembro 2018. www.sisr-issr.org/History%20of%20the%20ISSR%20-%20Part%202.pdf.
- Filipović, Vladimir. 1978. "Filozofska misao Alberta Bazale." *Prilozi za istraživanja hrvatske filozofske baštine* 4 (7–8): 7–26.
- Globačnik, Matko. 2017. "Najranija recepcija Marxove misli među Južnim Slavenima u Habsburškoj Monarhiji i Srbiji (1848–1871)." En *Hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski interkulturalizam: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Desničini susreti*, redaktita de Drago Roksandić, 171–190. Zagrebo: FF Press.
- Gregorić, Pavel, kaj Željko Porobija. 2017. *Horizonti ateizma*. Zagrebo: InTrio.
- Hazdovac Bajić, Nikolina. 2017. "Sociološki aspekti organiziranja nereligioznih i ateista." PhD dis., Sveučilište u Zagrebu.
- Horvat, Josip. 1990. *Ante Starčević: kulturno-povijesna slika*. Zagrebo: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Jokić, Boriso. 2013. *Science and Religion in Croatian Elementary Education: Pupils' Attitudes and Perspectives*. Zagrebo: Instituto por Socia Esploro en Zagrebo.
- Jonjić, Tomislav. 2015. "Ivo Pilar kao politički ideolog." PhD dis., Sveučilište u Zagrebu.
- Kukoč, Mislav. 1993. "Problem religio u hrvatskoj marksistiĉkoj filozofiji." En *Religija i sloboda, Religijska situacija u Hrvatskoj 1945–1990*, redaktita de Ivan Grubišić, 67–82. Split: Institut za primijenjena društvena istraživanja.
- . 2009. "Suvremena hrvatska filozofija." *Filozofska istraživanja* 28 (3): 513–519.
- Kuvačić, Ivan. 1978. "O humanistiĉkoj perspektivi sociologije." *Revija za sociologiju* 8 (3–4): 15–20.
- LeDrew, Stefano. 2015. *La Evoluo de Ateismo: La Politiko de Moderna Movamento*. New York: Oxford University Press.
- Lipovac, Marijan. 2017. "Marx i Engels naivni i nedosljedni, Lenjin nesposobni vojni diktatoro." Alirita la 15-an de novembro 2017. www.7dnevno.hr/vijesti/kultura/marx-i-engels-naivni-i-nedosljedni-lenjin-nesposobni-vojni-diktator/.

56 N. Hazdovac Bajić, D. Marinović Jerolimov kaj B. Ančić

- Lončarević, Vladimiro. 2015. "Je li hrvatski književni modernizam bio antikatolički usmjeren? Jedan idejni vidik polemike između 'starih' i 'mladih' u hrvatskoj književnosti na prijelazu između 19. i 20. st." *Poznańskie Studia Slawistyczne* 10: 297-311.
- Marinović, Ankica. 2018. "Analizo de Katolikaj Religiaj Instruaj Lernolibroj en Kroataj Bazlernejoj: Kiel Ili Instruas Ateismon?" En *Eduko en Post-Konflikta Transiro, La Politikigo de Religio en Lernejoj Lernolibroj*, redaktita fare de Gorana Eigenvalue kaj Jana Joelle, 129-154. Cham: Palgrave Macmillan.
- Marinović Jerolimov, Dinka. 1993. "Nereligiozost u Hrvatskoj 1968-1990." En *Prilozi izučavanju nereligioznosti i ateizma 2*, redaktita de Štefica Bahtijarević, 87-136. Zagrebo: IDIS.
- . 1999. "Religijske promjene u Hrvatskoj od 1989. do 1996. godine." En *Religija i integracija*, redaktita de Ivan Grubišić, kaj Siniša Zrinščak, 187-203. Zagrebo: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- . 2001. "Religijaj Šanĉoj en Kroatio: Kelkaj Empiraj Datumoj de 1972, 1982 kaj 1999 en la Zagreba Regiono." En *Religio kaj Socialŝanĉoj en Post-Komunista Eŭropo*, redaktita fare de Ivan Borowik kaj Miklos Tomka, 163-180. Krakovo: Zakład Wydawniczy "Nomos".
- . 2005. "Tradicionalna religiozost u Hrvatskoj 2004: Između u kolektivnog i individualnog." *Sociologija sela* 168 (2): 303-339.
- . 2006. "Tradicijaj Ekleziaj Kredoj kaj Alternativaj Kredoj en Kroatio." En *Religio, Churches and Religiosity in Post-Communist Europe*, redaktita fare de Irena Borowik, 253-265. Krakovo: Nomos.
- Marinović Jerolimov, Dinka, kaj Branko Ančić. 2014. "Religiozost i stavovi o seksualnosti i braku odrasle populacije u Hrvatskoj." *Društvena istraživanja* 23 (1): 111-132.
- Marinović Jerolimov, Dinka, kaj Nikolina Hazdovac Bajić. 2017. "Kroatio: Ateizma Busa Kampanjo en Kroatio; Unu Taga Staru." En *The Atheist Bus Campaign, Global Manifestations and Responses*, redaktita fare de Steven Tomlins kaj Spencer Bullivant, 114-138. Leiden: Brill.
- Markus, Tomislav. 2008. "Darvinizam i povijest: evolucijska biologija i proučavanje društvene dinamike." *Povijesni prilozi* 35: 239-298.
- Mayr, Ernst. 1998. *To je biologija - znanost o životu svijetu*. Zagrebo: Hrvatski prirodoslovni muzej; Dom i svijet.
- . 2002. *Kio Evoluo Estas*. Londono: Fenikso.
- Musil, Jiří. 1995. "La Signifo de la Ĉeĉa Demando Hodiaŭ." *Ĉeĉa Sociologia Recenzo* 3 (1): 33-44.
- Müller, Olaf. 2004. "Religienco en Centra kaj Orienta Eŭropo: Rezultoj de la PCE-Enketo." En *Religio kaj Padronoj de Socia Transformo*, redaktita fare de Dinka Marinović Jerolimov, Siniša Zrinščak, kaj Irena Borowik, 61-77. Zagrebo: Instituto por Socia Esploro.
- . 2008. "Religio en Centra kaj Orienta Eŭropo: Ĉu Ekzistas Revekigo Post la Rompo de Komunismo?" En *La Rolo de Religio en Modernaj Tempoj*, redaktita fare de Detlef Pollack kaj Daniel VA Olson, 63-92. Novjorko: Routledge.
- Nikodem, Krunoslav. 2004. "Religijski identitet u Hrvatskoj. Dimenzije religiojskog identiteta i socio-ekološke orijentacije." *Socijalna ekologija* 13 (3-4): 257-285.
- . 2011. "Religija i crkva: Pitanje institucionalne religioznosti u suvremenom hrvatskom društvu." *Socijalna ekologija* 20 (1): 5-30.

Antiklerikalismo, nereligieco kaj ateismo 57

- Nikodem, Krunoslav, kaj Siniša Zrinščak. 2012. "La Religia Rakonto de Kroatio: La Kunekzisto de Instituciigita kaj Individuigita Religieco." En *La Socia Signifeco de Religio en la Pligrandigita Eŭropo*, redaktita fare de Detlef Pollack, Olaf Mül-ler, kaj Gert Pickel, 207-227. Farnham: Ashgate.
- Polić, Milano. 2001. *Život i djelo Pavla Vuk-Pavlovića*. Zagrebo: Hrvatsko filozofsko društvo.
- . 2015. "Razložnost odgoja." *Metodički ogledi* 22 (2): 165–188.
- Posavac, Zlatko. 1996. "Kruno Krstić kao istraživač i povjesnik hrvatske filozofije." *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 22 (1–2): 267–307.
- Prosperov Novak, Slobodan. 2004. *Povijest hrvatske književnosti: Između u Pešte, Beča i Beograda*, vol. 2. Split: Marjan tisak.
- Radić, Stjepan. 1924. "Govor g. Radića u Krašiću." *Katolički list* 75 (40). Šiće, Miroslav. 1982. *Hrvatska književnost*. Zagrebo: Školska knjiga.
- Supek, Rudi. 1987. *Sociologija*. Zagrebo: Školska knjiga.
- Tomka, Miklós. 2011. *Expanding Religion: Religia Revivigita en Post-Komunista Centra kaj Orienta Eŭropo*. Berlino: Walter de Gruyter.
- Uzник. 2009. "Slobodana Štambuka, hvarsko-bračko-viškog biskupa na svečanosti Dana hrvatskih mučenika na Udbini 12. 9. 2009." Alirita la 1-an de decembro 2017. www.hrvatskipolitickiuznici.hr/content/view/2092/1/.
- Wilson, Bryan R. 2005. "Sekularigo." En *Enciklopedio de Religio*, redaktita fare de Lindsay Jones, 8214-8220. Detrojto: Thomson Gale.
- Wohlrab-Sahr, Monika, kaj Marian Burchardt. 2012. "Multoblaj Sekularaĵoj: Direkte al Kultura Sociologio de Sekularaj Modernecoj." *Kompara Sociologio* 11 (6): 875-909.
- Zenko, Franjo. 1995. *Novija hrvatska filozofija*. Zagrebo: Školska knjiga. Žmegač, Viktor. 1992. "Secesijski stil i hrvatska književnost u razdoblju oko 1900. godine." *Umjetnost riječi* 36 (1): 23–56.
- Zrinščak, Siniša. 1993. "Sociologija religije i sustavni ateizam." En *Prilozi izučavanju nereligioznosti i ateizma* 2, redaktita de Štefica Bahtijarević, 57–67. Zagrebo: IDIS.
- . 2004. "Religio kaj Socio en Streĉiteco en Kroatio: Socia kaj Jura Statuso de Religiaj Komunumoj." In *Regulating Religion: Case Studies from Around the Globe*, redaktita fare de James T. Richardson, 299-318. New York: Kluwer Academic, Plenum Publishers.
- . 2011. "Preĉejo, Ŝtato kaj Socio en Post-Komunista Eŭropo." En *Religio kaj la Ŝtato: Komparata Sociologio*, redaktita fare de Jack Barbalet, Adam Possamai, kaj Bryan S. Turner, 157-182. Londono: Anthem Press.
- Zrinščak, Siniša, Dinka Marinović Jerolimov, Branko Ančić, kaj Ankica Marinović. 2014. "Preĉejo kaj Ŝtato en Kroatio: Laŭleĝa Kadro, Religia Instruo kaj Sociaj Atendoj." En *Religio and Politics in Central and South-Eastern Europe: Challenges Since 1989*, redaktita fare de Sabrina P. Ramet, 131-154. Novjorko: Palgrave Macmillan.

4 Liberpensuloj kaj ateistoj en la Ĉeĥaj Landoj en la 20-a jarcento

Tomáš Bubík kaj David Václavík

Ĉi tiu rangas inter la plej indiferentaj landoj laŭ religio, kaj la komplika sinteno de la ĉeĥa loĝantaro al religio kaj religiaj institucioj povas esti konsiderata unu el la karakterizaj trajtoj de moderna ĉeĥa socio (Václavík 2010). Ĉi tiu fenomeno estas konfirmita de sociologia esplorado, inkluzive de datumoj akiritaj de censo. En la lasta censo de 2011, ekzemple, 35% de la populacio asertis esti de "neniu religia kredo", kaj nur 21% eksplicite deklaris ian formon de religia kredo.¹ Tamen, la demando restas: Kion estas tiuj sociologiaj datumoj, signifas, kaj ĉu la parto de la loĝantaro identiganta kiel "sen religia kredo" estu simple konsiderata modernaj nekredantoj aŭ eĉ ateistoj?

Se la poste menciitaj datumoj pri la alta nivelo de religia nekredo en Ĉeĥio signifas ion, tio estas antaŭ ĉio la iom post iom ŝanĝanta sinteno de ĉeĥoj al tradiciaj religiaj institucioj. La fenomeno ofte etikedita "ĉeĥa ateismo" estas fakte manifestiĝo de negativa sinteno al eklezioj kaj alcentrigitaj kaj instituciaj formoj de spiriteco (Václavík kaj Václavíková Helšusová 2006). Por kompreni la nunan situacion en la ĉeĥa socio kaj ĝiajn sintenojn, estas grave retrorigardi la komencojn kaj evoluon de la nereligia pensado, kiu komencis disvolviĝi en la 19-a jarcento kaj precipe en la komenco de la 20-a jarcento, specife en la formo de liberpensado.

Du fluoj ene de la Liberpensado-movado kaj ĝia instituciigo

La negativa sinteno al tradiciaj religiaj institucioj en la Ĉeĥaj Landoj radikligas en la 19-a jarcento kaj fariĝis integrita parto de la altiĝanta nacia konscio. La starigo de sendependa ĉeĥa ŝtato (Ĉeĥoslovakio) en 1918 plifortigis tiun sintenon. La Katolika Eklezio, kun sia domina pozicio en la sfero de religia vivo, estis konsiderata kiel formado de la malnova aŭtoritata reĝimo fare de la reprezentantoj de la nova demokratio kaj estis vidita kiel malamika kontraŭ la naciaj kaj demokrataj interesoj same kiel kontraŭ novaj formoj de netradicia religieco.

Estas malfacile karakterizi ateismajn kaj nekredajn poziciojn ene de la lastatempe formiganta moderna ĉefa socio ĉar tiuj pozicioj malofte estis deklaritaj, kaj eĉ se ili estus, ĝi neniam estis sistema. Dum la Aŭstra-Hungara Imperio, de kiu la Ĉefaj Landoj estis parto, ĝi estis pro timo de persekutado, ĉu institucia aŭ socia. Ateismo estis pli ofte diskutita fare de katolikaj teologoj kaj filozofoj kiuj tiel kreis specifan diskurson kiu havis pardonpetajn celojn kaj atakis tiujn kiuj tenis aliajn vidojn en religiaj temoj. Multaj teologoj de tiuj tempoj tamen ne diferencis inter ateismo, agnostikismo, antiklerikalismo aŭ nekredo kaj tial eĉ homoj kiuj nur malobeis eklezian disciplinon kaj hierarkion, aŭ kiuj kritikis ekleziajn praktikojn estis etikeditaj kiel ateistoj. Ene de tiu teologia diskurso de kontraŭateisma lukto, nekredo estis vidita kiel rezulto de la morala kadukiĝo, intelekta skeptiko, aŭ spirita malforto de individuo. Tomáš G. Masaryk, la unua ĉeĥoslovaka prezidanto kaj ĉeffiguro en ĝia intelekta vivo, asertis ke malgraŭ la religia skeptiko kaj krizo de la periodo, aŭtenta ateismo estis sufiĉe malofta kaj escepta (Masaryk 1904/1947, 32).

En la Ĉefaj Landoj, ateismaj kaj antiklerikalaj sintenoj estis origine proksime ligitaj al la konceptoj de Liberpenso. Antiklerikalismo kaj la fokuso sur raciismo maturiĝis ekde la unua duono de la 19-a jarcento. La Ĉefaj Landoj tiam estis parto de la Aŭstra-Hungara Imperio, kaj multaj ĉeĥoj kredis ke nacia identeco aŭ "ĉeĥeco" povis nur aserti sin en opozicio al Vieno (kiel la ĉefurbo de la monarkio) kaj Romo (kiel la centro de la Romkatolika Eklezio).), t.e., en opozicio al oficiala ŝtatpolitiko, religio kaj ilia aŭtoritatismo. Kelkaj ĉeĥaj naciistoj, plejparte grupoj influitaj per germana liberalismo, elpensis la ideon de nacio kiel fundamenta postulo por mem-identigo dum la oficiala eklezia politiko estis vidita kiel la malamiko de ĉeĥaj naciaj interesoj. Ĉeĥa identeco kaj nacia konscio estis formitaj dum tiu periodo per kritiko de la eklezio kaj de la politika situacio. Ĉeĥaj intelektuloj, kies ideoj tre similis al tiu de Voltaire, estis inter tiuj kiuj gvidis, kvankam ofte nur private, lukton por la plibonigo de la situacio.

La historio de ĉeĥa Liberpenso en la unuaj jardekoj de la 20-a jarcento bone ilustras la internan karakteron de ĉeĥa nekredo kaj ateismo, baldaŭ fendetiĝante en du ĉefajn bazajn fluojn: pozitivisma-progresema kaj marksisma-proleta (Kudláč 2005). La unua rivereto estis influita per la pozitivismo de Herbert Spencer (prefere ol de Auguste Comte). Ĝi emfazis racian sciadon, sciencajn datumojn kaj empiriismon. La dua baziĝis sur la filozofio de Karlo Markso kaj Friedrich Engels kaj sur la dialektika kaj historia materiismo, same kiel sur la ideoj de Ludwig Feuerbach unuflanke, kaj Georgi Pleĥanov aliflanke. Krom la sinteno al kontraŭklerikalismo, tiuj du fluoj estis la ĉefa kaŭzo de la daŭra skismo en la formado de la Liberpenso-movado.

Por la ĉeĥaj progresemaĵoj movadoj de la 19-a kaj 20-a jarcentoj, la tradicia forta ligo kun la germana intelekta avangardo estis

60 Tomáš Bubík kaj David Václavík

fundamenta; tamen, samtempe ekzistis ankaŭ rilatoj al reprezentantoj de franca, angla kaj usona Liberpensado. Precipe en la komenco de la 20-a jarcento, multaj gravaj tekstoj estis tradukitaj en la ĉeĥan, kiel verkoj de Voltaire, Denis Diderot, Sigmund Freud, Ernest Renan, Émile Durkheim, Friedrich Nietzsche, Bertrand Russell ktp. Ĉi tiu fakto klare ilustras tion, ke la 1930-aj jaroj, la domina influo estis tiu de okcidenta Liberpensado kaj ateismo prefere ol marksisma ateismo. Marksisma ateismo gajnis terenon post la Dua Mondmilito kaj, post la pliiĝo de la ŝtata komunista reĝimo, komencis regi. Ankaŭ tradukoj de okcidentaj aŭtoroj malaperis, kun nur tre malmultaj esceptoj.

En la intermilita periodo, la ĉeĥaj Landoj estis plejparte katolikaj, kaj tiel antiklerikalismo kaj kritiko de papofico kaj la Romkatolika Eklezio estis viditaj kiel tipaj trajtoj de progresemaj movadoj (Kozák 1925, 3–47).

Specifa rolon ludis ankaŭ diversaj interpretoj de la husana movado kaj aliaj formoj de la ĉeĥa reformado konsiderataj la radikoj aŭ historiaj manifestiĝoj de "ĉeĥa progresemo". La kontraŭkatolika propagando kaj lukto kunigis Liberpensadon kun, malgraŭ ĉiuj iliaj evidentaĵoj diferencoj, monistoj, socialdemokratoj kaj anarkiistoj (Kudláč).

2005, 36–37). Dum progreso estis asociita ne nur kun la kritiko de klerikismo kiel formo de katolikismo, sed foje ankaŭ kun nereligieco, kelkaj intelektuloj konsideris la reduktion de progresemo al la lukto kontraŭ klerikismo kiel neakceptebla limigo de la progresema programo kaj malakceptis la tiel nomata progresema fronto. La defendo de progreso ne estis aŭtomate komprenata kiel malakcepto de religio sed ankaŭ kiel provo de ĝa plibonigo.

La marksist-proleta fluo estis bazita sur la vido ke pozitivist-orientita Liberpensado rezignis pri la origina materialismo en favoro de pozitivismisma empirio kaj agnostikismo kaj estas tial nekapabla kontraŭstari al religia mondkoncepto. Fakte, ĝi malfermis la pordojn al ĝi anstataŭe. Se restas iu ateismo en la pozitivismisma fluo, ĝi estas limigita al kritiko de klerikalismo.

Tial la tiel nomata burĝa ateismo ne povas starigi aŭtentan vojon al la superado de religio. Oni kredis, ke la sola kredebla alternativo estis la proleta, marksisma, vere scienca ateismo, kiu estis proksime ligita al la klasbatalo de la proletaro. Tia formo de ateismo iras man en mano kun ŝanĝo en la tuta socio, ne nur kun kritiko de ĝiaj kondiĉoj, sed ankaŭ de ĝa negacio (Blažek et al. 1962, 39–41).

La internacia kunteksto de ĉeĥa Liberpensado

Por situi la ĉeĥan liberpensadon en internacian kuntekston, necesas skizi ĝin kronologie. La unua Liberpensa societo en Eŭropo estis fondita jam en 1854 en Bruselo, kaj pliaj ekestis en la 1860-aj kaj 1870-aj jaroj, precipe en Germanio kaj Francio.

Tiuj ofte prenis la formon de brita stilunuiĝoj aŭ kluboj kaj nur poste evoluis en amasmovadojn. En 1880, internacia asocio,

Federacio Internacia de la Libera Pensado, ³ estis establita, iĝante tegmenta organizo por diversaj naciaj Liberpensuloj kaj ateismaj grupoj de diversaj fluoj kaj opinioj. Ĝenerale, povas esti deklarite ke la Fédéra-tion asociis pensulojn de diversaj pozicioj, kiel ekzemple liberaluloj, pozitivistoj, materiistoj, socialistoj, anarkiistoj kaj ateistoj same kiel kredantoj. Ĝia celo estis antaŭenigi liberecon de penso kaj liberecon de vivo (Milde 1947, 23).

La evoluo en la Ĉeĥaj Landoj estis simila. La tiel nomata Juna Ĉeĥa Partio (oficiale, la Nacia Liberala Partio) radikaluloj4 Alfons Šť astný kaj Josef Barák, kiuj en la 1860-aj jaroj severe kritikis la katolikan eklezion surbaze de la kritiko de Feuerbach pri religio, komencis eldoni antiklerikan kaj ateistan gazeton kaj iniciatis la fondon de nekredantoj. asocioj (Goll-ová 1984, 218). Šť astný mem fondis la unuan asocion de Liberpensulo en Bohemio; tamen, ĝi ne daŭris longe ĉar en 1874, baldaŭ post sia fondiĝo, ĝi estis dissolvita fare de Aŭstra Imperiaj oficialuloj.

Pro ŝtataj intervenoj, ĉeĥaj liberpensuloj komencis sisteme organizi sin ĝis la komenco de la 20-a jarcento, rezultigante la rees-tablishment de la asocio nomita Spolek Augustin Smetana (Augustin Smetana5 Asocio) en 1904; en 1906, ĝi estis renomita Volná myš lenka (Liberpensulo) en Prago. La asocio estis difinita precipe en opozicio al la establado reprezentata de politika katolikismo. Klare, nekredo kaj ateismo ne estis fundamentaj antaŭsupozoj por membreco en Ĉeĥa Liberpensulo, almenaŭ ĉe la movada formiĝo. La ŝlosila koncepto estis penslibereco kaj la forto rezisti ajnan aŭtoritaton kiu neis aŭ endanĝerigis ĝin. Liberpensuloj estis tiel ligitaj per sia rezisto al Katolikismo kaj klerikismo kaj ofte tre akra kritiko de la Ekleziaj cirkonstancoj. La unua prezidanto de Volná myš lenka, Josef Sva-topluk Machar, estis panteisto kaj batalema antiklerikalo, kies prelegoj incitis katolikan pastraron same kiel komunajn kredantojn (kp. Machar 1914).

La celo de la asocio Volná myš lenka estis propagandi liberpensulon, protekti liberan sciencon esploradon, antaŭenigi liberecon de konscio en la persona kaj socia vivo kaj kultivi senton de solidareco inter siaj membroj.

La fondmembroj de la asocio estis tre aktivaj kaj nacie kaj internacie. La ĉeĥa asocio estis enkorpigita kiel regula membro de la internacia asocio Liberpensulo jam en 1907, dum la Monda Kongreso de Liberpensulo en Prago. En 1905, monata periodaĵo sub la sama nomo estis lanĉita, sekvita jaron poste per alia, Volná škola (Libera Lernejo), dediĉita al la antaŭenigo de scienco en edukado same kiel la apartigo de eklezio kaj ŝtato, kiuj nature estus. konduki al laika instruado. Plurajn jarojn poste, Havlí ček, pleba, akre kontraŭklerikala dusemajna ĵurnalo, estis eldonita, kaj Neruda celis iĝi altkvalita politika folieto. Krom tiuj periodaĵoj, la Krematorium (Cre-matorium) Asocio estis fondita kiel parto de la Liberpensulo-movado kaj publikigis sian propran ankaŭ.

La okazigo de mondkongresoj de la Internacia Liberpensulo-Federacio en Prago en 1907, 1920 kaj 1936 povas esti konsiderata kiel atesto de la

62 Tomáš Bubí k kaj David Václaví k

la organizajn kapablojn de asocio kaj dokumentas la fakton, ke ĉefaj liberpensuloj estis plene fidindaj de Internacia Liberpenso-Federacio.

Membroj de la asocio Ĉefa Liberpenso partoprenis en ĉiuj mondkongresoj ekde ĝa fondiĝo en 1904 kaj estis konsiderataj inter la plej aktivaj, ĝiantaj internacian respekton.

La menciitaj ideologiaj malkonsentoj inter tiuj du fluoj - pozitivisma kaj marksista-proleta - kreis streĉitecojn, tamen, rezultigante la unuan disigon en 1908 pro konfliktantaj sintenoj al kontraŭklerikalismo, kiu estis multe pli radikala inter la maldekstra parto. Tio kaŭzis la fondon de la sindikato Svaz socialistických monistů (Unuiĝo de Socialismaj Monistoj) en 1912, strikte nereligia organizo politike proksima al la socialdemokratoj.

En 1915, la Freethought-unuiĝo Volná myšlenka estis dissolvita fare de la aŭtoritatoj pro ĝaj kontraŭ-aŭstra Imperiaj agadoj, kaj kelkaj el ĝaj membroj estis malliberigitaj. Tamen, en 1919, post la unua mondmilito (t.e., en sendependa Ĉeĥoslovakio), la asocio estis reestablita, akirante juran statuson. La ŝanĝo de monarkio al demokrata ŝtato, tamen, intensigis ideologiajn diferencojn, kaj la serĉon de nova "pozitivisma" orientiĝo celis "laika religia movado" modeligita laŭ Auguste Comte (Milde 1947, 27). Kromaj kialoj de post-WWI-konfliktoj ene de la movado estis la sinteno al Komunismo kaj la demando ĉu la movado devus esti nomita "socialisma" (Milde 1947, 28). Finfine, politika neŭtraleco iĝis la starpunkto de la movado, kiu igis kelkajn membrojn forlasi la asocion kaj eble kaŭzis malkreskon de ĝa prestiĝo.

La streĉiteco ene de la Liberpensmovado inter pozitivistoj kaj marksistoj (aŭ pli ĝuste komunistoj) havis plurajn fundamentajn kaŭzojn. Marksistoj kritikis "la burĝan karakteron" de la movado kaj ĝan miskomprenon de la vera bazo de religio. Tradicia Liberpenso estis, laŭ marksistoj, kapabla je kritiko de religio nur de la Voltaire-simila speco, de supraj antiklerikalismo kaj de pozitivisma kompreno de religio kiel relikvo, dum la marksisma sinteno estis bazita sur la koncepto de klasbatalo.

Unu celo de la lukto estis kompleta elimino de religio. Maldekstremaj membroj estis tiel pli radikalaj en sia sinteno al religio same kiel al la kapitalisma socio de la frua ĉeĥoslovaka ŝtato. La marksisma frakcio de la movado estis gvidita fare de komunistoj kiuj apogis sian kritikan sintenon kun marks-leninisma filozofio. Por disvastigi iliajn ideojn, ili komencis eldoni la periodaĵon Maják (Lumturo) en 1923.

En 1946, nova asocio estis fondita nomita Svaz občanů bez vyznání (Unuiĝo de Nekredantaj Civitanoj), uzante la heredaĵon de kaj la Liberpenso asocio Volná myšlenka kaj la Unio de Proletaj Nekredantoj. Tia institucia "unuiĝo" de la du movadoj ŝuldiĝis al la postmilita situacio. Ideologie kaj saĝe, la nova unio klinis al socialismo, kaj la kreado de nereligia etiko vicis inter ĝaj ĉefaj celoj.

Ideologia diverseco en la Liberpenso-movado kaj ĝa praktika dimensio
Ekde sia ekesto la Liberpenso-

asocio Volná myšlenka estis tre diversa platformo ne celanta apartan ideologie unuigitan pozicion, des malpli al ateismo. Ĝestis gvidita fare de homoj kiuj, kvankam unuanime malakceptante klerikismon, malsamis en siaj pozicioj pri ateismo kaj religio.

La statuso de la asocio deklaris, ke Liberpenso kiel monda movado "defendas liberecon de penso en religia, politika, ekonomia, socia, kultura kaj ajna alia kampo. Ĝdefendas liberecon de homa konscienco" (Volná myšlenka československá – historie, zásady a cíle – stanovy spolku 1921, 3), kio permesis la defendon de diversaj pensfluo. Volná myšlenka ne volis esti dogma sed konsideris sin metodo, rimedo de (sendependa) pensado (Volná myšlenka československá – historie, zásady a cíle – stanovy spolku 1921, 7). En la sama tempo, la movado estis senpolitika (t.e., transcendentaj politikajn partiojn) kaj ideologie diversa - formo de senpolitika politiko. Inter ĝaj ĉefaj celoj estis anstataŭigi la sociajn rolojn de malnovaj kaj malmmodernaj religioj en la ŝtato. Liberpenso konservis la sciencajn konceptojn de vero. Ĝaj celoj estis ne nur teoriaj kaj raciismaj sed ankaŭ praktikaj kaj emfazis la efikon de la proklamitaj konceptoj sur individua persona vivo.

Oni do donis grandan atenton al laika aŭ natura etiko. La fundamenta pozicio estis, ke la etiko de Liberpenso staris ideologie kontraŭ tradicia religia etiko (Kopecký 1926, 33). La propagandantoj de natura moralo asertis ke ĝa valideco estis bazita sur la historiismo de la periodo. Estis argumentite ke laika (aŭ natura) moralo estis pli malnova ol religia etiko kaj, ĉar ĝ "ekzistis antaŭ religio", 6 povis postuli pli grandan socian pravigon. Foje, moralo sen dio estis konsiderita laika aŭ sekulara moralo, kaj estis kredite ke nova etiko estus kreita surbaze de sciencaj trovoj. La principoj por tiu ĉi nova etiko estis ellaboritaj, ekzemple, ĉe la Liberpenso Universala Kongreso en Parizo en 1905 kaj resumitaj en la jena deklaro: moralo estas natura kaj socia fenomeno; ĝ ne povas esti de absoluta karaktero kaj valideco; ĝ evoluas simile kiel socio; ĝ estas validigita per racia akcepto, ne per imperativo (Buisson 1906, 46-47).

La sinteno de ĉefaj liberpensuloj al religio, kiel ni vidos, estis ambigua. Religio estis konsiderata privata afero. La ĉefa kondiĉo, tamen, estis ke neniu ŝtato aŭ politika potenco devus privilegii apartan eklezion aŭ religion laŭleĝe kaj/aŭ ekonomie. Liberpenso postulis la forlason de religiaj ŝtatferioj, la ŝtatigon de eklezia posedaĵo (vidita kiel speco de publika posedaĵo), la establodon de laikaj aŭ laikaj lernejoj kaj enkalkulante la eblecon de eksgeedziĝo kaj la rajton al kremacio.

La postulo por la rajto al kremacio precipe kaŭzis gravan socian fenomenon - la kremacia movado. (Por pli da detaloj, vidu Nešpor

64 Tomáš Bubík kaj David Václavík

2011.) Liberpensulrepresentantoj plejparte emfazis ĝajn medicinajn, estetikajn kaj ekonomiajn avantaĝojn kaj kverelis kontraŭ ĝaj kontraŭuloj, precipe la propagandantoj de tradiciaj preĝfunebroj, konsideritaj pli primitiva formo de entombigo.

Filozofie, ili pravigis la provojn de la 19-a jarcento ŝanĝ funebrajn praktikojn substrekante la "eternan cirkuladon de materio" (Pelant 1909, 31) kaj per studoj de antikvaj kulturoj.⁷ Ili ankaŭ vidis la rifuzon de kremacio kiel parto de la rezisto al progreso kaj egaligis subtenon por kremacio kun kritiko kaj elimino de klerikismo kaj de la kultura dominado de la Romkatolika Eklezio.

Ĉeĉa Liberpensulo ankaŭ difinis sin kiel movadon temigis du sferojn de agadoj - la unua estante edukado kaj edukado, la dua sinesprimlibereco kaj kritiko de aŭtoritataj formoj de scio. La du ne estis viditaj kiel apartaj sed, male, kiel interligitaj sferoj.

Liberpensulo, ekzemple, malaprobis la tielnomitan "plimultan leĝon" kaj subtenis la rajtojn de politikaj same kiel religiaj malplimultoj. La movado rifuzis ajnan formon de malvola lernado kaj apogis liberan edukadon kaj edukadon. Sekve, libera lernejo kiu edukis same kiel nutrantajn reprezentis la ŝlosilan institucion de demokrata ŝtato. Kultura kaj ekonomia evoluo estis vidita kiel dependa de la nivelo de publika eduko. Libera lernejo devis instigi al sendependa evoluo de kapabloj kaj la individuaj talentoj de lernantoj; ĝ estis atingota per disiĝo de lernejoj disde la Eklezio kaj modifoj de la balotsistemo en lernejoj, same kiel per la ideologie neŭtrala mondkoncepto de ĝaj pedagogoj (Co je to volná škola? 1907). Por atingi tiujn celojn, lernejoj devis esti sekularigitaj (laicigitaj), surbaze de demokrataj kaj naciaj principoj kaj la kono disponigita konstruita sur scienca grundo. Laikiĝo de instruado signifis ke lernantoj devus esti liberaj de deviga partopreno ĉe meso (religia servo), religiaj simboloj devus esti forigitaj de lernejoj konstruaj oĝ, kaj nova leĝo devus garantii ke religia alligiteco aŭ nekredo ne devus malhelpi personon peti por la posteno de lernejestro.

Estis ankaŭ postulite ke religia edukado (eĉ kiel laŭvola kurso) estu ekskludita de lernejoj kaj ke la stabo de libera lernejo devus konsisti nur el instruistoj kiuj forlasis la eklezion kaj estis devotaj demokratoj (Čálek 1920).

La ŝtato devus alpreni neŭtralan pozicion en la procezo de edukado kaj edukado (t.e., devus ekzerci neniun influon al la mondkoncepto aŭ politikaj aŭ religiaj opinioj de la lernantoj). Estas interese noti, ke la demokratia sinteno, kiu estas perceptata kiel klare politika nuntempe, estis rigardata kiel la malo de la religia, eklezia, aŭtoritata pozicio.

Multaj el la konceptoj kaj ideoj diskutitaj ĉi tie estis metitaj en praktikon post WWI kun la fondo de sendependa demokrata Ĉeĉoslovakio, kun kelkaj enkarnigitaj en ĝa jura ordo. Surbaze de la novaj bezonoj de la ĉeĉa loĝantaro, rimarkinda manlibro Právní rádce pro osoby bezkonfesní (Konsilisto por Civitanoj sen Konfeso) estis verkita de la advokato Richard Aron, proponante jurajn konsilojn al civitanoj sen religia aparteno kaj nekredantoj pri kiel procedi. kiam, ekzemple, ili volis foriri

Liberpensuloj kaj ateistoj en la Ĉeĥaj Landoj 65

la preĝejo; la rilato inter lernejo kaj preĝejo; kiel aranĝi civilan geedziĝon aŭ entombigon; kiel registri novnaskiton sen eklezia aliĝo ktp. La manlibro fariĝis tre populara inter liberpensuloj. Tamen, la plej granda parto de la ĉeĥoslovaka socio, kvankam preferanta demokration, nur iom post iom al kutimiĝis al tiaj novecoj kaj ne ĉiam estis preta respekti la ĵus akiritajn rajtojn de nekredaj civitanoj.

El tio, estas ŝajne ke la konstrubriketoj por la formado de ĉeĥa sekulareco kaj religia indiferenteco ne estis nur sekvo de komunista ideologio. Interpretante la aferon, necesas multe pli atenti historiajn evoluojn tra la 20-a jarcento, ne nur en ĝia dua duono. Kelkaj komunistaj ideoj kaj sintenoj al religio multe pli frue komencis formiĝi; tial ateismo kaj nereligio enkadriĝis en la radikoj de la ĉeĥa socio relative pli sukcese ol en multaj aliaj landoj de la Orienta Bloko.⁸

Scienca ateismo bazita sur Marks-leninismo post 1948

La restarigo de Ĉeĥoslovakio post la dua mondmilito rezultigis ne nur regajnon de perdita sendependeco, sed ankaŭ la bedaŭrinda fakto, ke postmilita Ĉeĥoslovakio falis en la sovetian influokampon. Pro tiu situacio, la pozicio de marksistoj pli kaj pli fortiĝis eĉ antaŭ la komunista puĉo en februaro 1948, post kiu Ĉeĥoslovakio iĝis politika kaj ideologia satelito de Sovetunio. En la transirjaroj de 1945 tra 1948, la intermilita generacio de marksismaj pensuloj ludis gravan rolon. Por ili religio estis marĝena fenomeno, al kiu ili dediĉis nur mallongan atenton en siaj analizoj de (aparte ĉeĥa) historio. Religio estis vidita kaj interpretita laŭ la koncepto, menciita antaŭe, de ĉeĥa progresismo, kontraŭkatolikismo kaj kontraŭklerikalismo kiel malantaŭa, kontraŭhumanisma sistemo.

Se certaj religiaj movadoj estis rigardataj pozitive (kiel ekzemple la Hus-eja movado kaj kelkaj fluoj de la tielnomita radikala reformado kiel ekzemple Taborites), tio estis nur ĉar ili estis socie novigaj, kaj ilia emfazo de socia egaleco kaj justeco estis tial vidita, kiel anticipante Komunismon. Unu el la interpretoj de la husanmovado postulis tre polemikan sed, dum la komunista epoko, larĝe disvastigita ideo ke la heredaĵo de la husanaj tradicioj estis rekte portita fare de la komunistoj. Iuj aliaj intelektuloj reklamis similan ideon ke la husanmovado estis la unua moderna revolucio kaŭzita de "la pliigi de urba vara produktado" (Kalivoda 1961, 59). Iuj marksismaj intelektuloj komparis la husanan movadon kun aliaj revolucioj, konkludante, ke ĝi efektive estis la unua revolucio de la frua burĝa tipo.

Eblis, almenaŭ en la transira periodo, kiam la ĉeĥa socio ankoraŭ ne estis eksplicite elmetita al bolŝevigo kaj sovetiigo, ligi Marksismajn interpretojn de religio al nemarksismaĵoj, ofte naciisme kontraŭkatolikaj kaj kontraŭklerikalaj (reprezentitaj, ekzemple, de la

66 Tomáš Bubí k kaj David Václaví k

antaŭe menciita Lubomír Milde) por krei la impreson, ke ĉio estis nur sistema prilaborado pri unu el la plej signifaj trajtoj de "ĉeĥa penso".

La puĉo en februaro 1948 kaŭzis la finan establodon de la komunistika diktaturo, severajn kontraŭekleziajn kaj kontraŭ-katolikismopolitikojn same kiel devigon de la Marks-Leninist-versio de ateismo kiel la nura ĝusta kaj akceptebla ideologio. La Liberpenso-movado Volná myšlenka, restarigita post la dua mondmilito kaj ekde 1946 funkcia ene de la Svaz občanů bez vyznání (Unuiĝo de Nekredantaj Civitanoj, vidu pli fruan notacion) kaj estrita de la intermilitaj dekanoj de ĉeĥa nekredo havis fine de la 1940-aj jaroj proksimume 30000 membrojn (fontoj eĉ asertas eĉ 60 000) (Kudláč 2005, 141). Tamen, la Komunistika Partio de Alberto komencis prepari por la ekstermado de la movado en 1951. Ene de pluraj monatoj, la organizo estis aboliciita; ĝia posedaĵo ricevis al la nove starigita Ĉeĥoslovanská společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí (Ĉeĥoslovaka Societo por Disvastigo de Politika kaj Scienca Scio), kiun rekte kontrolis la Centra Komitato de la Komunistika Partio kaj kopiis la similiajn organizaĵojn en aliaj landoj. soveta bloko. Antaŭaj membroj de la Liberpenso-movado estis konsilitaj aliĝi al la nova organizo (Olšáková 2014, 67).

En la nova politika klimato, ĉiuj aliaj formoj de nekredo montriĝis ne nur apenaŭ akceptebla konkuro, sed precipe neakceptebla, supozeble nescienca, kaj malĝuste klariganta religion kaj celkonscie aŭ alie kaŝantaj ĝian veran karakteron. La nura ĝusta sinteno al religio estis marks-leninisma ateismo kaj ĝia kritiko de religio.

Oni devas emfazi, ke scienca ateismo kiel parto de la Marks-Leninisma ideologio fariĝis pli alta speco de ateismo kompare kun la tielnomitaj malnovaj specoj de ateismo. La ĉefa tasko de oficiala ateismo, nomita scienca ateismo en la 1950-aj kaj 1960-aj jaroj Ĉeĥoslovakio, estis formuli sciencan mondkoncepton bazitan sur la filozofio de dialektiko kaj historia materiismo, kiu iĝis la antaŭkondiĉo por kritiko de religio same kiel por nova speco de ateismo. (Kolman 1946, 4-6). En tielnomita scienca ateismo (kiel scienca disciplino ene de la filozofio de Marks-Lenin, ĝia tasko estis scienca kritiko de religio), interpretado de religio estis fundamente ligita al ekonomiaj kondiĉoj (t.e., al la materia kulturo de ĝaj originoj).), kaj tial analizo de la socia rolo de religio estis emfazita ankaŭ. Tamen, la realeco de religio daŭre ekzistanta en socialisma socio estis klarigita per la fakto ke socia konscio postrestis malantaŭ ekonomia evoluo. Oni tiel supozis, ke religio tute malaperos en la sekva evolufazo de socialismo: t.e. en komunismo. Teoriistoj de scienca ateismo studis la originojn, historion kaj persiston de religio por determini la venontan strategion de la kontraŭreligia batalo. Marksisma scienco devis pruvi ke religio ne estis eterna fenomeno sed ke ĝia "deveno, ekzisto kaj morto estas ligitaj kun specialaj fazoj de socia evoluo" (Potoček 1962, 61). Tiusence,

religio ne estas antropologia aŭ socia konstanto; la homo vivis kaj denove vivus sen religio.⁹ Estas tamen necese forigi la objektivajn kondiĉojn por ia ekzisto.

Oni do atendis, ke nove formita "materiala (ekonomia) bazo" ne plu estos taŭga medio por la ekzisto, des malpli la origino, de religio. Sed ĉar religio ne tute baldaŭ malaperos, la batalo kontraŭ ĝi devas daŭri kaj resti konstanta parto de la ideologia kadro de Komunismo. Kelkaj kredis ke la lukto kontraŭ religio ne devus konsisti el persekuto sed edukado (Cvekl 1966, 421). Ne sufiĉis, ke kredantoj turniĝu al nekredantoj; "civitanoj devas esti edukitaj kiel ideologie plenkonsciaj socialistoj-marksistoj, homoj kun profunda materiisma mondkoncepto" (Kadlecová 1967, 158).

Ateisma edukado do fariĝis la kernmisio de lernejoj kaj edukaj institucioj (priskribitaj poste) (Bubí k 2010, 129–133).

La naturo de la sovetia influo al ateisma edukado kaj propagando Kvankam

Marks-Leninisma ideologio havis tradicion en Ĉeĥoslovakio ekde la intermilita periodo (Pauza 1989), interese, tradukoj de rusaj fontoj ne ekzistis ĝis post 1948, kiam la pliiĝo de la Komunista reĝimo profunde influis eldonpolitikojn. Dum la 1950-aj kaj 1960-aj jaroj, la verkoj de sovetiaj verkintoj kiel ekzemple Aleksandr Fedoroviĉ Okulov, Aleksandr Petroviĉ Kaž dan kaj multaj aliaj estis tradukitaj en la ĉeĥan.

Samtempe, okcidentaj aŭtoroj, precipe samtempuloj, ĉesis esti tradukitaj. Ni povas trovi tradukojn de klerismo materiistoj kiel Paul Holbach, Denis Diderot kaj Voltaire sed, ĉefe, verkoj de Karl Marx, Friedrich Engels kaj Ludwig Feuerbach. La verkoj de Bertrand Russell ankaŭ estis publikigitaj kaj, en la 1960-aj jaroj, tiu de Jean-Paul Sartre. Tamen eĉ ĉi tiu eta flueto de okcidenta produktado iom post iom malaperis kaj estis plene anstataŭigita de marks-leninisma, precipe sovetia kaj ofte tre propagandisma, literaturo.

Koncerne la naturon de ateisma edukado kaj edukado, iliaj ĉefaj celoj estis difinitaj jene: 1) elradikigi eventualajn restaĵojn de superstiĉo kaj religiaj antaŭjuĝoj el la menso de lernantoj kaj 2) eduki ilin kiel materiistojn kaj batalantojn kontraŭ superstiĉo kaj antaŭjuĝoj. (kun la signifo religiaj ideoj). Bone edukitaj instruistoj estis fundamenta antaŭkondiĉo por atingi ĉi tiujn celojn. Ateisma edukado estis adoptota por konveni al ĉiu speciala lerneja fako, ĉu ĝi estas biologio, kemio, fiziko, astronomio, geografio, historio aŭ literaturo. Tamen, ajna formo de grupa agado (inkluzive de preterplanaj) estis uzota por edukaj celoj. Scienca scio en ĉiuj lernejoj fako devas iri mano en mano kun materiisma kaj ateisma mondkoncepto, kaj ĝi devus klare implici, ke scienco estas kontraŭreligia kaj ateisma kaj ke sovetia instruisto estas engaĝita propagandanto de ateismo. La kernprincipo de ateisma edukado tiel ne estis objektiveco kaj nepartieco sed, sur la

68 Tomáš Bubí k kaj David Václaví k

male, politika engaĝo: partia spirito, kies ĉeftrajto estis neplakebleco al iu formo aŭ esprimo de religieco aŭ superstiĉo.

La ĉefa metodo de ateisma edukado estis persvado.

Malgraŭ la evidenteco de la ŝanĝita sinteno al religio kaj la akompana devigo de tielnomita scienca ateismo baldaŭ post la komunista puĉo en 1948, malvola "ateigo" de socio kiel ĝ okazis en Sovet-Unio kaj iuj aliaj el ĝaj satelitoj (kiel ekzemple Albanio) ne estis traktita. En la 1950-aj jaroj, la komunista registaro oficiale provis ŝajnigi religian toleremon, plejparte pro pragmataj kialoj (la malforta pozicio de la Komunista Partio de Alberto en kamparaj lokoj, fortikejo de kristana intelektularo) kaj eĉ permesus (kvankam ĉiam pli malpli ofte) religiajn klasojn en lernejoj. . La amaskomunikilaro, regata de la Komunista Partio, sekvis la preskribitan kadron. La situacio povus esti parte kaŭzita de la fakto ke la proklamita tradicia ĉeĥa antipatio kontraŭ religiaj institucioj kaj la malalta partopreno en la religia vivo, ambaŭ viditaj kiel pruvo de alta grado de la ateigo de la ĉeĥa socio, daŭre pruvis bone trotaksitaj en la 1950-aj jaroj. La censo (1950) same kiel la rezultoj de la interna esplorado de la partio montris ke la pozicio de preĝoj kaj la rolo de religio en la vivoj de ordinaraj ĉeĥoj restis fortaj. La censo rivelis ke, dum ekzistis iometa falo en la nombro da katolikoj, ekzistis pliiĝo en membreco en aliaj nominalaj valoroj, precipe la ĉeĥaj protestantaj tiajn (Ĉeĥa Fratoj Evangelical Church kaj la Ĉeĥoslovaka Eklezio).

Antaŭ ĉio, tamen, la censo rivelis signifan malpliiĝon en la nombro da tiuj postulantaj "neniun konfeson", de pli ol 7% en 1930 ĝis 4% en 1950. En realeco, tiu falo estis eĉ pli granda ĉar, en la censo de 1930, 10% de la ĉeĥa loĝantaro (14% en Bohemio, 4% en Moravio) asertis "neniun konfeson", sed nur 3% de germanoj faris.10 Tiaj datumoj estis, kompreneble, en akra konflikto ne nur kun la celoj de la nova. reĝimo sed ankaŭ kun la supozoj sur kiuj ĝ baziĝs.11

La reago de la komunista reĝimo al la situacio estis severa kaj senduba. Krom specifaj politikaj iniciatoj limigantaj la agadon de religiaj grupoj¹² kaj sekrete la informojn pri religieco (ekzemple, la demando pri religia aparteno ne plu estis inkluzivita en neniun censo farita dum la komunista reĝimo), la registaro komencis konstante koncentriĝi pri "la ĝusta kaj intensa" ateisma ideologia formado. Malpermeso de iuj grupoj kaj asocioj kiuj povus prezenti alternativon, "ideologian konkurson" al la oficiala marks-leninisma ateismo, estis parto de la fortostreĉo, same kiel la starigo de centra institucio, sub la rekta kontrolo de la Komunista Partio. , respondeca por ideologia formado kaj ateisma edukado. La institucio estis bazita sur sovetia modelo en 1952 kaj estis nomita Československá společnost pro ší ření politických a vědeckých znalostí (Ĉeĥoslovaka Societo por la Dissemi-nacio de Politika kaj Scienca Scio, ĉi-poste nomita la Societo Socialista Akademia Akademio) en 1965.

Ĝa oficiala celo estis popularigi sciencan kaj enkonduki sciencan mondkoncepton

al la amasoj. En realeco, aliflanke, ĝi estis ŝtat-organizita kaj Komunista Partio-kontrolita endoktrinigo, komence plejparte en la sociosciencoj kaj homscienco. Tiel nomata scienca ateismo fariĝis unu el la centraj temoj de la agado de la Societo, kaj oni atentis ĝian propagandon.

Post la malfavoraj rezultoj de la censo de 1950, la reprezentantoj de la komunista reĝimo komisiis partajn analizojn pri la influo de religio. Surbaze de tiuj, la reĝimo sciis ke la religia mondkoncepto daŭre estis fundamenta, precipe en kamparaj lokoj. Religiaj ritoj kiel baptado, geedziĝoj kaj entombigoj estis tre popularaj, kaj en la mez-1950-aj jaroj, pli ol duono de lernejoj regule ekzamenis religiajn klasojn, kiujn la registaro oficiale toleris. En kelkaj regionoj, la religia klaspartopreno atingis 75%. Oficialaj komunistaj raportoj interpretis la situacion kiel rezulto de "objektivaj" kondiĉoj (la influo de ekonomiaj faktoroj kaj la konservativismo de kamparaj areoj) same kiel de "subjektivaj" kialoj, la gvida kialo estanta la "nesufiĉa levado de politika konscio kaj de scienca ateisma propagando". Kune kun subtaksado de la vivebleco de religio, tio kondukis al forta emfazo de temoj ligitaj al ateismo kaj tielnomita ateisma edukado en la agado de Ĉeĥoslovaka Societo por la Disvastigo de Politika kaj Scienca Scio. Tial, eĉ oficialaj partidokumentoj post la malfruaj 1950-aj jaroj (kiel ekzemple Centra Komitato de Komunista Partio pri la Kontinua Evoluo de Scienca-Ateisma Propagando, 1955) komencis meti ateistan edukadon inter la plej ĉefaj prioritatoj.

La agadoj de la Societo devis ludi ŝlosilan rolon en la popularigo kaj disvastigo de ateismo en la kamparo. La gvidantoj de la Societo estis konsciaj, aliflanke, ke unuflanka ateisma endoktrinigo verŝajne malsukcesos, kaj tiel ili inkludis ĝin en multaj disciplinoj - de astronomio kaj biologio ĝis ekonomio, historio kaj filozofio. La taskoj de la popularigaj prelegoj estis duoblaj: montri, ke religiaj vidpunktoj kontraŭas la rezultojn de ĉiuj sciencaj fakoj kaj atentigi, ke religio estas malhelpo al la plua evoluo de la socio kaj estas nekongrua kun la nove establitaj idealoj de la komunista ŝtato. .

Membroj de la Societo estis tre implikitaj en aliaj komunistaj reĝimaj propagandaj agadoj celantaj la konsekvencon ateigon de ĉiela socio. Tiuj inkludis eldonajn librojn malkaŝe antaŭenigantajn ateismon aŭ almenaŭ preni kontraŭreligian sintenon; tiuj publikaĵoj estis, aliflanke, ne nur sciencaj aŭ popolinstruaj sed inkludis fikcion kaj poezion. Dum tiu ĉi tempo reeldoniĝis la satiroj de Karel Havlíček Borovský pri la katolika eklezio kaj tradukiĝis kaj eldonis kelkajn eksterlandajn romanojn kiel La Tanio de Ethel Voynich kaj Penguin Island de Anatole France (Olšáková 2014, 420).

De batalema scienca ateismo ĝis dialogika
Marksisma ateismo

En la dua duono de la 1950-aj jaroj komencis esti publikigitaj libroj sisteme traktantaj ateismon kaj ĝian propagandon. Povas surprizi ke,

70 Tomáš Bubí k kaj David Václaví k

en la unuaj sep jaroj de la ekzistado de la komunista reĝimo – jaroj markitaj de severaj kontraŭekleziaj dispozicioj, arestoj de pastroj, neniigo de religiaj ordenoj kaj persekutado de publike konataj homoj malkaŝe postulantaj sian religian apartenecon – preskaŭ neniu publikaj oĝoj pri ateismo aperis. Por propagandaj celoj, pli malnovaj (antaŭmilitaj) verkoj estis uzitaj. La tradukoj de sovetiaj materialoj tiam estis presitaj (kiel menciite pli frue) kaj regis la libromerkaton ĝis la fino de la 1950-aj jaroj kiam, finfine, lokaj verkoj de membroj de la juna generacio, plene identigitaj kun la dogma formo de Marks-leninismo, komencis esti. aperi. Kiel ni vidos poste, kelkaj el ĉi tiuj aŭtoroj finfine turniĝis kritike al la dogma formo kaj trovis sin en konflikto kun la ideologia establado.

La unua el tiaj verkoj estis verŝajne Klasikové marxismu-leninismu o boji s nábož enství m: Urĉeno propagandistů z oboru vědeckého ateismu (Klasikaj oĝoj de Marks-leninismo pri la batalo kontraŭ religio: Dezajnite por la propagandistoj de la scienca Atheism) de la plej elstaraj 1955. Marksisma pensulo de ĉi tiu generacio, Ivan Sviták. Li plene akceptis marksismon post 1948 kaj iĝis unu el ĝaj plej aktivaj disvastigantoj de sia generacio.

Sviták kredis ke marksismo, specife Marks-leninismo, estis la kulmino de humanisma tradicio kiu komenciĝis en la Renesanco kaj celis la liberigon de homoj de la timo de supernaturaj fortoj, timo kiu prenis atenton for de sekulara vivo kaj onies konscio. . Sviták nomis tiun procezon la turno al mondeco kaj kredis ke la filozofi-sistemoj de kelkaj Renesancaj humanistoj (kiel ekzemple de Montaigne), klerismo-pensistoj (kiel ekzemple Holbach kaj Voltaire) kaj precipe Feuerbach, Marx kaj Nietzsche estis instrumentaj en la procezo. .

Sviták ankaŭ formulis interesan koncepton de scienca ateismo. La celo de scienca ateismo devis esti ne nur teoria kadro por kritiko de religio, kvankam la plej kompleksa kaj tiel nekontestebla, sed ankaŭ fonto por la edukado kaj formado de modernaj homoj, liberigante ilin finfine de la limoj de religio. Tiel, Sviták tre emfazis ideologiajn klopodojn kaj konsideris la popularigon de sciencaj trovoj kaj marksisma filozofio esencaj agadoj necesaj por la disvastigo de la ateisma mondkoncepto.

Kvankam neniam forlasante ateistpoziciojn (fakte, ne ĝis sia morto en 1994), Sviták turnis pli kritika direkte al la dogma Mark-leninista scienca ateismo de la sovetia deveno en siaj pli postaj verkoj publikigitaj en la 1960-aj jaroj. Li akre argumentis kontraŭ konfuzado de ateismo kun la kontraŭeklezia krucmilito de la komunista reĝimo. Ateismo al li estis specifa esprimo de moderna pensado bazita sur vera, scienca kompreno de religio kaj ĝa funkciado dum la kontraŭreligia krucmilito estis simple amaspolitika ideologio. Li volis, ke religio kaj ĝaj ŝanĝoj estu studataj el sociologia vidpunkto (Sviták 1964, 224).¹³ Sviták ne estis sola en sia kritiko de la dogma formo de scienca ateismo ene de la ĉeĥa marksisma diskurso de la 1960-

aj jaroj. Fakte, grava ŝanĝo okazis en la 1960-aj jaroj. Dum kelkaj ĉeĥaj intelektuloj, konektitaj

al la oficialaj ŝtataj kaj partiaj strukturoj, daŭre ripetis marks-leninismajn kliŝojn, aliaj komencis klare emancipi sian pensadon de marks-leninisma dogmatismo, plejparte pro ŝanĝantaj politikaj cirkonstancoj, ĉar la 20-a Kongreso de la Soveta Komunista Partio oficiale kritikis stalinismon.

Kelkaj aliaj pensuloj moviĝis eĉ pli for de marksisma kritiko de religio kaj postulis dialogon inter marksismo kaj religio, precipe kristanismo. Ili plejparte aprezis kristanan etikon kaj socian dimension (kiel ekzemple Machovec 1972) aŭ humanismon kaj la ekzistecan aspekton de nuntempa kristanismo (kiel ekzemple Gardavský 1967).

Milan Machovec komencis reformuli sian koncepton de homo kaj socio en la malfruaj 1950-aj jaroj sub la influo de nuntempaj okazaĵoj (la 20-a Kongreso de la Sovetia Komunista Partio, la Kuba Misila Krizo, la Berlina Krizo) kaj la angoro super la estonta kurso de homaro kapa. -ble de amasa atoma neniigo, same kiel la daŭra fragmentiĝo de la socio, informis liajn novajn opiniojn. Machovec do vidis dialogon kiel manieron venki sociajn danĝerojn. Por li dialogo estis la plej alta formo de reciproka homa komunikado, en kiu du aŭ pli da partioj konscie celas malfermiĝi unu al la alia. Dialogo komenciĝis kun la individuo kaj devus kreski al tutsocieta dialogo, konsiderante ĉiujn vidpunktojn en reciproka kompreno. Machovec konsideris kristanismon kaj marksismon du sistemoj ebligantaj tian dialogon ĉar ili baziĝis sur profunda humanismo. Lia sinteno al kristanismo (kaj, por tiu afero, ankaŭ al marksismo) estis iom ambivalenca. Unuflanke, li strikte malakceptis religian interpreton de la mondo, inkluzive de ŝlosilaj hundo-mas koncerne, ekzemple, la postvivon; aliflanke, religio - kaj kristanismo aparte - prezentis homan karakteron perfekte kaj havis profundan komprenon de la homaro kaj moralo, kiel dokumentite en la kristana koncepto de konscienco (Neš por 2008, 239). Tiel, estis ilia komuna humanismo kiu ebligis kaj kristanismon kaj marksismon komenci kaj poste evoluigi dialogon.

Kia aspektis la dialogikaj kaj malfermitaj provoj akordigi kristanismon kaj marksismon, plej bone illustreblas la verkoj de Vít těžslav Gardavský. Gardavský vicis inter tiuj pensuloj kiuj provis bazigi sian ateismon sur la antaŭsupozoj de marksisma filozofio. La pensado de Gardavský estas plej bone prezentita en lia *Bůh není zcela mrtev* (Dio ne estas tute morta, 1967). Li pensis, ke, sen kompreni kristanismon, estas neeble plene ekkompreni la marksismon, kiu devenas el la sama kulturo kaj do estas ia daŭrigo de ĝi.

Kiel Sviták, Gardavský komprenis ateismon kiel epistemologian sistemon kondukantan al kritika kompreno de la mondo. Ĝi ne evoluis linie. Malsamaj formoj de moderna ateismo (de la racia ateisma antiklerikalismo de la klerismo ĝis la reflektata marksista ateismo) rivelis apartajn historiajn kaj sociajn instigojn de siaj kreintoj sed ne estis nepre postaj stadioj. La plimulto el ili estis reduktivaj ateismoj de "unu temo" (ekzemple, ekkompreni la antropologian dimension de religio kaj bazi

72 Tomáš Bubík kaj David Václavík

la kritiko de religio sur ĝi, kiel videblas en la verkoj de Feuerbach).

Male al tiuj reduktivaj specoj de moderna ateismo, la reflektata ateismo bazita sur Marksismo estis ampleksa, alirante la fenomenon de religio en ĝia tuteco kaj bazita sur la koncepto de Marx de religio kiel la esprimo de vera malriĉeco, kiu, en la sama tempo, estis ribelo kontraŭ vera destitucio. Ĝia tipologio konsistis el kvin tipoj: 14 praktika, konformisma, kontraŭklerikala/antiteisma, abstrakta humanisma kaj finfine marksisma. Praktika ateismo estas ekzemplo de nereflektata ateismo bazita sur indiferenteco. Por Gardavský, praktika ateisto estis indiferenta nekredanto formita de la evoluo de civilizo. Li aliĝis al ateismo ĉar ĝi ŝajnis esti speco de historia kaj socia neceso sed fakte ne interesiĝis pri tiaj aferoj. La sekvo de tia ateismo estis ekzisteca malpleneco kondukanta al pseŭdo-valoroj (kiel ekzemple konsumismo) aŭ al modernaj formoj de pseŭdoreligiaj fenomenoj, kiel sportfandoms (Gardavský 1967, 176n). Konformisma ateismo estis la rezulto de la emo adaptiĝi al novaj kondiĉoj kaj politikaj postuloj. Ĝi ofte estis prezentita en deklara maniero por emfazi la politikan kaj ideologian lojalecon de la persono. En la realo, tamen, ĝi estis nur formala starpunkto, kovranta internan indiferentecon kaj malkaŝanta senton de devo (t.e., sub la komunista reĝimo, oni devis esti ateisto, kion ajn tio signifas) (Gardavský 1967, 180).

La tria speco, kontraŭklerikala aŭ antiteisma ateismo estis, iel, la kontraŭo de la du antaŭaj specoj ĉar ĝi baziĝis sur interna konvinko: la ideo ke religio en sia instituciigita formo estis malhelpo al homa progreso (antiklerikala ateismo). aŭ ke religiaj ideoj estis nur primitivaj konceptoj de la mondo, kiujn la scienco povus facile refuti (antiteisma ateismo).

Ambaŭ formoj de ateismo estas reduktivaj, ignorante la kompleksecon de la funkcioj de religio kaj ĝiaj specifaj manifestiĝoj en la historio de la homaro aŭ kondukante al "diigo" de la sekularo (Gardavský 1967, 182).

Abstrakta humanisma ateismo estis kutime la rezulto de persona religia krizo. Male al la antaŭaj tipoj, ĝi estis profunde konscia pri la komplekseco kaj plurtavola karaktero de religio, sed ĝi estis, kontraste, tre elitisma kaj individuigita formo de ateismo, ignorante ĝian politikan kaj socian grandecon. En akra kontrasto, marksisma ateismo akcentis la politikan kaj socian grandecon kaj estis, fakte, la nura vere reflektata ateismo. Ĝi estis konscia pri la historia kondiĉado de religio, same kiel ĝia komplekseco. Ĝi malaprobis simpligitajn interpretojn de religio sed indikis la kazojn kaj situaciojn en kiuj religio estis vera malhelpo. Tia ateismo povas esti rigardata kiel la unua filozofio de marksismo: ĝia metafiziko (Gardavský 1967, 188).¹⁵ Ĝenerale, Gardavský kaj Machovec alvenis al konkludoj similaj al tiuj de multaj marksistoj ĉe la okcidenta flanko de la Fera Kurteno: ekzemple, Ernst. Bloch (1954)¹⁶ kaj Roger Garaudy

(1965). La pinto de tiuj tendencoj estis la internacia konferenco en Mariánské Lázně en aprilo 1967. (Por pliaj detaloj pri la konferenco kaj ĝia ideologia fono, vidu Mervart 2017.)

Ĉio ĉi bone ilustras la certan gradon de ideologia liberaligo, kiu okazis en Ĉeĥoslovakio en la 1960-aj jaroj. En la malfruaj 1960-aj jaroj precipe, eĉ la kontraŭeklezia ŝtatpolitiko estis mildigita, kaj dogmataj ateistoj de la marks-leninisma speco estis marginigitaj. La oficialaj sintenoj de la registaro al religio estis modulitaj fare de progresemaj marksistoj anstataŭe. Krom Machovec kaj Gardavský, preparolataj antaŭe, fine de la 1960-aj jaroj gvidis la Ŝtatan Oficejon pri Ekleziaj Aferoj sociologo Erika Kadle-cová.

Kvankam ŝi restis ateisto, ŝi aliro kreskis pli kiel la nekonfesia sociologio de religio dum ŝi provis klarigi la rilaton inter religio kaj socio kaj la ŝanĝantajn funkciojn de religio lige kun modernigo kaj sekularigado.¹⁷

De la dialogika ateismo de la 1960-aj jaroj ĝis la normaligo de scienca ateismo

La periodo de liberaligo kulminanta per la Praga Printempo (januaro-aŭgusto 1968) finiĝis subite kun la sovetinvado kaj la rezultinta tielnomita normaligo, kiu baze signifis revenon al konservativa Marksleninismo, de kiu dogma scienca ateismo estis parto. Kiel rezulto de la revizio de la liberalaj sintenoj al religio, la plej multaj el la supre menciitaj pensuloj de ĉeĥoslovaka liberala (kritika) marksismo estis profesie kaj politike persekutitaj. Nova institucio estis establita por kontroli la dogman ĝustecon de la interpreto de religio ĉar estis decidite ke la agadoj de la Ĉeĥoslovaka Societo por la Disvastigo de Politika kaj Scienca Scio kaj la Sekcioj de Marks-Leninism ne estis sufiĉaj. La institucio estis establita kiel branĉo de la Ĉeĥoslovaka Akademio de Sciencoj en 1972 en Brno¹⁸ kaj nomita la Instituto de Scienca Ateismo. La fondondokumento deklaras ke la Instituto devas koncentriĝi pri "empiria esplorado de socia konscio kun speciala atento pagita al la temoj de mondkoncepto, moralo, ateismo kaj religio."¹⁹

Jiří Loukotka, specialisto pri scienca ateismo, estis la unua direktoro de la instituto (vd. Loukotka 1961). Laŭ la perspektivo de Loukotka, religio estis interpretita kiel io malvera, kies malvero kaj fikcio devas esti malkovritaj kaj tiel venkitaj. Li kredis ke la nura aliro al religio estis tiu de scienca ateismo kritiko de ĝi kaj ne, ekzemple, la aliro de religiostudoj. Krom diskuto pri la "metodologio" de studado de la rilato inter scienca ateismo kaj religio, Loukotka ankaŭ interesiĝis pri popularigado de la scienca ateisma mondkoncepto. Li neniam ŝanceliĝis de sia opinio ke religio estas malmoderna interpreto de la universo, kaj ĝia ĉefa funkcio estis la ideologia ŝtoniĝo de klasa (t.e., maljusta) socio. Li prezentis religiajn rakontojn kiel primitivajn, neadekvatajn klarigojn de naturfenomenoj aŭ kiel "celcelajn" interpretojn de historiaj okazaĵoj.

La nova instituto tamen ne nur kontraŭbatalis religion teorie el la pozicio de scienca ateismo kaj popularigante ateismon, sed ankaŭ

74 Tomáš Bubík kaj David Václavík

disponigis platformon por oftaj eskaladitaj konfliktoj kun malpli lojalaj membroj de preĝoj. La dungitoj de la instituto skribis taksojn kiuj funkciis kiel bazo por decidoj pri "la ideologia taŭgeco" de manuskriptoj preparitaj por publikigo same kiel por taksado de la agado de speciala kleriko; ĉi tiuj povus rezultigi la malpermeson de la publikigo de manuskripto same kiel malpermeso de la laboro de la kleriko (t.e., retiro de la necesa ŝtata interkonsento por liaj servoj).²⁰ La instituto faris ankaŭ sociologiajn esplorojn pri la religio de elektitaj sociaj grupoj (junularo, laborista

klaso, agrikulturlaboristoj) konsideris gravaj aŭ eble problemaj laŭ sia sinteno al religio. Kvankam el la nuna sociologio, eblas dubi kaj pri la metodiko de la esploro kaj pri ĝa ideologia engaĝo, ĝ tamen donis interesajn datumojn, kiuj plejparte pruvas, ke dum la tiel nomata normaliga epoko (la 1970-aj jaroj) kaj 1980-aj jaroj), la sintenoj de diversaj sociaj grupoj al religio estis multe pli kompleksaj ol la oficialaj politikaj strukturoj volis koncedi. Unu esplorprojekto Sociologické problémy sekularizace v českých zemích (Sociologiaj Temoj de Sekularigo en la Ĉeĥaj Landoj) gvidita fare de František Křenek temigis la kamparan loĝantaron. El la esploro, li konkludis ke 30% de la ĉeĥa loĝantaro estis kredantoj (t.e., ili identiĝis kun aparta religia sistemo kaj religia grupo), kaj relative granda nombro, proksimume 40% ĝs 45%, estis nedecidita. Eĉ se la esplorado devas esti rigardata kun certa rezervo, ĝ donas ĝeneralan vidon pri la sinteno de la ĉeĥa loĝantaro al religio kaj pruvas ke, eĉ dum la pinta novstalinisma normaligo, la plimulto de la loĝantaro ne povus esti etikedita. ateisto. Prefere, la plej tipa sinteno al religio estis indiferenteco.

La reganta indiferenteco pri religio kaj tiel certa fiasko de la ŝtatregata ateisma endoktrinigo estas konfirmita ankaŭ de aliaj esploristoj. Similaj datenoj estis kolektitaj en 1979 fare de la Publika Opinio-Esplorinstituto. La esploro indikis ke nur 15% de la respondantoj konsentis kun la ateisma propaganda ŝtatpolitiko dum 67% opiniis ke estas pli bone simple ignori religion. Alivorte, pli ol du trionoj de la ĉeĥa loĝantaro estis indiferentaj pri religio. Interese, similaj datumoj estis akiritaj (eĉ se eble malsame interpretitaj) en neoficialaj esploroj faritaj ekster la ŝtataj strukturoj.²¹

Dum ĝa ekzisto, la Brno-Instituto de Scienca Ateismo kunlaboris sufiĉe proksime kun aliaj institucioj de simila fokuso: ekzemple, Jan E. Universitato Purkyně en Brno (hodiaŭa Universitato Masaryk), la Instituto de Filozofio kaj Sociologio de la Ĉeĥoslovaka Akademio de Sciencoj kaj la Instituto de Scienca Ateismo de la Slovaka Akademio de Sciencoj. La Instituto de Scienca Ateismo de la Slovaka Akademio de Sciencoj publikigis la revuon Ateismo (la nura tia en Komunista Ĉeĥoslovakio), kaj multaj el la dungitoj de la Brno-Instituto kontribuis al ĝ kaj, fakte, reprezentis la ŝlosilaron de la ĵurnalo.

Fondita en 1972, la plena nomo de la ĵurnalo estis Ateizmus: Časopis pre otázky vedeckého ateizmu (Ateismo: Journal for Issues of Scientific Atheism); ĝi ekzistis post 1989 pro la politikaj ŝanĝoj de la Velura Revolucio. Laŭ sia amplekso, la revuo publikigis ĉeĥajn kaj slovakajn tradukojn de verkoj de signifaj teoriistoj de scienca ateismo, ĉefe sovetiaj. Ĝi ankaŭ publikigis la rezultojn de sociologia esplorado temigis la religiecon de la ĉeĥoslovaka loĝantaro kaj artikolojn pri la teorio kaj metodaro de tia esplorado, kiuj temis plejparte pri la interkonsento de la teorio kaj metodaro kun la oficiala Marks-leninisma ideologio.

Alia fokuso de la ĵurnalo estis la efektivigo de Marks-Leninist ateismo en interpretado de specialaj historiaj okazaj oĵoj aŭ la aktuala situacio de ĉeĥoslovaka socio. Tiu ĉi fokuso estis reprezentita en senkompare la plej granda nombro da artikoloj, inkluzive de tiuj dediĉitaj al scienc-ateisma edukado (vidu Chudá 1976, 474–479; Kubovič 1988, 276–285). La ĵurnalo ankaŭ mapis la historion de ĉeĥoslovaka ateismo per artikoloj pri kaj biografiaj skizoj de signifaj figuroj - regante, kompreneble, tiuj reprezentantaj marksisman ateismon, dum nur marĝena atento estis pagita al reprezentantoj de aliaj formoj de moderna ateismo.

Kvankam la ĉefmisio de la ĵurnalo estis la formado de la ideologia fono al "progresema ateigo", certaj ŝanĝoj en ĝia aliro al religio okazis dum ĝia 17-jara ekzisto. Tiuj ŝanĝoj en granda grado kopiis ŝanĝojn inter ĝiaj verkintoj kaj redaktistoj. La malfruaj 1980-aj jaroj precipe vidis la publikigon de artikoloj prirezignantaj la striktan kadron de Marks-Leninist ideologio kaj reflektantaj tendencojn kaj debatojn okcidente de la Fera Kurteno anstataŭe. Inter tiuj estis, ekzemple, diskutoj pri diversaj formoj de sekularigado, la ŝanĝanta rolo de religio en la tutmonda mondo kaj eĉ la media dimensio en nuntempaj religioj (vidu Horyna 1987).

Tiuj aliaj gvidantoj de la Instituto provis prui ke Marx ne uzis esprimojn kiel "scienca mondkoncepto", "scienca ideologio" aŭ "scienca ateismo" sed pensis laŭ "la fino de la kritiko de religio". Jen ekzemplo de la posteulo de Jiří Loukotka kiel la direktoro de la Instituto, Ivan Hodovský. Kvankam Hodovský ankoraŭ provis prui la superecon de la marks-leninisma koncepto de religio, li substrekis la bezonon forlasi tro simpligitajn malakceptojn de religio kiel malmoderna relikvo. Male al sia antaŭulo Loukotka, Hodovský ne plu rifuzis studi religion kaj religiajn fenomenojn kiel io metodike (kaj ideologie) absurda sed opiniis ke la trovoj de tia studo povus esti utilaj por scienca ateismo.

La Brno-Instituto estis signife restrukturita en 1983. Ĝi kunfalis kun la Psikologia Laboratorio de la Ĉeĥoslovaka Akademio de Sciencoj en Brno kaj estis renomita la Instituto por la Studo de Socia Konscio kaj Scienca Ateismo. La nova instituto devis iĝi esplorcentro en la kampo de ateismo kaj la filozofia, sociologia kaj psikologia studo

76 Tomáš Bubík kaj David Václavík

de socia kaj individua konscio. Grava parto de la agado de la instituto estis la preparado de lernolibro, Scienca Ateismo, kaj la Malgranda Enciklopedio de Ateismo.

Fine de la 1980-aj jaroj, dank'al la alveno de junaj fakuloj, la instituto iom post iom komencis transformiĝi en institucion, kiu, krom la tradicia ideologia misio, komencis koncentriĝi pri la moderna sociologio de la religio, la studo de la nuna katolika kaj protestanta teologio kaj la historio de kristanismo. Tio signifis gravan paŝon for de la dogmatik-ideologia pozicio malakceptanta eĉ la eblecon kaj signifo-econ de la studo de religioj kaj al studo de religioj en la signifo de la Religionswissenschaft, eĉ se ĝi ankoraŭ ne estis ebla oficiale.

Ĝenerale, ni povas konkludi ke la klopodo de la komunista reĝimo establi sciencan ateismon kiel la ideologion kun kiu la plimulto de la ĉeĥa loĝantaro identigis malsukcesis. Ekzistis diversaj kialoj - de la perdo de kredindeco de la komunista reĝimo post la sovetinvado en 1968 ĝis la tradicia ĉeĥa skeptiko kontraŭ iu ideologio. Ĉio kondukis al paradoksa situacio - la plimulto de la ĉeĥa loĝantaro en la 1970-aj kaj 1980-aj jaroj estis skeptika rilate kaj la oficiala ŝtatkontrolita ateisma politiko kaj religio ankaŭ. Kaj la oficiala ateismo kaj religio estis metitaj en la kategorion de la komuna homo de "pli bone ignori" aferojn. Ĉi tiu fenomeno estas evidenta en la sinteno de la ĉeĥa loĝantaro al religio same kiel en la post-1989 formoj de ateismo formitaj en la liberala demokrata socio (vidu Bubík 2010, 164-172).

La transformo de la ĉeĥa ateismo je la jarmilŝanĝo

La Velura Revolucio en novembro 1989 malfermis la vojon al fundamentaj ŝanĝoj en politikaj, ekonomiaj kaj sociaj kondiĉoj. Parto de la transformo estis ankaŭ redifino de la sinteno de ĉeĥoj al religio kaj la serĉo de nova loko por religioj ene de la nove formiganta pluralisma socio (Bubík 2014). Danke al la influo de disidentoj kiel Václav Havel, la konstruado de la nova politika sistemo komence de la 1990-aj jaroj havis klaran moralan dimension. Morala ruiniĝo kaj la distordo de interpersonaj rilatoj estis konsideritaj la plej grandaj deliktoj de la "malnova reĝimo". Religioj, precipe la tradiciaj, kaj iliaj reprezentantoj estis rigardataj kiel gravaj helpantoj en la renovigo de moralo (Václavík 2010, 130).

En la 1990-aj jaroj, instituciigitaj formoj de ateismo, precipe scienca ateismo, estis misfamigitaj ĉar ili estis nature kaj logike viditaj kiel la ŝlosila aspekto de la komunista ideologio de la ĉeĥa socio deziris emancipiĝon. Estis do baze neeble por iu institucio de la komunista reĝimo daŭrigi sian agadon en ajna formo. Ĉi tio tamen ne signifas, ke ili ĉiuj simple ĉesis ekzisti. Multaj estis, fakte, transformitaj por konveni la novajn bezonojn kaj establis novajn celojn

konforme. Tiel okazis ankaŭ ĉe Brno-Instituto, kiu en 1990 fariĝis Instituto de Etiko kaj Religiaj Studoj²² kaj en 1991, kune kun Masaryk-Universitato en Brno, iniciatis la starigon de Instituto de Religiaj Studoj.

Pro la socia kaj politika klimato de la 1990-aj jaroj, institucioj kiuj daŭre koncentriĝis pri la eksplacita reklamado de ateismo, precipe se ili estis ligitaj al la komunista reĝimo, evidente ne havis manieron sukcesi. Tamen, ĉar la komunista reĝimo tute plene detruis ĉiujn asociojn kaj organizojn de nemarksisma ateismo, ilia restarigo ankaŭ ne estis facila. En decembro 1990, Freethought-asocio Volná myšlenka estis renovigita, sed, kvankam ĝi adoptis la heredaĵon de antaŭ-WWII Freethought, ĝi neniam eĉ alproksimiĝis al sia influo. Nuntempe la asocio estas registrita sub la nomo Volná myšlenka – humanistické a etické sdružení občanstva bez vyznání (Liberpenso – Humanisma kaj Etika Asocio de Civitanoj sen Konfeso). Tamen, estas certaj duboj, ke tiu ĉi organizo estas vere la posteulo de la Volná myšlenka dissolvita de la Komunista Partio, kaj eĉ se ĝi aliĝas al la nuntempa sekulara humanismo, ĝi nur reproduktas la kontraŭreligiajn stereotipojn uzitajn de la iama komunista reĝimo. Tiel, ne hazarde multaj el la aktivistoj de la nuna Volná myšlenka estas ofte publikigitaj en Haló noviny, la gazeto de la Komunista Partio de Bohemio kaj Moravio.

La ĉeftemo de la nuna Volná myšlenka estas la kritiko de la Katolika Eklezio kaj ĝiaj publikaj kaj politikaj agadoj. La agadoj de Freethought estas, fakte, limigitaj al protestado kontraŭ laŭleĝeco de preĝejoj restituj. Aliaj agadoj estas esence nulaj; ĝi ĉesis eldoni siajn regulajn periodaĵojn (kiel ekzemple Maják kvaronjaro)²³ kaj ĝiaj retpaĝoj en februaro 2018 nur listigis novaĵ aranĝojn de 2014.

Antiklerikalismo kaj kontraŭkatolikismo, rigardataj kiel preskaŭ sinonimoj, estis tipaj ingrediencoj de publika diskurso kaj rilataj debatoj en la temo de religio en la ĉeĥa socio almenaŭ ekde la mez-1990-aj jaroj. La relative malferma sinteno de la postkomunista ĉeĥa socio al religio ŝanĝiĝis en tiu ĉi tempo. La provizora malfermiteco estis klare ŝajna en la sociologia esplorado de la fruaj 1990-aj jaroj same kiel en la censo, (1991) en kiu 44% de la populacio postulis specialan religian alligitecon, malpli ol 40% asertis havi neniun konfesion kaj 16% rifuzis respondi. La demando.²⁴ La censo de 2011 montris plian signifan malkreskon en tradiciaj religioj kaj la pliiĝon de religia indiferenteco aŭ eĉ apatiismo, eĉ se la datumoj devus esti rigardataj kun grado de rezervado. Male al la antaŭaj censoj, en 2011 la demandoj pri kredo estis konsiderataj laŭvolaj kaj nekredablaj 45% de la respondantoj elektis ne respondi, dum nur 14% de ĉeĥoj asertis iun religian apartenon, 7% deklaris esti kredantoj sed rifuzis nomi sian religian konfesion aŭ grupo kaj 34% asertis esti nekredantoj.²⁵ Nature, estas neeble diri kiel interpreti la ŝanĝojn kaj kion ili implicas surbaze nur de la censodatumoj. Pli detala esploro necesas por konfirmi kredindan hipotezon: ekzemple,

78 Tomáš Bubík kaj David Václavík

Ĉu tio estas daŭrigo kaj plifortigo de la indiferenteco al religio aŭ se la censo montris nur la perdon de graveco de la temo de ne/religia identeco.

Komence de la 21-a jarcento, novaj formoj de ateismo komencis aperi en la ĉeĥa socio, tirante malpli sur la tradiciaj ĉeĥaj sed prefere sur la nuna okcidenta tielnomita Nova Ateismo reprezentita fare de Richard Dawkins, Daniel Dennett, Samuel Harris kaj Christopher Hitchens. Ĉiuj sekvantoj estas precipe pli junaj generacioj, kiuj havas nenian signifan unuamanan sperton kun la komunista reĝimo kaj tial ne vidas ateismon en ĝia kunteksto kaj kun ĉiuj implicoj havis ateismo en la malfruaj 1990-aj jaroj.

La filozofo Tomáš Hříbek estas reprezentanto de tiu ĉi formo de ateismo; li estas interesita pri la kaj teoria difino de la fenomeno de ateismo, precipe en la kunteksto de nuntempaj epistemologiaj kaj etikaj debatoj, kaj ĝia popularigo. Li enkondukas Novan Ateismon en la ĉeĥan medion kaj simple disponigas al la ĉeĥa publiko argumentojn de eksterlandaj aŭtoroj. Li temigas ĉefe ripetado de tio, kio estas konsiderataj la fundamentaj konfliktoj inter sciencaj trovoj kaj religiaj vidpunktoj, kiel prezentitaj de Dawkins en sia populara *The God Delusion* (ĉeĥa tradukado 2009). Hříbek ankaŭ diskutas la etikajn sekvojn de religio kaj ateismo en la spirito de nuntempa humanismo.

Simila koncepto de ateismo estas reklamita fare de la Občanské sdružení ateistů v ČR (Asocio de Ĉeĥaj Ateistoj), fondita fine de la 2000-aj jaroj. Male al la menciita renoviĝinta organizo Freethought, tiu ĉi asocio tre aktivas en reklamado de ateismo, organizado de publikaj prelegoj kaj ĉiumonataj kunvenoj de membroj kaj simpatiantoj, kaj en sociaj retoj. La asocio havas regule ĝsdatigitan retejon, kaj ĝia Face-book-profilo havis proksimume 6 000 adeptojn en februaro 2018. Estas tri ĉefaj interessferoj - unue, la asocio propagandas novan ateismon; due, ĝi indikas la supozeble negativajn efikojn de religio en la ĉeĥa socio, precipe lige kun eklezia restituo, kaj trie, ĝi kritikas la rolon de religio en kreskanta tutmonda terorismo. Kvankam tiuj temoj resonancas kun la vidoj de granda parto de la ĉeĥa publiko, la fakta influo de la asocio estas marĝena.

Ĝenerale, amasa instituciigita ateismo, tipa en la unua duono de la 20-a jarcento, nun estas nur historia rememoro. Simile al religia kredo, ateismo estas ĉiam pli pli de privata afero en ĉeĥa socio, kaj la ĝenerala sinteno al ĝi plej bone povas esti priskribita kiel apatiismo.²⁶

Oni do povas demandi, ĉu la nuntempa ĉeĥa "ateismo" estas, prefere ol rezulto de la politika-ideologiaj premoj de la iama komunista reĝimo, produkto de la laŭgrada modernigo de la ĉeĥa socio, en kiu la ŝtato ludis paternalistan rolon per sia ampleksa kaj relative bone funkcianta socia bonfarta sistemo, aldonita al aliaj faktoroj kiel demografia ŝanĝo en la socio post 1945, rezultigante la etnan kaj kulturan homogenigon de la ĉeĥa socio.²⁷ La ĉeĥa "ateismo" povas pli taŭge esti konsiderata formo de apatiismo, manifestita per alta grado de

indiferenteco al kaj malintereso al religiaj demandoj prefere ol esprimo de memkonscia, bone pripensita kaj informita malakcepto de religia kredo.²⁸ Tamen, ĝi ne estas apatiismo apatia al tradiciaj formoj de religio kaj al ekleziaj institucioj. Male, ĝi estas malkaŝe e malamika aŭ almenaŭ havas malfidan sintenon al ĉio, kion reprezentas la eklezioj kaj konfesioj, la Katolika Eklezio antaŭ ĉio. Estus do pli ĝuste paroli pri antiklerikala apatiismo, eĉ se ĝi povas ŝajni kontraŭdiro en terminoj.

Notoj

- 1 Tamen, 45% de la populacio ne respondis la censodemandojn koncerne religian kredon.
- 2 Ekzemple, Tomáš G. Masaryk, František Žilka, Jan B. Kozák kaj aliaj povas esti konsiderataj proponantoj de la ideo de progreso, aŭ progresismo. Tiu koncepto ofte kunfandita kun humanismaj klopodoj kiel diskutite kaj formulete fare de Masaryk.
- 3 Inter la fondintoj estis Herbert Spencer, Jacob Moleschott, Charles Renouvier, Wilhelm Liebknecht kaj César De Paepe.
- 4 La Juna Ĉeĥa Partio (aŭ simple Junaj Ĉeĥoj) estis politika fluo en la Aŭstra imperio radikita en germana liberalismo, adoptante ĝian politikan kontraŭkatolikismon kaj kontraŭklerikalismon.
- 5 La asocio ricevis la nomon de la ekskomunikita katolika pastro Augustin Smetana (1814–1851), kiu iĝis publike konata figuro en la revolucia jaro de 1848 kiel rezulto de esti persekutita de la Romkatolika Eklezio. Lia nomo tiam estis vidita kiel esti sinonima kun rezisto kontraŭ Katolikismo kaj ĝia potencopozicio en socio.
- 6 La temo estas interese diskutata de la fondinto de la ĉeĥa sociologio Inocenc A. Bláha; li defendas la superecon de laika moralo en sia "Mravní výchova náboženská nebo laická" (1927).
- 7 La unua kremaciejo en Eŭropo estis konstruita en Milano en 1876. En Ĉeĥio la kremacia movado komenciĝis en 1880, danke al Vojtěch Náprstek. Estas interese rimarki, ke la unua kremaciejo en la Ĉeĥaj Landoj estis starigita en 1916 en Liberec, urbo neoficiale konsiderata la "ĉefurbo" de ĉeĥaj germanoj.
- 8 Kelkaj el la tekstoj pri la ĉeĥa Liberpensado uzata en ĉi tiu ĉapitro jam aperis en Tomáš Bubík. "Ateismo, Agnostikismo kaj Kritiko de Religio de Robert Ingersoll en la Kunteksto de la Ĉeĥa Liberpensa Movado." Usonaj kaj Britaj Studoj Ĉiujara 10 (2017): 46-60.
- 9 Erika Kadlecová (1966, 101), ekzemple, asertas, ke ĉe la sinantropo ne troviĝis signoj de religio; tiuj povas esti dokumentitaj poste kun la Cro-Magnon-ulo.
- 10 La rolo de religiaj ritoj estis same forta en la 1950-aj jaroj. Pli ol 60% de infanoj estis baptitaj, 61% de geedziĝoj estis preĝaj geedziĝoj kaj la plimulto de la populacio preferis preĝajn entombigojn (77%).
- 11 Gravan rolon ludis la demografiaj kaj sociekonomiaj ŝanĝoj post 1945, precipe la elpeloj de germanoj, pro kiuj Ĉeĥoslovakio perdis gravan parton de siaj loĝantoj, multaj el kiuj estis katolikaj aŭ membroj de protestantaj konfesioj. La elpelo ankaŭ interrompis la sociekonomikan situacion en la limregiono (t.n. Sudetenlando) kiam ĝi estis senhomigita kaj poste forte repopulata.
- 12 Ekzistis novaj leĝonaj iniciatoj kiuj submetis la Romkatolikan Eklezion, same kiel aliajn konfesiojn kaj religiemajn grupojn, al strikta ŝtatkontrolado. La mezuroj

80 Tomáš Bubí k kaj David Václaví k

estis bazitaj sur Act No. 217/1949 Sb., kiu establis Ŝtatan Oficejon por Ekleziaj Aferoj, kaj Act No. 218/1949 Sb., pri la ekonomia sekureco de eklezioj kaj religiaj societoj. La unua akto metis la laŭleĝajn bazojn por ideologiaj intervenoj en la agadojn de la eklezioj kaj religiemaj grupoj kaj kontrolon de iliaj personaj aferoj. La nova sinteno de la ŝtato al preĝoj kaj religiaj asocioj estis sigelita per la (renoviĝinta) postulo de promeso al la respubliko ĉiu kleriko devis pasi. Por pliaj detaloj, vidu Václaví k (2010, 100–105).

13 Kiel historiisto de la ĉeĥa sociologio, konvene notas Zdeněk R. Neš por (2008, 291), Sviták vidis la ideologian batalon de la reĝimo kontraŭ religio sencela kaj, ĉefe, kiel kontraŭa al "vera kompreno" de la konceptoj de Markso kaj Engels. de la neeviteblo de la ideologia superkonstruaĵo en ajna socia sistemo kaj de la komplika rilato inter religio kaj aliaj "maturaj" ideologioj.

14 La tipologio estis koncentrita sur ateismaj sintenoj en la ĉeĥoslovaka socio de la komunista reĝimo kaj verŝajne ne havis pliajn ĝeneralajn ambiciojn. Ĝi estis enkondukita en la fermaj partoj de lia libro Bůh není zcela mrtev (1967, 175–188).

15 La koncepto de Gardavský pri ateismo kiel metafiziko estas bone analizita en "K předpokladům marxistického unievrzalizmu v díle Vítežslava Gardavského" de la nuntempa ĉeĥa marksisma filozofo Vítežslav Bartoš (2017).

16 En originala maniero, Bloch analizas la rilaton inter religieco kaj utopio, tiel kunligante religion kaj marksismon per tio, kion li nomas "tuto de espero".

17 Iu teksto pri la pensado de Gardavský kaj Machovec uzata en ĉi tiu ĉapitro jam aperis en Tomáš Bubí k. 2010. České bádání o nábož enství ve 20. století. Červený Kostelec: Nakladatelství Pavel Mervart kaj Tomáš Bubí k. 2009. Úvod do české filozofie nábož enství. Unua eldono. Pardubice: Vydavatelství Univerzity Pardubice.

18 La unuaj provoj establi similan institucion ene de la ĉeĥoslovaka Akademio de Scienco devenas de la malfruaj 1950-aj jaroj sed ne estis metitaj en praktikon pro personaj kaj organizaj kialoj. 19 www.archiv.cas.cz/fondy_ab50.htm

(10 januaro 2007).

20 Direktivo de la Ŝtata Oficejo por Ekleziaj Aferoj 19 majo 1955 n-ro 4874/55–1 kaj 30 majo 1955 nr. 5242/55-I/1. Leĝaj dokumentoj pri la operacioj de eklezioj kaj religiaj organizoj kaj la rolo de la ŝtato inter 1948 kaj 1989 estas haveblaj ĉe <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/z1a.htm> (Konsultita la 24an de aŭgusto 2017).

21 Konkiza analizo de la esploro estas havebla en Neš por (2007, 431–434).

22 La Sekcio por Psikologia Esploro de Konscienco disigis de la antaŭa instituto kaj aliĝis al la Psikologia Instituto de la ĉeĥoslovaka Akademio de Scienco.

23 La periodaĵo estis eldonita inter 1994 kaj 2010 (laŭ la National Biblioteko en la katalogo de Prago).

24 Kvankam kelkaj ĉeĥaj sociologioj pri religio-akademioj dubas pri la graveco de la datumoj, la datumoj tamen dokumentas certajn tendencojn en la ĉeĥaj sintenoj al religio kaj ateismo je la jarmilŝanĝo. Tiel, dum ekzistis sufiĉe amika sinteno al religio en la komenco de la 1990-aj jaroj, kiun kelkaj ekleziaj reprezentantoj prenis kiel religian vekigon, ĝi estis sekvita en la malfruaj 1990-aj jaroj per seniluziigo, kaŭzante la kreskon de religia apatiismo komence de la 2000-aj jaroj, kiuj povas bone esti ilustritaj per soci-logikaj esploroj (ekzemple ISSP 2008, EVS 2008) kaj la 2001 kaj 2011;

censoj.

25 Kompare al la censo de 2001, la nombro da homoj eksplicite deklarante alligiteco al aparta preĝejo aŭ religiema grupo falis (de 32% ĝis malpli ol 21%), sed la nombro da homoj konsiderantaj sin nekredantoj ankaŭ

malpliigiĝs (de 59% ĝis 35%) dum la nombro de tiuj, kiuj rifuzis respondi tiajn demandojn, kreskis draste (de 9% ĝis 45%).

26 Apateismo estas sinteno al religio rezultanta el ekzisteca sekureco. Ene de ĝi, religio pli kaj pli ne gravas, kaj ĝia socia graveco malpliigiĝs.

27 Antaŭ la dua mondmilito, la etna strukturo de la loĝantaro en la Ĉeĥaj Landoj estis tre diversa. Krom proksimume 7 milionoj da ĉeĥoj, ekzistis tradicie forta germana komunumo de preskaŭ 3 milionoj, proksimume 150,000 judoj, preskaŭ 100,000 poloj kaj aliaj etnaj malplimultoj. Pro la Dua Mondmilito kaj ĝiaj sekvoj (la Holo-kaŭsto, la elpelo de germanoj), la ĉeĥa socio homogeniĝis ĝis tia grado, ke preskaŭ 97% de la loĝantaro postulas ĉeĥan naciecon nuntempe.

28 Pri la temo de diversaj formoj kaj interpretoj de ateismo en la kunteksto de aktuala sociologia esploro en la ĉeĥa socio, vd. Václavík et al. (2016).

Bibliografio Aron,

Rikardo. 1921. Právní rádce pro osoby bezkonfesní . Praha: Nakladatelství Volná myšlenka.

Bartoš, Vít. 2017. "K předpokladům marxistického univerzalizmu v díle Vítězslava Gardavského."

En Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu, redaktita de Ivan Landa kaj Jan Mervart, 232–244. Praha: Filosofie.

Bláha, Inocenc A. 1927. "Moravní výchova náboženská nebo laická." En Poměr pok-rokovému člověku ke katolicismu, 24–42. Brno: Ústřední spolek jednot učitel'ských na Moravě.

Blažek, Vladimír et al. 1962. Malý ateistický slovník. Bratislavo: Vydavatelství politické literatury.

Bloch, Ernst. 1954. Das Prinzip Hoffnung. Berlino: Aufbau Verlag.

Bubík, Tomáš. 2009. Úvod do české filozofie náboženství . 1. vyd. Pardubice: Vydavatelství Univerzity Pardubice.

———. 2010. České bádání o náboženství ve 20. století . Červený Kostelec: Nakladatelství Pavel Mervart.

———. 2014. "Rilato Inter Religio, Politiko kaj Socio en la Unua Post-komunista Jardeko: Ĉeĥo kaj Pollando Ekzemplo." Anthropos: Internationale Zeitschrift für Völker- und Sprachenkunde 109 (1): 243–249.

———. 2017. "Ateismo, Agnostikismo kaj Kritiko de Religio de Robert Ingersoll en la Kunteksto de la Ĉeĥa Liberpensa Movado." Usonaj kaj britaj Studies Annual 10: 46-60.

Buisson, Ferdinando. 1906. "Jednotné vyjádření zásad morálky bez boha." En Morálka bez boha, 1–47. Praha: Nakladatelství Volné myšlenky.

Čálek, František. 1920. "Laicisace a demokratizace národní školy v republice československé." En Laicisace a demokratisace vyučování , 5–13. Praha: Vydavatelství Volná myšlenka československá.

Chudá, Jolana. 1976. "K otázkám svetonázorovej výchovy v socialistickej škole v konfrontácii so závermi náboženskej pedagogio." Ateizmus. Časopis pre otázky vedeckého ateizmu 5 (4): 474–479.

Co je to volná škola? 1907. Praha: Nakladatelství Volné myšlenky.

Grado de la Centra Komitato de Komunista Partio pri la Daŭra Evoluo de Scienca-Ateisma Propagando. 1955.

Cvekl, Jiří . 1966. "Vědecký ateismus". En Bozi a lidé, redaktita de Erika Kadlecová et al., 409–423. Praha: Nakladatelství politické literatury.

82 Tomáš Bubí k kaj David Václaví k

- Dawkins, Rikardo. 2006. *The God Delusion*. Novjorko: Houghton Mifflin.
- Gardaudy, Roger. 1965. *De L'Anatheme au dialouge*. Parizo: Plon.
- Gardavský, Ví těžslav. 1967. *Bůh není zcela mrtev*. Praha: Československý spisovatel.
- Gollová, Miroslava. 1984. "Počátky české volnomyšlenkářské a bezvěrecké organizace." *Český časopis historický* 2: 218–249.
- Horyna, Břetislav. 1987. "Podmaňte si zemi . . . ' K diskusi v rámci soudobého německého protestantism o 'vině' křesťanství za ekologickou krizi." *Ateismus. Časopis pre otázky vedeckého ateizmu* 1 (15): 66–77.
- . 2001. "La Studo de Religio Dum la Malvarma Milito: Orienta Vido." En *La Akademia Studo de Religio dum la Malvarma Milito: Oriento kaj Okcidento*, redaktita fare de Iva Doležalová, Luther H. Martin, kaj Dalibor Papoušek, 85–95. Toronto: Peter Lang.
- Kadlecová, Erika. 1966. "K otázce původu a podstaty náboženskosti." En *Bozi a lidé*, redaktita de Erika Kadlecová k.a., 90–120. Praha: Nakladatelství politické literatury.
- Kadlecová, Erika et al. 1967. *Sociologický výzkum religieco severo/moravského kraje*. Praha: Nakladatelství české akademie věd.
- Kalivoda, Roberto. 1961. *Husitska ideologio*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Kolman, Arnošt. 1946. *Vědecký světový názor*. Praha: Ústřední výbor KSČ.
- Kopecký, Rudolf. 1926. *Ideový základ Volné myšlenky*. Praha: Nakladatelství Volné myšlenky československé.
- Kozák, Jan Blahoslav. 1925. *Naše pokrokovost a Řím*. Praha: Svaz národního osvobození.
- Kubovič, František. 1988. "XVII. zjazd KSČ a niektoré problémy metodiky a modernizácie výučby vedeckého ateizmu na vysokých školách." *Ateismus. Časopis pre otázky vedeckého ateizmu* 3 (16): 276–285.
- Kudláč, Antonín. 2005. *Příběh(y) Volné myšlenky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Loukotka, Jiří. 1961. *Zkušebnosti z vědeckoateistické výchovy žáků*. Praha: SPN.
- Machar, Josef S. 1914. *Význam volné myšlenky v českém národě*. Praha: Nakladatelství Volné myšlenky.
- Machovec, Milano. 1972. *Jesuo für Atheisten*. Stuttgart: Kreuz Verlag.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. (1904) 1947. *V boji o náboženskost*. Praha: Čin.
- Mervart, Jan. 2017. "Historické perspektivy křesťansko-marxistického dialogu a konference v Mariánských Lázních 1967." En *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, redaktita de Ivan Landa kaj Jan Mervart, 61–86. Praha: Filosofie.
- Milde, Lubomír. 1947. *Úsilí o svobodné myšlení a ideový program Svazu občanů bez vyznání*. Praha: Život a práce.
- Nejedlý, Zdeněk R. 1946. *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*. Praha: Ústřední výbor KSČ.
- Nešpor, Zdeněk R. 2007. "Empirické výzkumy (současného) náboženskosti v letech 1946–89. Prolegomena k vývoji české sociologie náboženskosti v období marxistické domination." *Soudobé dějiny* 14 (2–3): 399–438.
- . 2008. *Ne/náboženská naděje intelektuálů: Vývoj české sociologie náboženskosti*. Praha: Scriptum.
- . 2011. "Socioekonomie spalování mrtvol, aneb neznámá kapitola z dějin české sociologie a pojišťovnictví." *Panteono* 6 (2): 22–47.

- Olišáková, Doubravka. 2014. Věda jde k lidu: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století. Praha: Akademo.
- Pauza, Miroslav, red. 1989. Antologie z dějin českého a slovenského filosofického myšlení. Praha: Svoboda.
- Pelant, Karel. 1909. Pohřeb ohněm nebo hnití m? Praha: Nakladatelství Volná myšlenka.
- Potoček, Josef. 1962. Základní problémy marxisticko-leninského učení o náboženství. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- Sviták, Ivan. 1955. Klasikové marxismu-leninismu o boji s náboženstvím: Určeno propagandistům z oboru vědeckého ateismu. Praha: Orbis.
- . 1964. Otázky současného ateismu. Praha: Orbis.
- Václavík, David. 2010. Náboženství a moderní česká společnost. Prago: Grada.
- Václavík, David, kaj Lenka Václavíková Helšusová. 2006. "Institucionalizovaná podoba religiozity a její projevy v české republice v letech 1989–2000." Religio: Revue pro religionistiku 14 (2): 45–64.
- Václavík, David, Roman Vido, kaj Antonín Paleček. 2016. "Ĉeĥo: La Promesita Lando por Ateistoj?" En Annual Review of the Sociology of Religion: Sociology of Atheism, redaktita fare de Roberto Cipriani kaj Franco Garelli, vol. 7, 201–232. Leiden: Brill.
- Volná myšlenka československá – historie, zásady a cíle – stanovy spolku. 1921. Praha: Nakladatelství Volná myšlenka.

5 Ateismo kaj Liberpensado en Estonia kulturo

Atko Rimmel kaj Meelis Friedenthal

Dum la historio, Estonio estis loko de kolizioj kaj interagoj de malsamaj lingvoj kaj etneco, malsamaj kulturoj kaj ideologioj. Tio levas la demandojn ĉu difini la studon laŭ la geografiaj limoj de la nuna Estonio aŭ koncentriĝi sur aparta kulturo.

En ĉi tiu ĉapitro, nia atento estas sur reprezentadoj de "ateismo" kaj "sekureco" ene de la estona lingvokulturo. Ni elektis uzi ĉi tiujn terminojn ĉar ili estas plej ofte uzataj por indiki la fenomenojn, kiuj interesas nin. Timigitaĵoj estas uzitaj ĉi tie por indiki la vagecon de tiuj konceptoj ĉar tiuj esprimoj estas tipe uzitaj en la estona kunteksto en iom superkovrita signifo. Kiel estis notite antaŭe, "ateismo" estas ofte uzata kiel anstataŭanto por kelkaj formoj de nereligio (Lee 2015, 134),¹ kaj ĝi estas ja la nura vaste konata sekulara tradicio en Estonio, signifanta larĝan gamon de kredoj, sintenoj kaj agadoj (Rimmel 2016b). Estas do prave ne paroli pri unu ateismo, sed pri malsamaj ateismoj, ĉar ateismo havis diversajn kaj ne ĉiam kongruajn difinojn, depende de la tempo, loko kaj kunteksto (Eller 2010).

Historie, ateismo ĝenerale estis prerogativo de la elito (Hyman 2010, 1). Tial, la plej frua punkto de iom evoluinta religia-kritika pensado en la estona lingvokulturo povas esti fiksita en la dua duono de la 19-a jarcento, kiam la estona intelektularo komencis disvolviĝi ligo kun la "nacia vekigo". Tio povas esti la kialo, ke kritikismo de religio en Estonio havas ligojn al naciismo kaj ofte estis subigita al politiko. Ni do opinias pravige priskribi la evoluon de laika penso post gravaj politikaj ŝanĝoj en la lastatempa historio de Estonio, dividante ĝin en kvar periodojn. Ni interesiĝas pri trovi respondojn al la sekvaj demandoj: Kio estis la signifo kaj socia pozicio de sekulareco dum aparta periodo? Kiuj estis implikitaj kaj kiel? Kiel la ideoj ene de laika tradicioj ŝanĝiĝis kaj evoluis dum la tempo?

Unu el la plej fruaj diskutoj pri ateismo en la teritorio de Estonio devenas de la 17-a jarcento, kiam la provincoj Estlando kaj Livo-nia² estis sub sveda regado. Profesoro pri filozofio ĉe la Universitato de Tartu, Michael Dau, notis en 1699 ke ateismo povas esti dividita en

Ateismo kaj Liberpenso en la estona kulturo 85 praktika

kaj teoria kaj ke oni povus trovi grandan nombron da praktikaj ateistoj, precipe inter katolikoj (Friedenthal 2012). La lasta rimarko estas sufiĉe malkaŝa pri la kontraŭ-katolikaj sentoj, kiuj estis oftaj inter luteranoj en la Frua Moderna epoko. La sveda imperia politiko de konfesiigo en la 17-a jarcento enkondukis la Aŭgsburgan Konfesion per ekleziaj vizitoj kaj lerneja edukado kaj formis fortan luteran identecon, kiu restis karakterizaĵo de la regiono dum kelkcent jaroj. Luteraj pastroj elmontris Katolikismo-kritikajn sintenojn, kiuj troviĝas ankaŭ en la antaŭparolo de Estonlingva Nova Testamento, presita en 1715. La antaŭparolo enkondukis la temon de la perforta kristanigo de estonoj en la 13-a jarcento fare de la korupta katolika eklezio kaj prezentis luteranisman kiel korekton de tiuj fiagoj (Viires 2001). Kun la tempo, la ĉeftemo de perforta kristanigo perdis sian kontraŭ-katolikan kuntekston kaj kontribuis al ĝenerala kontraŭklerikala penso. Tiuj kritikaj ideoj koncerne la eklezion, kiuj originis de kleraj elitoj, formis kuriozan konglomeraton inter kamparanoj kombinite kun la restoj de vilaĝkatolikismo kaj paganaj praktikoj (Jonuks 2012). Dum la 18-a jarcento, jam ekzistantaj kontraŭ-germanaj sintenoj inter estonoj iĝis iom post iom pli prononcitaj kiel rezulto de la libroj de la balt-germana verkisto Garlieb Merkel (1769-1850). Liaj verkoj, skribitaj en la spirito de Romantikismo, prezentis antikvajn latvojn kaj estonojn en la vejno de "la nobla sovaĝulo" (Plath 2008) kaj ilian pozicion dum la Livonianaj krucmilitoj kiel "lukto por libereco" kontraŭ germanaj subpremantoj. La celo de Merkel, originante de la ideoj de la klerismo, estis kritiki germanajn terposedantojn kaj la devigon de servuto. Lia motivo de "antikvaj oraj paganaj tempoj", tamen, estis absorbita en la nacian konscion de estonoj kaj latvoj kaj akiris ĝeneralan kontraŭ-germanan, kaj poste ankaŭ kontraŭreligian, guston.

Interese, kontribuanta faktoro al tiaj evoluoj ankaŭ povus esti la Herrnhuter (Moravian Brethren) movado, kiu estis aktiva en Estonio dum la 18-a kaj 19-a jarcentoj kaj estis ofte en disputoj kun la lutera eklezio. La Herrnhuter-movado iĝis ege populara inter kamparanoj (en 1854, ĝi havis proksimume 70,000 membrojn) kaj multe kontribuis al la edukado kaj nacia konscio de estonoj (Võsa 2012, 241). Efektive, la unua generacio de estonaj naciaj vekfiguroj ofte havis Herrnhuter-fonon. La sinteno de tiuj viroj rilate al la oficiala lutera eklezio, regata de la baltaj germanoj, estis suspektinda aŭ eĉ malkaŝe malamika (Laar 2005, 132), tiel helpante plifortigi la asocion inter la eklezio kaj subpremaj reĝimoj.

Ĝis la mid-19-a jarcento, membreco en la rusa ortodoksa eklezio en Estonio estis nur marĝena kaj konsistis ĉefe el rusaj komercistoj, oficialuloj kaj membroj de la tielnomitaj Old Believers kaj Setu-komunumo. Ĉar la Rusa Imperio iom post iom realigis rusigajn politikojn en la 19-a jarcento, unu el ĝiaj celoj estis konverti la luteran populacion en Rus-sian Ortodoksecon, kaj multaj avantaĝoj estis promesitaj por la konvertitoj. La

86 Atko Rimmel kaj Meelis Friedenthal

kampanoj ankaŭ sentis ke "rusaj pastroj estas kiel ni, ili ne estas pli saĝaj ol ni" kaj kritikis luterajn pastrojn pro apogo de balt-germanoj (Kreut-zwald 1976, 138). Ofte, aliflanke, tiuj novaj konvertitoj poste bedaŭris siajn decidojn sed ne estis permesitaj konvertiĝi reen al luteranismo, kiu kreis plian konfuzon koncerne religian alligitecon.

Ateismo kaj antiklerikalismo ĝis 1917 La periodo de

la mezo de la 19-a jarcento tra la formado de la sendependa Estona Respubliko povas esti priskribita kiel la enkonduko de malsamaj sekularaj tradicioj de la Oriento kaj Okcidento. Ĉiuj ili havis politikajn nuancojn, kaj ilia renkontpunkto iĝis estona nacia pensado. Tiuj tradicioj estis tiel, delvis, asimilitaj en la evoluantan estonan nacian rakonton kaj, iam-ajna poste, havis asociojn kun estona identeco.

Iomete simpligita, religia-kritika pensado en Estonio en la malfrua 19-a jarcento estis miksaĵo de kvar elementoj: 1) marksisma kaj socialdemokrata pensado devenanta de Rusio; 2) okcidenteŭropa antiklerikalismo kaj liberpenso; 3) la evoluo de sciencoj (precipe la teorio de evolucio) kaj, fine, 4) estona naciisma identeca politiko. Estas preskaŭ neeble, tamen, indiki konkretajn individuojn kiel purajn reprezentantojn de speciala fadeno ĉar "la jam eklektikaj vidoj de la koncernaj partioj konstante evoluis kaj ŝanĝiĝis" (Kalling 2012, 288).

Marksisma pensado bazigis siajn argumentojn sur filozofia materialismo kaj la koncepto de klasbatalo. Grava figuro ĉi tie estis la eldonisto kaj ĵurnalisto Juhan Lilienbach (1870–1928). Li publikigis 20 ateismajn verkojn ĝis 1917 (inkluzive de tradukoj de Paul Lafargue, Georgi Plekhanov kaj Robert Ingersoll), kiuj tamen ne vaste disvastiĝis (Vimmsaare 1974). Tiuj libroj, flugfolioj kaj broŝuroj, enhavantaj ateisman kaj eklezikritikan materialon, estis ĉefe distribuitaj fare de la estonaj organizoj de la Rusa Socialdemokrata Laborista Partio. La argumentadnivelo de la tekstoj estis determinita per ilia fokuso sur la laborista klaso, kun emfazo de malkonfirmi ekleziajn "miraklojn" kaj ridindigi la pastraron kaj ekleziajn praktikojn.

Okcident-eŭropa antiklerikala pensado estis disponigita al la larĝa publiko ĉefe per tradukoj. La ĵurnalisto kaj edukisto Ado Grenzstein (1849–1916), ekzemple, komencis seriigi sian propran tradukon de Tiel parolis Zarathustra de Friedrich Nietzsche en la gazeto Olevik en 1901; ĵurnalismo estis ekstreme influa en muldado de la sintenoj de la formiĝanta estona nacio. Por Grenzstein, la traduko havis ĉefe pedagogian celon: "meti Zaratustran en la servon de la klerismo de la esto-na popolo kaj la evoluo de la estona nacio" (Sooväli 2015, 144–145).

Eklezia kritiko, devenanta de la perceptita konflikto inter scienco kaj religio sed ankaŭ ligita al nacia identeco, estis esprimita fare de grupo

de radikale inklinaj studentoj nomitaj "Jaaksonia". La grupo konsistis el Eston-naskitaj maldekstraj intelektuloj kiuj ankaŭ estis influitaj per eŭropa liberpensoj, kiu, kiel organizita movado, estis forestanta de la estona intelekta pejzaĝo. La membroj de Jaaksonia rigardis sin kiel ĉampionojn de la evoluteorio kaj defendis ĝin de religie motivita kritiko, en victurno ankaŭ kritikante religion mem. Ili diskonigis siajn opiniojn per prelegoj kaj artikoloj publikigitaj en diversaj gazetoj. Ili ne havis klaran ateisman tagordon sed anstataŭe kontrastis teologian pensadon kun scienca aliro. La unua provo popularigi la teorion de Darwin en Estonio venis de la parolado de Jaakso-nia membro, Richard Aavakivi (1873–1906): "Batali por Esti" en 1896 (Laul 1956, 182).

Poetoj kaj verkistoj estis plejparte malantaŭ la eklezia kritiko originanta de estona naciisma penso. Pro la manko de profesiaj estonaj historiistoj, iliaj verkoj havis enorman influon sur la kompreno de estonoj de sia historio (Tamm 2008) kaj aperis kiel la fontoj por la evoluo de la kontraŭ-kristana estona nacia rakonto. Ilia kritika sinteno originis de la romantika glorado de nacia historio, jam trovita en la verkoj de la unua generacio de estona intelektularo en la mezo de la 19-a jarcento, miksitaj kun kontraŭ-germanaj sentoj en kiuj la eklezio estis vidita kiel la dungosoldato de eksterlandaj subpremantoj sed kiuj ankaŭ inkludis ridindigi kristanan moralon kaj hipokritecon.

La rusa revolucio de 1905 estis turnopunkto por la estona naciismo. La okazaĵoj en la baltaj provincoj havis ĉefe karakteron de nacia kaj politika vekigo kaj estis direktitaj kontraŭ la reganta registaro same kiel la balt-germanaj terposedantoj. Post la revolucio, aliflanke, la pastraro estis akuzita je ne protektado de siaj paroĥanoj kontraŭ la puntaĉmentoj, kaj la partopreno de estonoj en diservoj falis konsiderinde (Rohtmet 2016a, 262-263). Por baltaj germanoj, kiuj ne aprobis la naciajn aspirojn de estonoj, eklezia kritiko ŝajnis subfosi la status quo, kio disponigis kialon por akuzi la estonojn je "ateismo". Kiel menciis la taggazeto Postimees en 1910: "Ridindi la kredon kaj kalumnii la pastraron kaj nobelaron iris man en mano kun la malsana vanteco kaj glorado de naciismo".

La primaraj formoj de estonoj de organizado estis diversaj socioj kaj kluboj, inkluzive de, ekzemple, la Pärnu Luanto-Socio aŭ la Modereca Movado, kie komunistoj kaj pastraro ofte kunlaboris (Raid 1978, 62, 223). De la vidpunkto de la balt-germana pastraro, naciismo kaj la ligitaj kontraŭklerikalaj sintenoj de tiaj grupoj estis tiel ŝajnaj ke, por la pastroj de Livonio, partopreno en naciismaj organizoj jam estis limigita en 1876 (Andresen kaj Jansen 2010, 321-322), kaj en 1913, sakristanoj (ĉefe etnaj estonoj) ankaŭ estis konsilitaj konservi sin for de socioj ĝenerale "pro la kontraŭreligia spirito kiu dominas tie" (Postimees 1913). Tiel, oni povas rimarki la aperon de la motivo de estonoj kiel "kontraŭreligia nacio", karakterizo ne

88 Atko Rimmel kaj Meelis Friedenthal

religie motivita sed bazita sur nacia antagonismo inter altklasaj baltaj germanoj kaj malsuperaj estonoj. Estonoj aktive klopodis distancigi sin de tia reputacio, sed laŭ samtempuloj, la motivo enradikiĝis almenaŭ iagrade. La estondevena pastro Villem Reiman ([1910] 2008, 383) diris tion jene: "La evidenteco, ke al estonoj mankas la profundo kaj varmo de religia sento, flosas en la aero".

Malgraŭ ke la tuta nacio estis akuzita pri neado de Dio, publika ateismo dum tiu periodo ankoraŭ estis kuriozaĵo, kiel pruvas la kazo de lerneja instruisto kiu estis eksigita en la municipo Olustvere ĉar li incitas estonojn kontraŭ germanoj kaj estis "ateisto kaj socialisto" (Kodumaa 1907). Skandalo post la neregistrita geedziĝo de la publika figuro Lui Olesk (1876–1932) en 1905, proklamita en la gazeto (Hinrikus 2008; Andresen kaj Jansen 2010, 326), ankaŭ pruvis ke "la laika opcio" ankoraŭ ne estis socie akceptebla.

La okazoj de "ateismo" kaj rilataj vortoj en la nuntempaj amaskomunikiloj donas sugeston pri ĝaj signifoj kaj implicoj. Tiuj vortoj estas uzitaj ekskluzive en negativa kunteksto kaj plejparte en la formo de adjektivoj ("ateismaj"), sugestante ke ili estas pli de negativa etikedo ol priskribo de specifa sinteno aŭ kredoj. "Ateismo" ofte aperas kun klarigo inter krampoj ("neanto de Dio"), sugestante ke la signifo de la vorto ne estas vaste konata. Plejofte, "ateismo" ŝajnas indiki devion de normala eklezia vivo (nesufiĉa ekleziado aŭ heterodokseco), sed foje eksplicite neado de Dio ankaŭ estas menciita. La signifo de "kontraŭreligia" ankaŭ estas sufiĉe larĝa, foje indikante eĉ liberalan teologion (Rimmel 2016b). Dum ĉiuj aliaj terminoj por nereligiaj pozicioj havas klare negativajn signifojn, "liberpensoj" ŝajnas havi sufiĉe neŭtralan aŭ eĉ pozitivan subton, eble ĉar ĝi ĉiam aperas en la novaĵoj kiel scivolemo de malproksimaj lokoj kaj estas rilata al scienco kaj la lukto kontraŭ la ambicio de la eklezio.

Ateismo kaj sekulareco en la sendependa estono Respubliko (1918-1940)

La intermilita periodo povas esti priskribita kiel "malsovaĝigo de sekulareco", kun ateismo en siaj varioj, liberpensoj kaj sekularismo, igante fortikigita en estona socio kaj kulturo, kune kun la fina polurado de la kontraŭ-kristana nacia rakonto. Sekulara pensado estis forte ligita al politiko, ĉefe Komunismo kaj Socialdemokratio.

Tiuj paraleligoj ankaŭ determinis la socian distribuadon de la sekularaj tradicioj kiuj sekvis la limojn de klasocio. Dum bolŝevika ateismo estis ĉefe laborista "afero", la intelektularo helpis al okcidenteŭropa kontraŭreligia penso pro la scienc-religia polemiko kaj havis preferon por la "liberpensulo" etikedo. Tamen,

tiu ĉi distingo ne estas absoluta, kaj estis ankaŭ kelkaj marksismaj intelektuloj.

Post kiam Estonio akiris sian sendependecon en 1918, la baltaj germanoj estis iom post iom puŝitaj for el politika rajtigo kaj la eklezia registaro. La Lutera Preĝejo estis reestablita kun la ambicio de iĝi popola preĝejo (Rohtmets 2016b, 142), kaj la Konstitucio de la novnaskita Respubliko de Estonio kondiĉis la apartigon de la eklezio kaj ŝtato same kiel la eklezio kaj lernejo. Pro fortaj maldekstremaj influoj en la Parlamento, oni provis forigi religian edukadon (RE) el lernejoj, subtenata de interna krizo koncerne la metodaron de instruado de RE. Tio rezultigis ekscitan debaton kaj estis traktita en la posta referendumo, kie 72% voĉdonis en favoro de RE. Decido estis farita, aliflanke, ke la temo estus laŭvola por lernantoj kaj instruistoj sed deviga por lernejoj (Valk 2007). La rajto registri eksgeedziĝajn kaj geedziĝajn estis transdonita al la ŝtata registroficejo inter 1923 kaj 1926, kaj la Lutera Preĝejo de Estonio perdis sian monopolon pri tiaj ceremonioj (Kiviorg 2011, 132).

La elementoj de la antaŭa periodo - maldekstremaj politikaj movadoj, okcidentaj antiklerikalaj filozofiaj movadoj kaj sciencoj, nacia rakonto - daŭre fiksis la tonon en laika pensado, sed iliaj proporcioj iom ŝanĝiĝis.

Por la maldekstraj movadoj, oni devas fari distingon inter la "akcepteblaj" socialdemokratoj kaj la "neakcepteblaj" komunistoj, la lastaj pli radikalaj kaj ricevantaj siajn gvidliniojn rekte de Rusio. Por komunistoj, ateisma propagando kiel rimedo por liberigi la laboristan klason de la ligiloj de religio estis rekte ligita al la monda revolucio, kio ankaŭ klarigas kial multaj el la ateismaj propagandaj broŝuroj en la estona estis presitaj en la Komintern³ presejo en Rusio. Ateismo ne estis tiom celo mem, sed pli instrumento por atingi pliajn celojn.

Komunista propagando pri ateismo estis la plej aktiva en la komenco de la 1920-aj jaroj, kun ateismaj ideoj disvastigitaj en la gazetaro kaj per folietoj, prelegoj kaj kulturaj kluboj kaj societoj. Komunistoj ankaŭ organizis partiajn junularajn grupojn en lernejoj por instigi studentojn ne ĉeesti la lecionojn pri RE kaj preĝeja konfirmo (Erelt 2003). Komprenante, ke "se ni volas batali ekleziajn kutimojn, ni devas anstataŭigi la iliajn per niaj propraj manieroj, proletaj kutimoj" ("Ilmalik leer" 1922, 147), la komunistoj komencis organizi tiel nomatajn sekularajn konfirmotendarojn, la unuajn. el kiuj okazis en Talino en 1922. Ili kutime daŭris du monatojn kaj koncentriĝis pri enkonduko al la teorio de la marks-leninisma klasbatalo kaj la proleta revolucio (Saarniit 1956, 279). Por malhelpi homojn partopreni en preĝjagadoj, dimanĉe kaj religiaj festotagoj estis organizitaj ekskursoj, migradoj kaj biciklado al la kamparo. Dum ĉi tiuj okazaĵoj, instruaj prelegoj kaj kontraŭreligiaj okazaĵoj estis okazigitaj (Atako 1978, 97-98). Similaj procezoj okazis en Rusio, kie

90 Atko Rimmel kaj Meelis Friedenthal

Laikaj alternativoj al diservoj estis kreitaj (Stites 1991, 297), sed bedaŭrinde, ekzistas neniu informoj pri kiel tiuj procezoj estis interrilatigitaj.

Post la malsukcesa puĉo la 1an de decembro 1924, la Komunista Partio de Alberto en Estonio estis malpermesita, kaj la plej multaj el ĝaj membroj estis malliberigitaj aŭ elmigritaj. Fine de la jardeko, la partia agado iom reviviĝis per laŭleĝaj kaj kontraŭleĝaj asocioj kaj, ligo kun la revenanta debato pri RE, la partio daŭrigis siajn klopodojn por disvastigi ateismon. La "sekularaj konfirmtendaroj" denove komenciĝis en 1929. De 1929 ĝis 1933, la partio organizis sekularajn "masojn" - publikajn renkontiĝojn kie aranĝantoj parolis pri ateismo kaj la partoprenantoj kantis kontraŭreligiajn kantojn al la melodio de preĝaj himnoj. Komence de la 1930-aj jaroj, la Talina Laborista Unio ankaŭ organizis kontraŭreligiajn infanajn tagojn kaj infankantajn festivalojn. Sekularaj entombigoj kaj geedziĝoj estis faritaj inter laboristoj kiuj simpatiis kun Komunismo (Atako 1978, 113, 30). En 1931 kreiĝis la Laborista Kultur-Eduka Asocio, kiu ankaŭ havis kontraŭreligian rondon kaj kontaktojn kun kontraŭreligiaj organizaĵoj en Sovetunio. Unu el iliaj atingoj estis la establado de la kontraŭreligia ĵurnalo *Usk ja Tõde* (Fido kaj Vero) en 1932, konsistante plejparte el tradukadoj de soveta ateismaj periodaĵoj (*Bezbozhnik*, *Antireligioznik*). Nur kvin temoj de la ĵurnalo estis publikigitaj antaŭ ol la grupo estis fermita en 1933 fare de la aŭtoritatoj.

Alia grupo okupiĝanta pri ateisma propagando estis Laborista Esperanto kaj Kultura Asocio Tartu, kiu vigle propagandis Markslenismon sub la fasado de la lingvolernado de Esperanto. Tiu ĉi asocio ankaŭ estis fermita en 1933 (Atako 1978, 111, 112). Kvankam ili havis iom da influo sur la sintenoj de laboristoj dum la Granda Depresio, kun malpli ol 200 membroj (Kuuli 1999, 46), komunistoj restis marĝena movado kiu havis neniu pli larĝan socian subtenon. Komunista ateismo havis sufiĉe negativan bildon, pro kaj la kontraŭreligia politiko en Rusio kaj la memoro pri la marioneta ŝtato, la Komunumo de la Laborista Popolo de Estonio (1918-1919), kiu realigis la politikojn de la Ruĝa Teruro (Mihkelson). 1992).

La pozicioj de la socialdemokratoj, sufiĉe malamikaj kontraŭ religio kaj religia edukado en la komenco de la 1920-aj jaroj, mildiĝis en la 1930-aj jaroj, verŝajne pro la deziro malproksimigi sin de la religia politiko de komunistoj. "Kiel vi povas kulpigi estonajn socialistojn pri tio, kio okazas en Rusio? . . . Ne estas multe da malamikeco kontraŭ religio inter niaj socialistoj" (Rei 1931). Tio verŝajne estis vera ĉar estonaj komunistoj kulpigis ilin pri la sama ("Ateism ja sotsialistid" 1932). Ankaŭ la kleriko Jakob Aunver (1933) konfirmis: "La nuntempa fonto de kontraŭreligia penso estas Soveta Rusio".

La fadeno de okcidenta liberpenso kaj klerismo-idealaj estis plej elstare reprezentita fare de la maldekstrema intelekta grupo *Humanitas*, formita en 1926 kun la celo de disvastigado de moderna eduko, naturalismo kaj

materialismo. Ĝia gvida figuro, la marksisma biologo Aleksander Audova (1892–1932), estis ankaŭ asociita kun la menciita Esperanto-komunumo. Preferante la etiketon "humanismo", ili distancigis sin de komunistoj, kvankam ŝajne ne estis ligoj ankaŭ kun la okcident-eŭropa Liberpenso-movado. Membroj de la societo publikigis artikolojn kaj organizis prelegojn kaj diskutvesperojn, kiuj okazis ĉirkaŭ dekofoje jare. Male al la publikaĵoj de la komunistoj, kiuj tendencis esti sloganemaj kaj supraĵaj, la Humanitas-mesaĝo estis bone prononcita, kun emfazo de scienco kaj edukado kiuj flankenpuŝus religion. La temoj de la prelegoj intervalis de ĝeneralaj filozofiaj temoj ĝis rekta kritiko de religio: ekz., "Religio kaj ĝia Valoro", "La Senco de Vivo", "Socialismo kaj la Eklezio".

Kiam la gvidanto de la grupo kaj ĝia plej produktiva parolanto, Audova, elmigris al Rusio en 1932, li estis sukcedita fare de profesoro pri matematiko, Jaan Sarv (1877-1954). La publika agado de la societo malkreskis tie-poste, sed Sarv daŭre organizis tielnomitajn sekularajn servojn dum dimanĉaj matenoj en sia hejmo por pli mallarĝa rondo, kiu komenciĝis kaj finiĝis per pianaĵoj, inter kiuj Sarv faris humanismajn prelegojn (Prink 1967). En la 1930-aj jaroj, kiam aliaj eblecoj por marksisma propagando estis reduktitaj, la Estona Komunista Partio komencis peni influon sur Humanitas. La agado de la grupo sekve pliiĝis denove sed nun kun pli videbla marksisma sinteno. La agadoj de la socio ĉesis en 1940.

Humanisma kritiko de religio ankaŭ estis reprezentita per la revuo *Rat-sionalist* (Raciisto) (1932-1933), fondita fare de pli posta komunisto, Max Laosson (1904-1992). Raciisto temigis plejparte religion lige kun eduka politiko kaj demandoj koncerne naciajn identecon, lanĉante ĝian mision implikante "liberigi nian kulturon kaj landon de la balasto de kristanismo" (*Racisionalist* 1932, 2). La ideoj de Sigmund Freud, kiuj estis lanĉitaj kaj referenceitaj en kelkaj artikoloj, estis grava influo.

La tria ĉeffonto de la kontraŭ-kristana sinteno estis la nacia rakonto. La rakonto prezentas estonan historion en la formo de la Granda Batalo por Libereco, en kiuj politikaj okazaĵoj post la perforta kristanigo en la 13-a jarcento estis interpretitaj kiel kontinua kaj daŭranta lukto por la supervivo de estona kulturo kaj lingvo (Tamm 2008). Ene de tiu rakonto, germanoj kaj rusoj estis portretitaj kiel la ĉefaj malamikoj de estonoj, kvankam la apudmeto de estonoj kaj kristanoj ankaŭ estis tre ofta, la eklezio estanta traktita kiel dungosoldato de eksterlandaj subpremantoj kaj kun la laŭdira supervivo de antikvaj animismaj kredoj inter Estonianoj prezentis kiel pruvon de la rezisto kontraŭ la perforta kristanigo.

La plej granda parto de la kontraŭ-kristana potencialo de tiu linio de penso estis realigita en la dua duono de la 1930-aj jaroj kun la pliiĝo de la historia romano.

Kelkaj verkintoj gloris la antikvan pasintecon kaj prezentis perfortan kristanigon, la verkoj estante produkto de la nacia rakonto kaj, samtempe,

92 Atko Rimmel kaj Meelis Friedenthal

mova forto por ĝa formiĝo. Tia sinteno videblas ankaŭ en la tiamaj historiaj lernolibroj.

Tiu rakonto estis ĝenerale kontraŭ-kristana sed ne eksplicite ateisma. Dum tiu ĉi periodo, la asocio inter estonoj kaj ateismo, devenanta de balt-germanaj akuzoj, tute malaperis - ateismo nun estis plejparte rilata al Rusio kaj Komunismo. La videbleco de ateismo kaj sekulareco en socio estis iom pli alta ol antaŭe kaj ne plu estis rigardita kiel scivolemo sed kiel realeco kiu devas esti enkalkulita. Tie aperas forta ligo inter edukado kaj sekulareco, kaj la intelektularo ofte estis rigardita kiel laika (isto).

Malferma ateismo tamen estis ankoraŭ malofta - 98% de la loĝantaro de Estonio en 1934 apartenis al iu konfeso (78% estis luteranoj), kvankam nur unu kvarono el ili aktive okupiĝis pri ekleziaj agadoj. Nur 0.7% de la respondantoj estis "sen fido" (Reiman 1935). La eklezio daŭre estis vidita kiel spino de moraleco kaj ankaŭ la ĉefprovizanto de la ritoj de trairejo. Post la sekulara entombigo de la konata aŭtoro Eduard Vilde, ĝi urnalo legis: „Ĉi nun nur kelkaj individuoj, kiuj ne havis rilaton kun la eklezio aŭ kiuj pro filozofiaj kialoj ne volis, ke ili estu rilataj al la eklezio, estis senditaj al ilia ripozejo en laika maniero, sen la vorto de Dio“. La artikolo ankaŭ menciis la mankon de sekularaj funebraj tradicioj sed esprimis esperon ke "la entombigo de la granda verkisto metos la fundamenton por sekularaj funebraj kutimoj" (Uudisleht 1933).

Kiel en la antaŭa periodo, la signifo de la termino ateisto estis sufiĉe ambigua kaj ofte estis uzata interŝanĝeble kun materiisto, kontraŭreligia, nekredanto, senDio kaj senreligia (Rimmel 2016b). Krom la neado de la ekzisto de dio, ĉi tiuj terminoj ankaŭ indikis kontraŭklerikalajn sintenojn, adoradon de la naturo (novpaganismo) kaj deflankiĝon de ekleziaj normoj: "ateisto estas homo, kiu ne havas la specon de religieco kiun la eklezio postulas, kiu ne estas ligita al dogmoj" (Ast 1920). En la sama maniero, la Estona Evangelical Lutheran Church (EELC) ĉiujare raportis la nombron da homoj "lasitaj al ateismo" (Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku aruanne 1936. aasta kohta 1937), sed, kiel jam pruvis nuntempaj akademianoj, ĉi tiu fakte signifis kreskantan indiferentecon al institucia religio (Reiman 1935).

Estonio estis okupita de Sovet-Unio en junio 1940. Krom la efektivigo de la sovetia kontraŭreligia politiko, la Komunista Partio lanĉis ateisman propagandon per la amaskomunikilaro kaj prelegoj. Oni klopodis por organizi ĉelojn de la Ligo de Militantaj Ateistoj, kiel jam ekzistis en aliaj partoj de Sovetunio (vidu Peris 1998), sed kun malmulte da sukceso. Ses numeroj de la ĝi urnalo Atheist estis publikigitaj en 1941, konsistante plejparte el tradukoj de la rusa kaj celitaj riveli la klasnaturon de religio. Dum religiaj ferioj, diversaj homamas-engaĝantaj okazaĵoj estis organizitaj (Atako 1969, 76). Ĉiu ateisma agado ĉesis kiam Estonio estis okupita fare de Nazia Germanio en la somero de 1941.

Ateismo dum la sovetokupado (1944-1991)

Kun la sovetia reokupo de Estonio en 1944, la religia situacio en Estonio estis formita per la samaj fluoj kiuj influis la sovetian religian situacion ĝenerale. Religio fadis for de la publika sfero kaj akiris negativan reputacion. Dum ateismaj pozicioj estis ĝenerale akceptitaj, ĉefe pro la sukcesa prezento de la scienco kaj religia konfliktmodelo kaj la pli frua kontraŭ-kristana naciisma rakonto, ateismo ankaŭ suferis pro sia proksima asocio kun la malamata sovetia ideologio. Malalta respekto por ateismo rezultigis gravan mankon de propagandistoj de ateismo, kie la malmultaj kadroj kiuj estis engaĝitaj estas troŝarĝitaj, kondukante al malbonkvalita propagando, kiu siavice plifortikigis la jam probleman reputacion.

Kiel rezulto, ateisma propagando estis malaprobata kaj (duon-)scienca esplorado pri ateismo estis sufiĉe malofta.

Latvio kaj Estonio estis la nuraj sovetiaj respublikoj kun lutera fono, kiuj - kontraste al ortodoksismo en Kartvelio, katolikismo en Litovio aŭ islamo en Azio - havis pli malfortan ligan kun nacia identeco.

Sekve, la Eklezio ne aperis kiel la ĉefa malamiko en la lukto kun naciismo. La KGB ankaŭ estis sufiĉe sukcesa en devigado de la eklezioj en kunlaboron ene de nur kvin jaroj post la reokupo (Jürjo 1996, 151), kaj pli larĝa socia rezisto estis estingita kun amasdeportadoj de 1949. Sekve, la sovetinstancoj nur devis trakti kelkajn klerikojn, kio devias de la ĝenerala medio de obeemo (Rommel 2015). La religia situacio en la Estona SSR ne estis problema - "oficialaj" eklezioj kaj "sektoj" estis sufiĉe malsovaĝaj, kio poste kaŭzis la interpreton ke la Baltio estis testejo por pli tolerema religia politiko (Pilli 2007, 143). Neniu arkiva materialo por konfirmi tian deklaron tamen estis trovita; tiel, la relativa toleremo povas esti konsiderita indikilo de la malforteco de la eklezioj.

Krom tio, la historio de ateismo en Estonio sekvis la ĝeneralajn evoluojn en Sovet-Unio. Dum la regado de Stalin, la KGB kontrolis la eklezion kaj homojn per la ĝenerala etoso de timo (Jürjo 1996); la propagando de ateismo estis sufiĉe sekundara. La morto de Stalin estis sekvita per "religia renesanco" de 1954 tra 1957, konstatita per pliiĝo en ceremonioj disponigitaj fare de la eklezio (baptoj, konfirmoj).

Baldaŭ poste, kontraŭreligia kampanjo estis iniciatita kiel parto de pli granda plano de "marksisma klerismo" modernigi sovetian socion (Anderson 1994, 6-37; Ŝtono 2008; Luehrmann 2016, 186). La kampanjo daŭris de 1958 ĝis 1964 kaj kaŭzis evoluojn en tri direktoj: (1) ateisma propagando en la gazetaro kaj per "Znanie" (scio) socioprelegoj kiuj kreis atmosferon de malamikeco al religio, efektivigante ateismon en la eduka sistemo.; (2) la disvolvigo de novaj sovetiaj ceremonioj por interrompi la religiajn tradiciojn; kaj (3) "administracio" aŭ kontraŭreligia leĝaro kaj aktiva monitorado de ĝia efektivigo por tranĉi ekleziajn agadojn.

94 Atko Rimmel kaj Meelis Friedenthal

La mova forto malantaŭ la ateisma tagordo estis la Komunista Partio de Alberto. Krom la kampanjaj jaroj, tamen, ateismo ne estis unu el la ĉefprioritatoj de la Estona Komunista Partio (ECP). La Centra Komitato de la ECP nur traktis ateismon kaj religion en siaj decidoj dum 18 okazoj de 1954 ĝis 1989, kun nur malmultaj el ili naskita de loka iniciato. La plej granda parto de ili estis eldonita rutine, je intervaloj de kelkaj jaroj, kaj plejparte funkciis kiel memorigiloj de la lukto kontraŭ religio. La postuloj kaj gvidlinioj estis neklaraj, kaj kontrolo de la devigo de decidoj estis malforta (Rimmel 2015, 364-365).

Kvankam ateisma propagando devus esti kontrolita fare de la Ateisto-Komisiono de la Respubliko, establita sub la ECP Centra Komitato en 1962, la komisiono neniam iĝis aktiva. La ĉefa forumo por gvidaj estonaj propagandistoj de ateismo fariĝis sekve la Scienca-Metoda Konsilantaro de Ateismo de la Societo Znanie.⁴ La konsilio tamen ne havis la povon devigi iun ajn plenumi siajn decidojn krom la malĉefaj lokaj Znanie-aj ateistkomisionoj. Kiel rezulto, la ĉefa trajto de la propagando de ateismo en ESR estis ĝa hazarda karaktero.

Plej multe de la ateisma propagando estis farita en formo de prelegoj de la Societo Znanie. Oni konsideris sufiĉa, se homoj ĉeestis almenaŭ unu ateisman prelegon jare (Rimmel 2011, 227), sed la ciferojn por la ateistaj prelegoj (Tabelo 5.1), konsiderante la hipotezan nombron da partoprenantoj po prelego je ĉirkaŭ 50 kaj la estona loĝantaro de 1,5 milionoj, indikas ke ateisma propagando estis ege malproksima de atingi tiun celon. La amplekso de la prelegoj estis fakte pli malgranda, ĉar por ricevi krediton por ideologia laboro, eĉ paroladoj faritaj ĉe sekularaj entombigoj estis registritaj kiel ateismaj prelegoj.

Koncerne la presitan propagandon, krom la kampanjaroj de Ĥruŝĉov, la nombro da artikoloj kaj libroj publikigitaj estis malalta. Dum la kampanjo, ateismo-rubrikoj estis establita en gazetoj kaj revuoj, sed la temoj - plejparte konsistante el supraĵaj kritikoj de la eklezio - baldaŭ estis elĉerpitaj. De la malfruaj 1960-aj jaroj, multaj tiaj rubrikoj estis fermitaj aŭ komencis diskuti sciencajn atingojn aŭ kuriozaĵojn. La kvanto de origina estona materialo estis minimuma, kie la plej multaj el la artikoloj estas tradukaĵoj de la rusa gazetaro. La elekto de taŭga materialo ankaŭ estis limigita ĉar kritiko de religio de la rusa ortodoksa kunteksto estis plejparte sensigniva por la estona lutera fono. Tio signifis ke sovetia estona ateismo estis iom izolita.

Ĉar sovetia ateismo estis konsiderita la supera formo de ĉiuj formoj de ateismo, nesovetia ateisma penso estis plejparte reprezentita fare de "progresemaĵ" verkintoj kiel ekzemple Leo Tŭxil, Mark Twain kaj Jaroslav Haŝek, kun komiksoj de Jean Eiffel ankaŭ falantaj en ĉi tiun kategorion. "Burĝa" ateismo plejparte atingis la estonan leganton per la kritika mediaco de sovetiaj aŭtoroj, kvankam kelkaj mallongaj tekstoj estis tradukitaj en la estonan (ekz., Voltaire, Diderot,

Ateismo kaj Liberpenso en la estona kulturo 95

Tablo 5.1 Ateisma propagando en Sovetia Estonio laŭ Znanie- societaj raportoj, kroniko de artikoloj kaj recenzoj kaj kroniko de libroj.

Jaro	Prelegoj	Artikoloj	Libroj
1949	94		
1950	179		
1951	517		
1952	643		
1953	832		??
1954	542		3
1955	1141		3
1956	908		
1957	897		
1958	1406		
1959	2062		19
1960	1931		3
1961	1680		7.2
1962	2618		2.6
1963	2625		12
1964	3175		7
1965	3347		
1966	3319		
1965	2980		
1966	2899		
1967	2899		
1967	2838		
1960	92.72		
1960	72.72		
1961	72.84		
1962	3064		
1963	3030		
1964	3105		
3 1974	3467		
1975	3749		
1976	3800		
1977	4166		
1978	4915		
1979	4876		
1980	4627		
1981			
1982			
1983			
1984			
1985			
1986 1987 1988 1989	3461 ???	?? ?? 48 12 22 8 40 117 167 122 101 85 58 91 26 31 4 35 42 75 164	

Holbach, Bertrand Russell). Religio, de ideologie ĝusta angulo, ankaŭ estis foje traktita en estona fikcio. En la propagando de ateismo, radio, televido kaj kinejo estis tre malofte uzataj kaj, resume, eksplicite deklarita ateismo ne estis tute tiel videbla plej de la tempo.

96 Atko Rimmel kaj Meelis Friedenthal

La kampo de "scienca ateismo" ankaŭ povas esti karakterizita kiel havanta malabundon de origina materialo, plejparte ĉar "la homoj implikitaj en scienca ateismo estis ekstreme malmultaj en nombro" (Vimmsaare 1963, 15). Tiu ĉi situacio ne ŝanĝiĝis la fino de la sovetia imperio, kaj aperis nur 50 ĝis 60 libroj de lokaj aŭtoroj pri la temo de scienca ateismo, plejparte malgrandaj broŝuroj, eldonitaj prelegoj kaj metodikaj gvidiloj.

Shakhnovich (2015) argumentis ke sovetia "scienca ateismo" povus esti konsiderata ekvivalento de la studo de religio. Tamen, eĉ konsiderante la devigan ideologion de scienco en tiu tempo, estona "scienca ateismo" restis plejparte propaganda. Tamen oni devas fari distingon inter "sciencaj ateistoj", kiuj estis plejparte dungitoj ĉe la fakultatoj de arto de universitatoj kaj implikitaj en la instruado de tielnomitaj ruĝaj temoj, kaj tiuj historiistoj, folkloristoj aŭ natursciencistoj kiuj foje interligis siajn temoj kun ateismo pro Zeitgeist (ekz. la kolekto Loodusteadused ja religioon) (Naturaj Sciencoj kaj Religio, 1966). La konstanta manko de sciencaj artikoloj pri ateismo "donis ŝancon eldoni iun interesan materialon" (Raid 2003), kiu estis fakte skribita pri aliaj temoj (ekz. Estona historio) sed asociita kun ateismo por esti publikigita.

Krom "scienca ateismo", la sola "oficiala" ebleco studi nuntempan (popol) religion estis sub la egido de folkloristiko, kvankam la temo estis ĝenerale neglektita de esploristoj (Valk kaj Kulmar 2015, 183). Tiel, "scienca ateismo" en Estonio koncentriĝis ĉefe pri du kampoj: historio kaj sociologio. Smolkin-Rothrock (2010, 51) identigis du ĉefajn rakontojn de la ateisma propagando: "pri la konfrontiĝo inter scienco kaj religio, same kiel la loko de religio en moderna socio ĝenerale, kaj en sovetia vivo aparte". Krome, triono povas esti identigita ankaŭ, unu kiu ligis ateismon kun la loka kulturo. Ĉar la plimulto de la loka produktita ateisma literaturo traktis la nacian situacion, tiu rakonto ofte estis la nura karakterizaĵo de sovetia estona, latva aŭ ĉeĥoslovaka ateismo. La estona "scienca ateisto" alfrontas historion uzis kvar strategiojn:

1 emfazante la motivon de perforta kristanigo de estonoj 2 variaĵoj de ekleziaj kritikoj el la estona historio prezentitaj kiel ateismo

3 elstarigante la fakton, ke multaj respektataj estonoj (aŭtoroj, intelektuloj, als) estis ateistoj

4 prezentante ateismon kiel enecan al la estona kulturo ĝenerale, kiel en "Estonoj estas religie varmeta nacio" (Kabur kaj Tarand 1961, 11) aŭ "[estona] folkloro ĉiam estis kontraŭreligia" (Erport 1952).

Kolekto de kontraŭreligiaj kaj eklezi-kritikaj popoltekstoj eĉ estis publikigita (Lätt kaj Rütel 1963), provante kreskigi la ligon inter

Ateismo kaj liberpenso en la estona kulturo 97 nacia

identeco kaj ateismo. La tropo de kritikaj sintenoj de estonaj intelektuloj direkte al la eklezio dum la 1920-aj jaroj kaj 1930-aj jaroj ankaŭ estis utiligita por prezenti neeviteblan ligon inter edukado, scienco kaj ateismo. La plej altprofilaj originaj publikaĵoj pri ateismo estis la kolektoj de artikoloj "Pri la Historio de Religio kaj Ateismo en Estonio" (1-3, publikigita en 1956, 1961 kaj 1987).

La sociologia aliro plejparte diskutis la evoluon de sekularaj sovetiaj ritoj aŭ la dinamikon de religiemaj unuiĝoj en Estonio.

Kelkaj provoj estis faritaj por taksii la ŝanĝojn en la socio ĝenerale (ekz., Vimmsaare 1981), plejparte rilatante al nur unu publika enketo, farita en 1968, kiu inkludis kelkajn demandojn pri religio kaj ateismo.5 Ĉirkaŭ 80 studoj estis faritaj fare de studentoj (Vimmsaare). 1986), sed la plej multaj el ili ne trovis sian vojon en pli larĝan disvastigon.

Ateisma propagando estis "kaŝita" instruplano en lernejoj: demandoj pri religio kaj ateismo estis traktitaj en la amplekso de temoj kiel ekzemple literaturo, historio, fiziko kaj kemio, nur okazante, aliflanke, kiam la instruisto estis interesita pri alportado de la temo. Por plenumi la postulon pri "ateisma edukado" en la lerneja instruplano, ĝenerala praktiko estis, ke hejme ambra instruisto parolu pri la temo unufoje jare antaŭ Kristnasko. Laŭvolaj kursoj pri ateismo estis okazigitaj en kelkaj lernejoj sed baldaŭ formortis. La ĝenerala situacio estas sufiĉe trafe skizita de Vimmsaare (2000, 35): "Ateismaj partianoj multfoje plendis, ke la sovetia lernejo estas religia, ne ateisma kiel ili dezirus".

En institucioj de alteduko, deviga temo rajtigis Fundamentojn de Scienca Ateismo estis aldonita al la instruplano en la kurso de la kontraŭreligia kampanjo. La maniero kiel la temo estis instruita tamen dependis de la ĝenerala spirito de la universitato, la preferoj de la aparta docento kaj, laste sed ne malplej, la havebleco de preleganto.

Pro manko de specialistoj, la kurso estis nur senĉese instruata en la Talina Politeknika Instituto (Sillaste 1975). Simile, ateismokluboj estis kreitaj en kelkaj lernejoj, universitatoj kaj kulturaj institucioj, sed ilia pluvivo dependis de la ekzisto de aktivuloj. La plej multaj el ili funkciis nur kelkajn jarojn dum la kampanjo de Ĥruŝĉov, la esceptoj estis la klubo "Atheos", kiu funkciis de 1966 ĝis 1988 en la Talina Politeknika Instituto kaj organizis prelegojn kaj sociologiajn studojn.

Dum la kontraŭreligia propagando kaj restriktita politiko ludis gravan rolon en subpremado de preĝoj, la plej sukcesa metodo por krei kulturen interrompon en la religia tradicio estis la socialismaj ritoj, kiuj estis prezentitaj kiel bazitaj sur popolaj tradicioj, transprenitaj fare de la eklezio en la pasinteco kaj nun estante plibeligita kaj reestablitaj (Baturin 1971, 13).

Kvankam certaj novaj tradicioj estis kreitaj, la plej gravaj kampoj de lukto estis la maturiĝceremonio/konfirmo, geedziĝo, entombigoj kaj sekularaj tombejtagoj por festado de la morta.

La junularaj someraj tagoj estis inter la unuaj provoj krei anstataŭajn ritojn kaj la plej grandan sukceshistorion. Iniciale en 1957,6 ili okazis

98 Atko Rimmel kaj Meelis Friedenthal

kiel du- aŭ tritaga somera tendaro, plena de migrado, sporto kaj konkurso, sed ankaŭ prelegoj pri diversaj temoj, foje inkluzive de ateismo.

La origina ideo estis oferti alternativon por mezlernejaj diplomigintoj kiuj ne partoprenis prelegkonfirmojn. La komunisto partio rapide realigis la potencialon, aliflanke, kaj alkonfirmis la etiketon de kontraŭreligia lukto al ĝi (Leitsalu 2007). Junulaj someraj tagoj iĝis ege popularaj, kaj en 1961 estis raportite ke "ĝenerale, nia batalo kontraŭ eklezia konfirmo estas venkita" (Rimmel 2008). Krome, "printempaj tagoj" por infanoj diplomigintaj ĉe infanĝardeno komenciĝis en 1963, konsistante el prezentoj kaj ludoj por infanoj dum iliaj gepatroj aŭskultis prelegojn pri malsamaj aspektoj de familia vivo kaj, denove, foje pri ateismo. Ili iĝis eĉ pli popularaj ol la junularaj someraj tagoj en la 1970-aj jaroj.

Ĉiuj novaj ritoj estis evoluigitaj fare de entuziasmuloj laborantaj kiel registriroj en kunlaboro kun etnologoj, folkloristoj kaj ateismaj propagandaktivuloj. Malgraŭ ilia subfinanco, la entuziasmo kaj alta profesiismo baldaŭ pruvis esti fruktodonaj. La procento de prelegaj geedziĝoj estis proksimume 30% en la malfruaj 1950-aj jaroj, sed de la mez-1960-aj jaroj, ĝi malkreskis al sufiĉe malmalalta nombro (Atako 1978, 296). Religiaj entombigoj kaj tombeferioj pruvis esti la plej rezistemaj - eĉ en la 1980-aj jaroj, preskaŭ triono de entombigoj okazis laŭ prelegaj kutimoj.

Kiel kun sovetia ateismo ĝenerale, estona ateismo travivis krizon en la malfruaj 1960-aj jaroj. Kiel Stepanova (ĉi tiu volumo) substrekas, ateismo "estas nur daŭrigebla kiam la temo de ĝia kritiko ekzistas". Religio estis ekzilita profunde en la privatan sferon kaj havis tre malmulte da videbleco en socio. La ateisma lukto kontraŭ religio sekve ŝajnis sensignifa, ne nur por ordinaraĵoj sed ankaŭ por partiaj oficistoj. Por resti grava, la pozicio de ateismo en sovetia ideologio kaj ĝia mesaĝo bezonis rekonsideron (Rimmel 2011, 215; Smolkin-Rothrock 2014). Meze de la 1960-aj jaroj, "profesiaj ateistoj" komencis emfazi la bezonon temigi "la vivkonfirman enhavon" de marksisma ateismo anstataŭe de nura kritiko de religio. Tamen, la enhavo de la nova pozitiva mesaĝo restis neklara, kaj la "ordinaraj" ateismopropagandistoj havis malfacilecon ŝanĝi sian kritikan tagordon. Kiel rezulto, de la 1980-aj jaroj, estis resumite ke "homoj kondutas kvazaŭ ili timus ateismajn prelegojn" (Rimmel 2011, 227).

La sinteno al ateismo estis do ambivalenca. Unuflanke, la ateisma grandioza rakonto pri scienco, edukado kaj religio kiel nekongrua estis ĝenerale akceptita. Aliflanke, ateismo estis ankoraŭ konsiderata parto de sovetia ideologio kaj tial havis malbonan reputacion, kiu estis kompletigita per la malbona preparado de ateismaj specialistoj kaj la malalta nivelo de argumentado. La periodo de malfruaj 1960 ĝis la malfruaj 1980-aj jaroj povas tial esti priskribita kiel "interspaco", kiam kaj ateismo kaj religio havis malaltan videblecon kaj estis igitaj sensignivaj. Plej multaj homoj estis malproksimigitaj de la

Ateismo kaj Liberpenso en la estona kulturo 99

preĝo; antaŭ 1987, antaŭ la malstreĉiĝo de la sovetia religia politiko, nur proksimume 5% de la populacio estis eklezianoj. La reganta sinteno al ateismo kaj religio estis indiferenteco (Vimmsaare 1981; Rimmel 2017, 129).

Borowik et al. (2013, 635) notis ke "ni ne scias kiel la ateismo kiel spertita de homoj vivantaj sub la komunista reĝimo estis komprenita". Laŭ la estonaj amaskomunikiloj kaj arkivaj materialoj, eblas doni almenaŭ iom da respondo. La signifo de "ateismo" multe dependis de la kunteksto. En la materialoj de la Centra Komitato de la ECP, "ateismo" indikis ateisman propagandon kaj efektivigon de sekularaj ritoj. En preĝaj arkivoj, "ateismo" estis la ŝtata religia politiko kaj partia ideologio. "Profesiaj ateistoj" distingis inter "scienca ateismo" kiel scienca disciplino: "konscia" ateismo, aktiva neado de dio ("forta ateismo" en okcidenta literaturo) kaj "spontanea" ateismo, nesistema sinteno kiu estas rezulto de vivsperto. ("malforta ateismo" en la Okcidento) (Vimmsaare 1981, 108). Por ordinaraj civitanoj, precipe ekde la malfruaj 1960-aj jaroj, "ateismo" komencis indiki nur la foreston de religio (Rimmel 2016b).

Sekulareco en la Estona Respubliko

Lige kun lastatempaj sociologiaj studoj, Estonio estis rekonita kiel unu el la "plej ateismaj" landoj. Efektive, la videbleco de religio estas malalta, kaj la indikiloj de religieco estas ankaŭ la plej malaltaj en Eŭropo. Sekulareco estas normiga, kaj la ĝenerala sinteno al religio povas esti priskribita kiel indiferenteco, kun fojaj kontraŭ-kristanaj momentoj kiam "religio" subite iĝas videbla. Tamen, kvankam estonoj malproksimiĝas de institucia religio, ili havas multon da malsamaj kredoj kaj praktikoj ĉar "alternativa religieco" faras sian vojon al iĝ nova ĉeeflua religio.

Dum la lastaj jaroj de Sovet-Unio, ekzistis pliiĝo de religio en la publika vivo, kaj la jaroj 1987 ĝis 1992 eĉ estis priskribitaj kiel "religia ekprospero", kiam multaj novaj religiaj movadoj eniris Estonion. Religio ĝenerale akiris pli pozitivan bildon en la amaskomunikilaro, kaj la ciferoj por partoprenantoj en religiaj ritoj eksplodis. En 1991, la Estona Respubliko estis reestablitaj post la kolapso de Sovet-Unio, kaj la konstitucio reasertis la principojn de religia libereco, kie artikolo 40 kondiĉas la principon de institucia apartigo de la ŝtato kaj religiemoj unuiĝj.

La religia fervoro malkreskis en la fruaj 1990-aj jaroj. Pro meza "religia breĉo", religio estis rigardita multe kiel scivolemo, ofte kun negativaj implicoj: hipokriteco, manipulado kaj anakronismo (Rimmel 2012). La pozicio de ateismo ne estis pli bona ĉar ĝi daŭre estis perceptita kiel parto de sovetia ideologio kaj asociita kun "la cerbolavado de la pasi

100 Atko Rimmel kaj Meelis Friedenthal

jardekoj" (Veldre 1995). La videbleco de ateismo estis tial sufiĉe malalta en la 1990-aj jaroj. La malmultaj kiuj publike prezentis ateismajn vidojn distancigis sin de soveta ateismo kaj fidis anstataŭe je la konfliktmodelo inter racieco, eduko, scienco kaj religio (Mikelsaar 1995). Tial, dum granda parto de la tempo, la religia situacio en nuntempa Estonio povus esti priskribita kiel la daŭrigo de la religia indiferenteco, kiu komenciĝis reen en la 1960-aj jaroj, bazita sur manko de videbleco de religio (Rimmel 2017). Sekulareco estas konsiderita normiga, kiel ekzempligite per portretartikolo pri la estona usona kantisto Daniel Levi Viinalass, kiu "mirigis publikon per sia kristana mondkoncepto" (Tults 2015). Efektive, ĉirkaŭ du trionoj de etnaj estonoj (vidu Tabelon 5.2) konsideras sin iel "ne religiemaj". Tamen, ĉi tiuj sekularaj identecoj estas tre malklaraj, plejparte nur etiketoj elektitaj en la enketo kaj tial ne priskribante "engaĝitajn" poziciojn (Lee 2014) kiuj ĉeestas (ekz., kiel identecsignoj) sen la rekta ĉeesto de religio.

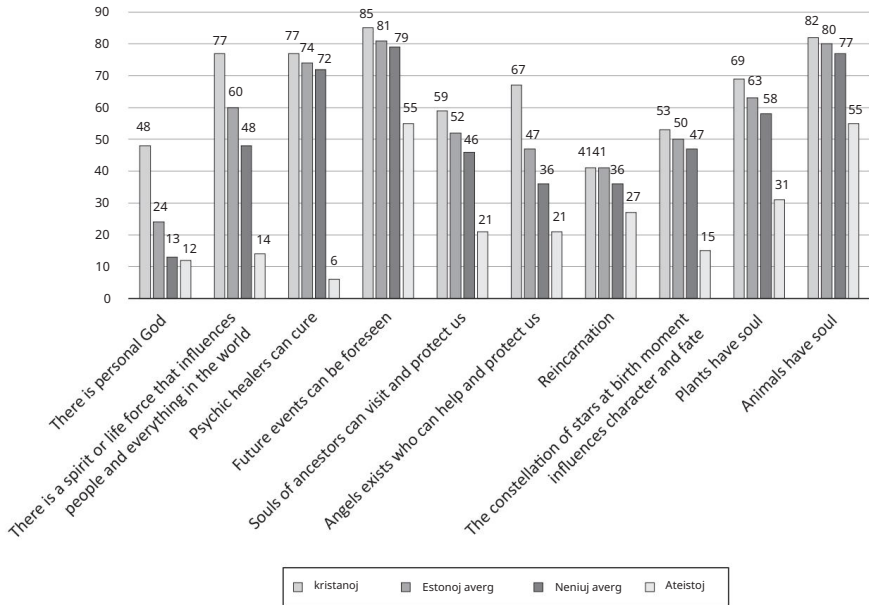
Intervjuoj kun estonaj nekredantoj ankaŭ konfirmis ke, ĉar religio ne estas "problemo" kaj sekulareco estas normiga, ne necesas identigi sin en laika maniero - ekzistas eĉ malemo elekti identecon (Rimmel 2019). [venonta]), kiu ankaŭ klarigas la relativan malpopularecon de la ateisma identeco, ĉar pli ambiguaj etiketoj estas preferitaj.

Tial estas logike supozi, ke identecetiketoj diras preskaŭ nenion pri siaj sintenoj aŭ kredoj – ekz., por personoj kiuj identigiĝas kiel laikaj, estonaj ateistoj ŝajnas sufiĉe religiemaj (vidu Grafikon 5.1). Tamen, ĉi tiu "nereligia nekohereco" (se ni etendas la nocion de Chaves (2010) de "religia nekohereco" al sekulareco) fakte ilustras la lokan komprenon de ateismo. Estante la nura konata sekulara tradicio, ĝi havas larĝan kaj ambiguan signifon. Plejofte, estona ateismo ne indikas neon de dio, sed prefere distancon de kristanismo, kiu, malgraŭ sia marĝena statuso, daŭre estas konsiderita la normo por religio. Strikte materiismaj pozicioj estis tenitaj fare de malpli ol 2% de respondantoj entute, kaj duono de ili priskribis sin kiel "indiferentaj" prefere ol "ateisto" (Rimmel 2016a). Oni ne povas ne konkludi, ke, vivinte 50 jarojn sub ateisma reĝimo,

Tablo 5.2 (Ne)religiaj identecetiketoj de etnaj estonoj laŭ enketo LFRL (2015).
Respondoj al la demando: "Sendepende de esti membro de religia konfeso aŭ ne, ĉu vi konsideras vin mem . . ."

kristano	26%
Sekvanto de indiĝna Tera kredo	6%
Religia aŭ spirita serĉanto	7%
Nereligiulo, kiu ne interesiĝas pri ĉi tiuj temoj	24%
Spirita sed ne religia	27%
Ateisto, kiu neas Dion kaj ĉion supernaturan	7%
Io alia	2%
Ne scias	2%

Ateismo kaj Liberpensoj en la estona kulturo 101

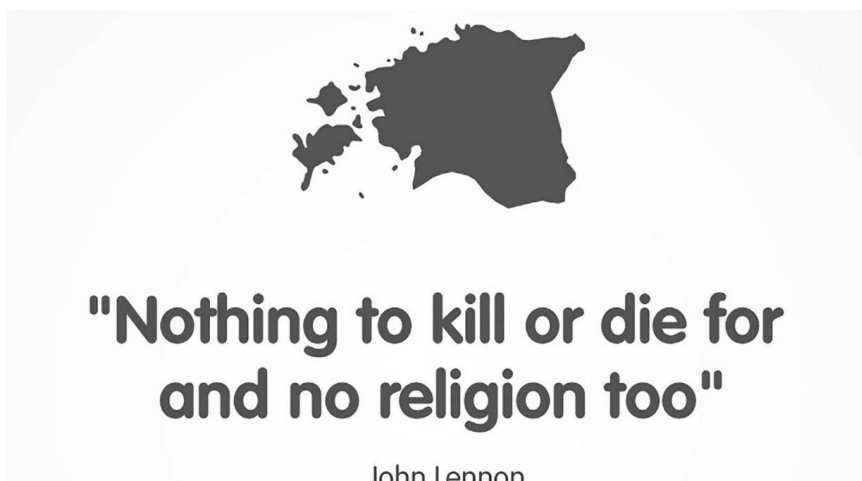

Grafikaĵo 5.1 Kredoj de etnaj estonoj laŭ elektitaj identecetikedoj (LFRL 2015).

Estonoj havas nur malklaran ideon pri tio, kio efektive estas ateismo. Agnostikismo kiel etikedo estas preskaŭ nekonata.

Ĝenerale, la plej gravaj indikiloj por religiema persono estas religia socianigado, aĝo kaj nacieco. La plimulto de laikaj homoj en Estonio ne estas socianigita en religion pro la malalta videbleco de religio kaj manko de RE hejme kaj lernejo. Ĉi nun, ĉiuj provoj instali RE en lernejoj estis renkontitaj kun furioza kritiko. En praktiko, RE estas instruata en ĉirkaŭ 10% de lernejoj por marĝena parto de la studentoj (Schihalejev 2015). Pli ol 50% de la kristanismo dominata grupo estis pli ol 50-jaraĝa, montrante al generacia fenomeno ligita, denove, al la socianigado de religio. Koncerne naciecon, nur 19% de etnaj estonoj "konsideris ian religion propran" (14% estis luteranoj); inter aliaj etnoj, la procento de tiuj, kiuj identigiĝas kiel religiuloj, estis multe pli alta (~50%) (Censo 2011).

La plej grava okazaĵo influanta la komprenon de sekulara estis la enkonduko de la Eŭrobarometro 2005 rezultoj en la estonaj amaskomunikiloj. La fakto, ke nur 16% de estonoj kredis je Dio (la plej malalta poentaro en Eŭropo) rapide inspiris popularan memeon pri Estonio kiel "la plej ateisma/malplej religia" lando de la mondo - radikaliĝo de la ĉeftemo.

Figuro 5.1 Gajninto de la reklamkonkurso (2008) por junaj dizajnistoj.

Uzante la kantotekston de la kanto "Imagine" de John Lennon, ĝ prezentas Estonion kiel la malplej religian landon en la mondo (Kuldmuna 2008).

"religie varmeta nacio", originanta en la 1960-aj jaroj. La sekvaj enketoj plifortigis la bildon de ekstrema sekularigo: ekzemple, la enketo Gallup en 2009, laŭ kiu nur 16% de estonoj konsideris religion aŭ "grava" aŭ "tre grava" (Ringvee 2013). Dum la lastaj dek jaroj, la ideo esti "la malplej religia" stariĝis kiel parto de la estona nacia identeco, kvankam ĝ estas konstante pridubita surbaze de la populareco de alternativa spiriteco.

La kulturaj subfluoj kiuj produktas estonan "praktikan ateismon" bazitan sur la manko de kontakto kun religio ankaŭ havas efikon al kulturo mem kaj povas esti priskribitaj per la nocio de "senkreda ateismo"

(Norenzayan kaj Gervais 2013), kiu indikas la mankon de "kulturaj enigaĵoj" por pluigi religian tradicion. Unu el ĝaj kunproduktoj estas "religia analfabeteco", kiu indikas la nekapablon rekoni referencojn al religio aŭ ĝaj manifestiĝoj kaj mankon de vortprovizo por priskribi proprajn pensojn kaj sentojn pri religiaj aferoj, sed ankaŭ tre malmulte aŭ neniu komprenon pri la funkcioj kiujn la religio povus plenumi en la socio.

Enradikita en manko de religia socianteno kaj scio pri religio, tiu fenomeno komenciĝis en sovetia tempo. "La sola funkcio de la klerikoj estas kontentigi la religiajn bezonojn de kredantoj, nenio alia" – ĉi tiu nocio de la sovetia funkciulo (Rimmel 2011, 151) sufiĉe bone priskribas la nunan komprenon de multaj sekularaj homoj. Krome, religio estas rigardata kiel vere lasta rimedo por homoj en bezono (Rimmel kaj Uibu 2015) kaj, foje, kiel provizanto de vivociklo-ceremonioj: proksimume 25% de infanoj estas baptitaj,

Ateismo kaj Liberpensado en la estona kulturo 103 15% de

geedziĝoj okazas laŭ ekleziaj kutimoj kaj 31% de la mortintoj estas akcelitaj de klerikoj (Remmel 2019 [venonta]). Ĉar la plej multaj vivociklo-ceremonioj estas sekularaj kaj ceremonioj estas disponigitaj fare de aŭ ŝtataj aŭ privataj korpoj, religiaj ceremonioj en Estonio funkcias iom simile al sekularaj humanistceremonioj en Britio (Engelke 2012) - ili ofertas personan tuŝon.

Alia propreco estas la "sekularigo de lingvo" (Remmel 2019 [venonta]). Unuflanke, (kelkaj) vortoj rilataj al religio akiris negativajn signifojn (ekz. usklik [kredanto], kiu havas implicojn de mensa anomaliaĵo kaj nescio aŭ io fremda). Aliflanke, vortoj (kaj objektoj) rilataj al religio ŝajnas ŝanĝi aŭ perdi siajn signifojn aŭ iĝi ambiguaj ĉar ne ekzistas realaĵoj en la vivo de homoj kiuj respondas al ili plu. (Kirik [preĝejo] indikas nur konstruaĵon, ne aron de homoj aŭ organizon.)

Dekristanigo de materiaj objektoj kaj ferioj ankaŭ povas esti observita. Kelkaj sekularaj informantoj portas krucojn ĉirkaŭ siaj koloj, sed sen iu religia signifo - ili estas nur memorindaĵoj.

Multaj religiaj festotagoj estas festotagoj en Estonio sed "sekiĝis" de sia religia enhavo. Malgraŭ tio, ke 40% de estonoj ĉeestas preĝejon dum Kristnasko (por 28%, ĉi tiu estas la nura okazo, kiam ili vizitas preĝejon), plej multaj konsideras ĉi tiun eventon "nur malnova tradicio" aŭ "familia renkontiĝo" (Remmel). 2016a). Simile, Pasko estas plejparte komprenita, sen ajna referenco al religio, kiel "la saluto de la printempo", ofte referita kiel "ovferioj".

Kritiko de religio estas esprimita ankaŭ de kelkaj popularaj estonaj verkistoj kaj poetoj, ligante tiujn sintenojn al la nacia rakonto, kiu estas, iusence, la daŭrigo de la tradicio de la 1920-aj kaj 1930-aj jaroj. La analizo de ateismaj argumentoj, prezentita en la komentsekcioj de retaj gazetoj, indikas, ne surprize, la fortan influon de sovetia ateismo, kie religio estas asociita kun postrestanteco kaj cerbolavado. La plej okulfrapa trajto, tamen, daŭre estas la influo de kritiko devenanta de la nacia rakonto (Remmel 2012). Nuntempe disponeblas ankaŭ tradukoj por verkoj de la Novaj Ateistoj (Richard Dawkins, Daniel Dennett kaj David Mills), tradukitaj ĉefe de homoj pli-malpli rilataj al la NRO Estona Skeptikulo. Novaj ateistideoj ŝajnas esti pli influaj inter pli junaj ateistoj, kun la ĉeffonto de informoj estas la interreto, precipe intervjuosektakloj trovitaj sur Jutubo. Ilia ĝenerala ricevo estas tamen sufiĉe kritika, ĉefe pro la simileco al sovetia ateismo.

En la kadro de la monda filozofia tradukprojekto estis tradukitaj ankaŭ multaj eŭropaj pensuloj kiuj esprimis religion-kritikajn opiniojn (de Montaigne, de la Mettrie, Diderot, Feuerbach, Nietzsche, Russell, Hume ktp.), kvankam ilia efiko estas neebla. taksi.

Kun la kutima manko de kontakto kun religio, reprezentadoj de publika ateismo (kaj/aŭ sekularismo) estas rekte dependaj de la videbleco de religio en la publika sfero. De la 1990-aj jaroj aperis ateismaj argumentoj

104 Atko Rimmel kaj Meelis Friedenthal

periode ĉefe en la kunteksto de la debatoj pri la starigo de RE en lernejoj. Ekde la 2000-aj jaroj, kritiko de religio fariĝis videbla en la kunteksto de islama terorismo, enmigrado kaj estona identeca politiko. Ekzemple, la Libereco-Monumento prezentanta krucon estis starigita en Talino en 2007, kaŭzante konflikton pro la perceptita kristana simbolo. La partopreno de la Estona Evangelical Lutheran Church en ŝtatferiaj festadoj ankaŭ estas foje sub diskuto.

La situacio tamen ŝajnas ŝanĝi. La videbleco de religio en la publika sfero kreskis konstante ekde 2014. Ĉi tiu ŝanĝo povas esti klarigita per la debatoj ĉirkaŭ la elekto de la nova ĉefepiskopo de EELC (2014), la diskuto ĉirkaŭ la samseksa sindikateleĝo (2014), la migra krizo (2015) kaj la rifuzo de la nove elektita prezidanto plenumi la inaŭguran ceremonion en la eklezio (2016–17). En la retoriko de la Konservativa Popola Partio de Estonio kaj diversaj aliaj grupetoj aperis certa fido al "kristanaj valoroj", precipe koncerne samseksan kuniĝon, aborton kaj la debaton pri enmigrado.

Tiuj ĉi debatoj provas redifini la rolon de kristanismo kaj la eklezio en la estona socio (kp. Ringvee 2017), tamen ŝajnas ne ekzisti klara tagordo rilata al religio en la kontraŭa tendaro. Eĉ la debatoj pri RE aŭ preĝeja-ŝtata apartigproblemoj havas neniun lokon en la politika tagordo de iu partio. Ĉu povas esti ke, unuafoje en la estona historio, ateismo fariĝis senpolitika?

Ĉi tiu situacio ankaŭ klarigas kial ne ekzistas laikaj organizaĵoj en Estonio. La sola kiu havas specife religian kritikan tagordon estas la NRO Estona Skeptika, kiu, en 2018, havis ok oficialajn membrojn, kiuj diskonigis siajn opiniojn ĉefe per Fejsbukoj, kie ili havas ĉirkaŭ 4 000 adeptojn. Ĉar lokaj formoj de ateismo kaj skeptiko estas bonaj indikiloj de la domina religia tradicio en la socio, oni devas supozi, ke la ĉefa religia tradicio en Estonio estas alternativa spiriteco; Kristanismo malofte altiras la atenton de estonaj skeptikuloj. Estos do interese vidi kiel la sekulara tendaro respondos al la nuna pliiĝo de la videbleco de kristanismo. Neniu ŝanĝo rilatas al la sensignifeco de instituciigita religio, sed la rezulto ankaŭ povas esti pliiĝo de ateismaj sintenoj, simile al Ĉeĥio, kie religio ŝajnas esti pli videbla ol en Estonio.

Konkludo

Kompare kun tiuj de aliaj landoj, laikaj tradicioj en estona kulturo estas sufiĉe junaj, nur atingante reen al la malfrua 19-a jarcento. "La sekulara opcio" nur iĝis pli ĉeestanta dum la intermilita periodo kaj estis establita kiel normo dum soveta regado. Estonio nuntempe havas reputacion kiel unu el la plej sekularigitaj landoj en la mondo, bildo nun proksime ligita al estona nacia identeco. La justeco de tiu aserto estas dubinda, ĉefe pro la alta ĉeesto de malsamaj formoj de alterna spiriteco, kvankam la estona socio povas esti priskribita kiel ekstreme malkristanigita.

Ateismo kaj liberpenso en la estona kulturo 105 La ĉefa

kialo povas esti la malforta ligo inter luteranismo kaj estona nacia identeco pro la influo de nacia rakonta kritiko de kristanismo, diferenciganta tiel de la alia orienteŭropa "malplej religia" lando, la ĉefa. Respubliko. Ambaŭ naciaj rakontoj utiligas la motivon "ora pasinteco", sed dum ĉefaj lokas ĝin en la tagoj de la reformanto Jan Hus, estonj situas sian oran epokon en antaŭkristanaj tempoj kaj parte riproĉas la eklezion kaj kristanismon pro ĝa forpaso.

La gvida forto malantaŭ religia-kritika pensado tiel ŝajnas esti la estona nacia rakonto, kvankam marksisma ateismo ankaŭ signife ĉeestis dum okcidenteŭropaj kaj amerikaj influoj havis pli malgrandan influon. Historie, malsamaj sekularaj tradicioj en Estonio ofte sekvis la liniojn de sociaj klasoj dividitaj per edukado: intelektuloj tendencis esti pli influitaj per liberpensaj ideoj dum marksisma ateismo estis pli ĝenerala inter la laborista klaso. Tiuj limoj dissolviĝis dum la sovetia periodo.

Laikaj tradicioj en Estonio estis politikaj aŭ politikigitaj preskaŭ la tutan tempon, kie ateismo estas pli ilo ol celo. Tio reflektiĝas ankaŭ en la sinsekvo de la celoj de kritiko: la balt-germana eklezio komence de la 20-a jarcento kaj kristanismo ĝenerale dum la intermilita periodo kaj la sovetia regado dum, en sendependa Estonio, la ĉefa "malamikoj" ŝajnas esti alternativa religieco. Ĉar alternativa religieco ne havas (ankoraŭ?) politikajn ambiciojn, tio povus esti la kialo, kial ateismo en Estonio nuntempe ĉesis esti politika.

Okazis malmulte da origina penso ene de sekularaj tradicioj en Estonio, kun la vasta plimulto de la ideoj kaj kabaloj estanta brokata de la Okcidento aŭ la Oriento. Tamen, la asocio inter naciismo kaj sekulareco ŝajnas esti sufiĉe origina kontribuo al la historio de laika pensado.

Notoj

1 Lee (2015, 32-33) argumentis por distingo inter "nereligio" (difinita per diferenco de religio) kaj "sekulareco" (difinita per negraveco al religio).

La plej multaj el la fenomenoj, kiujn ni traktas ĉi tie, apartenas al la kategorio de Lee "nereligio".

[2] En la Frua Moderna periodo, la provincoj de Estlando kaj Livonio konsistis el la plej granda parto de aktuala Estonio. Estlando estis sub sveda rego de 1558 ĝis 1721 kaj Livonio de 1629 ĝis 1721 (Kasekamp 2010, 43-55).

3 Komunista Internacia (1919-1943), organizo kun la celo de la tutmonda demisiigo de kapitalismo.

4 Organizo dediĉita (plejparte) al disvastigado de partia ideologio sub la standardo de popularaj sciencaj prelegoj.

5 Ekzistis rekta rilato inter la komisaro pri religiaj aferoj kaj gvidaj propagandistoj de ateismo; tial, ĉi-lasta havis ĉiujaran ĝsdatigon pri la dinamiko de religio en Estonio. Ĉar tiuj informoj ne estis publikaj, la enketo (1968) estis la nura referita en publikaĵoj.

6 La unua postmilita ceremonio, nomdono, estis iniciatita en Latvio en 1954 (Paukštytė-Šaknienė 2007).

106 Atko Rimmel kaj Meelis Friedenthal

Bibliografio

- Anderson, Johano. 1994. Religio, Ŝtato kaj Politiko en Sovetunio kaj Posteulo Ŝtatoj. Kembriĝo: Cambridge University Press.
- Andresen, Andres, kaj Ea Jansen. 2010. "Luteri usu kirik." En Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani, redaktita fare de Toomas Karjahärm, Tiit Rosenberg, kaj Sulev Vahtre, 314–317. Tartu: Ilmamaa.
- Ast, Karlo. 1920. "Parolado ĉe la Parlamento." Asutava Kogu protokoll Nr. 121.
- Auver, Jakob. 1933. "Uusvastasuse pealetungi ideelised alused." Päävaleht, februaro-8-a de januaro 1933.
- Baturin, Inna. 1971. Kas leer on isaisade komme? Talino: Eesti Raamat.
- Borowik, Irena, Branko Ančić, kaj Radoslaw Tyrala. 2013. "Centra kaj Orienta Eüropo." En La Oksforda Manlibro de Ateismo, redaktita fare de Stephen Bullivant kaj Michael Ruse, 622-637. Oksfordo: Oxford University Press.
- Censo. 2011. <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/databasetree.asp>.
- Chaves, Marko. 2010-a "SSSR Presidential Address Rain Dances en la Seka Sezono: Venkado de la Religia Kongruenco-Falso." Revuo por la Scienca Studo de Religio 49 (1): 1-14. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2009.01489.x>.
- Dau, Mikaelo. 1699. Der Närrische und Elende Atheist oder der also Genanten Grossen Religio Jämmerliche Beschaffenheit, aus dem Licht der Natur. Dorpat: Brendeken.
- Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku aruanne 1936. aasta kohta. 1937. Eesti Kiriku Kirjastus.
- Eller, Jack David. 2010. "Kio Estas Ateismo?" En Ateismo kaj Sekulareco, redaktita de Phil Zuckerman, vol. 1, 1–18. Santa Barbara, CA: Praeger.
- Engelke, Mateo. 2012. "Malgraŭ kristanismo: Humanismo kaj Its Others in Contemporary Britain." <https://nonreligionandsecularity.files.wordpress.com/2012/10/nsrn-annual-lecture-2012.pdf>.
- Erelt, Pekka. 2003. "Viimne revolusionäär." Eesti Ekspress/Raportisto, la 24-an de aprilo.
- Erport, David. 1952. "Ateistliku mõtte ajaloost Eestis." Rahva Hääl, la 22-an de marto.
- Friedenthal, Meelis. 2012. "Ateism varauusajal kui ebakindluse väljendus ja kindluse otsimine." Ajalooline Ajakiri: The Estonian Historical Journal (3-4): 221-238.
- Hinrikus, Rutt. 2008. "Noor-Eesti ja naised." Methis. Studia Humaniora Estonica 1 (1-2): 146–162. <https://doi.org/10.7592/methis.v1i1-2.465>.
- Hyman, Gavin. 2010. Mallonga Historio de Ateismo. Londono: IB Tauris.
- "Ilmalik leer." 1922. Noor Tööline (6): 147–148.
- Jonuks, Tõnno. 2012. "Rahvuslus ja muinasusund: religio eestlase loojana." Ajalooline Ajakiri: The Estonian Historical Journal (3-4): 269–285.
- Jürjo, Indrek. 1996. Pagulus ja Nõukogude Eesti: Vaateid KGB, EKP Ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Talino: UMARA.
- Kabur, Vaime, kaj Helmut Tarand, red. 1961. Hajutatud müüdid: Eesti kirjamehed religiano. Talino: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kalling, Ken. 2012. "Darwin Haeckeli varjus. Evolutsiooniõpetuse retseptisioonist Eestis." Ajalooline Ajakiri: The Estonian Historical Journal (3-4): 287-308.
- Kasekamp, Andreo. 2010. Historio de la Baltaj Ŝtatoj. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Ateismo kaj Liberpensoj en la estona kulturo 107

- Kiviorg, Merilin. 2011. *Religio kaj Juro en Estonio*. Den Haag: Kluwer Law Internacia.
- Kodumaa. 1907. "Kodumaalt." la 1-an de oktobro.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold. 1976. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus (1. osa), redaktita de Eva Aaver, Abel Nagelmaa, kaj Liis Raud. Talino: Eesti Raamat.
- Kuldmuna. 2008-a "Arkivo de la Dezajno-Konkurado." Alirita la 23-an de septembro 2019. <http://arhiiv.kuldmuna.ee/arhiiv/index.php?page=entry&id=425&year=2008>.
- Kuuli, Olaf. 1999. *Sotsialistid ja komunistid Eestis 1917–1991*. Talino: Olaf Kuuli.
- Laar, Mart. 2005. *Äratajad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad*. Talino: Eesti Ajalooarhiiv.
- Lätt, Selma, kaj Ingrid Rützel. 1963. *Kelle peale sa loodad? Valimik usu ja kiriku vastaseid rahvaluuletekste*. Talino: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Laul, Endel. 1956. "Looduseuurijate-materialistide võitlusest religiooni ja idealismi vastu Eestis (XIX sajandi lõpust 1917. aastani)." In *Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis*, redaktita de Ea Jansen, 164–194. Talino: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Lee, Lois. 2014. "Laika aũ Nereligia? Esplorante kaj Interpretante Ĝeneralajn "Ne Religiajn" Kategoriojn kaj Populaciojn." *Religio* 44 (3): 466–482. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2014.904035>.
- . 2015. *Rekonante la Nereligiojn: Reimagi la Sekularan*. Oksfordo: Oxford University Press.
- Leitsalu (Baturin), Inna. 2007. *Persona komunikado kun Atko Rimmel*.
- LFRL. 2015. "Elust, usust ja usu elust" [Pri Vivo, Kredo kaj Religia Vivo]. Enketa datumbazo. Enketo farita de Socia kaj Merkata Esplora Kompanio Saar Poll en Estonio en 2015 (neeldonita).
- Luehrmann, Sonja. 2016. "De Dio-Batalantoj ĝs Ateistoj: Malfrua Sovetia Parenceco kaj Tradicio kiel Vastiganta Universo de Nekredo." En *Annual Review of the Sociology of Religion*, redaktita fare de Roberto Cipriani kaj Franco Garelli, 180–200. Leiden: Brill.
- Mihkelson, Marko. 1992. "Punane teruro kaj kirik Eestis 1918–1919." *Aperanta* 11: 1545–1552.
- Mikelsaar, Raik-Hiio. 1995. "Mida vajab eesti rahvas: kas usku või ebausku, krist-lust või ateismi?" *Postuloj*, la 15-an de marto.
- Norenzayan, Ara, kaj Will M. Gervais. 2013. "La Originoj de Religia Malkredo." *Trends in Cognitive Sciences* 17 (1): 20–25. <https://doi.org/10.1016/j.tikoj.2012.11.006>.
- Paukštytė-Šaknienė, Rasa. 2007. "Rito, Potenco kaj Historia Perspektivo: Bapto kaj Nondonado en Litovio kaj Latvio." *Journal of Ethnology and Folkloristics* 1 (1-2): 115–129.
- Peris, Daniel. 1998. *Storming the Heavens: La Sovetia Ligo de la Batalemulo-Diomalpli*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Pilli, Toivo. 2007. "Direkte al Revivigita Identeco. Estonaj baptistoj, 1970–1985." En *Eastern European Baptist History: New Perspectives*, redaktita fare de Sharyl Corrado kaj Toivo Pilli, 143–164. Praha: Internacia Baptista Teologia Seminario, Eŭropa Baptista Federacio.
- Plath, Ulrike. 2008. "Euroopa viimased metslased: Eestlased saksa koloniaaldiskursis 1770–1870." In *Rahvuskultuur ja tema teised*, redaktita de Rein Undusk, 37–64. Talino: Underi kaj Tuglase Kirjanduskeskus.

108 Atko Rimmel kaj Meelis Friedenthal

- Postimuloj. 1913. "Meie köstrite seisukord ja köstrite koosolekud." la 25-an de oktobro.
- Prink, A. 1967. "'Humantase' aegaest." Edasi, la 13-an de oktobro.
- Raid, Lembit. 1969. "Eestimaa Kommunistliku Partei ateistliku kasvatustöö koge-mustest aastail 1940-1941." Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 233 (Töid NLKP ajaloo alalt VI): 67-85.
- . 1978. Vabamõtlejate ringidest massilise ateismini: marksistlik ateism Eestis aastail 1900-1965. Talino: Eesti Raamat.
- . 2003. Intervjuo kun Atko Rimmel, la 16-an de januaro.
- "Eldonejo." 1932. Raciisto (1): 1-3.
- Raun, Alo. 2018. "Kas Eesti vajab uut hümnit? Ja. Praegune ei kõneta enam kõiki." Eesti Päevaleht, la 7-an de januaro.
- Rei, aŭgusto. 1931. "Riigikogu kasvatustöö sihte selgitamas." Õpetajate Leht, la 19-an de junio.
- Reiman, Hugo. 1935. "Kirikuelu 1930-34." Eesti Statistika 160 (3): 126-130.
- Reiman, Villem. (1910) 2008. Mis meist saab. Tartu: Ilmamaa.
- Rimmel, Atko. 1932. "Ateism ja sotsialistid." Usk ja Tõde 3: 6-9.
- . 2008. "Religioonivastase võitluse korraldusest Nõukogude Eestis." Ajalo-oline Ajakiri 3: 245-280.
- . 2011. Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957-1990: tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- . 2012. "Ateistlikud traditsioonid Eestis." Ajalooline Ajakiri: The Estonian Historical Journal (3-4): 309-336.
- . 2015. "(Kontraŭ)religiaj Aspektoj de la Malvarma Milito: Sovetia Religia Politiko Laŭ la Ekzemplo de la Estona SSR." En Malantaŭ la Fera Kurteno: Estonio en la Epoko de la Malvarma Milito, redaktita fare de Tõnu Tannberg, 359-392. Frankfurto ĉe Majno: Peter Lang.
- . 2016a. "Eesti ŭhiskonna religioosusest ja sekulariseerumisest mittereli-gioossete eestlaste alusel." En Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo Vadis, Terra Mari-ana? redaktite de Erik Jõks, 131-150. Talino: Eesti Kirikute Nõukogu. ———. 2016b. "Ambigua Ateismo: La Efiko de Politikaj Ŝanĝoj sur la Signifo kaj Ricevo de Ateismo en Estonio." En Annual Review of the Sociology of Religion, redaktita fare de Roberto Cipriani kaj Franco Garelli, 233-250. Leiden: Brill.
- . 2017. "Religio, Interrompita? Observoj pri Religia Indiffero en Estonio." En Religious Indifference: New Perspectives from Studies on Seculari-zation and Nonreligion, redaktita fare de Johannes Quack kaj Cora Schuh, 123-142. Wiesbaden: Springer.
- . 2019 [venonta]. "Religiooni uurimisest valdavalt ilmalikus ŭhiskon-nas." Usuteaduslik Ajakiri, 3.
- Rimmel, Atko, kaj Marko Uibu. 2015. "Ekster Konvenciaj Formoj: Religio kaj Ne-Religio en Estonio." Religio kaj socio en Centra kaj Orienta Eŭropo 8 (1): 5-20.
- Ringvee, Ringo. 2013. "Regulado de Religio en Novliberala Kunteksto: La Transformo de Estonio." En Religio in the Neoliberal Age: Political Economy and Modes of Governance, redaktita fare de Tuomas Martikainen kaj Franĉois Gauthier, 143-160. Farnham: Ashgate.
- . 2017. "Estonujo. La Debato pri la Rolo de Religio en Profunde Sekulara Ŝtato." En Religio kaj Sekularismo en la Eŭropa Unio. State of Affairs and Current Debates, redaktita fare de Jan Nelis, Caroline Sägesser, kaj Jean-Philippe Schreiber, 57-62. Bruxelles: Peter Lang.

Ateismo kaj Liberpensoj en la estona kulturo 109

- Rohtmetts, Priit. 2016a. "Kirikuelu Eestis esimese maailmasõja ajal." *Esimene maailmasõda ja Eesti II*, 31: 190–299. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 24. Tartu. ———. 2016b. "La Internacia Dimensio de Estona Luteranismo en la 20-a Jarcento." *Nordost Archive XXV*: 136–166.
- Saarniit, Harald. 1956. "Kirik kodanlike natsionalistide klassihuvide teenistuses aastail 1920-1940." *En Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis*, redaktita de Ea Jansen, 248–288. Talino: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Schihalejev, Olga. 2015. "Ŝanĝante Limojn en Religia Eduko en Estonio." *En Transirejoj kaj Krucoj: Limoj, Edukoj, kaj Religioj en Norda Eŭropo*, redaktita fare de Jenny Berglund, Thomas Lundén, kaj Peter Strandbrink, 85-104. Bos-ton: De Gruyter.
- Ŝakŝnoviĉ, Marianna. 2015. "Etos istorii nauki: o rekonstruksii Rossiiskogo religiovedenia sovetkogo perioda." *Gosudarstvo, Religii, Tserkov' v Rossii i za rubezhom* 33 (1): 185–197.
- Sillaste, Helgi. 1975. "Ateistlik kasvatustöö meie kodulinna." *Edasi, la 25-an de decembro*.
- Smolkin-Rothrock, Viktorio. 2010. "'A Sacred Space Is Never Empty': sovietia Ateismo, 1954-1971." PhD dis., Universitato de Kalifornio.
- . 2014. "La Bileto al la Sovetia Animo: Scienco, Religio kaj Spirito Krizo de Malfrua Sovetia Ateismo." *La Rusa Revizio* 73: 171–197.
- Sooväli, Jaanus. 2015. "Influo de Friedrich Nietzsche sur la estona intelektulo Pejzaĝo." *Studia Philosophica Estonica* 8 (2): 141-155.
- Stepanova, Elena. 2019. "Pintoj kaj Valoj de Ateismo en Rusio." *In Freethought and Atheism in Central and Eastern Europe: The Development of Secularity and Non-Religion*, redaktita fare de Tomáš Bubík, Atko Rimmel, kaj David Václavík. Londono: Routledge.
- Stites, Rikardo. 1991. "Boŝevika Ritua Konstruaĵo en la 1920-aj jaroj." *En Rusio en la Epoko de NEP: Esploradoj en Sovetia Socio kaj Kulturo*, redaktita fare de Sheila Fitzpatrick, Alexander Rabinowitch, kaj Richard Stites, 295-309. Bloomington: Indiana University Press.
- Ŝtono, Andrew B. 2008. "'Venkado de Kamparana Malantaŭeniĝo': La Ĥruŝĉov Kontraŭreligia Kampanjo kaj la Kampara Sovetunio." *Rusa Revuo* 67 (2): 296–320.
- Tamm, Marek. 2008. "Historio kiel Kultura Memoro: Mnemohistorio kaj la Kon-konstruo de la Estona Nacio." *Journal of Baltic Studies* 39 (4): 499-516. <https://doi.org/10.1080/01629770802468865>.
- Tults, Madeleine. 2015. "Me tusameele Daniel." *Psühholoogia Sinule*, decembro.
- Udisleht. 1933. "Esimene suurem ilmalik matusetalitus." *la 30-an de decembro*.
- Václavík, David, Dana Hamplová, kaj Zdenek Nešpor. 2017. "Blanka Libro: Religia Situacio en Nuntempa Ĉeĥa Societo." www.budoucnostnabozenstvi.cz/wp-content/uploads/2017/04/WHITE-PAPER_CZ_FINAL.pdf.
- Valk, Pille. 2007. "Religia Eduko en Estonio." *En Religio kaj Eduko en Eŭropo: Evoluoj, Kunteksto kaj Debatoj*, redaktita fare de Robert Jackson, Sie-bren Miedema, Wolfram Weiffenbach, kaj Jean-Paul Willaime, 159-181. Münster: Waxmann.
- Valk, Ülo, kaj Tarmo Kulmar. 2015. "Estona Studo de Religio: Historia Skizo de la 20-a Jarcentaj Evoluoj." *En Studado de Religioj kun la Fera Kurteno Fermita kaj Malfermita: La Akademia Studo de Religio en Orienta Eŭropo*, redaktita fare de Tomáš Bubík kaj Henryk Hoffmann, 166–198. Numen Book Series: Studoj en la Historio de Religioj, vol. 149. Leiden: Brill.

110 Atko Rimmel kaj Meelis Friedenthal

- Västriik, Ergo-Hart. 2015. "En Serço de Genuine Religion: La Nuntempa Estona Maasulised Movado kaj Naciisma Diskurso." En *Contemporary Pagan kaj Native Faith Movements in Europe: Colonialist and Nationalist Impulses*, redaktita fare de Kathryn Roundtree, 130-153. Oksfordo: Berghahn.
- Veldre, Ivar. 1995. "Veel kord religionist ja ateismist." *Postimuloj*, la 10-an de aprilo.
- Viires, Formikoj. 2001. "Eestlaste ajalooteadvus 18–19. sajandil." *Tinuso* 3: 20–36.
- Vimmsaare, Kuulo. 1963. "Teaduslik-ateistliku kasvatustöö ülesanded NLKP XXII kongressi otsuste valguses [TPI XVII teaduslikul konverentsil ettekantud kõne, 18. aprilo 1962]." En *Teadusliku ateismi küsimusi: artiklite kogumik*, redaktita de Otto Štein, 3–22. Tallinna Polütehnilise Instituudi Toimetised 8. Talina: Tallinna Polütehniline Instituut.
- . 1974. "Ateistlik kirjandus Nõukogude Eestis." *Eesti Kommunist* 3: 89–93.
- . 1981. *Ükskõiksus – on see hea või halb?* Talino: Eesti Raamat.
- . 1986. "'Atheose' paradokoj." *Noorte Hääl*, la 15-an de majo.
- . 2000. "Maanoorte suhtumisest religiooni aastatel 1967-1989." *Manuskripto en Estona Nacia Muzeo (ERM KV 975:38/334-457)*.
- Võsa, Aira. 2012. "Vennastekoguduse mõju eestlaste eneseteadvusele: kolm palvekirja aastatest 1845–1846." *Ajalooline Ajakiri: The Estonian Historical Journal* (3-4): 239-268.

6 Liberpensio, ateismo kaj antiklerikalismo en Hungario de la 20-a jarcento

Margit Balogh kaj András Fejérdy

La 20-a jarcento estis malfacila por Hungario. En la fruaj jardekoj, la lando ekzistis kiel parto de dualisma ŝtato, la Aŭstro-Hungara Monarkio, kreita tra kompromiso en 1867. Ĝi havis konservativul-liberalan gvidadon, reprezentante multajn naciojn kaj kredojn. Tiu ŝtato disfalis post malvenko en la unua mondmilito. Mallongdaŭraj burĝaj radikalaj kaj komunistaj reĝimoj ne sukcesis trakti la krizon, kaj en aŭtuno 1919, "kristana nacia" kontraŭrevolucia sistemo prenis kontrolon de lando kiu estis reduktita al frakcio de sia antaŭa grandeco kaj iĝis etne homogena, kvankam ankoraŭ multkonfesia. Post 1945, Hungario venis ene de la sovetia interessfero kaj estis prizorgita fare de ateisma unupartia sistemo dum kvar jardekoj post 1949. Post reakiro de sia libereco en 1990, Hungario pasis de la 20-a ĝis la 21-a jarcento kiel pluralisma demokratio.

Ĉi tiu ĉapitro diskutas la ĉeeston kaj efikojn de Liberpensio, kontraŭklerikalismo kaj ateismo en Hungario en varia historia kunteksto. Nia analizo kovras la rilatojn de la ŝtato kun eklezioj kaj religioj, la programojn kaj agadojn de intelektaj-kulturaj grupoj kaj institucioj aŭ ligitaj al la registaro aŭ reprezentantaj kontraŭajn, antiklerikalajn/Liberpensajn aŭ ateismajn vidojn. Esplorante kiel tiuj faktoroj interagis, ni donas raporton pri kiel ateismo kaj Liberpensio en hungara socio ŝanĝiĝis dum la jarcento. Ni esperas, ke ĝi provizos la bazon por plua esplorado kaj por kompara analizo de la demando tra Eŭropo.

Kompromisa liberalismo - limigita apartigo La duobla

monarkio - kiu estiĝis tra la Kompromiso de 1867 kaj pluvis ĝis 1918 - alportis al Hungario tion, kio estas kutime nomita la "aĝo de polgárosodás". La esprimo polgárosodás malglate tradukiĝis kiel "la pliigo de civita socio" kaj asimilas la procezojn de modernigo, individuigo kaj sekularigado kiuj estis en progreso ekde la frua 19-a jarcento (Gerő 1992). La registaro tamen ne plene efektivigis la klasikan liberalan principon de apartigo de eklezio de ŝtato. La principo trovis ian aplikon, kun kompromisoj, en religia leĝaro kaj edukado, sed neniu en la sekularigado de ekleziaj bienoj.

112 Margit Balogh kaj András Fejérdy

La procezo de polgárosodás komenciĝis efiki sur la nominalaj valoroj dum la Hungara Revolucio, kiu ekis la 15an de marto 1848.

Post la fiasko de la lukto por sendependeco de la Habsburgoj, tamen, la principoj de la Akto pri "religiaj aferoj" (1848) ne povis esti efektivigitaj, kaj la eklezio ne estis apartigita de la ŝtato. La procezo nur rekomencis post la Kompromiso de 1867, post kiu hungaraj leĝdonantoj pasigis leĝojn establantan juran kadron por la operacio de la eklezioj en la liberala hungara ŝtato.

La procezo venis al kulmino en la religia libereco disponigita sub Akto XLIII de 1895, elmontrante nivelon de toleremo preskaŭ neegala en la tuta Eŭropo. Libera praktiko de religio kaj elekto de konfeso estis kom-binitaj kun garantioj de civilaj kaj politikaj rajtoj sendependaj de religio kaj lastatempe kreita opcio de senkonfesia statuso. La ago ankaŭ establis tri-kategorian sistemon de religioj - "ricevita", "rekonita" kaj "ne rekonita" - kiuj restis en efiko ĝis 1947. Preĝejoj en la unua - ricevita - kategorio estis tiuj kiuj ĝuis ŝtatsubtenon kaj la rajton al tute libera kaj aŭtonoma funkciado. La kategorio da ŝtatrekonitaj religioj etendiĝis al tiuj kun pli malgrandaj rajtoj de aŭtonomio, plejparte pli malgrandaj protestantaj konfesioj (kiel ekzemple la baptistoj) kaj Islamo. Tiuj povis funkcii libere sed ne povis postuli ŝtatsubtenon. La "ne rekonitaj" (aŭ "toleritaj") nominalaj valoroj, ofte referitaj kiel "sektoj", estis metitaj sub la ĝeneralajn regulojn de unuiĝo kaj kunigo kaj estis kondiĉigitaj de permanenta polickontrolo (Balogh 1997a, 287-293; vidu ankaŭ Balogh kaj Gergely 2005).

La kompromisoj implikitaj en la konservativul-liberala politiko de la Aĝo de Dualismo manifestiĝis en edukado. La ministerio, gvidita fare de József Eöt-vös, poste prirezignis la striktan apartigon de publika kaj privata edukado kaj permesis al preĝejoj lernejoj esti financitaj de publikaj financo. Tiu kompromiso konservis la dominecon de religiaj lernejoj en Hungario por la tempodaŭro de la monarkio. La establado de vilaĝoj kaj ŝtatlernejoj poste alportis la proporciojn de nereligiaj bazlernejoj al 30% per la ekapero de la Unumondo-Milito, kvankam nur 10% de lernantoj sekvis ilin. La ŝtato konservis eĉ pli malgrandan proporciojn de mezlernejoj. En ilia kazo, la ŝtata sekularigadpolitiko koncentriĝis sur la instruplano, provante plialtigi, paŝon post paŝo, la proporciojn de "eksterordinaraj fakoj" kaj, per deviga instruplano enkondukita por ĉiuj mezlernejoj, tiun de modernaj - laikaj - fakoj (Nagy). 2000, 33-

Aldone al egaleco sub la leĝo, la principoj de egaleco kaj reciprokeco de religiaj konfesioj ankaŭ devus esti implicinta financon egalecon, kie preĝejo- kaj lernejbezonoj estis renkontitaj de publikaj financo. Eklezia posedaĵo ne estis egaligita inter la ricevitaj nominalaj valoroj, aliflanke, aŭ naciigita dum la Aĝo de Dualismo (Balogh 1997a, 293). Tio ŝuldiĝis antaŭ ĉio al la opinio de la konservativul-liberala politika elito pri la grandŝtata sistemo kiel garantio de la supervivo de historia Hungario, igante ilin kontraŭstari reformon en tiu ĉi areo eĉ post la jarcentŝanĝo, kiam

fariĝis ĉiam pli serioza afero. En la 1890-aj jaroj, streĉiĝoj generitaj de termalsato komencis manifestiĝi en agraraj socialismaj movadoj postulantaj redistribuon de tero kaj kaŭzis grandajn ondojn de elmigrado (Romsics 1999, 62–64; Csunderlik 2017, 29–30).¹

"Nova" Hungario - radikala civita kontraŭkulturo kaj ĝaj institucioj

En la malfrua 19-a jarcento, hungara socio transformiĝis pro la efikoj de vigla industria kaj ekonomia kresko. La registaro estis sufiĉe liberala por permesi la disvastiĝon de modernaj intelektaj fluoj sed tro konservativa por efektivigi civitajn liberalajn idealojn konstante. Je la jarcentŝanĝo, tiu nekongruenco estigis specon de kultura revolucio: radikala maldekstremata opozicia kulturo aperis, plejparte el la klera urba klaso kaj kelkaj sekcioj de la laborista klaso, defiante la "malnovan" kulturon reprezentitan de la reganta konservativul-liberala establado kaj kreanta ĝajn instituciojn. Moderna literaturo, kaj precipe la produktado de "kafejo-" verkistoj kaj ĵurnalistoj, estis instrumentaj en disvastigado de la nova civita kulturo. Ĝaj plej elstaraj forumoj estis la literatura revuo A Hét (La Semajno), fondita en 1890, kaj la revuo Nyugat (La Okcidento), fondita de la nova – kulture okcidentorientita – generacio en 1908 (Romsics 1999, 70–72). ; Csunderlik 2017, 23–25). Dum Socialdemokratia avancis, granda opozicia kulturo aperis el la movadoj de urbaj laboristoj, kun legocirkloj, korusoj, ruĝaj flagoj kaj Mayday-festadoj (Csunderlik 2017, 27–28). Ni nun koncentriĝas pri la diversaj reprezentantoj de pozitivisma Liberpenso kaj iliaj "pensuoj".

La raciisma ideologio de "Liberpenso", kiu kovras larĝan gamon de intelektaj movadoj, aperis ĉe la jarcentŝanĝo. La nura scio kiun ĝi rigardis kiel aŭtentika estis tiu bazita sur persona sperto kaj scienca esploro; tiel, ĝi malaprobis ĉiun religian dogmatismen, tradicion kaj aŭtoritaton. Ĝaj hungaraj reprezentantoj elmontris sin ĉefe en la lukto kun religio kaj apogis multon da sia argumento sur darvinismo. Evolua teorio defiis la kreadon de la mondo kaj, kiel la Kant-Laplace-teorio klariganta la formadon de la suna sistemo, estis potenca kontraŭklerikala armilo en la kultura lukto ĉe la jarcentŝanĝo. La literatura tradukisto Lajos Mikes kaj la ateisma pensulo József Fekete, ekzemple, atribuis la formuliĝon de "scienca pensado" tute al Darwin (Darwin, 1909, 31). Fekete uzis la Darwin-centjariĝon de 1909 por disvastigi ateist-materialismajn opiniojn: "ne ekzistas du mondoj, pli alta kaj pli malalta, pli bona kaj pli malbona unu sur la Tero kaj la alia pretere, materia kaj spirita, aŭ unu por Dio. kaj unu por homoj", li skribis en la libro eldonita por la datreveno (Fekete 1909, 9). Aŭtoroj reprezentantaj diversajn religiojn vidis sian ĉefan malamikon ne en Darwin sed en la germana monisto Ernst Haeckel, kies socia kaj scienca programo - ankaŭ bazita sur darvinisma evoluo - estis populara en Hungario. La protestanta verkisto

114 Margit Balogh kaj András Fejérdy

Kálmán Osváth priskribis Haeckel kiel „metis la stampon al la geedziĝo inter evoluo kaj ateismo” (1909, 125; Tasi 2016, 324–332).

Krom darvinismo, la pli juna generacio de liberpensuloj ankaŭ estis influita en sia koncepto de historio kaj vido de socio fare de la historia materiismo de Marx. Kvankam ili ne rigardis ĝin kiel "senerara aparato" "por malkovri la kaŭzojn de sociaj fenomenoj", ili konsideris ĝin "ege utila laborilo por produkti verŝajnajn klarigojn, malkovri regulecojn kaj eltiri konkludojn kiuj povas gvidi niajn agojn" (Székely 1912, 107). La malakcepto de la rakonto pri kreado disvastigita fare de la eklezio implicis la nelegitimecon de la plej granda terposedanto de la lando, la Romkatolika Eklezio, kaj logika inferenco de evolucio estis ke ĝi estis nur demando de tempo antaŭ ol anakronisma politika reĝimo ŝanĝiĝus, kaj neegala tero. proprieto ĉesos (Csunderlik 2017, 37–39, 41–43, 45–50).

La diversaj skoloj de liberpensuloj kunhavis la celon meti la socian ordon sub la leĝojn de racio, kio signifis liberigi ŝtaton, socion, edukadon kaj sciencon de la "poluado" de eklezio kaj religio. Tio implicis ne malpli ol konstante efektivigado de liberalaj politikoj en ĉiuj el la lokoj en kiuj la konservativul-liberala politika elito de dualisma Hungario estis kontentigita kun la miksaĵo de tio skizita pli frue. Ili volis meti religion en la privatan regnon; klasifiki la ekleziojn kiel privatajn entreprenojn; senigi ĉiun publikan institucion, precipe edukadon, de ĝiaj religiaj aspektoj; radikale reformi la grandbienen sistemon kaj sekularigi la ekleziajn bienojn. Estis neeviteble la katolikan religion kaj Eklezion, kiujn la liberpensuloj plej fervore atakis, ĉar ilia internacia forto aperis al ili kiel la plej granda malhelpo al la socia evoluo.

Frue en la jarcento, moderaj kaj radikalaj reprezentantoj de Freethought laboris kune en diversaj organizoj kaj institucioj, sed la interspacoj inter ili pligrandiĝis meze de la unua jardeko. Konservativa flugilo derompis de pluraj organizoj, kaj anoj de civita radikalismo starigis siajn proprajn aŭtonomiajn strukturojn. La Szabadgondolkodás Magyaror-szági Egyesülete (hungara Liberpensulo-Asocio), konsistanta plejparte el advokatoj, kuracistoj, ĵurnalistoj kaj instruistoj, estis formita en Budapeŝto la 28-an de majo 1905, preskaŭ kvaron de jarcento post ĝia ekvivalento en Germanio (1881). Similaj asocioj estis fonditaj baldaŭ poste en aliaj urbaj lokoj. Antaŭ la fondo de la asocio, multaj el la liberpensuloj kaj civitaj radikaluloj estis aktivaj en la framasonoj (Csunderlik 2017, 62–65).

Framasonismo en Hungario ludis gravan rolon en la Aĝo de Dualismo kaj estis heterogena de la komenco. Radikal- kaj konservativul-orientitaj loĝoj funkciis paralele post 1867 kaj unuiĝis nur en 1886. La rezulta Simbola Grand Lodge de Hungario restis la plej alta korpo de framasonismo ĝis 1919–1920, sed sub ĝia ombrelo, tradicia, respektama, konservativa, konservativaj-liberalaj kaj radikalaj loĝoj ĉiuj restis en operacio. La plimulto de barakoj - kiel ekzemple la influaj Eötvös, Comenius kaj Archimé-desz barakoj - komencis sekvi ĉiam pli antiklerikalan linion post la turno.

de la jarcento, lanĉante liberpensajn movadojn kaj impete postulante la sekularigon de eklezia proprieto. Ŝveliganta antiklerikala agado kondukis al pluraj barakoj venantaj sub la kontrolon de la emerĝanta civita radikala movado de la 1910-aj jaroj. Plej elstara en radikala framasonismo estis la Marti-novics-loĝjo, fondita en 1908 fare de la sociologo kaj politikisto Oszkár Jászi (1875–1957). Ĝi celis kunigi intelektulojn civitan-radikalajn kaj socialdemokratiajn. La gvida grupo de radikalaj loĝoj - asociitaj kun "la" framasongazeto Világ (La Mondo), fondita en 1910 (Csunderlik 2017, 50–55; Schön 2000, 189) - pruvis nekapabla ŝanĝi la altburĝaron el sia limiga kompromiso kun la grandaj bienoj. Antiklerikalismo ne trovis kunkaŭzon kun aliaj elementoj de liberala ideologio kaj tiel restis sterila prefere ol iĝi fekunda areo por la renovigo de liberalaj idealoj (Csunderlik 2017, 51–53).²

Grava fiksaĵo en la maldekstrema radikala opozicia kulturo de la unua jardeko de la 20-a jarcento estis revuo fondita fare de la revoluciema socialisto Ervin Szabó kaj liaj lernantoj en 1904, Világosság (Klerismo). La redaktoroj de tiu mallongdaŭra revuo (ĝi daŭris ĝis 1907) difinis ĝin kiel kanalon de "liberpenso, ateismo, materiismo, monismo, socialismo, la laborista movado, kaj popularscienco". Ili rigardis la Liberpenson ne tiom kiel principan ateismon sed kiel socipolitikan programon celantan transformi la nunan ordon. Kiam Sámuel Kun transprenis la redaktadon de Világosság post la malsukceso de la provo de Szabó uzi ĝin kiel bazon por organizi revolucion laboristan movadon ene de la Socialdemokrata Partio, la revuo denove "eliris por servi al liberpenso, senkonfesia naciismo kaj kontraŭklerismo. agitado". Ĝi publikigis, ekzemple, tre influan artikolon pri la ideo de senkonfesismo de Jenő Posch, mezlerneja instruisto kiu distancigis sin de la eklezio, kaj artikolojn de la zurika botanikisto Arnold Dodel-Port disvastigantaj darvinismon kaj la ideojn de Haeckel. La redaktistoj estis poste malantaŭ la establado de la hungara Liberpenso-Asocio kaj publikigis la Freethought-principojn pasigitajn ĉe la International Freethought Federation-konferenco en Parizo en 1905. La artikoloj de la revuo pri ideologio kaj scienco, religi-kritikaj eseoj kaj tradukoj de eksterlanda skribo pri la temo havis konsiderindan influon al la akcepto de Liberpenso en Hungario (Csunderlik 2017, 60–62; Schön 2000, 187; Kemény 1963, 304–325).

La periodaĵo Huszadik Század (Dudeka Jarcento) kaj la Tár-sadalomtudományi Társaság (Socia Scienca Societo) ankaŭ estis instrumentaj en disvastigo de "progresema", laika/civitana opozicia kulturo. Huszadik Század estis fondita en 1900 fare de studentoj de eminenta ateist-raciisma profesoro pri konstitucia juro kaj jurisprudenco, Gyula Pikler. Komence, la opinioj de Herbert Spencer estis influaj en la revuo (la unua numero enhavis leteron kiun li skribis al la redaktisto), sed la modera perspektivo iom post iom cedis lokon al pli radikala linio. Ĝia unua redaktoro, Gusztáv Gratz, elpensis la modernigon de la hungara socio per interna reformo de la ekzistanta socipolitika sistemo. Li eksciis en 1903 kaj estis anstataŭigita

116 Margit Balogh kaj András Fejérdy de

Oszkár Jászi, kiu instigis la koncepton de "nova Hungario" anstataŭigi la malnovan (Csunderlik 2017, 55–60).³

Simila kurso povas esti spurita en la kazo de la Socia Scienca Societo, fondita en 1901. Ĝiaj gvidantoj estis rektaj en traktado de intelekta malfermiteco kaj la libera konfrontiĝo de malsamaj vidpunktoj. Profundiĝo de konfliktoj inter konservativaj kaj radikalaj membroj igis la organizon iĝi la pensfabriko de civita radikalismo en Hungario (Csunderlik 2017, 55–60). Dum Huszadik Század ĉiam pli sekvis la ideojn de Markso kaj historia materiismo, la Socia Scienca Societo sekvis la civitan radikalan programon kiun Jászi formulis en sia tre influa, vizia libro *Új Magyaror-szág felé* (Al Nova Hungario, 1907), en kiu li kontrastis "malnova" kun "nova" Hungario, idealigita progresado kaj demonigita reago (Csunderlik 2017, 55–60; Pók 2010, 113–133, 2015, 133–152). La mallongdaŭra Civita Radikala Partio, formita en 1914 sub la gvidado de Jászi, okupiĝis pri granda politika agado nur en 1918 kaj 1919 (Kenyeres 2017, 16–19).

Kolegia branĉo de la Hungara Liberpens-Asocio, studenta societo por la "alia", la "nova" Hungario, estis la Galilei Rondo, grupiĝo ĉefe de civitaj radikalaj studentoj. Ĝi estis formita la 22-an de novembro 1908, dum longedaŭra periodo de okazaj eventoj inter studentoj (la kereszt-heccek).⁴ La pasiĝo de liberalaj leĝoj ĉe la fino de la 19-a jarcento estigis disputon ĉu krucifiksoj povis resti en ŝtataj instruejoj. Post provoka okazaĵo en 1900, kiam gipsa kruco estis forigita reliefo de la Sankta Krono de Hungario en Budapeŝta Universitato, kultura batalo komenciĝis en la universitatoj. Membroj de la Szent Imre Rondo, fondita en 1900, komencis meti krucojn en elstarajn lokojn, nur por ke ili estu tuj forigitaj fare de la fervoruloj de sekularigo. La du flankoj, nomante unu la alian respektive "klerikalistoj" kaj "judoj", ofte venis al bataloj. La agoj venis al la kapo en aŭtuno 1907, kiam Szent Imre Circle-anoj postulis la maldungon de Gyula Pikler, prezidanto de la Sociologia Societo, de lia posteno kiel profesoro pri jurisprudenco, dum aliaj defendis lin. La liberpensantaj studentoj, defendante Pikler, fondis la Galilei Rondon kun la intelekta subteno de Huszadik Század kaj la financa subteno de la radikalaj framasonaj loĝoj. Kun membreco de inter 1,000 kaj 1,200, la Galilei Rondo sekvis la antiklerikalan programon de civita radikalismo ĝis la ekapero de la Unua Mondilito, dum kiu ĝi disvastigis kontraŭmilitarismojn kaj estis laŭregule dissolvita fare de la polico en 1918.

Malgraŭ ĝia relative varia institucia bazo, Freethought estis limigita al iom mallarĝa socia bazo de urbaj intelektuloj en la komencaj jardekoj de la 20-a jarcento. La Romkatolika Eklezio ja kondamnis la malbonan influon de la gazetaro kaj konsideris danĝere, ke "kelkaj homoj aŭ elementoj en paltoj - ilia nomo estas foje radikala, foje socialdemokrata - vento en vilaĝon posttagmeze, kaj post duonhoru da paroladoj, kaj instigo, tordu la animojn de la fideluloj" (Gianone kaj Klestenitz 2017, 176), sed Freethought akiris malmulte da reala rekono aŭ

inter pli vasta socio. La plej grandan (gazetaran) reago instigis la kongreso de "libera instruado" okazinta en Pécs en 1907, ĉe kiu la diskutadoj estis markitaj de publikaj kolizioj inter "malnova" kaj "nova" Hungario (Vörösváry 1908; Káich 1976, 46-). 55).

1918-1919: la periodo de revolucioj La armea

kolapso en aŭtuno 1918 ĉesigis la tolereman klimaton de eklezia politiko, kiu karakterizis la Aĝon de Dualismo. La 31-an de oktobro 1918, la Sendependeco kaj 48 Partio gviditaj fare de grafo Mihály Károlyi, la Civic Radical Party gvidita fare de Oszkár Jászi kaj la hungara socialdemokrata partio gvidita fare de Ernő Garami kaj Zsigmond Kunfi formis koalician registaron kun programo kiu inkludis plurajn antiklerikalojn kaj kontraŭekleziajn elementojn.

Kiel ni vidis, la socialdemokratoj kaj la civitaj radikaluloj rigardis kiel urĝajn sed ne tujajn taskojn la plenan apartigon de eklezio kaj ŝtato, la traktadon de la eklezioj kiel privataj korpaj kaj la preno de ekleziaj bienoj en publikan proprieton por forigi la "restaĵojn de feŭdismo". La gvidantoj de kelkaj konfesioj kontraŭbatalis la radikalajn sociajn kaj politikajn ŝanĝojn sed promesis lojalecon al la registaro tiel longe kiel ĝi funkciis por restarigi ordon kaj plifirmigi socion.

La 133-taga Hungara Soveta Respubliko - daŭranta inter 21 marto kaj 1 aŭgusto 1919 - celis efektiviĝi diktatorecon de la proletaro laŭ la bolŝevika modelo. La nova reĝimo - en kiu pluraj membroj de la Galilei Rondo de ĵoriso - atakis la laikan (politikan, ekonomian kaj socian) aŭtoritaton de la eklezio kun pasia antiklerikalismo kaj eĉ kun devigita ateismo. Pluraj leĝoj estis pasigitaj limigante religion kaj la ekleziojn, nur frakcio de kiuj ekvalidis. Ĝenerale, la adopto de doktrinaj marks-leninistaj principoj en praktika eklezia politiko ne sukcesis, kvankam la ekleziaj lernejoj estis naciigitaj en aprilo, ekleziaj bienoj estis prenitaj en ŝtatkontrolon kaj religia edukado estis malpermesita de lernejoj. 5 Klerikoj estis senigitaj je la voĉdono, religiemaj societoj (kiel ekzemple la Papi Eucharistia Társulat [Klerikala Eŭkaristia Societo], Országos Központi Oltár-egyesület [Nacia Centra Altara Asocio], rozariaj societoj kaj la Societo de la Sankta Koro) estis dissolvitaj kaj iliaj institucioj kaj gazetaraj organoj konfiskitaj. La subesta principo estis fiksita en la unua skriba konstitucio de Hungario, pasigita la 23an de junio: la eklezioj devis esti apartaj de la ŝtato, kaj religio estis privata afero. La reganta konsilio starigis la National Religious Affairs Liquidation Committee (Nacia Religious Affairs Liquidation Committee) por fari stokregistron de preĝejoj, konstruaĵoj kaj moveblaj posedaĵoj kiuj estis prenitaj en publikan proprieton, kolekti ĝin kune kaj disponigi ĝin al la registaro. La "eklezia likvidado", kiu povus esti kaŭzinta grandegan detruon, baldaŭ estis malsukcesigita per la falo de la komunista diktaturo (Balogh 1997b, 331-336).

La reĝimo, kiu ekregis post la renverso de la Hungara Soveta Respubliko la 1an de aŭgusto, nuligis la sekularigajn dekretojn antaŭ ol ili.

118 Margit Balogh kaj András Fejérdy

ekvalidis. Károly Huszár, la ministro pri religiaj aferoj kaj edukado nomumita la 16-an de aŭgusto, publikigis cirkuleron deklarante ke la rilatoj inter la ŝtato kaj la eklezioj kiuj ekzistis antaŭ 31 oktobro 1918 estis restarigitaj. La ministerio ankaŭ certigis al la eklezioj ke la naci-aligita posedaĵo estus resendita, kaj la eklezioj ricevus financan subtenon de la registaro.

La Soveta Respubliko ne ĵus malsukcesis plenumi sian kontraŭklerikan politikon. La provo de deviga sekularigo fare de la diktaturo de la proletaro kaj ĝa kruda kontraŭreligia propagando havis ĝuste la kontraŭan efikon al la socio de tiu celita. Al la engaĝitaj fideluloj kuniĝis en la defendo de eklezioj, pastroj kaj religio multaj homoj el aliaj partoj de la loĝantaro, kiuj kunhavis fundamentan antipation al la diktatoreco de la proletaro. Sekve, ĉiu sekulara programo en Hungario estis misfamigita aŭ almenaŭ frustrita dum pluraj jardekoj venontaj (Balogh 1997b, 333-336).⁶

La "Kristana kurso" kaj sekularigado

La "Horthy-epoko", la periodo de la hungara historio inter 1919 kaj 1944, kiam "reganto" Miklós Horthy estis en oficejo, estis difinita per du traŭmatoj: la severa politika sistemo de la Soveta Respubliko kaj la grandega perdo de teritorio trudita de la Traktato de Trianon. Tiuj igis sistemon esti konstruita sur ideologio de kristan-nacia kontraŭevolucio kaj iredentismo. La du memdifinantaj adjektivoj adoptitaj de la reĝmo, "kristana" kaj "nacia", estis ambaŭ direktitaj kontraŭ liberpenso kaj "Framasonismo". La malkresko de la lando, la perdo de ĝa teritorio kaj la Trianon "ŝoko" estis deklaritaj estinti kaŭzigitaj de liberaluloj, liberpensuloj kaj framasonoj, kio signifis "fremduloj", "komunistoj" kaj "judoj" (Nagy 2000, 72). Tio preskaŭ aŭtomate kaŭzis ekstreme malutilan naciismon kaj ksenofobion, precipe antisemitismon. La socia-liberala pensado bazita sur kompreno kaj diskreteco kiu formis gravan parton de la hungara intelekta kaj politika vivo ekde la Kompromiso (1867) malkreskis dum tiu periodo. La historiaj kristanaj eklezioj alprenis altan pozicion kiel la ĉefaj portantoj de la kristan-nacia pensmaniero kaj idealoj, iĝante parto de la sistemo kun plifirmiga kaj konserva funkcio. La ŝtato tenis supren la ekleziojn kaj eklezian dogmon kiel specon de ŝildo antaŭ socio, "protektante" homojn de la liberalismo kaj sociaj movadoj kiuj estis tre videblaj en antaŭmilita Hungario (Balogh 1997c, 337-334).

La limoj desegnitaj de la venkintoj en la milito reduktis la teritorion de la lando je du trionoj, multe malpliigante la loĝantaron kaj ankaŭ ĉesigante la multnacian naturon de la hungara socio. La proporcio de nehungarlingvanoj falis de 45,5% en 1910 al 10% en 1920. La ŝanĝoj reflektiĝis ankaŭ en la konfesia konsisto de la loĝantaro. La perdo de la rumana, serba kaj ruthene populacio kaŭzis

Liberpenso, ateismo kaj antiklerikalismo 119 drasta

malkresko de la nombro da grekkatolikoj, kaj la proporcio de luteranoj, kun la perdo de germanlingvaj kaj slavlingvaj parolantoj, falis de 7,1% al 6,2%. En kontrasto, la proporcio de katolikoj pliiĝis de 49.3% en 1910 ĝis 63.9%, kaj tiu de Reformita Eklezio-membroj de 14.3% ĝis 21%. Estas rimarkinde ke estis en la intermilita periodo ke la kategorio de "neniu religio" aperis en censodatumoj por la unua fojo. La nombro da homoj klasifikitaj kiel tia pliiĝis de 1,245 in 1920 ĝis 3,841 in 1938 sed, eĉ tiam, konsistigis ne pli ol 0.1% de la populacio (Balogh 1997c, 337; Kocsis 2005, 287-293; Romsics 19599, 157).

En la kristana-nacia sistemo, la Liberpensotradicioj de civita radi-kalismo estis revivigitaj en la revuo Századunk, eldonita inter 1926 kaj 1939, sed ne sukcesis reakiri sian antaŭmilitan influon. La ĉefa reprezentanto de la movado, post kiam ĝia maljuna gvidanto Oszkár Jászi ekziliĝis en 1919 (Romsics 1999, 170-172, 184-185), estis Rusztem Vámbéry. En sia libro pri religia historio, A vallas, mint az erkölcs űre (Religio kiel la Gardisto de Moraloj), ekzemple, li okupiĝis pri ateisma propagando argumentante ke malgraŭ popolkredo, morala korekteco ne estis rekta funkcio de religieco. Prenante marksisman argumenton, li emfazis ke la ŝtato apogis religiojn ĉar "ĝi havas bezonon de la drogo kiun moralo bazita sur kredo je postvivo proponas malseketigi la doloron kaŭzitan de la maljusto de la ekonomia ordo" (Vámbéry 1927, 17).

Vámbéry kritikis la pliiĝon de eklezia implikiĝo en eduko - inkluzive de preskaŭ ĉiu nivelo de publika eduko - en intermilita Hungario: ekzistis pli da emfazo de ideologi-politika eduko, kaj la kristana kaj nacia spirito akiris pli grandan signifon. Iredentismo estis antaŭenigita, kaj maldekstremaj radikalaj ideologioj, ĉefe komunismo kaj socialismo, sed eĉ burĝa demokratio, estis forte kondamnitaj aŭ kritikitaj (Balogh 1997c, 340-341; Romsics 1999, 145, 149-150). Vámbéry defendis, kontraste, larĝan pensliberecon kaj precipe studliberecon, konstante kondiĉigita de restriktio de registaroj kiuj vidis la kritikan spiriton kiel minaco al sia aŭtoritato. Li ankaŭ emfazis, ke nur reakciaj reĝimoj volis subpremi sciencan veron, celon kiu neniam estus proponita de progresema registaro. Li ankaŭ konfesis, ke siatempe ne la eklezio, sed la ŝtato estis la ĉefa obstaklo al la libereco de scienco kaj edukado, sed eklezia stipendio neniam ekiris "por serĉi la veron, sed nur por pruvi kaj konfirmi." eternaj veroj per surteraj rimedoj"

(Vámbéry 1935, 322).

Laŭ kompromiso subskribita kun ĉefministro István Bethlen en decembro 1921, la Hungara Socialdemokrata Partio revenis al politika vivo kaj unuafoje en la historio de la lando aktiva rolo en la Parlamento, kvankam ĝia rolo kaj influo iom post iom malkreskis. La ĉefgazeto de la partio, Népszava, devis ekzerci sinregon en eldonado de ideologia propagando. Ĝia disvastigo de marksismo kaj ateismo estis tial nereakta kaj kutime enhavita en raportoj de eksterlandaj okazaj oĵoj. En 1926, ekzemple, ĝi disponigis detalan raporton pri parolado de Otto Bauer al

120 Margit Balogh kaj András Fejérdy

la kongreso de la Aŭstra Socialdemokrata Partio. Bauer opiniis ke la lukto ne estis ĉefe inter ateismo kaj religieco, sed inter proletoj kaj la burĝaro, kaj ke la batalo kontraŭ religio estis unu el la ĉefaj batalkampoj de la lukto. Tial, la batalo devas esti prenita "kontraŭ tradicia kaj postĝinta religieco", kaj la amasoj devas esti iluminitaj en la spirito de ateismo. Vera intelekta liberigo, tamen, povis esti nur la rezulto de socia transformiĝo ("Az ausztriai szociáldemokrata kongresszus" 1926, 9-10). Kun simila uzo de eksterlandaj ekzemploj, la luterana-pastoro-fariĝinta-liberpensula-ĵurnalistoj Lajos Szimonidesz agitis por ateismo en longa artikolo bonveniganta la pliiĝon en la nombro da ateistoj en Germanio:

Tiu ĉi granda movado estas unu ligilo en la ĉeno de la intelekta liberiĝo, kiu disvastiĝis tra Eŭropo, kreis novan nacian eklezion en Ĉeĥoslovakio, fortigis liberpensantan senkonfesionismon en Aŭstrio, kaj aliloke rezultigis grandajn delokiĝojn de tradicia religio. Ĉi tiuj ciferoj montras, tamen, ke Germanio estas kie senordama ateismo prenis la plej grandan impeton ekde la milito.

(Szimonidesz 1928, 8)

Devigita subtere post la falo de la Hungara Soveta Respubliko, la Komunista Partio lanĉis la laŭleĝan marksisman revuon Tár-sadalmi Szemle (Socia Revuo) en 1931. En siaj dujara eldonado, antaŭ ol la tuta redakcio estis arestita kun preteksto de kontraŭleĝa kunigo en 1933, ĝi traktis linion kiu deturniĝis de tiu de la socialdemokratoj, prezentante dogman vidon de la politika kaj ekonomia situacio de Hungario. Unu el la redaktoroj, la marksisma filozofo Pál Sándor, skribis en aŭtoritata artikolo: " Tár-sadalmi Szemle fiksas al si la celon, laŭ la vortoj de Engels, antaŭenigi la doktrinojn de marksismo en la integra kaj planita tasko-komplekso de la laborista movado. , kaj enprofundiĝi en marksismon por fari studojn pri hungaraj aferoj en la marksisma spirito" (Sándor 1932, 387).

Ĉi tiuj provoj disvastigi ateismon, Liberpenson kaj Marksismon restis izolitaj kaj efikis en tre limigitaj cirkloj. La religia reviviĝo kiu formiĝis en reago al la kontraŭreligiaj intelektaj fluoj de la jarcentŝanĝo kolektis forton en preskaŭ ĉiu preĝejo dum la Horthy-epoko. La "religia renesanco", konsistanta el plifortigita manifestiĝo de religia vivo, aperis ĉefe inter la mezaj klasoj, precipe en grandurboj, dum la laboristaj klasoj daŭre moviĝis foren de religio kaj la kampara loĝantaro retenis siajn popolajn religiajn praktikojn - en ĉiam pli. arkaikaj formoj. Tamen, malgraŭ la eksplicite kristana naturo de publikaj aferoj kaj eduko kaj la larĝa reviviĝo de religio, estas eble detekti la disvastiĝon de sekularigado tra socio en la Horthy-epoko.

El la ŝanĝoj en familia vivo kun sekvoj sur religia edukado, la malplej signifa estis en bapto kaj preĝofunebroj. La statistiko por 1928 (Magyar Statisztikai Évkönyv 1929, 21, 1948, 29), ekzemple, montris ke ĉe katolikoj, la nombro da baptoj estis 97.3% de la nombro da naskiĝoj, kaj la nombro da entombigoj estis 96.49% de tiu de mortoj. La ekvivalentaj figuroj por grekaj katolikoj estis 88.52% kaj 88.20%, por Reformed Church-anoj 96.10% kaj 96.86%, por Luther-ans 95.49% kaj 97.08% kaj por unitaranoj, 55.26% kaj 61.54%, respektive. Tio signifas ke, krom la malgranda kaj tre laika Unitarian Preĝejo, baptoj kaj entombigoj estis preskaŭ universalaj. Eĉ kelkaj aktivaj membroj de la Socialdemokrata Partio, kiuj estis evidente sekularigitaj (ekzemple, neniam irante al preĝejo kaj priskribante sin kiel ateistojn), okazigis entombigojn en preĝejo kaj havis siajn infanojn baptitaj (Nagy 2000, 91-92).

La bildo fariĝas pli kompleksa kiam ni rigardas geedziĝojn, miksitajn geedzecojn, eksgeedziĝojn, regeedzojn kaj ĉeeston al preĝejo. Ekzemple, kontraŭe al popolokredo, multaj homoj nur trapasis la civilan geedzecon inter la du mondmilitoj. De geedziĝoj inter katolikoj, 9.7% ne estis konfirmitaj en la eklezio, kaj la ekvivalentaj proporcioj estis 9.6% por Reformita Eklezio-anoj kaj 5% por luteranoj. De miksitaj geedziĝoj, 40% ne implikis la servojn de la eklezio, inkluzive de 42.2% de kazoj en kiuj la edziĝinto estis katolika kaj 67.7% de tiuj en kiuj li estis de la reformita kredo (Nagy 2000, 92).

Eksedziĝo kaj reedziĝo post eksedziĝo ankaŭ montras konstantajn pliiĝojn. Ĉe la jarcentŝanĝo, apenaŭ 0.3% de virinoj en la "Trianon-teritorio" estis divorcitaj, sed la proporcio pliiĝis al 0.7% en 1920, 1.2% en 1930 kaj 1.4% en 1941 (Nagy 2000, 94). La malpliigo de preĝeja religieco dum la Horthy-epoko ankaŭ estas ŝajna en preĝejpartopreno. Ĉe la komenco de la periodo, duono de patroj kaj tri kvinonoj de patrinoj iris al preĝejo kun la bezonata reguleco. Dum la 20 jaroj de la Horthy-epoko, malgraŭ la kristan-nacia ideologia kaj politika medio kaj streĉaj registaraj klopodoj, sekularigado progresis, kaj antaŭ la fino de la periodo, nur du kvinonoj de viroj kaj malpli ol tri kvinonoj de virinoj renkontis la preĝejpartoprenon. postuloj (Nagy 2000, 95-96).⁷

Akonfesia jurisdikcio, religia kaj eklezia subpremo kaj artefarita sekularigo La plej granda defio al Hungario kaj

hungaraj historiaj eklezioj post la Dua Mondmilito derivita de la lando estanta ĵetita en la sovetian influkampon post 1945. Sekve, kvankam koaliciaj registaroj formale gvidis la lando en la unuaj malmultaj jaroj, la fakta potenco estis en la manoj de la komunistoj de la komenco, kaj preskaŭ ĉiu aspekto de civita ordo - koncerne posedajn on, politikon, socion, ideologion kaj kulturon - estis eliminata antaŭ 1949. Plurpartia parlamenta demokratio estis

122 Margit Balogh kaj András Fejérdy

tiel anstataŭita de unupartia komunisma sistemo, kiu restis en la loko dum kvar jardekoj.⁸

La koalicia registaro komencis kun eklezia politiko kiu sekvis la "liberan eklezion en libera ŝtato" principon de civita liberalismo kaj efektivigis tiun apartigon en la sekularigado de eklezia propio kaj la malvastiĝon de la agado de la eklezioj en publikaj aferoj, kulturo, politiko kaj edukado. La agrareforma dekreto de la 17-a de marto 1945 naciigis bienojn pli grandajn ol 1,000 tenojn rekte kaj permesis al posedantoj de pli malgrandaj areoj konservi ne pli ol 100 ĝis 300 tenojn.⁹ La dissolvo de katolikaj kaj protestantaj organizoj kaj asocioj komenciĝis en somero 1946. Laŭ Akto XXXIII, pasigita la 16an de junio 1948, 6,505 lernejoj estis naciigitaj kaj, ekde la lerneja jaro 1949–1950, religia edukado fariĝis laŭvola, sed tuj de la komenco, administraj rimedoj kaj aliaj specoj de premo estis uzitaj por malsukcesigi registriĝon por tiuj klasoj. . Samtempe ankaŭ estis naciigitaj malsanulejoj, orfejoj, hejmoj por maljunuloj kaj infanaj hejmoj.¹⁰

La formala apartigo de eklezio kaj ŝtato estis fiksita en sekcio 54 de Akto XX de 1949, la socialisma Konstitucio estis plejparte formita laŭ la Konstitucio de 1936 de Sovet-Unio: "Por certigi liberecon de konscio, la Hungara Popola Respubliko devas apartigi la preĝejo el la ŝtato".

En praktiko, aliflanke, religia libereco estis interpretita por signifi nur la liberecon de individuaj religiaj praktikoj dum la eklezioj, senigitaj je siaj institucioj kaj reduktitaj al disponigado de diservoj kaj la sakramentoj, estis submetitaj sub ĉiam pli proksiman ŝtatinspektadon.

La jardeko inter 1949 kaj 1958 estis dominata per antiklerikalismo kaj provo detrui la ekleziojn kiel politikajn kontraŭulojn. Ĉi tiu strategio, eble memkompreneble, estis atendita rezultigi ateigon kaj ideologi-calan "religion konvertiĝon". Postmilita ateismo, male al la antaŭa disa kaj persona ateismo, iĝis amasfenomeno. Neorganizite kaj religie tolerema, ateismo nun estis organizita kaj militema: paradokse, nereligieco mem fariĝis speco de religio, kaj la indiferenteco de akademianoj cedis lokon al sekta maltoleremo. La program-mata ateismo de Komunismo estis konstruita sur la teoriaj fundamentoj de "scienca ateismo", kvankam tiu esprimo ne estis vaste uzata en Hungario eĉ en partia propagando (kaj tendencis aperi nur kiel neatingebla postulo prefere ol realaĵ o).). Sub la pli "diskreta" nomo de dialektika materiismo aŭ marksleninismo, tamen, decido de la Soveta Komunista Partio de 1954, ke la lukto kontraŭ religiaj antaŭjuĝoj estis identa al la ideologia batalo de la scienca kaj materiisma mondkoncepto kontraŭ la nescienca religia mondkoncepto donis. leviĝu al novaj edukaj institucioj en Hungario, inkluzive de pluraj altlernejoj kaj universitataj departementoj kaj Marksa-Leninisma Vespera Universitato kun 43 000 studentoj!

La Revolucio de 1956 ne alportis tujajn ŝanĝojn en eklezia politiko sed faris influon sur eklezia politiko en meza perspektivo. En la maldormo de la traŭmato (1956) la aŭtoritatoj ekkomprenis ke religio kaj la eklezioj ne povus esti detruitaj perforte. La registaro de Kádár, kiu venis

al potenco per soveta milita interveno, bezonis internacian rekonon, kaj ĝa deziro solvi la malstabilan internan situacion kaj efektiviĝi novajn ekonomiajn planojn persvadis ĝn serĉi rimedojn de kunvivado kun la eklezioj. La novaj principoj de eklezia politiko, por anstataŭigi la subpremon de la eklezioj malkaŝe celitaj kontraŭ likvidado, estis pasigitaj fare de la Centra Komitato de la Hungara Socialista Laborista Partio la 22an de julio 1958. Tio retenis la strategian celon de eluziĝo de religio kaj eklezio. organizaĵoj sed nun estis temigis ideologian persvadoon kiel la rimedo por forigi religion kaj ensorbigi ateisman ideologion (Fejérdy 2017, 37-44).

Sekve, komence de la 1960-aj jaroj, samtempe ke la provoj en Hungario transformi la agrikulturon laŭ la socialisma modelo per rapidigo de la kamparana vivmaniero estis malstreĉitaj, la Komunista Partio apogis la celon kreskigi "socialisman konscion", parte per "science bazita" programo de ateismo. Tiaspecaj partiaj decidoj tamen ne povus esti efektiviĝitaj en pli larĝa socio de unu tago al la alia. Unu grava malhelpo estis ke lokaj oficialuloj kaj partianoj estis malvolontaj reklami ateisman propagandon pro timo de kaŭzado de problemo. Precipe ili ne volis provoki siajn rilatojn, konatojn kaj samvilaĝanojn.

La plej grava bazo por programa ateismo tiel fariĝis edukado. La edukleĝo de 1961 (kaj la partiaj decidoj kiuj kuŝis malantaŭ ĝi) igis "ideologian edukadon" eksplicita postulo por lernejoj. En la frua periodo, la eduka sistemo kiel tutaĵo estis ununura totala ideologia operacio, sed en la mez-1960-aj jaroj, ĉar individuaj temoj iĝis pli elstaraj en la instruplano, tiu aspekto de edukado komencis esti koncentrita en aparta temo, Fundamentoj de Nia Ideologio. Post 1972, la Centra Komitato denove formulis la postulon ke "la lerneja instruplano kiel tutaĵo devus transdoni nian marksisman ideologion". La versio de Fundamentoj de Nia Ideologio, kiu estis enkondukita en ĉiu lernejo la venontan jaron, ne plu celis unuavice malkonfesi religion sed certigi ke junuloj lernu marksisman ideologion (Mészáros 1995). Ateismo ankaŭ estis disvastigita en kanaloj preter edukado - en la radio kaj sur la ĉiam pli populara rimedo de televido.

Scienca ateismo ne estis instruita en hungaraj universitatoj, sed la Magyar Tudományos Akadémia (MTA, Hungara Scienca Akademio) povis aljuĝi kandidaton (doktorecon) pri filozofio en marksisma (aŭ scienca) ateismo. Estis ankaŭ bezono de skriba materialo por bazi ĉi tiun edukadon. La unua bibliografio, konsistanta preskaŭ pure el soveta literaturo, aperis inter 1953 kaj 1958. Kun la vorto antiklerikala en sia titolo, ĝi estis kompilita de personaro de la "subbiblioteko de religia historio kaj ateisma literaturo" de la biblioteko de Eötvös. Universitato Loránd (ELTE). La unua bibliografio koncentrita pri ateismo - kaj kun titolo enkorpiganta la vorton - aperis en 1961 (Ákos et al. 1961). Kun 83 nebone produktitaj paĝoj, la bibliografio konsistis el 321 eroj kaj baziĝis sur Osnovy nauchnogo ateizma de Tugov. Ĝi inkludis nur 131 hungarlingvajn erojn, kaj krom kelkaj en la germana kaj la slovakaj, la ceteraj estis en

124 Margit Balogh kaj András Fejérdy

kaj tiel ne povis havi larĝan influon. La plej populara ruslingva verkinto estis unu el la ĉefaj propagandantoj de ateismo, MM Seyn-man: la listo enhavis tri el liaj verkoj en la hungara kaj aliaj tri en la rusa. La granda plimulto de hungaraj libroj estis tradukoj de klasikaj aŭtoroj. La dekduo da hungaraj aŭtoroj estis partiaj propagandistoj (kiel Rezső Bányász kaj Róbert Vértes), junaj historiistoj (Béla Balázs kaj József Galántai) kaj filozofoj (József Lukács). La maldika oferto enhavis tiajn aferojn kiel propaganda broŝuro de la Junulara Akademio de la Komunista Junulara Asocio, Mi a vallas? (Kio estas Religio?). La Biblioteko Szabó Ervin ankaŭ produktis pli grandan – 151-paĝan – kompilaĵon por bibliotekistoj kovrante marksistajn kaj burĝajn kritikojn de kristaneco kaj religio, la nepacigeblan konflikton inter scienco kaj religio kaj kontraŭklerikala propagando (Ecsedi kaj Gálliczky 1961). Libroj rekomenditaj al komencantoj estis markitaj per unu stelo kaj tiuj por pli progresintaj legantoj per du steloj. Estis ankaŭ averto: la batalo kontraŭ religiaj opinioj postulis sindeteno, gradigita aliro kaj pacienca, ĉar sen ĉi tiuj, "propagando faras pli da malbono ol bono al la afero".

En la kampanjo por disvastigi ateismon, la tasko venki super intelektuloj falis al religia kritika revuo lanĉita en 1960, Világosság (la titolo de la malnova gazeto de framasonoj). Eldonita de la Tudományos és Ismeretterjesztő Társulat (Societo por Disvastigo de Scienca Sciorando), kiu estis fondita en 1953 kiel la posteulo de la Társadalomtudományi Társaság, ĝi difinis sin inter 1970 kaj 1989 kiel revuon de materialismaj vidpunktoj, prefere ol la tro simpligita antiklerikalismo de la 1950-aj jaroj, ĝi portis indajn artikolojn pri religia historio kaj prezentis la kontraŭklerikan heredaĵon de la klerismo. La klera marksisma elito kiu aperis en la 1970-aj jaroj rigardis ateismon kiel radikalan dimension de la marksisma mondkoncepto, 11 farante decidan distingon inter "klerigaj" kaj "liberalaj" kritikoj de religio (Ágh 1965, 87-93) kaj, anstataŭe de raciisma kritiko kaj "malkovro", preferis analizi la socian rolon de religio. La redaktoro de la revuo estis József Lukács, la ĉefa ideologo de la epoko Kádár, kiu gvidis ankaŭ esplorojn pri religia sociologio kaj religia psikologio en la Sociologia Esplorgrupo de MTA kaj en ELTE. La nivelo de intereso pri tiu ĉi studfako evidentiĝas el la internaciaj renkontiĝoj de religiaj sociologoj el la socialismaj landoj: la unua okazis en Jena en 1965, la dua en Prago la venontan jaron, la tria en Budapeŝto printempe 1968 kaj la kvara en Moskvo en 1969 (Lukács 1986, 82-89; Vitányi 1968, 328-332). La ĉefaj celoj de tiuj konferencoj estis diskuti religiajn temojn, ellabori sciencajn pozicion pri religio kaj harmoniigi esplorklopodojn en diversaj landoj. La centraj temoj en la Budapeŝta konferenco estis la estonteco de religio kaj kiel religio rilatis al junularo. Unu interesa konkludo de la diskutoj koncernis ceremoniojn: ateigo estis plejparte celita kontraŭ la eksteraj oĵoj kaj ceremonioj de la eklezio, kun urbo- aŭ vilaĝuloj prezentantaj kiel la konkurantoj de preĝoj. Male al landoj kiel Bulgario kaj Sovetunio, tamen Hungario ne faris

Liberpensoj, ateismo kaj antiklerikalismo 125 havas

eksplicite ateismajn komunumajn domojn aŭ muzeojn. La kongresanoj finfine eliris kun la ideo, ke la socialisma socio bezonas krei kaj disvolvi certajn ceremoniojn rilatajn al gravaj etapoj en la individua vivo de homoj (Ágh 1968, 390-393).

La plej aŭtoritataj hungaraj marksistaj filozofoj - inkluzive de József Lukács - ankaŭ okupiĝis pri kristana-marksisma dialogo. Ilia verkado pri tiu temo traktis la demandon de la apartigebleco de religio kaj kapitalismo, el kiu la ebleco eliris de kontraŭkapitalisma intelekta kunlaboro (Nagy 2000, 133).

Ĉiuj mezuroj de religieco pravas ke malkresko de religia sindonemo sur la socia skalo komenciĝis nur en la 1960-aj jaroj, dum la Kádár-epoka periodo de restarigo kaj firmiĝo, sed tiam sekvis tendencojn kiu estis sufiĉe pli rapida ol en Okcidenta Eŭropo. La proporcio de homoj partoprenantaj diservojn ĉiun semajnon en Okcidenta Eŭropo malpliĝis, ekzemple, je proksimume duono ĝis la fruaj 1980-aj jaroj, dum en Hungario, eĉ en la plej bona kazo, ĝi malpliĝis al kvinono (Tomka 1988, 527-528).¹² La nombro de eksedziĝoj sekvis similan kurson: la proporcio de divorcitaj virinoj en la aĝoklaso 30 ĝis 34 altiĝis de 2,1 % en 1949 ĝis 3,2 % en 1960, 4,5 % en 1970 kaj 7,2 % en 1980 (Nagy 2000, 94). Indikiloj de sekvado al kristanaj tradicioj kaj dogano trans la plej larĝa spektro de socio - baptado, geedziĝoj kaj entombigoj - montris similajn tendencojn (Tomka 1988, 532-542).

La rapida malkresko de religieco, kiu komenciĝis ĉe la turno de la 1960-aj jaroj, povas esti klarigita, sekvante Miklós Tomka kaj Péter Tibor Nagy, per la psikologiaj efikoj de la traŭmato (1956) kaj per la efikoj de registaraj politikoj al la eklezioj, edukado kaj intelektuloj priskribitaj oreloj. Ier kaj per ideologiaj, sociaj kaj kulturaj faktoroj. Specife, ni menciuj la formadon de agrikulturaj kooperativoj, la disfalon de vilaĝa socio kaj kulturo, akcelon de socia movebleco kaj la akompanan individuigon. La disvastiĝo de konsumsocia kulturo - spurita tra la kreskanta havebleco de televido - kaj la "blinda kontraŭreligia kultura humoro" devus esti elstarigitaj ĉi tie (Tomka 1995a, 39; Nagy 2000, 131-139). Oni ankaŭ rimarku, ke, dum intelekta rezisto al la sistemo en la 1950-aj jaroj ofte baziĝis sur religia ideologio, traktita per la praktiko de religio, la situacio esence ŝanĝiĝis dum la 1960-aj jaroj. La laŭpaŝa adopto de konsumkutimoj kaj la evoluo de sintenoj al populara muziko kaj la seksa revolucio kondukis al diferencigo inter kleraj homoj. Intelektuloj kiuj antaŭenigis liberaligon, same kiel alfrontantajn batalemajn komunistojn, alfrontis opozicion de ekleziaj tradiciistoj kiuj estis suspektindaj pri modernigo. La intelektaj batalfrontoj estis rearanĝitaj, kun grava rolo ludita per la ideologie kontrolita studo de historio. Ĉe la lanĉo de la ekonomia reformo en 1965, historiistoj "rehabilitis" la valorojn kaj "vivstilojn" de 19-ajarcenta kapitalismo. La modelo tenita por admiro estis desegnita de la periodo de hungara historio en la fina triono de la 19-a jarcento, tempo kiam la socia kaj politika rolo de la eklezioj malpliĝis (Nagy 2000, 136).

126 Margit Balogh kaj András Fejérdy Malgraŭ

la celado de religia ideologio kaj la "desakraligo" de festoj de la etapoj de individua evoluo, estus tro simpligo konsideri rektan politikan intervenon kiel la ĉefan, des malpli la solan, kaŭzon. de religia malkresko. Tamen, la signifo de ideologia premo aperas en la preskaŭ preciza kongruo de ŝanĝoj en la proporcioj de religieco en Hungario kun la ŝanĝo de registara politiko al la eklezioj. Religia socio tiel pruvis pli rezistema al la malferma subpremo de la eklezio ol al religia politiko kiu akceptis la provizoran persiston de la eklezioj kaj uzis ilin kiel ilon de legitimeco, kvankam tiu politiko celis eduki socion por esti ateisto. Tio estas vera eĉ se la paradigmoŝanĝo en eklezia politiko estis, certagrade, politika respondo al sociaj transformoj kiuj penis nerektan efikon al sekularigado.

Ke la efikoj de religia subpremo povas esti mezuritaj kaj spuritaj estas ankaŭ konfirmita de datumoj de internaciaj religiaj sociologiaj enketoj kiuj inkluzivas Hungarion (Bögre 2002, 31).¹³ En la malfruaj 1970-aj jaroj kaj fruaj 1980-aj jaroj, la novaj generacioj kiuj kreskis ekde 1956. , pro la perdo de religio kaŭzita de la rompo de tradicioj kaj serĉado de ekvilibro en la religia vivo, manifestis etan pliiĝon de religieco. Statistikaj mezumoj indikas ke ĉirkaŭ la politika transiro de 1990, Hungario ŝajne atingis okcidenteŭropajn landojn en mezuroj de religieco (Szántó 1988a, 13-33, 1988b, 137-145). Ekzameno de komparaj figuroj pri intergeneraciaj religiaj ŝanĝoj, tamen, tuj malkaŝas, ke la generacio naskita antaŭ la milito plejparte ne povis konservi religion inter siaj infanoj: la enketoj montris ke tiuj naskitaj antaŭ 1941 estis konsiderinde pli religiemaj ol tiuj naskitaj poste. En 1990, kredo je Dio estis je tre malalta rapideco inter la sub-40-generacioj, kaj en la rangotabelo de landoj laŭ tiu mezuro, Hungario estis trie de la lasta, super nur la iama Germana Demokratia Respubliko kaj Rusio (Bögre 2002, 31). ; Tomka 2000, 39-40).

Pluralista demokratio

En la transiro de komunismo al demokratio en 1989 kaj 1990, la rilatoj inter la ŝtato kaj la eklezioj estis unu el la plej elstaraj temoj. Antaŭaj interkonsentoj kiuj limigis la liberan funkciadon de preĝoj en Hungario estis iom post iom revokitaj dum 1990, kaj pako de leĝo fiksanta la novan eklezian politikon de la komenciĝanta civildemokrata ŝtato estis pasigita.

Plej lastatempe, Akto C de 2011 pri preĝoj, konfesioj kaj religiaj komunumoj (ŝanĝita per Akto CCVI de 2011) certagrade revenis al la leĝo de la Aĝo de Dualismo enkondukante diferencigitan statuson inter organizoj farantaj religiajn agadojn. Ĝi streĉis la provizaĵojn de Akto IV de 1990, kiu iom malavare permesis al 100 personoj deklarante komunajn kredojn establi preĝojn, tiel malfermante la

Liberpensoj, ateismo kaj antiklerikalismo 127 leĝoj

misuzoj. Impostaj avantaĝoj alprokuri al preĝeja statuso kaŭzis "la religian industrion", implikante la akiron de preĝeja statuso fare de organizoj kiuj ne plenumis religiajn agadojn (ekz., aŭtopartoj interreta butikoj kaj eĉ bordelo estis deklaritaj preĝejoj). La novaj reguloj ne limigis komunuman praktikon de religio ĉar ĝi ne igis ĝin kondiĉigita de preĝeja statuso (dum dum la komunista periodo, komunuma praktiko de religio sen jura statuso nombris kiel kontraŭleĝa agado) kvankam la formulo por rekono kiel eklezio ekigis intensa disputo, ĉar la leĝo de 2011 antaŭvidis la rolon de Parlamento, kiu estas malfacile akordigebla kun ŝtata neŭtraleco koncerne religion.

Ekzistas pluraj fontoj haveblaj por mezuri la ampleksojn de la religieco kaj sekularigado de hungara socio. Esploro de Miklós Tomka (1991a, 1991b, 1995b, 1996, 1997, 1998), daŭranta dum pluraj jardekoj, produktis sufiĉe precizan raporton pri kiel religieco ŝanĝiĝis dum la 20-a jarcento. Ĝi indikas ke la nombro da homoj konsiderantaj sin religiaj aŭ praktikantaj religion atingis la plej malsupran konatan nivelon en la dua duono de la 1970-aj jaroj, pliigita de la fruaj 1990-aj jaroj kaj plejparte stagnis post tio. Hungara socio nun estas dividita en tri proksimume egalajn kategoriojn da religiaj opinioj. Homoj kiuj akordigas sin kun la eklezio konsistigas 33% ĝis 36% de la populacio. Ili estas difinitaj kiel homoj kiuj preĝas regule, ĉeestas preĝejoj almenaŭ foje, registras siajn infanojn por religia edukado kaj konsideras ke la eklezio havas necesan rolon en solvado de diversaj sociaj demandoj. Tri kvaronoj el ili raportas, ke ilia religieco gvidas ilin en sia ĉiutaga vivo kaj gravaj decidoj, sed nur duono - kio signifas 13% ĝis 17% de la loĝantaro - diras, ke ili atente sekvas ekleziajn doktrinojn, iras al la preĝejoj ĉiudimanĉe kaj fojfoje. entreprenas iun laboron aŭ funkcion por la avantaĝo de la eklezio aŭ estas membroj de iu religiema komunumo.

La grupo de homoj kiuj estas religiaj "laŭ sia maniero" konsistigas 35% ĝis 38% de la populacio. Ili deklaras sin kiel membroj de iu konfesio, preĝas kun ioma reguleco, uzas diservojn por ŝlosilaj vivokazaĵoj (bapto, geedziĝo kaj entombigoj) kaj eĉ foje pagas la eklezian bontenadkontribuon aŭ "imposton", sed ne tenas regulajn kon- takto alimaniere. Ili rigardas la eklezion aŭ preĝejojn kiel "bonajn" sed ne rigardas ilin kiel aŭtoritatajn kaj nur atendas la publikan implikiĝon de la eklezio en la socia areo. Tiu grupo havas tre varian individuan stilon de religieco, kun forto kaj enhavo kiuj ofte inkludas elementojn en opozicio al la oficiala eklezia linio.

"Nereligiaj" homoj konsistigas 26% ĝis 30% de la populacio. La plej multaj el ili ne estas registritaj ĉe konfesio, ricevis neniun religian edukadon kaj estas nur supraj e informitaj pri religio. Ili traktas religion kiel ne pli ol alloga popola kutimo aŭ malmoderna idealo. Ili havas malmulte da intereso pri la demando de la supernatura, aŭ se ili faras, ili serĉas respondojn al demandoj (kiuj plejparte restas malfermitaj) laŭ diversaj kulturoj. Ĝenerale, ili ne estas kontraŭreligiaj, sed ili ne vidas la signifon aŭ uzon de

128 Margit Balogh kaj András Fejérdy religio

kaj tiel emas kontraŭi la publikan implikiĝon de la eklezioj.

Laŭ la kalkuloj de Tomka, kvinono de tiu grupo, aŭ 5% ĝis 6% de la populacio, estas eksplacite ateisto (Tomka 2003, 213-221). (Tio estas pli alta figuro ol tiuj kiuj deklaris sin kiel tiaj en la censo de 2011.) Enketoj de malsamaj specoj unuanime trovas ke granda parto de hungara socio ne estas religia aŭ ne akceptas la ŝlosilajn kriteriojn de religia kredo.

Ne ekzistas tia unueco, aliflanke, koncerne tendencojn ene de religiaj sociaj grupoj. Dum kelkaj enketoj asertas, ke en la periodo post la politika transiro, kaj ne nur la komencaj transiraj jaroj, sekularigado malrapidiĝis kaj religio prosperis, kaj la lastaj politikaj ŝanĝoj - inkluzive de la parlamentaj elektoj en 2018 - indikas plifortiĝon de konservativa kaj kristana valoroj kaj tiel malferma prefero por la eklezioj, aliaj trovas ke - dum la jardeko post 1998 - la proporcio de homoj efektive praktikantaj sian religion falis de 20% ĝis 13% (Keller 2010, 144).

La diferencoj en tiuj trovoj devenas, ĉefe, de la ŝanĝanta rolo de religio en la vivo de multaj homoj kaj la kreskantaj proporcioj respondecaj pri antaŭe marĝinaj aŭ tute nekonataj malgrandaj preĝoj krom la historiaj eklezioj (Hegedüs 1998, 113-126). Ĉar la tradicia kristana religiemo estas ĉiam pli kunigita per formoj de religieco bazitaj sur kristanismo sed distancigita de ĝi, la statistikaj trovoj de la frua 21-a jarcento verŝajne ne estas de egalvaloro al tiuj de la unua duono de la 20-a.

En la meza periodo, socio moderniĝis rapide, kaŭzante retakso de religio kaj la rolo de la eklezioj. Por diversaj specoj de religieco, estas sufiĉe facile identigi konduton kiu povas esti klasifikita kiel "malakcepto de religio". Tiusence oni povas paroli pri du ĉefaj grupoj en la hodiaŭa hungara socio: ĉirkaŭ du trionoj de la loĝantaro apartenas al diversaj religiaj tipoj kaj unu triono al la nereligia tipo.

Ekde la politika transiro, ekzistis preskaŭ neniuj organizoj kiuj malkaŝe reprezentas ateismon aŭ Liberpersonon. La unua hirundo estis la retejo ateizmus.lap.hu, kreita en 1996 kaj longe staranta sola, kvankam ĝi estis laste ĝisdatigita en 2006. Ĝi enhavas tiajn aferojn kiel la eseon de Bertrand Russell "Kial mi ne estas kristano" kaj verkaĵon de eksministro de la eklezio, Dan Barker, pri la kontraŭdiroj en la Biblio. La dulingva elektronika periodaĵo Empiria Magazin komenciĝis en 2002 kaj havas artikolojn datitajn 2015 pri sociaj kaj kulturaj aferoj en Usono de Ameriko.

La retejo szabadgondolkodo.lap.hu komenciĝis fine de 2004 sed ne estis ĝisdatigita ekde 2009.14 Kvankam ne ekzistas specifaj retejoj por ĝi, moderna ateisma kulturo ĉeestas en la mondo de interreto kaj Fejsbuko, kaj dekoj aŭ eĉ centoj da miloj aliras ne. -Hungaraj retejoj por ricevi ateisman "intelektan nutraĵon", sed tio ankoraŭ ne estis esplortemo.

En 2005, ŝajnis ke pluraj ateismaj preĝoj pretas levi siajn flagojn, sed nuntempe, ni povas nur trovi spurojn de la Magyar Ateista Egyház en Fejsbuko. Ĝi enhavas fortan antiklerikan guston. Pli fruaj iniciatoj kondukis al kio ŝajnas kiel ideologiaj kapricoj, kiel ekzemple Tuba, Szavam (Mia Vorto),

Párt (Ateisma Partio) kaj CSIRKE (KOKIDO, Grupo Interreligia Iniciato). La agadplano de la ateisma partio/preĵejo/asocio inkluzivas tiajn postulojn kiel enkonduko de nova krimo de intelekta seksperforto, ŝtata financado por dediĉita ateisma televidkanalo, limigo de gradpremioj en sciencaj kursoj al tiuj kiuj akceptas evoluon, malpermeso de la Biblio. pro la samaj kialoj kiel malpermesado de Mein Kampf de Hitler ktp (Világnezet 2007).

En Hungario hodiaŭ (2018), ekzistas kvar ateismaj organizaĵoj, kun etaj membreco kaj marĝena influo:

- 1La Magyar Ateisták és Humanisták Társaságát (Ma.HAT, Hungara Societo de Ateistoj kaj Humanistoj), kiu estis registrita ĉe la juĝejo de la firmaoj en 2005. Ĝia gvidanto kaj vicprezidanto ekde 2006 estas Miklós Szalai, kiu en la retejo nomas sin. historiisto kaj filozofo. Antaŭ ol ĝi eĉ konvene ekfunkciis, interna kverelado kaj gvidado proklamanta novstalinismajn idealojn igis ĝin rompiĝi en tri partojn. Ĉi tiuj fariĝis tiaj sekretaj societoj, ke oni povas nenion scii pri ilia funkciado.
- 2La Szkeptikus Társaság (Skeptika Societo) estis fondita en 2006 kaj gastigis la eŭropan kongreson de la Eŭropa Konsilio de Skeptikaj Organizoj (ECSSO) en 2009. Ĝia oficiala celo estas batali ĉarlatanisman kaj pseŭdosciencan, kaj ĝi rekomendas sin al homoj, kiuj ŝatus konstrui skeptikan kaj ateisman komunumon en Hungario.
- 3La Ateista és Agnosztikus Klub formiĝis en 2007. Ĝi altiris atenton kiam ĝi deklaris, en ripensio pri deklaro de E. Szilveszter Vizi, la prezidanto de MTA, pri la Jaro de la Biblio (2008), ke la Biblio estis ne pli ol kolekto de mitoj (Fáy 2008, 34).
- 4La Magyar Szekuláris Egyesület (Hungara Laika Asocio) formiĝis en 2013. Tio estas la plej eltenema kaj granda grupo. Ĝiaj deklaritaj celoj estas plifortigi la postulon je scienca pensado kaj kritika pensado bazita sur fakto kaj antaŭenigi socian respondecon kaj justecon, la realan apartigon de eklezio kaj ŝtato kaj laikaj valoroj. Ĝi ankaŭ ĉefe uzas la interreton por plenumi siajn agadojn. Ĝi tradukis la tekston de pluraj filmoj de la Brita Humanisma Asocio en la hungaran, kaj la prezidanto de la asocio regule parolas per civila radio pri vasta gamo de aferoj tuŝantaj homojn, ne nur pri preĵoj kaj religio.

Afiŝo de Sekulara Asocio, rilatanta al unu el la plej disputigaj aferoj en Hungario hodiaŭ, migrado, asertas ke prefere ol defendi kristanismon kontraŭ Islamo, ni devus defendi sekularismon kontraŭ religio. Argumentante por egalrajtigoj, la asocio prenas pozicion diferencon de, aŭ eksplicite kontraŭstarante, la oficialan opinion pri pluraj aferoj de publika intereso, kiel geajrajtoj, transsekseco kaj geedziĝo. En aŭtuno 2014, ĝi altiris ĉirkaŭ 50 homojn al dimanĉa asembleo, la hungara lanĉo de movado kromnomita la "ateisma eklezio". La malkaŝe ateisma perspektivo tamen ne havas lokon en la nuna politika humoro en Hungario, kaj la Laika Asocio laste publikigis

130 Margit Balogh kaj András Fejérdy

novaj o pri si antaŭ du jaroj, en marto 2016 (ĝa retejo havas tre malmultajn vizitantojn: 352 spektis la filmon de la dimanĉa asembleo kaj 89 la naŭan radiointervjuon de la prezidanto). Eĉ la semajna "ateisma drinkeja kunveno" formortis post jaro kaj duono. Krom ĉi tiuj iniciatoj, ni havas neniun scion pri reprezenta organizo por nereligioj aŭ ajna kontraŭklerikala aŭ kred-defia kampanjo.

Nur tre malmultaj hungaraj sciencistoj estas publike konataj kiel deklaritaj ateistoj. La molekula biologo Zsolt Boldogkői iĝis nacie fama pro siaj intensaj popularsciencaj agadoj celitaj kontraŭ pseŭdoscienco en medicino. Li iam deklaris, ke "scienco ja kompetentas pri religio, ĉar multaj el iliaj deklaroj interkovras". Estas perceptebla sed modesta influo de famaj internaciaj ateismaj pensuloj. Pluraj popularsciencaj libroj de la brita genetikisto Richard Dawkins estis tradukitaj en la hungaran lingvon, kaj la filozofia laboro de la usonano Daniel Clement Dennett estis honorita per lia elekto kiel ekstera membro de la Hungara Scienca Akademio (de kiu li eksiĝis en 2016). en protesto kontraŭ la fermo de la gazeto Népszabadság). Tri el liaj libroj estis publikigitaj en la hungara lingvo, traktante evoluadon, konscion kaj intencionecon (Dennett 1996, 1998, 2008).¹⁵ Verkis kelkaj gravaj akademianoj – Gergely Ambrus, János Boros, Csaba Pléh, Miklós Zágony kaj György Kampis –. pri lia laboro, sed nur en ekspozicio, sen argumento. Rimarkinda epizodo estis poziciodeklaro eldonita de Hungara Scienca Akademio en 2008 defendanta la darvinan teorion de evoluado kaj klasifikante kreismon kiel nescienca.

En la hodiaŭa hungara socio, nek "ateismo" nek "liberpenso" troviĝas en la centro de politikaj konkursoj aŭ en publikaj aferoj, sed estas ĉiam pli populara sinteno, ke kredo – aŭ manko de kredo – estas privata afero, kvankam religio estas la plej persona publika afero. Edukado estas respondeco de la Kristana Demokrata Popola Partio ekde 2010. Ĝiaj gvidantoj opinias, ke moderna eduka politiko devus reprezenti ideologian toleremon prefere ol sensenca "ideologia neŭtraleco", kaj ĉar ateismo estas ideologio, ĝi ne povas esti preskribita kiel ideologio. ideologio sekvata (kp. Hoffman 2010). Tiu ĉi ideo koincidas kun operacio, kiu provokis nekutime ekscititan politikan malpacon en 2014: la Kristandemokrata Popola Partio kaj la Junaj Kristandemokratoj-Asocio sukcese forigis statuon de Karlo Markso el Budapeŝta Universitato Corvinus. La gvidantoj de la kampanjo faris severajn akuzojn kontraŭ la filozofio de Marx, asertante ke li estis rasisto, mizogino, antisemito kaj ateisto. Dum la laboro de Marx estas aprezata en la Okcidento kaj estas inkluzivita en universitataj instruplanoj, reagoj en Hungario, pro 40 jaroj da komunista diktaturo, estis varmigita, kaj la forigo aŭ reteno de lia statuo ne povis resti la interna afero de universitato de ekonomiko kiu portis lian nomon inter 1953 kaj 1990.

Konkludo

Tiu historia raporto montras ke, dum la plej granda parto de la 20-a jarcento, Liberpenso kaj ateismo havis limigitan signifon en Hungario kaj restas raraj hodiaŭ kiel ideologioj de konvinkitoj.

En la Epoko de Dualismo, pluraj intelektaj grupoj aperis kun Liberpenso kaj ateismaj programoj, sed ili ĉefe celis ŝanĝi la katolikan/feŭdan/altfinancan socian sistemon de la monarkio. Krom okupi sin en radikalaj liberalaj aŭ revoluciemaj socialismaj (marksismaj) socipolitikaj programoj, la principoj de ateismo kaj Liberpenso manifestiĝis ĉefe en postuloj por eduka libereco - kaj samtempe en la disvastigo de materiisma-evoluismaj vidpunktoj kiuj; malakceptis la realecon de la transcendo. Agitado por ateismo aŭ senkonfesismo, aliflanke, estis malofta.

Post la Unua Mondilito, la heredaĵo de la liberpenso kaj marksisma "kontraŭkulturo" de Dualismo estis la ateismo de radikala kontraŭklerika kaj kontraŭreligia sistemo, kiu ankaŭ estis centrita sur praktika programo de socia transformo. Inter la militoj, en la "kristana kurso" de la reago kontraŭ la revolucioj, radikalaj liberalaj, marksismaj kaj komunistaj grupoj konservis siajn liberpensajn aŭ ateismajn opiniojn sed havis, maksimume, limigitajn ŝancojn krei influajn organizaĵojn aŭ propagandajn ideologiojn.

La komunistika diktaturo, kiu konstruiĝis post 1945 kaj celis ideologian monopolon, havis ateismon kiel integran parton de sia sistemo; ĝis 1956, tio prenis la formon de malmola politika ateismo celanta rapide elimini religian ideologion kaj estis disvastigita en ĉiu areo de vivo. Post la fruaj 1960-aj jaroj, praktika politika ateismo iĝis pli diferencigita kaj iom post iom ŝanĝiĝis en teoriantajn kaj aktivulajn ateismon celantan prefere gradualan persvadon kaj reedukadon. La celo de la ideologia reedukado de socio - malgraŭ konsiderindaj intelektaj kaj financaj elspezoj - estis nur parte atingita. Kune kun laŭpaŝa modernigo, materialist-ateisma eduko kaj la kontraŭreligia naturo de la sistemo estis instrumentaj en la sekularigado de socio, sed enketoj sekvantaj la politikan transiron de 1990 montras ke la proporcio de esprimitaj ateistoj en la unu-triono de la hungara populacio kiu estas nereligia, estas relative malalta. Sekve, nuntempe ne ekzistas influa ateisma organizo aŭ socio en Hungario, kaj krom mallarĝa rondo de homoj propagandantaj ateismajn opiniojn, ekzistas nur nereflektita, praktika, pasiva "konsumanta ateismo".

Notoj

- 1 Por pliaj detaloj pri la agraraj socialismaj movadoj, vidu Hanák (1988, 204–221) kaj Gyáni (2002b, 174–182). Pri elmigrado, vidu Gyáni (2002a, 276–284).
- 2 Pri la framasonoj, vidu Jászberényi (2005, 94–99), Vári (2018), Fukász (1961, 55–84) kaj Raffay (2012).
- 3 Pri la diversaj perspektivoj, vidu Pók (1990, 134–136); 2010, 113–133) kaj Litván (2007, 30–31).

132 Margit Balogh kaj András Fejérdy

- 4 Por plena traktado, vidu Csunderlik (2017).
- 5 Antaŭ tio, la 4an de marto 1919, la eduka ministro de la civita demokrata registaro eldonis dekreton deklarante ke studentoj ne povus esti postulataj partopreni kultadon ekster la religia edukado kaj etikklasoj en la instruplano.
- 6 Por pli detala priskribo en la angla de okazaĵoj influantaj la eklezion dum la Károlyi- kaj Kunreĝoj, vidu Leslie (1988, 189–197).
- 7 La figuroj baziĝas sur Bolyki kaj Ladányi (1987, 82). En 1939–1940, 43% de katolikoj pli ol sesjaraĝaj partoprenis dimanĉan meson (vidu Tomka 1991a, 160). Movebleca studo farita fare de Tárki en 1992 (surbaze de provaĵo de 3,000 reprezentanto de hungara socio laŭ eduka nivelo, sekso, aĝo kaj regiono) kaj la ISSP 1991 panelo (kun provaĵo de 1,000) ambaŭ inkludis demandon pri gepatroj. Ĉeesto al diservoj. Respondantoj estis petitaj memori kiom ofte, kiam ili estis dekjaraĝaj, iliaj patrinoj kaj patroj ĉeestis preĝejon. Péter Tibor Nagy ankaŭ uzis siajn proprajn enketojn de plenkreskaj loĝantoj de Budapeŝto.

- 8 Por raporto pri post-1945 ekleziaj politikevoluoj, vidu Balogh (2008, 49-60), Fejérdy (2016, 145-154), kaj Szabó (2003).
- 9 Pri la efektivigo de agrara reformo en la episkopujo de Veszprém, vidu Horváth (2017, 531–574).

- 10 Pri ŝtatigo de lernejoj, vidu Szabó kaj Ligeti (2008).
- 11 Bonaj ekzemploj pri tio estas du libroj eldonitaj en 1974: Pais, Ember és vallas kaj Murányi, Vallás és illúziók.
- 12 La ciferoj de Péter Tibor Nagy (2000, 136–137) bazitaj sur retrospektivaj enketoj montras la sama tendenco.
- 13 La ĉefaj rezultoj estas donitaj en Tomka (2010). Por lastatempa superrigardo kaj plu bibliografio, vidu Bögre kaj Máté-Tóth (nd).
- 14 Estas aliaj retejoj kun iom magra enhavo: babona.lap.hu ("supersti-cio"); boszorkany.lap.hu ("sorĉistino"); inkvizicio.lap.hu; naturalistafilozofia.lap.hu; vallaskritika.lap.hu ("religia kritiko"); skeptika.retejo.tudomanyesvallas-uw.hu ("scienco kaj religio") kaj kvin aŭ ses ateismaj blogoj kun diversaj individuaj vidpunktoj.

- 15 His Kinds of Minds: Towards an Understanding of Consciousness aperis en 1996 kaj libro de eseoj, Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Mean-ings of Life, en 2008.

Bibliografio Āgh,

- Atila. 1965. "Ēgi vlgasz – földi boldogság." Világosság 6 (2): 87-93.
- . 1968. "Vallásszociológiai kollokvium." Magyar Tudomány: A MTA Értési tje 75/13 (6): 390-393.
- Ákos, Károly, Béla Lengyel, kaj Endre Pálvölgyi. 1961. Az ateizmus kérdésének újabb irodalma. Budapeŝto: Tankönyvkiadó.
- "Az ausztriai szociáldemokrata kongresszus." 1926. Népszava, la 11-an de novembro.
- Balogh, Margit. 1997a. "Egyházak a dualizmus korában." En Magyarország a XX. században, redaktita de István Kollega Tarsoly, 289–326. Szekszárd: Babits Kiadó. ———. 1997b. "Forradalmi esztendők, 1918-1919." En Magyarország a XX. században, redaktita de István Kollega Tarsoly, 327–336. Szekszárd: Babits Kiadó. ———. 1997c. "Horthy-korszak egyházai." En Magyarország a XX. században, redaktita de István Kollega Tarsoly, 337–385. Szekszárd: Babits Kiadó.
- . 2008. "Isten szabad ege alatt' – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között." En Felekezetek, egyházpolitika identitás Magyarországon és Szlovákiában

Liberpensio, ateizmo kaj antiklerikalismo 133

- 1945 után – Konfesie, Kirkevna politika, identita na Slovensku av Maĉarsku po roku 1945, redaktita de Margit Balogh, 49–60. Budapeŝto: Kossuth.
- Balogh, Margit, kaj Jenő Gergely. 2005. *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyaror-szágon, 1790–2005*. Budapeŝto: História – MTA Történettudományi Intézet.
- Bögöre, Zsuzsanna. 2002. "Társadalmi – politikai változások hatása a vallásos iden-titás alakulására Magyarországon (1948–1990) – különös tekintettel 1948–1964 közötti időszakra." PhD dis., Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazga-tási Egyetem.
- Bögöre, Zsuzsanna, kaj András Máté-Tóth. nd "Eklezia kaj Religia Situacio Antaŭ kaj Post 1990 en la Kazo de Hungario." Alirita la 25-an de marto 2019. www.budoucnostnabozenstvi.cz/wp-content/uploads/2017/04/WP-20161207_HungarianWP.pdf.
- Bolyki, János, kaj Sándor Ladányi. 1987. "A református egyház." En *A magyar protestantizmus 1918–1948. Tanulmányok*, redaktita de Ferenc Lendvai, 25–127. Budapeŝto: Kossuth.
- Csunderlik, Péter. 2017. *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták – a Galilei Kör (1908–1919) története*. Budapeŝto: Napvilág Kiadó.
- Darvin, Károly. 1909. *Harcz a természetben*. Budapeŝto: Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat.
- Dennett, Daniel Clement. 1996. *Micsoda elmék tudatosság megértése felé*. Budapeŝto: Kultúrtrade.
- . 1998. *Az intencionalitás filozófiája*. Elektita de Csaba Pléh. Budapeŝto: Oziriso.
- . 2008. *Darwin veszélyes ideája*. Budapeŝto: Typotex.
- Ecsedi, Andorné, kaj Éva Gáliczky. 1961. *Az antiklerikális irodalom népszerű sí tése*. Budapeŝto: Könyvtártudományi és Módszertani Központ és Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
- Fáy, Zoltán. 2008. "Tiltott határ: A 'tudományos ateizmus' ismét a helyét keresi." *Magyar Nemzet*, la 16-an de februaro.
- Fejérvényi, András. 2010. "Kollektív v és privát ünnepek mesterséges szekularizációja Magyarországon 1945 után". *Vigilia* 75 (1): 60–63.
- . 2016. "Chiesa cattolica e politica ecclesiastica del regime comunista in Unghe-ria (1948–1990)." In *Ungheria: 1000 anni en Eŭropo*, redaktita fare de Dario Citati, Fanni Mandák, kaj Daniele Scalea, 145–154. Dublino: Avatar Editions (Quaderni di Geo-politica, 6.).
- . 2017. *Premite de Duobla Lojaleco: Hungara Ĉeesto ĉe la Dua Vatikana Koncilio, 1959–1965*. Budapeŝto kaj New York: Mezeŭropa Universitato-Gazetaro.
- Fekete, József. 1909. *Darwin jubileuma (1909. la 24-an de novembro)*. Budapeŝto: Elekt Nyomda.
- Fukász, György. 1961. "Szabadkőművesség, radikalizmus, szocializmus az 1918 előtti Magyarországon: A Martinovics Páholy történetéhez." *Párttörténeti Közlemények* 7 (2): 55–84.
- Gergely, Jenő. 2008. "Vallási és nemzeti identitás – egyházak, felekezetek és állam kapcsolata 1945 előtt." En *Felekezetek, egyházpolitika identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után – Konfesie, Kirkevna politika, identita na Slovensku av Maĉarsku p roku 1945*, redaktita de Margit Balogh, 15–21. Budapeŝto: Kossuth.
- Gerő, András. 1992. *A polgárosodás kora*. Budapeŝto: Adams Lap-és Könyvkiadó Kft.
- Gianone, András, kaj Tibor Klestenitz. 2017. *Katolikus nagygyűlések Magyaror-szágon*. Budapeŝto: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

134 Margit Balogh kaj András Fejérdy

- Gyáni, Gábor. 2002a. "Kivándorlás és az amerikai magyarság sorsa." En Törté-
nészdiskurzusok, redaktita de Gábor Gyáni, 276–284. Budapeŝto: L'Harmattan.
- . 2002b. "Nyugtalan századvég: Az agrárszocializmus új megközelí tése."
En Történeŝdiskurzusok, redaktita de Gábor Gyáni, 174–182. Budapeŝto: L'Harmattan.
- Hanák, Péter. 1988. "Az agrárszocialista mozgalom mentalitása és szimbólumai." En A Kert
és a Mű hely, redaktita de Péter Hanák, 204–221. Budapeŝto: Gondolato.
- Hegedűs, Rita. 1998. "A vallásosság kérdése Magyarországon nemzetközi és ma-gyar
kutatás eredményeinek tükrében." Szociológiai Szemle 8 (1): 113–126.
- Hoffmann, Rózsa. 2010. "Nem akarunk tantervi diktatúrát." Intervjuo de Marie-Rose Makki.
Hetek, la 25-an de junio 2010. www.hetek.hu/belfold/201006/nem_akarunk_
tantervi_diktaturat.
- Horváth, Gergely K. 2017. "Plébániai földek 'reformja' a Veszprémi Egyházmegyé-ben." En
Váltóállí tás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben, redaktita de Gábor Csikós,
Réka Kiss, kaj József Ő Kovács, 531–574. Budapeŝto: MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont-Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Horváth, István. 2007. "Templomból a kultúrházba. A keresztelési, házassági és temetési
szertartások 'államosí tása'." En Az 1945 utáni magyar katolikus egyház-történet új
megközelí tései, redaktita de Szabolcs Varga kaj Lázár Vértesi, 176–187.
Pécs: Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola.
- Jászberényi, József. 2005. A magyarországi szabadkőmű vesség története. Budapeŝto:
PrintXBudavár.
- Káich, Katalin. 1976. "A Magyarországi szabadtaní tás 1907-i pécsi kongresszusa."
Hungarológiai Közlemények 8 (26–27): 65–74.
- Keller, Tamás. 2010. "Változás és folytonosság a vallásossággal kapcsolatban."
Statisztikai Szemle 88 (2): 141–153.
- Kemény, István. 1963. "Szabó Ervin és a 'Világosság'." Az Országos Széchenyi
Könyvtár Évkönyve 1961–1962: 304–325.
- Kenyeres, Zoltán. 2017. "Árnyékok nélkül. Töredékek a magyar századfordulóról."
Századvég 83 (1): 5–22.
- Kocsis, Károly. 2005. "Változó vallási térszerkezet, szekularizáció és vallási újjáéle-dés a 20.
századi Kárpát-medencében." Földrajzi értesí tő 54 (3–4): 285–316.
- Leslie, László. 1988. "La Eklezio kaj la Ŝtormoj de la Revolucioj de 1918–1919 en Hungario."
En Revolucioj kaj intervenoj en Hungario kaj ŝaj najbaraj ŝtatoj, 1918–1919, redaktita de
Peter Pastor, 189–197. Boulder, CO, Highland Lakes, NJ kaj New York: Sociaj Sciencaj
Monografioj - Atlantikaj Studoj pri Socio en Ŝanĝo - Columbia University Press.
- Litván, György. 2007. Jászi Oszkár. Budapeŝto: Oziriso.
- Lukács, József. 1968. "Nemzetközi vallasszociológiai tanácskozás Budapesten."
Társadalmi Szemle 23 (6): 82–89.
- Magyar Statisztikai Évkönyv - Új folyam 51/54 (1943/1946). 1948. Budapeŝto:
Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.
- Magyar Statisztikai Évkönyv - Új folyam 36 (1928). 1929. Budapeŝto: Országos Magyar Királyi
Statisztikai Hivatal.
- Mészáros, István. 1995. Ateista nevé. Budapeŝto: Eötvös Kiadó.
- Murányi, Mihály. 1974. Vallás és illúziók. A valláspszichológia néhány főbb kér-
dése. Budapeŝto: Kossuth Kiadó.
- Nagy, Péter T. 2000. Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében
a 19. és 20. századi Magyarországon. Budapeŝto: Új Mandátum.

Liberpensio, ateismo kaj antiklerikalismo 135

- Osváth, Kálmán. 1909. "Darwin és a darwinisták." *Protestáns Szemle* 21 (2): 124–137.
- Pais, István. 1974. *Ember és vallás. Adalékok a vallás kritikájához és struktúrájához.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pavlovics, Attila. 2007. "Országos szabad tanítási kongresszus Pécsen." *Pécsi Szemle* 10 (1–4): 46–55.
- Pók, Attila. 1990. *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása. A "Huszedik Század" társadalom szemlélete, 1900–1907.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- . 2010-a "Radikala Demokrata Kritiko de la Duobla Monarkio: Nuntempa Perspektivo." *En Revizitado de la aŭstro-hungara monarkio, redaktita de András Gerő, 113–133.* New York: Orient-Eŭropaj Monografioj - Columbia University Press.
- . 2015. "Jászi Oszkár feudalizmus fogalma – a mából nézve." *En Kor/társ panoráma. Tanulmányok a 70. éves Vonyó József tiszteletére, redaktita de Zsolt Erőss kaj György Gyarmati, 133–152.* Pécs-Budapest: Kronosz Kiadó.
- Raffay, Ernő. 2012. *Politizáló szabadkőművesség. Jászi Oszkár és a Martinovics Páholly államellenes tevékenysége 1906–1912.* Budapest: Kárpátia Stúdió.
- Romsics, Ignác. 1999. *Hungario en la Dudeka Jarcento.* Budapest: Corvina – Ozirisó.
- Sándor, Pál. 1932. "Marxista theoretikusok aktuális feladatai." *Társadalmi Szemle* 2 (9): 385–388.
- Schön, István. 2000. "A magyar szabadkőművesség hivatalos folyóiratai." *Magyar Könyvszemle* 116 (2): 175–190.
- Szabó, Csaba. 2003. *Die katholische Kirche Ungarns und der Staat in den Jahren 1945–1965.* München: Verlag Ungarisches Institut.
- Szabó, Csaba, kaj László Ligeti, red. 2008. *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948: A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008.* Buda-pest: Lénárd Ödön Közhasznú Közhasznú Alapítvány – Evámberrny Kiun.
- Szántó, János. 1988a. "Vallási változás – társadalmi változás." *En Vallásosság egy szekularizált társadalomban, redaktita de Péter Tibor Nagy, 13–33.* Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- . 1988b. "Vallásosság Magyarországon." *En Vallásosság egy szekularizált társadalomban, redaktita de Péter Tibor Nagy, 137–145.* Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Székely, Artúr. 1912. "A történelmi materializmusról." *Szabadgondolat* 2 (3): 101–107.
- Szimonidesz, Lajos. 1928. "Egy milliónál több ateista a német hivatalos statisztikában." *Népszava, la 11-an de julio.*
- Tasi, István. 2016. "Az első Darwin-évforduló: 1909. Az élővilág eredetéről szóló nézetek versengése Magyarországon a 20. század elején." PhD dis., Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Tomka, Miklós. 1988. "A magyarországi katolicizmus statisztikája és szociológiája." *En Magyar katolikus almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985, redaktita de László Turányi, 532–546.* Budapest: Szent István Társulat. ———. 1991a. *Magyar katolicizmus.* Budapest: OLI – Katolikus Társadalomtudományi Akadémia. ———. 1991b. "Sekularigo aŭ Anomio? Interpretante Religian Ŝanĝon en Komunistaj Societoj." *Socia Kompasso* 38 (1): 93–102. ———. 1995a. *Csak katolikusoknak.* Budapest: Corvinus.

136 Margit Balogh kaj András Fejérdy

- . 1995b. "La Ŝanĝanta Socia Rolo de Religio en Orienta kaj Mezeŭropo: Reviviĝo de Religio kaj Ĝaj Kontraŭdiroj." *Socia Kompasso* 42 (1): 17–26.
- . 1996. "Vallás és vallásosság". En *Társadalmi raporto 1996*, redaktita de Rudolf Andorka, Tamás Kolosi, kaj György Vukovich, 592–616. Budapeŝto: Tárki – Századvég.
- . 1997. "Hungara Post-mondmilito II: Religia Evoluo kaj la Nuna Defio de Novaj Eklezioj kaj Novaj Religiaj Movadoj." En *Novaj Religiaj Fenomenoj en Centra kaj Orienta Eŭropo*, redaktita fare de Irena Borowik kaj Grzegorz Babinski, 203–235. Krakovo: Nomos.
- . 1998. "Afronti Persekuton: Religia Ŝanĝo en Komunismo kaj en Post-Komunista Rekonstruo en Mezeŭropo." *Internacia Sociologio* 13 (2): 229–247.
- . 2000. "A magyarországi vallási változások öt meghatározó eleme". En *Katolikus világiak a magyar közéletben*, redaktita de Ádám Huszthy, 199–200. Budapeŝto: Corvinus Kiadó.
- . 2003. "Vallásosság, egyházak és felekezetek.". En *Társadalom, politika, jogrend*, redaktita de Kálmán Kulcsár kaj József Bayer, 213–221. Budapeŝto: Kossuth – MTA Társadalomkutató Központ. (Magyar Tudománytár 4.).
- . 2010. *Expanding Religion: Religia Reviviĝo en Post-Communist Central kaj Orienta Eŭropo*. Berlino kaj New York: De Gruyter.
- Tóth, Helena. 2016a. "Leben und Tod im Kommunismus: Namensweihen und Begräbnisse in der DDR und Ungarn (1949-1989)." En *Transmortale. Sterben, Tod und Trauer in der neueren Forschung*, redaktita de Moritz Buchner kaj Anna-Maria Götz, 75–90. Vajmaro: Böhlau. ———. 2016b. "Skribaj Ritoj: La Fontoj de Socialismaj Ritoj de Trairejo en Hungario, 1958-1970." En *Scienca, Religio kaj Komunismo en Malvarma Milito Eŭropo*, redaktita fare de Paul Betts kaj Stephen A. Smith, 179-205. Londono: Palgrave Macmillan.
- Vámbéry, Rusztem. 1927. "A vallás, mint az erkölcs öre." *Századunk. Társadalomtudományi Szemle* 2 (2): 1–18.
- . 1935. "Tanszabadság". *Századunk. Társadalomtudományi Szemle* 10 (10): 311–322.
- Vári, László. 2018. "Szabadkőművesség Magyarországon ma és tegnap." *Szépirodalmi Figyelő* 17 (2): 59–75.
- Világnézet. 2007. "Ateista társadalmi szervezetek. Szalonképtelen a MAHAT." Alirita la 27-an de oktobro 2018. https://vilagnezet.blog.hu/2007/06/20/ateista_tarsadalmi_szervezetek_szalonkep.
- Vitányi, Iván. 1968. "Társadalom és vallás: Nemzetközi vallásszociológiai konferencia Budapesten." *Világosság* 9 (6): 328–332.
- Vörösvári, Ferenc, red. 1908. *A szabadtanítási Pécselt 1907-ben tartott magyar országos kongresszusának naplója*. Pécs: Dialóg Campus.
- Wittenberg, Jasono. 2006. *Crucibles of Political Loyalty: Preĵoj, Institucioj kaj Balota Kontinuo en Hungario*. Kembriĝo: Cambridge University Press.

7 La trajektorioj de ateismo kaj sekularigado en Latvio

El la germana klerismo al nuntempa sekulareco

Māra Kiope, Inese Runce kaj Anita Stasulane

Estis argumentite ke la koncepto de sekularismo estis ofte misinterpretita. Historie, la esprimo sekularismo estis alkrōcita al la skribaĵoj de George Jacob Holyoake, el kiuj ni havas la plej kohezian difinon: "Sekularismo signifas la moralan devon de homo en ĉi tiu vivo deduktita de konsideroj kiuj apartenas al ĉi tiu vivo sole" (1871, III, 1). La ŝlosila emfazo estas evidente metita sur "ĉi tiu vivo sole", kiu tuj identigas la ekskludon de la spirita kaj eterna dimensio de homa ekzisto de la diskurso pri la individua kaj socia vivo de individuo. Koncerne la kulturan kuntekston, estas do ŝajne ke, antaŭ ĉio, la rajto de la jud-kristana tradicio partopreni en kreado de okcidenta racieco estas forstrekita. La reala ideologia starpunkto en la estonteco estigas miskomprenojn laŭ la interpreto de sekularismo kiel esprimo.

Supozante la klasikan priskribon de Holyoake kaj diskutante difinajn alirojn al sekularismo, la redaktistoj de la Oxford Handbook of Secularism notas:

La manko de konsento pri la signifo aŭ celo de sekularismo ne plu estu surpriza, pro ĝa multforma historio kaj multcela potencialo. Plej multaj vortoj, terminoj kaj etiketoj, kiuj celas kapti ion, kio estas samtempe socia, filozofia, jura, demografia, historia kaj kultura, estas kutime malfacile adekvate difini. . . . Nia pripensita opinio, kunhavita de la plej multaj el la kontribuantoj al ĉi tiu volumo, juĝas, ke estas plej bone koncepti la sekularismon kiel multflankan kaj multifacetan. Kaj ĝa signifo certe varias laŭ malsamaj socioj. (Zuckerman kaj Shook 2017, 1-20)

Lastatempaj akademias esploroj sub la komuna titolo "la post-sekulara turno", inspirita de Jürgen Habermas (2008, 17-29), interalie malfermis pordegon de kritika rehavigo pri la fenomeno de sekularismo.

Kvankam "post-sekularismo" devas esti rigardata kiel esence kontestata tamen ankoraŭ ambigua koncepto, ĝ elvokas diskurson kun la sama esenca demando starigita de Habermas antaŭ jarcento kaj duono: "Kio mankas al la sekulara vivo? Respondo: partopreno al kiel sperto montras preter si mem,

138 Māra Kiope, Inese Runce kaj Anita Stasulane kaj kiel

ni aliras ĉi tiun dimension de 'verticaleco' (Staudigl kaj Alvis 2016, 589–599). La kernpunkto en la kunteksto de la diskuto iniciatita de Habermas koncernas la transformiĝon de la socio. Unumaniere aŭ alie, observante la post-sekularajn diskutojn, oni povas diri, ke sekularismo estas pensmaniero kiu kondukis al transformo de socio bazita sur nereligia vizio de vivo, penso kaj moralo.

Konsiderante la vidojn de sekularismo kaj post-sekularismo, ĉi tiu ĉapitro analizas la trajektoriojn de ateismo kaj sekularismo en Latvio, ekde la 18-a jarcento. Oni devas rimarki, ke la trajektorio de sekularismo kaj ateismo, kiuj komenciĝis per la formado de la latva nacio laŭ moderneco, estas esenca. La unua generacio de latvaj intelektuloj serĉis paradigmojn por evoluigi vizon de la latva nacio kiel moderna, sendependa kaj ekvivalenta al aliaj eŭropaj nacioj kaj uzis la modelon de la germana klerismo ĉar ĝi estis trovita en la ĉirkaŭa germana kulturo. Ĝi estis paradigmo en kiu la evoluo de la kulturo de nacio estis proksime ligita al la temo de politika libereco kaj la mem-determinado de la nacio metante ĝin en tre sekularan kuntekston.

Laika pensado kaj ĝaj antaŭkondiĉoj Balt-

germanaj intelektuloj, inspiritaj de la populara klerismo en germanlingvaj landoj, entreprenis la taskon eduki latvaj kamparanojn kaj metis la fundamenton por la estonta emancipiĝo de la latva kulturo (Daija 2017). En la mezo de la 19-a jarcento, kiam la leĝo pri la forigo de servutulo estis pasigita, emancipitaj latvaj kamparanoj povis iĝi la posedantoj de siaj propraj posedaĵoj, kaj universitata edukado iĝis pli alirebla por ili. La novaj sociaj tavoloj de la latva socio - intelektuloj, la tielnomitaj jaunlatvieši (novlatvoj) - komencis siajn agadojn en Tartu (Dorpat) Universitato. Latvaj intelektuloj uzis la germanan klerismon pensmanieron por formuli la ideon de la rajto de la latva nacio esti moderna nacio kune kun ĉiuj eŭropaj nacioj. La fidado de novlatvoj je la germana klerismo implicate markis iliajn klopodojn kiel laika naciismo¹, kiu havis la potencon iĝi naciismo kiel laika religio laŭlonge de la tempo. Inspiritaj por agi laŭ tiuj ideoj, etnaj latvoj sekve iĝis la nova socia klaso sur la politika scenejo de Latvio. La originoj de naciismo kaj la kreado de la naciŝtato estas tipe spuritaj reen al la Franca Revolucio. Signifa aspekto de la Franca Revolucio kaj koincida franca naciismo estis tial laika kaj kontraŭreligia perspektivo (kp. Rieffer 2003, 232–233). Siavice, la franca klerismo profunde influis la germanan Aufklärung, kiu estis la ideologia fonto por novlatvoj strebantaj al la suvereneco de la nacio.

Johann Gotfried Herder (1744-1803), kiu instruis ĉe la Riga Kupola Lernejo (1764-1769), rigardis la nacion kiel la bazan unuon de homaro kaj la identecon de la individuo kiel dependa de lia aŭ ŝia kulturo (White 2005, 167). Sekvante la ideojn de Herder, novlatvoj komencis verki

Trajekcioj de ateismo kaj sekularigado 139

poezio, fikcio kaj popularaj sciencaj artikoloj en la latva por kontraŭstari la lokan germanan opinion, ke la latva lingvo estas nur utila por la ĉiutaga vivo de kamparanoj. La ideo de Herder pri kulturo kiel "io ne potencie grava por politiko sed kiel io nepre necesa" (Barnard 1983, 250) ankaŭ rezultigis novlatvojn geedziĝi kun kultura naciismo kun politikaj asertoj transdoni posedaĵon de germanoj al latvianoj kaj fari la nacio prospera igante la individuon riĉa (Puisāns 1995, 75).

Unu el la esencaj personoj dum tiu tempodaŭro estis la filo de la germana lutera pastro en Livland, la centra parto de Latvio, kaj eminenta verkisto de la germana klerismo, Garlieb Merkel (1769-1850), kies libro *Latvians* (1797) alfrontis la klerismo-idealojn kun la situacio de la kamparanoj de Livland. Merkel priskribis la vivon de latva kamparano en tre malgaja tono, kaj la kristanigo de la Baltio fare de germanaj misisionarioj en la 13-a jarcento estis anoncita kiel la kaŭzo de la serioza situacio. Merkel priskribis la imagan spektaklon de latva antikva vivo kaj la religian panteonon, kiuj poste iĝis la bazo por mitologiigita latva identeco en la verkoj de Nacia Romantikismo (Stradiņš 1995).

La diskurso, kiu daŭris ĝis nun en la latva kulturo, estis instalita: la "mito" pri la 700-jara sklaveco de latvoj sub la germanaj mastroj.

La germana klerismo estis sekvita fare de germana Romantikismo kiel komunikilo por la ideologio de latva politika naciismo. Uzante tiun paradigmon, la formado de moderna latva kulturo estis iniciatita en latva romantikisma literaturo. La nova kulturo, kiel la kerno de la naciismo de la emerĝanta latva moderna nacio, formiĝis en duobla maniero: kopiante la elementojn de antikvaj eŭropaj kulturoj kaj formante la latvan kulturan heredaĵon. Monumentoj de latva literaturo estis kreitaj, komenciante kun la greka mitologiopadrono. Poetoj plenigis la imagan tutteonon de antikva Latvio per siaj propraj dioj kaj diinoj, kiel la militema Pērkons (Tondro), Auseklis (la sopira matenstelo), Laima (la diaĵo de sorto, riĉaĵo), Trimpus (la gaja latva Bakĵo).) ktp Andrejs Pumpurs verkis epopeon *Lāčplēsis* (Ursmortiganto) por ke latvoj havu propran nacian epopeon similan al la franca Kanto de Rolando kaj germana *Niebelung-slied* (Puisāns 1995, 88, 92). Tiel, la nacia politika sekularisma pensado estis ankrita kun novpagana mitologio.

Sekularismo en la unua parto de la 20-a jarcento

Sekularismo kiel vizio sen transcendeco fine de la 19-a jarcento estis antaŭenigita de socialisma pensado. Poeto kaj studento ĉe Tartu (Dorpat) Universitato, Eduards Veidenbaums (1867-1892) publikigis la unuan artikolon en la latva, en kiu la socia maljusto kaj subpremo de latvaj kamparanoj fare de germanaj bienmastroj estis klarigitaj laŭ la marksisma klasbatalo (1886). Krome, la poeto atentigis la malĝustan rolon de la protestanto

140 Māra Kiope, Inese Runce kaj Anita Stasulane pastraro,

plejparte germana en origino, kiuj defendis la interesojn de luigantoj.

La poezio de Veidenbaums estis plena de amara ironio pri la religio ĉar ĝi estis prezentita kiel ilo por la subpremo de justeco.

Ekzistis multe da taŭga grundo por socialismaj ideoj en urboj, precipe en Rigo, kiu estis unu el la plej industriigitaj lokoj en la cara Rusio fine de la 19-a jarcento. La plej fruaj laboristaj organizoj en latvaj urboj ne estis politikaj, tamen, sed zorgis pri provizado de laboristoj per reciproka helpo, edukado kaj distro. Tiuj societoj aperis dum la 1860-aj jaroj, kaj antaŭ 1890 ekzistis 250 el ili nur en Rigo, iĝante forumo por socialdemokrata agitado (White 2005, 67).

La ideo de socialisma estonteco aperis en la ideologio de la movado de la latva socialisma kaj marksismaj intelektuloj de la Jaunā Strāva (Nova Fluo) ĉe la sojlo de la 20-a jarcento. Ideoj estis transprenitaj de la germana socialisma movado prefere ol de rusaj marksistoj. La movadon gvidis du advokatoj: Rainis (1865–1929), kiu poste iĝis la plej elstara latva poeto, kaj Pēteris Stučka (1865–1932), kiu iĝis la prezidanto de Latva Soveta Respubliko (1919). La ideo de socialismo, kiel klarigis Rainis kaj Stučka, igis konvertitojn inter la laboristoj, malgrandaj metiistoj kaj senteraj kamparanoj, kiuj estis rapide aprezi ke la novaj saĝuloj parolis pri sia ĉiutaga pano (Puisāns 1995, 102). Poste, la Nova Fluo iĝis parto de rusa Socialdemokratio kaj estis plene influita per la ateisto kaj kontraŭklerikala same kiel kontraŭnacia sinteno de la bolŝevikoj. Inter latvaj intelektuloj, la ideo de la nova homo krom la Kreo ŝajnis esti tre alloga. En la doktrino de Rainis, la tendencoj de materialismo, sciencismo, socialisma futurismo kaj ateisma homismo interkovris, tenante en menso la celon de plibonigo de homa speco, por konstrui "la staton de la estonteco" (Ziedonis 1969, 287) – Latvio.

La ideo de latva politika naciismo estis finfine efektivigita per la fondo de la Respubliko de Latvio (1918). Ĝi estis samtempe la komenco de la "Nacia Eklezio", kun apero de la unua generacio de latvaj luteraj pastroj. Ĝi estis signo de nacia triumfo en la religia sfero, kiun luteraj germanaj pastroj regis ekde la reformado en Livonio.

La imperia jura kaj politika heredaĵo, dume, malfortigis la ŝancon krei daŭrigeblan demokratian sistemon. Laŭ la fundamentoj kiuj estis establitaj por krei novan religian politikon en Latvio, pluraj kazoj de neglektemo okazis kiuj ne povis tute certigi la formprocezon de laika kaj demokrata ŝtato. Tio ankaŭ kaŭzis grandan publikan malkontenton koncerne la enmiksiĝon de la eklezio en ŝtataferoj, kiu estis nomita fare de la maldekstremaj politikistoj kiel klerikigado (Runce 2013, 261-262).

Unu el la plej influaj partioj en Latvio estis la Latva Socialdemokrata Laborista Partio, kiu kolektis radikalajn maldekstrulojn, kies ideologiaj konceptoj estis sufiĉe kontraŭreligiaj kaj profunde laikaj. Ilia rolmodelo por religia politiko estis franca laikeco. Tio diktis la tonon de la politika kaj la intelekta medio de Latvio, krom Latgale,

Trajekcioj de ateismo kaj sekularigado 141

kie la ŝlosila elemento de la kulturo, tradicioj kaj identeco de ĉiu etna komunumo daŭre estis religio (Runce 2013, 172-262).

Sekulara naciismo, kiu estis levita al la nivelo de religio, manifestiĝis en la movado de Dievturi (Di-gardistoj), kiam la diinfarada praktiko de Nacia Romantikismo ŝajnis servi kiel ekzemplo por la nova nacia religio Dievturī ba (Dievturī ba. konservado), establita en 1925.

Dievturī ba estis fakte ideologia sistemo kies "ĉefa celo [estis] la antaŭenigo kaj fortigo de Latvianness" (Pūtelis 2001, 19). Ĝa distingeco estis elpensita kiel la religiaj teatraj ritoj de la "antikvuloj" kaj brua maltoleremo por kristanismo kiel fremda religio kiu estis devigita al la latvaj prauloj per "fajro kaj glavo", se oni uzas la stereotipan lingvon pri la perforta kristanigo de Latvio. En la stadio de formado (1925-1940), Dievturī ba estis pli politika naciismo ol novpaganismo per ekscelenco, kiel ĝ estas en nuna Latvio, ĉar ĝaj originoj estis ligitaj al la serĉo de nacia identeco kiu sekvis la formalan fondon de la Respubliko de Latvio (1918). La Dievturi- politika programo havis planon liberigi etnajn latvojn forviŝante la influon de aliaj etnaj malplimultoj:

Tiel, en la unua periodo de ĝa evoluo, Novpaganismo en Latvio montris sin kiel formo de politigita fenomeno kaj Dievturi iĝis parto de la naciisma politiko en Eŭropo en la unua duono de la dudeka jarcento ofertante latvan nacian religion.

(Stasulane kaj Ozoliņš 2017, 238)

Sekularismo en Marks-leninisma pensado estis reprezentita fare de Pēteris Stučka, la gvidanto de la sovetia registaro en Latvio (1919), kiu poste loĝis en Sovetrusio. Laŭ la maniero de historia materiismo, Stučka reproduktis la marksisman ideon ke religio estas formo de socia konscio, kiu dependas de la materia bazo aŭ la ekonomia rilato (Stučka 1980, 464). Tiu speco de sekularismo estis la plej radikala ĉar ĝ rilatis al la kompleta transformo de la fundamentoj de la socio, sed ĝ ne estis aparte disvastigita ĉar la ŝtato turnis sin kontraŭ komunistaj organizaĵoj kaj ideologio.

En intermilita Latvio, diskutoj de ateismo kaj liberpenso malofte okazis. La plimulto de la maldekstraj rondoj kaj intelektuloj estis negativaj pri la rolo de la eklezio kaj religio kiel ĝa formo de institucio, sed ili ne estis ĝuste ateistoj. La eklezio, en sia intelekta kaj politika vizio, estis nur malmoderna institucio malrapide forvelkanta sub la procezo de modernigo kaj progreso kaŭzita de la sekularigado de la socio.

Liberpensaj aferoj estis diskutitaj en literaturaj verkoj publikigitaj en gazetoj. La poeto Jānis Sudrabkalns (1894-1975) skribis pri la liberpenso de Shelley (Sudrabkalns 1921). Liberpenso kiu permesas al persono emancipi de religio estas traktita en la literaturaj verkoj kaj kritikaj recenzoj (1924) de Andrejs Upīts (1877-1970), kiujn la sovetia reĝimo poste farus.

142 Māra Kiope, Inese Runce kaj Anita Stasulane

rekonas kiel eminentan latvan verkiston de socialisma realismo. En literaturaj revuoj, pluraj artikoloj estis publikigitaj dediĉitaj al latvaj verkistoj kiuj estis konataj pro sia kontraŭreligieco: ekzemple, la novlatvaj verkistoj Juris Alunāns (Goba 1927) kaj Jānis Akuraters (Upī ts 1927). En opozicio al la amaskomunikila diskuto, konservativaj kaj religiemaj revuoj publikigis siajn artikolojn diskutante kiel liberpensado influas la evoluon de personeco (Štekels 1928). La kritiko de liberpensado estis karakterizita per la defendo de la interesoj de la ŝtato same kiel la edukaj interesoj de la individuo. La elstara latva advokato, prezidanto de la Latva Jurista Societo, diplomato kaj parlamenta senatano Kārlis Ducmanis (1881–1943), atentigis, ke liberpensado en Latvio naskiĝs meze de latvaj politikistoj sub la influo de la rusa intelektularo; ĝi estis ligita al la individuisma anarkiisma mondkoncepto, kio estis kontraŭa al la tasko konservi la ŝtaton. Religio ne povus esti nur privata afero; liberpensado estis, fakte, la forlaso de tradicioj (Ducmanis 1928).

Kritiko de religio en la gazetaro en tiu tempo estas plejparte temigis la instruadon de kredo en lernejoj, kio estis deviga temo en la antaŭmilita instruplano en eduka sistemo de Latvio. Ekzemple, la verkintoj kritikis la fakton ke tro multe da atento estis pagita al religiaj aferoj en la lernejoj, kaj ekzistis eĉ instruistoj kiuj uzis lecionojn de siaj temoj por paroli pri religiaj temoj (Fr. M. 1924; Upī ts 1929). Intertempe ĉiuokaze venis malkaŝaj kontraŭreligiaj asertoj de la socialisma laborista gazetaro, inkluzive de sportaj aferoj: „Se ni estas sportistoj, estas klare, ke ni devas batali kontraŭ la eklezio kaj religio. La sola demando restas, kiel fari tion praktike?" (Zvanī tājs 1930). La jenaj proponoj estis faritaj: unue, raportoj pri la eklezio kaj religio devis okazi en la Laborista Sporta Klubo kaj due, ĉiuj liberpensantaj membroj de la klubo devus montri kion la aŭtenta konduto de liberpensulo implikas.

La plej bona maniero estis reliefigi lian aŭ ŝian liberpenson en ĉiu ebla okazo: ekzemple, ne iri al pastro aŭ pastro sed al ŝtataj institucioj por geedziĝoj, novnaskita registrado, entombigoj ktp.

La plej grava vivrito, por kiu la ŝtato proponis alternativon al la religia rito, estis geedziĝo. En Latvio prosperis eksedziĝa komerco, kiu altiris multajn eksterlandanojn. Artikolo 50 de la latva leĝo estis adoptita kiel la bazo por determini ke geedziĝo povas esti dissolvita sen kroma indico se la geedzoj vivis aparte dum almenaŭ tri jaroj. En 1931, 398 geedziĝoj estis finitaj. La ŝtata leĝo malpermesis pastrojn bapti infanojn kaj geedziĝo de paroj sen antaŭa registrado en ŝtataj institucioj. La leĝo estis perceptita fare de katolikoj kiel ŝtatinterfero en preĝejaferoj kaj kiel hontigo al katolikoj. La gazetoj skribis ke la leĝo egaligis homojn kun brutaro kiuj estis registritaj en oficialaj listoj. La leĝo de la ŝtato trudis punon, sed la pastroj ofte ignoris la postulojn de la ŝtato, eĉ se ili estis kondamnitaj al mallongdaŭra malliberejo. Nur en 1927, kiel rezulto de katolika premo, la registaro eldonis amendojn al la konstitucio kiuj indikis ke infanoj povus esti baptitaj aŭ registritaj kaj paro.

Trajektorioj de ateismo kaj sekularigado 143 povis

geedziĝ en la eklezio aŭ en la ŝtata oficejo de ilia elekto, sed post la rito, la pastro devis raporti la okazaĵon al la ŝtato ene de sep tagoj (Lipša 2009, 63-70).

Ajna speco de modernaj "kontraŭ" ideologioj, tendencoj, kaj metodoj de socia kritiko (antisemitismo; kontraŭreligieco; kontraŭ-kristanismo, inkluzive de ateismo kaj liberpenso) estis malpermesitaj kiam Kārlis Ulmanis (1877-1942) establis la aŭtoritatan reĝmon en 1934. La puĉo ne nur ŝanĝis la politikan, kulturen kaj ekonomian pejzaĝon de Latvio, sed ankaŭ influis la religian vivon. Simile al la reĝmo de Mussolini en Italio, la politikaj teknologoj de la aŭtoritata reĝmo de Ulmanis iom post iom komencis krei novan "religion" - la kulton de la ŝtato. Ĉiuj religiaj konfesoj devis akcepti la novan situacion kaj devis akordigi sin kun la perdo de politika libereco, la pliiĝo de kontrolo kaj la deviga integriĝo en la procezoj de politika kaj publika vivo diktita de la aŭtoritata reĝmo. Propagandistoj esprimis sian vizon pri la nova ŝtato, kiu en certa maniero fariĝis la esenco de la religia politiko de la reĝmo de Ulmanis, emfazante, ke tiuj novaj homoj estos religiaj estaĵoj, kiuj konas siajn devojn antaŭ Dio, la reganto, la ŝtato, la socio kaj iliaj familioj (Hanovs kaj Tēraudkalns 2012, 267). La religia kaj ideologia politiko, efektivigita de la reĝmo de Ulmanis, kaŭzis unuflanke la fremdiĝon de la socio de la politiko de aŭtoritatismo kaj aliflanke plialtiĝon de la naciismo. Tio ne estis unika sed konsekvenca trajto de eŭropa aŭtoritatema kulturo kun kelkaj strangaj lokaj specifaj oĵoj. Ĝi estis politika naciismo turnita en civitan religion kun la kulto de la gvidanto. La eklezio kiel institucio estis kaptita en labirinto de aŭtoritatismo, kaj pli grandaj religiaj konfesioj perdis sian kapablon komuniki sian mesaĝon al socio. En la publika sfero, aferoj de religio estis konfuzitaj kun la naciisma ideologio; fakte, sekulara naciismo estis respektata kiel religio dum la postuloj de la religio rilate al konscienco estis malpagitaj per granda kvanto da bruo.

La sovetia sekulara pensmaniero

La kerno mem de la transformoj kiuj estis efektivigitaj per politikaj rimedoj dum la dua turno de la sovetia reĝmo en Latvio (1944-1991) estis la celo de generado de nova sovetia homo. La ateisma propagando, kiu estis ligita al subpremaj politikaj iniciatoj, estis la ĉefa instrumento de la transformo. La ateisma leksikono deklaris: "La celo de ateismo estas helpi la homojn kompreni la signifon de sia vivodaŭro sur la Tero kaj mobilizi sian volon por feliĉo sur la Tero" (Гришанов 1973, 11).

Ateisma propagando estis kreonta laika socio-pensmaniero.

Unu el la rimedoj por "vastigi la ateismon en la socio kiel la procezo de sekularigo en Sovetunio" estis la malklerikado, "kiu estas samtempe la procezo de sekularigado de naciaj rilatoj, t.e., liberigi ilin de tiuj religiaj formoj kiuj estas karakterizaj por ĉiu nacia grupo" (Атеизм в СССР 1986, 103). En la praktiko, la ĉefa laboro de malklerigado

144 Māra Kiope, Inese Runce kaj Anita Stasulane

(1945-1954) estis aranĝitaj fare de specialaj KGB-profesiuloj en la sfero de religio. La agado de la speciala komisaro de la Konsilio pri Religiaj Aferoj en ĉiu Sovetia Respubliko estis determinitaj per sekretaj instrukcioj. Intertraktadoj kun ekleziaj reprezentantoj devis esti sekretaj sen iu skriba dokumentaro por ne disponigi ajnan indicon pri la entrudiĝo de la sovetia ŝtato en ekleziaferoj:

fidelaj pastroj kaj pastroj estis misfamigitaj kaj deklaritaj malamikoj de la sovetia potenco. Tiaj metodoj povas esti spuritaj per legado de la raportoj de reprezentantoj senditaj al estroj en Moskvo, same kiel la pastraro-dosierojn kiuj konsistas el regule kolektitaj informoj pri la klerikoj, inkluzive de iliaj politikaj opinioj. . . kiel sekvoj, antaŭe menciitaj informoj kaŭzis arestojn aŭ malhonorajn de klerikoj antaŭ ilia parokanaro aŭ socio entute per publikaĵoj en la gazetaro.

(Krūmiņa-Konņkova 2015, 149-150)

Post la subprema periodo (1945-1954), demando aperis pri efektivigo de la tute sekularisma pensmaniero en sovetia Latvio. La Centra Komitato de la Komunista Partio, en sia decido Pri Eraroj de Scienca Ateisma Propaganda Laboro Inter la Popolacio (1954), esprimis malkontenton kaj atentigis, ke la prelegojn pri ateismo ofte okazigis nekompetentaj kaj nekleraj personoj malhavantaj propagandajn kapablojn, kiuj; povis nur rakonti amuzajn rakontojn pri klerikoj (Par religiĵu un baznīcu 1966, 74); ateistoj rigardis ĉiun teknologian plibonigon kiel ateistan indicon ĉar Dio ne povis fari "miraklojn" tiajn, sed la fakto ke traktoro ekzistas neniel pruvas ke Dio ne ekzistas (Froese 2004, 46).

Post 1954, la sovetiaj aŭtoritatoj komencis efektivigi ateismon en pli sofistika maniero. Subpremoj daŭre estis uzataj, sed pli da atento estis pagita al plifortigo de la organizo de ateisma propagando. La speciala celo de ateisma propagando estis Latgale, kiu, male al la plejparte protestantaj regionoj de Latvio - Kurzeme kaj Vidzeme - estis ĉefe katolika kaj restis religia dum la jardekoj da sovetokupado. La nura instituto de alteduko en la regiono, la Pedagogia Instituto de Daugavpils, iĝis centro de ateisma propagando en Latgale. La ateisma propagando kiel la scienca temo estis diskutita unuafoje en konferenco okazigita en Krāslava en 1964, kiam la gvidinstruistoj de la loka regiona lernejo prezentis la rezultojn de esplorkonferenco kun 172 familioj de katolikoj kaj diskutis la metodojn de individua laboro kun kredantoj (Мамаева 1969, 85).

Ateismaj propagandlibroj estis plejparte dediĉitaj al reaktiro de la sociaj radikoj de religio. Historio estis ŝanĝita por illustri la postulaton de ateismo, asertante ke religio eliris el la primitiva timo de naturaj fortoj. La eklezio estis montrita kiel produkto de klasa socio, kiu helpis subpremi sklavojn, kamparanojn en feŭdismo kaj laboristojn en kapitalisma socio. La

metodo de kontraŭhistoria pruvo estis uzita, ekzemple, por montri ke la kruco estis simbolo kiu aperis en la Mezepoko, kaj tiel la morto de Jesuo sur la kruco estis simple invento (Skuja 1964). Latve adaptitaj tradukoj de monda ateisma literaturo estis uzataj en la propagando, precipe tiuj verkitaj en sarkasma maniero de francaj klerismo-aŭtoroj (Holbahs 1959).

Post la stalina subprema periodo, deklerikaligo estis direktita kontraŭ misfamigado de pastroj kiel malveraj kaj pekemaj personoj. La filologia analizo de la apostatlibroj de ekspastroj malkaŝas identan strukturon kaj ankaŭ stilajn teknikojn, kiaj ili estis fakte verkitaj de profesiaj verkistoj, kiuj simple uzis vortojn kaj faktojn el la aŭto-da-fe-raporto de la ekspastro por la KGB-oficiro. La paradigma modelo en Sovet-Unio estis farita de ortodoksa teologo el Talino Aleksandr Osipov, kiu publikigis apostatan leteron en la gazeto Pravda (1959) kaj libron (1983). La strukturo ĉiam estis jena: 1) efektivaj biografioj de eks-pastroj estis uzataj por montri, ke la "dependiĝo al religio" en la socialisma socio nur venis el religia edukado en la familio; 2) observoj de nerespekto de la "reala" vivo de klerikoj kaj de la predikita vivo estis elmontritaj kiel la fonto de dubo pri la vereco de kredo; 3) tio kondukis al la rompo de fido; 4) en la procezo de decido forlasi la pastraron, iu komunisto ĉiam ĉeestis por plifortigi ilin ĉar, kiel la regulo, la pastro sentis sin kulpa dum la malplenaj jaroj, kiam li disvastigis "la opion de la popolo" (t.e. religio); 5) la „aŭtoro“ skribis pri la sovetiaj civitanoj, kiuj gaje invitis lin en la novan vivon (kp. Trukšāns 1967; Zvejsal-nieks 1963).

Latva kulturhistorio estis bildigita kiel vere kontraŭklerikala. En tre tipa maniero, la instrumaterialo por la ateismaj prelegantoj de la Scio-Rando-Socio deklaris: "La [kristana] ideologio de la koloniistoj dominis en Latvio ĝis la 1880-aj jaroj" (Mortuļ evs 1972, 2). Kelkaj novlatvoj, kiuj popularigis ideojn de naturscienco antaŭeniganta la "formadon de la materialisma kaj ateisma fido je la konscio de la leganto, kaj kritikante la germanajn pastrojn" estis menciitaj (Mortuļ evs 1972, 2). Dume, eĉ la plej radikalaj novlatvoj "pro la manko de marks-leninisma klaskonscio ne povis atingi la nivelon de dialektika kaj historia materiismo, kaj de scienca ateismo" (Mortuļ evs 1972, 2). Laŭ la sovetia "kanono", latva kulturo konsistis el la Nova Fluo, kiu estis unike portretita kiel marks-leninisma entrepreno, kaj la plej fama latvia poeto Rainis kiel laborista poeto; la antaŭmilita periodo estis reprezentita fare de maldekstraj verkistoj kiel kritikistoj de la "Faŝist-regata ŝtato". La latva literatura heredaĵo estis parte malpermesita kaj la kulturhistorio de Latvio estis reverkita en la reĝimo de sekularismo, por montri sekularismon, ateismon kaj materialismon kiel enecajn al latva kulturo. La ĉefa ideo estis ankoraŭ tiu pruntita de la germana klerismo: nome, ke la politikan subpremon de latvoj efektivigis germanoj, pli precize germanaj kristanaj misiistoj. Ĉi tio estis "klerikala ideologio

146 Māra Kiope, Inese Runce kaj Anita Stasulane de

germanaj koloniistoj" (Mortu| evs 1972, 5), se oni uzus la ateistan terminologion.

La trajtoj de "scienca ateismo" estis iom post iom ellaboritaj en Sovet-Unio dum la Ĥruŝĉov-epoko. "Scienca ateismo" povus esti priskribita kiel filozofia skeptiko miksitaj kun esplorado pri la ekzisto de la dia mondo kiel la scienca hipotezo. Tio signifis kritikistojn de religio sur filozofia, scienca kaj historia bazo de la materialisma vidpunkto (kp. Пищик 1983).

En 1964, la studkurso la Fundamentoj de Scienca Ateismo estis enkondukita en ĉiuj universitatoj en Sovetunio, kaj la specialiĝo de "scienca ateismo" estis disponigita por studentoj de filozofio, historio kaj pedagogio (Directivo de la Centra Komitato 1964). Dum kelkaj el la homoj ligitaj al ateismo kaj religiaj aferoj restis agentoj de ideologio, aliaj uzis la akiritan scion por klarigi religiajn aferojn.

Fako de Filozofio estis malfermita (1966) ĉe la Latvia Ŝtata Universitato por prepari la lokan, nacian "ideologie ferŝuitan personaron" por la batalo kontraŭ latva naciismo kaj la kristana religio.

En la 1970-aj jaroj, la tasko de "scienca ateismo" estis, inter aliaj, "la marks-leninisma interpreto de tiuj demandoj de vivo, respondojn al kiuj homoj serĉas en religio" (Менник 1969, 7). La Latva SSR-Scio-Socio organizis dujaran lernejon por prelegantoj: 112 personoj diplomiĝis en 1974, kaj 100 prelegantoj estis instrukciitaj en la akademia jaro de 1975-1976 (Raporto pri Religia Afero Komisararo 1976). La socio eldonis manlibrojn por ateisma edukado, multaj el kiuj estis saturitaj per valoraj informoj pri la historio de religio en la supraĵe ideologia kadro. Propagandistoj estis instigitaj por diskuti argumentojn kiuj estis disvastigitaj en preĝejoj homilioj: ekzemple, la demando de teodikeco - pri la ekzisto de dio, pri la origino de naturaj leĝoj kaj la origino de la malico en homa vivo (Buŝmanis 1980, 12).

Unu el la ĉefaj ateismaj taktikoj estis evidente apelacio ĉe la problemo de malbono - se Dio estas bona, kie Li estis kiam la senkulpulo suferis? Tiel, neidentigita katolika virino nomita Monika, kun la ĝeneraligitaj trajtoj de kredanto, forlasis la Eklezion ĉar ŝi ne povis trovi respondon al kial, malgraŭ siaj preĝoj, nenio ŝanĝiĝis en la nazia koncentrejo kie ŝi havis estis malliberigita (Gerodriks 1974). La ateisma propagando ankaŭ devis batali kontraŭ la efiko de latva politika ekzilo, kiu estis tre aktiva en Okcidento en kazoj de religia persekuto en Latvio (kp. Laiks 1962).

La teoriaj kognaj argumentoj kontraŭ religio kiel distordita reflekto de la realo, laŭ la formulo de Lenin (Никишов 1968, 249), ŝajnis esti tro sofistika por ordinara homoj. Laŭ la prop-agandistoj, ateismo povus havi pli grandan efikon implikante la malĉastan sferon de la homa pensa strukturo kiel la eklezio montris ĝin dum mil jaroj, tiel havante enorman efikon al homaj mensoj per ritoj (Романова 1987, 18). Socialismaj ritoj implikis metodojn de

Trajektorioj de ateismo kaj sekularigado 147

plifortigante la materialisman kaj ateisman mondkoncepton, kaj ili devis esti starigitaj science. Ili povis produkti emocie psikologian etoson, kiu estis grava por la transdono de scio kaj kredoj de generacio al generacio: "Sovetiaj ritoj kreis en la partoprenantoj tiajn pensojn, humorojn kaj instigojn, kiuj povis prepari por la percepto kaj evoluo de la principoj. de la scienca materiisma mondkoncepto" (Романова 1987, 26).

Tiu ĉi strategio jam estis efektivigita en Latvio fine de la 1950-aj jaroj (Терентьева 1964, 69). La funebraj ritoj estis de speciala intereso ĉar ili indikis kredon je eterna vivo. Statistikoj montras ke, en 1965 en la Lat-via SSR, 22,772 personoj estis entombigitaj laŭ religiaj ritoj kaj 9,161 en civitaj ceremonioj (Cakuls 2001, 497). En 1982, statistiko montras 6,147 entombigojn kun religiaj ritoj kaj 24,920 civitajn entombigojn (Cakuls 2001, 502).

Tra partopreno en ritoj, sovetiaj civitanoj laŭsupoze identigis sin kun pli grandaj politikaj sovettrupoj kiuj povus nur esti viditaj en simbola formo. La enkonduko de la nova komunista ferikulturo estis rilatita al la detruo de la tradicia kronotipo kaj la konstruado de la fundamento de nova historia mitologio, kiu iĝis unu el la decidaj faktoroj en la formado de nova mondkoncepto (Paukšytė-Šakniene

2011, 115).

La sekularaj ritoj estis organizitaj ĉirkaŭ la vivociklo de homoj (Терентьева 1964, 56). Publika festo de infanaĝo anstataŭ baptado, civila geedziĝo en novaj feliĉdomoj, sekulara memorfesto de mortintoj en tombejoj, festo de la unua salajro en la laborejo kaj publika festo de silvestro estis ĉiuj prezentitaj por anstataŭigi la ankoraŭ vivantan tradicion. de kristnaskaj festoj en familioj ktp. Specialan atenton oni atentis en Latvio pri la interna desegno de la ejo, kiu estas meblita sammaniere kiel en la tuta Sovetunio: pezaj velurkurtenoj kaj vazoj kun artefaritaj floroj kaj buntaj tablotukoj, kiujn latvoj rigardis kiel malbelaj. . Tiel, la sovetiaj ritoj-organizantoj estis instrukciitaj ŝanĝi la internon al pli estetike konvena reĝimo (Камаpec 1969, 20). Ĉar generacioj ŝanĝiĝis, la novaj ritoj estis adaptitaj ne kiel la sovetiaj ritoj, sed kiel la permesitaj formoj de kuneco kaj homa komunikado.

Nuntempa Latvio: de ateismo ĝis individua sekularigo

Kio povas esti observita en nuntempa Latvio, pli ol 25 jarojn post la kolapso de la komunista reĝimo, estas la daŭre ekzistanta longdaŭra heredaĵo de sovetia malvola sekularigo kaj ateismo, ĝa heredaĵo kaj ĝa forta efiko al moderna intelekta penso. La signifo de la sovetiaj ritoj kelkfoje eĉ ŝanĝiĝis al la religiaj tradicioj kaj festoj, memortagoj ktp. La plej popularaj tradicioj, riĉigitaj de la sovetia sekulara, estas memortagoj aŭ Kapusvētki, kiuj okazas dum la someraj monatoj, kolektante grandajn nombrojn. de homoj en tombejoj por memori prapatrojn,

148 Māra Kiope, Inese Runce kaj Anita Stasulane

la komunumo kaj familianoj. Tiu ĉi festado originis de la kristana (luterana kaj katolika) tradicio de memortagoj, iĝs seku-larigita kaj fariĝs neŭtrala por la sovetia reĝmo en la 1960-aj jaroj.

Alia arkaika sovetia latva tradicio estas la infana festivalo aŭ Bērnī bas svētki (kiu origine estis intencita anstataŭigi la Unuan Komunian kaj ajnan alian riton de religia inico). La plimulto de municipoj, kiuj respondecis pri administrado de multaj sovetiaj ritoj, rezignis pri ĉi tiu tradicio post la kolapso de la sovetia reĝmo sed lastatempe rekomencis tiun tradicion, kaj ĝ fariĝs fenomeno en la tuta Latvio. En 2013, la urba portalo www.saldusnovads.lv publikigis mallongan reklamon al kun la nova strategio de regiona merkato, invitante homojn partopreni en ĉi tiu somera evento: "en 2013 post multaj jaroj . . . ni revenis al la tradicio festi la Infanan Feston kaj ĝ fariĝs nia tradicio" (Bērnī bas svētki nd).

Kompleta bildo de la sekularigadindamiko de nuntempa lat-via socio povas esti akirita komparante datenojn pri religia alligiteco, preĝpartopreno kaj kredo je religiaj doktrinoj. Dum la pasintaj 25 jaroj, ne estis iu longituda aŭ generacia esplorado efektiva en Latvio koncerne religiecon kaj sekularigajn formojn. Eĉ la lastatempaj censodatumoj neglektas la demandojn kaj akciojn pri aparteno al instituciigitaj aŭ neinstitutigitaj formoj de religio. Tial ĉiuj disponeblaj datumoj povas ĉefe montri nur fragmentan, strukturitan sociologian bildon, foje eksterkuntekston aŭ tre ĝeneralan, ne atentante specifajn komunumojn, kredojn, praktikojn ktp. Ĉiuj disponeblaj datumoj estas ĉefe bazitaj sur tre limigita esplorado, mankas pli profundaj kaj specifaj dimensioj kaj analizo kaj donante grundon por aŭ pli da konjektoj aŭ ĝeneralaj supozoj ekster statistiko.

Miklos Tomka, en sia esplorado en la 1990-aj jaroj, funkciigis kun rimarkinde interesaj datenoj koncerne religian praktikon en orienteŭropaj komunumoj, taksante ke religia partopreno montris grandan varion en tiu regiono. Dimanĉa partopreno variis de 65% ĝs 70% en Pollando ĝs malpli ol 10% en Ĉeĥio, Latvio kaj en la antaŭa Orienta Germanujo (Tomka 2005, 7).

Bedaŭrinde, post 1989, la demando pri religia aliĝo ne plu estis inkluzivita en la nacia censo, kaj la sola indikilo estas informoj en jarraportoj de religiaj organizaĵoj kiuj estas submetitaj al la Ministerio de Justeco. La Justicministerio skizis en la sekva bildo per sumado de la nombroj de adeptoj indikitaj en la raportoj: personoj apartenantaj al religiaj organizoj nombris 1.526.352 en 2014; 1.517.781 en 2015; 1 440 471 en 2016 kaj 1 481 823 en 2017. Konsiderante la fakton, ke la latvaj loĝantoj nun estas malpli ol 2 000 000, oni povas konsideri, ke unu kvarono de la loĝantoj laikiĝs. Tamen, la fakto ke la anoj nombritaj fare de religiaj organizoj inkludis tiujn praktikantajn same kiel nomnale religiemajn personojn devus esti enkalkulita.

Trajektorioj de ateismo kaj sekularigado 149

Latvaj esploristoj ne mezuris individuan religiecon en long-gitudina esplorado, sed certaj komprenej povas esti akiritaj de internacia esplorado. Datenoj de la Eŭrobarometro 225: Social Values, Science & Technology Survey (Eŭropa Komisiono 2005) montras ke religio/spiriteco daŭre havas signifan lokon en Latvio: 86% povas esti konsideritaj religiemaj personoj. Krome, la fakto ke 37% de la enketitaj kredas ke "estas Dio", kaj 49% konsentas ke "estas ia spirito aŭ vivoforto" estas signifa (Eŭropa Komisiono 2005). Tial, preskaŭ duono de la prienketitaj malproksimiĝas de tradiciaj religiaj vidoj (se ni konsideras kredon je la ekzisto de Dio kiel la kriteriojn). Paraleligante la antaŭe menciitajn datumojn de la Justicministerio, kiuj indikas, ke preskaŭ tri kvaronoj de la loĝantoj estas membroj de religiaj organizaĵoj, ni povas proponi la hipotezon, ke "aparteno sen kredo" ekzistas en Latvio.

Povas ŝajni, ke ekzistas diametre kontraŭa situacio en Latvio ol tiu en Okcidenta Eŭropo, karakterizita per "kredo sen aparteno" (Davie 1990, 455). La datumoj de la European Values Study montras, tamen, ke la sekularigadprocezo moviĝas en la sama trajektorio en Latvio kiel en Okcidenta Eŭropo: 76% konsideras sin "religiulo" (Atlaso de Eŭropaj Valoroj 2008c), sed nur 8% ĉeestas religiajn servojn (krom geedziĝoj, funebraĵoj kaj baptoj) almenaŭ unufoje semajne (Atlaso de Eŭropaj Valoroj 2008a).

Konsiderante la ateisman propagandon travivitan en la jaroj de sovetia okupacio, oni atendus, ke estos granda nombro da nekredantoj aŭ ateistoj en Latvio. El la datumoj de la European Values Study, nur 20% de la enketitaj respondis ke ili "ne estis religia persono" (Atlaso de Eŭropaj Valoroj 2008d), sed 4% konfesis ke "ili estis konvinkita ateisto" (Atlaso de Eŭropaj Valoroj, 2008b). Tial, la seku-lariga procezo atingis nur 24% de la prienketitaj. Ĉi tiu grupo ne aperas en sociaj aŭ intelektaj agadoj kiel tiuj, kiuj povus esti identigitaj kiel ateistoj, plej verŝajne pro la lastatempa sovetia heredaĵo. Ne multaj el ili ŝatus esti markitaj kiel ateistoj publike aŭ trakti la religian aferon ĝenerale. Nek ateistoj nek liberpensuloj manifestiĝas videble en la publika aŭ intelekta medio en Latvio ekde 1991.

Finaj rimarkoj Revizianta

la trajektoriojn de sekularigado en Latvio historie, ni povas konkludi ke ili ne estas liniaj ĉar sekularigo akiris malsaman karakteron kaj intensecon en diversaj periodoj. En la 18-a jarcento, ĝi komenciĝas kiel filozofia sekularigo, dum en la 19-a jarcento, ĝi akiris specojn de kultura sekularigo kaj en la 20-a jarcento, sub la influo de marksisma ideologio, ĝi transformiĝas en politikan sekularigon, kiu influis la fondprincipojn kaj la socia ordo de la Respubliko Latvio.

En la lasta parto de la 20-a jarcento, sekularigado atingis sian kulminon

150 Māra Kiope, Inese Runce kaj Anita Stasulane en

malvola ateismo, sed en la unuaj jardekoj de la nova jarmilo, ĝi estis centrata sur individua sekularigo, kiu estis determinita per procezoj similaj al tiuj aliloke en la okcidenta mondo (kp. Wanles 2016).

La hodiaŭa latva politika medio ne estas absolute sekularigita ĉar plureco de opinioj ekzistas en demokratia socio. Se unu parto de la socio strebas al sekularigo en edukado, politiko kaj kulturo, alia parto povas havi la malan vidon ĉar ununura ideologia imperativo ne povas esti permesita en demokratia lando. Diversaj institucioj kaj grupoj kiel la eklezia hierarkio, malsupera pastraro, politikaj aktivuloj, politikaj movadoj kaj partioj, interesgrupoj, akademias akademiuloj kaj aliaj povas esprimi kaj klarigi siajn poziciojn en iu ajn publika afero ligita al religiaj vidoj.

Kelkaj ekzemploj de ĉi tiuj aferoj estas edukado en publikaj lernejoj, jura protekto de samseksaj paroj kaj la malpermeso de aborto. Kontraŭreago formiĝis en Latvio, ĉar religio estas ĉiam pli forpuŝita el la socia sfero kiel rezulto de la premo de sekularigado - provo de klerikoj engaĝi en politiko por konservi la influon de la eklezio en socio kie eble. Ĉi tiuj provoj ne sukcesis, kaj la etikado "kristana" ankaŭ ne povis garantii sukceson por politikaj partioj. Nuntempa Latvio ne povas esti konsiderita tre sekularigita lando ĉar radikala programo de sekularigado kiu forigus ajnan specon de aŭtonomio de religio ekskludas ajnan specon de religia influo en la socia sfero, kaj, finfine, provoj egali religion al oficiala ideologio ne estas efektividaj ĉi tie. La decida rolo ĉi tie estas la lastatempa sperto de la sovetia periodo, kiu provizas imunecon kontraŭ radikala sekularigo.

Kiel montras sociologiaj enketoj, ekzistas malalta nivelo de partopreno en religiaj servoj (8%) en Latvio, kvankam ekzistas sufiĉe alta indikilo de religiema persono (76%). En Latvio, kiel aliloke en la okcidenta mondo, religio estas limigita al la "privata sfero" (Hann 2000, 14). Tiu tielnomita privatigo de religio kunportas la transformon de la tradicia formo de religio ĉar la puŝado de religio de la publika al la privata sfero antaŭenigas religian novigon kaj la kreadon de novaj formoj de religio. Sekularigado estas nuntempe multe pli kompleksa fenomeno ol la simpligita "malkresko de religio", kiu estas kutime klarigita kiel sekvo de sociaj ŝanĝoj determinitaj de modernigo (la raciigo de penso, individuigo, plibonigita edukado, demokratiigo, urbanizado ktp.) (Pollack 2015, 73). Se la metarakonto de okcidenta socio estis religio ĝis la klerismo, kaj scienco plenigis la metarakonton post la klerismo, tiam moderna socio estis karakterizita per "nekredemo direkte al metarakontoj" (Lyotard 1984, xxiv).

Dume, rigardante sekularigajn trajektoriojn en nuntempa Latvio, ni povas prezenti la hipotezon ke kredemo al individuaj metarakontoj nuntempe aperas, provante anstataŭigi la "kolektivajn nereligian konscion de moderna socio" (Boczek 2005, 6).

Trajekcioj de ateismo kaj sekularigado 151

Notu

1 Rieffer uzas la esprimon laika naciismo en la kunteksto de la rilato inter naciismo kaj religio dum kritike traktante la foreston de diskuto pri religio en la literaturo pri naciismo: "kelkaj el la plej eminentaj verkintoj, inkluzive de Ernest Gellner, Benedict Anderson kaj Eric Hobsbawm. Ĉiuj plejparte neglektis la rolon de religio en siaj diskutoj de la pliiĝo de naciismo temigante ekonomiajn faktorojn" (2003, 219).

Bibliografio

Атеизм в СССР: становление и развитие. 1986. Москва: Мысль.

Atlaso de Eŭropaj Valoroj. 2008a. "Procento de Homoj, kiuj Ĉeestas Religiajn Servojn (Krom Geedziĝoj, Entombigoj kaj Baptejoj) Almenaŭ Unufoje Semajne." Alirita la 5-an de junio 2019. www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/europa.php?ids=109&year=2008. ———. 2008b. "Procento de homoj,

kiuj dirus, ke ili estas konvinkita ateisto." Alirita la 5-an de junio 2019.

www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/europa.php?ids=1143&year=2008.

———. 2008c. "Procento de homoj, kiuj dirus, ke ili estas religia persono." Alirita la 5-an de junio 2019. www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/europa.php?ids=1141&year=2008.

———. 2008d. "Procento de homoj, kiuj dirus, ke ili ne estas religia persono." Alirita la 5-an de junio 2019. www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/europa.php?ids=1142&year=2008.

Balevics, Zigmunds. 1964. Bazuoj de unuvalsta burĝa uŝtato en Latvio: 1920–1940.

Riga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Barnard, Frederick Mechner. 1983. "Nacia Kulturo kaj Politika Legitimeco: Herder kaj Rousseau." *Revuo por la Historio de Ideoj* 44 (2): 231-253.

"Bērnības svētki." nd Alirita la 21-an de oktobro 2017. www.saldus.lv/novada-informacija/tradicias/bernibas-svetki/?DATE=2017-02-17.

Boczek, Macon. 2005 "Kion Sekulara Signifas." *Unuaj Aferoj*, junio-julio 6.

Bušmanis, Gustavs. 1980. Dieva esamības teleoloģisko pierādījumu kritika (Palīgmateriāls lektoriem). Riga: Latvijas PSRS Zinātnes akadēmija.

Cakuls, Jānis. 2001. Latvijas Romas Katoļu Baznīcas vestures materiāli. XX gadsimts. Rīga: Rīgas Romas Katoļu Matropolijas Kūrija.

Daija, Pauls. 2017. *Literatura Historio kaj Populara Klerismo en Latva Kulturo*. Novkastelo-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Davie, Grace. 1990. "Kredanta Sen Aparteno: Ĉu Ĉi tio estas la Estonteco de Religio en Britio?" *Socia Kompasso* 37 (4): 455-469.

Direktivo de la Centra Komitato de la Komunista Partio de Sovetunio. "Koncernaj Klopodoj por Pliibonigi la Ateistan Edukon de la Loĝantaro." 1964 [janu-2a]. О религии и церкви. М., Политиздат, 1977.

Ducmanis, Kārlis. 1928. "Kristīgā civilizācija un valsts." *Burtnieks*, la 1-an de septembro.

Eŭropa Komisiono. 2005. *Speciala Eŭrobarometro 225: Sociaj Valoroj, Scienco kaj Teknologioj*. Alirita la 5-an de junio 2019. http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf.

Fr. M. [Murāns, Francisko]. 1924. "Sabiedriskā dzīve." *Domas*, 1-a de februaro.

152 Māra Kiope, Inese Runce kaj Anita Stasulane

- Froese, Paul. 2004. "Malvola Sekularigo en Sovetrusio: Kial Ateisma Monopolo Fiaskis." *Revuo por la Sciencaj Studoj de Religio* 43 (1): 35-50.
- Gerodriks, Genādijs. 1974. *Pēdējā grēksūdze*. Rigo: Liesma.
- Gilbert, Felix, kaj David Clay Large. 2008. *La Fino de la Eŭropa Epoko: 1890 al la Prezenco*. Sesa eldono. Novjorko: WW Norton & Company.
- Goba, Alfrēds (Aldis). 1927. "Jura Alunāna dzi ves vietās." *Ilustrēts Žurnāls*, 1-a de novembro.
- Гришанов, Леонид Кириллович. 1973. *Атеизм как утверждение бытия человека: Проблема единства атеизма и гуманизма и гуманизма в соловека*. Кишинев: Изд. "Штиница".
- Habermas, Jürgen. 2008. "La Krizo de Kredo de Sekularismo: Notoj pri Post-Sekulara Society." *Novaj Perspektivoj Kvaronjara Revuo* 25 (4): 17-24.
- Hann, Chris. 2000. "Problemoj kun la (De)Privatigo de Religio." *Antropologio Hodiaŭ* 16 (6): 14-20.
- Hanovs, Deniss, kaj Valdis Tēraudkalns. 2012. *Laiks, telpa, vadonis: Autoritārisma kultūra Latvijā. 1934-1940*. Rigo: Zinātne.
- Holbahs, poloj. 1959. *Tā dieva vārda ī sa vārdnī ca*. Riga: Latvijas Valsts izdevniecī ba.
- Holyoak, George Jacob. 1871. "La Principoj de Sekularismo." *Projekto Gutenberg*. www.gutenberg.org/files/36797/36797-h/36797-h.htm.
- Кампарс, Петерис. 1969. "Некоторые проблемы гражданской обрядности (на материалах Латвийской ССР)." *En AN Латвийской ССР. Атеизм и религия. Некоторые проблемы атеистического воопитания в Латвийской ССР*, redaktita de Z. Balēvics. Изд. Рига: "Зинатне", сс. 15-37.
- Krūmiņa-Korņova, Solveiga. 2015. "Kunlaboro Inter la LSSR KGB kaj la Rerezentanto de la Konsilio por la Aferoj de Religiaj Sektoj de Sovetunio en la LSSR (1944-1954)." *En VDK Zinātniskās izpētes Komisijas raksti: 1. Sējums. Totalitārisma sabiedrī bas kontrole un represijas, 147-193*.
Starptautiskās zinātniskās konferencoj. Totalitārisma sabiedrī bas kontrole un represijas: dokumentu izpēte un tās metodoloģija 2015. gada 15, 16. un 17. decembrī Liepājā ziņojumi. Rīga: LPSR Valsts drošī bas komitejas zinātniskās izpētes komisija.
- Laiks. 1962. "Pastiprina cī ru pret reliģiju." (Eldonejo). Novjorko, la 18-an de aprilo.
- Lipša, Ineta. 2009. "Sabiedriskā tikumī ba Latvijā demogrāfisko problēmu aspektā, 1918-1940." *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 70 (1): 53-80.
- Lytard, Jean-François. 1984. *La Postmoderna Kondiĉo: Raporto pri Socio*. Minneapolis: Universitato de Minesoto.
- Мамаева, Клавдия. 1969. "О некоторых объективных и субъективных факторах в атеистическом воспитании сельского населения." *En AN Латвийской ССР. Атеизм kaj религия. Некоторые проблемы атеистического воопитания в Латвийской ССР*. Рига: Изд. Зинатне, сс. 77-92.
- Менник, Арсений. 1969. "Насущные задачи атеистического воспитания." *En AN Латвийской ССР. Атеизм и религия. Некоторые проблемы атеистического воопитания в Латвийской ССР*. Рига: Изд. "Зинатне", сс. 5-14.
- Merkel, Garlieb Helwig. 1797. *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des phi-losophischen Jahrhunderts, Ein Beytrag zur Völker- und Menschenkunde*. Leipzig: bei Heinrich Gräff.
- Misāns, Ilgvars. 2012. *Recenzo de Verfassung und Verwaltung des Deutschen Ordens und seiner Herrschaft en Livland*, redaktita fare de Bernhart Jähning, vol. 2, 173-176. Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Rigo: Latvijas Universitāte.

Trajekcioj de ateismo kaj sekularigado 153

- Mortuļ evs, Anatolijs. 1972. Ateistiskā un antiklerikālā doma Latvijā 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā. Rīga: Latvijas PSR Zinī bu biedrī ba.
- Moyser, Georgo. 1991. "Politiko kaj Religio en la Moderna Mondo: Superrigardo." En Politiko kaj Religio en la Moderna Mondo, redaktita fare de George Moyser, 14-15. Novjorko: Routledge.
- Никишов, Серафим Иванович. 1968. Ленинская критика философских основ религии. Москва: Изд. Московского Университета.
- Осипов, Александр Александрович. 1983. Откровенный разговор с верующими и неверующими. Ленинград: Лениздат.
- Par reliĝju un baznī cu. Dokumentu krājums. 1966. Rī gā: Izdevniecī ba "Liesma".
- Паукš тūtē-Šaknienē , Rasa. 2011. "Rito, Potenco kaj Historia Perspektivo: Bapto kaj Nomdonaco en Litovio kaj Latvio." Journal of Ethnology and Folkloris-tics 1 (1-2): 115-129.
- Pew Esplorcentro. 2015. "La Estonteco de Mondaj Religioj: Projektoj pri Kresko de Loĝantaro, 2010-2050." Alirita la 5-an de junio 2019. www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/.
- Пищик, Ю. Б. 1983. "Атеизм." En Философский энциклопедический словарь, redaktita de Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов, 40-41. Москва: Советская энциклопедия.
- Pollack, Detlef. 2015. "Varioj de Sekularigado-Teorioj kaj Ilia Nemalhavebla Kerno." La Ĉermana Revizio 90 (1): 60-79.
- Puisāns, Tadeuš s. 1995. The Emerging Nation: The Path of Agonizing Development from Baltic Tribalism to Latvian Nationhood . Rigo: Centro de Balta-Nordia Historio kaj Politikaj Studoj.
- Pūtelis, Aldis. 2001. "Kam ī sti mums būtu jātic? Dievturī ba Latvijā un ārpus tās." En LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Materiāli par kultūru mūsdienū Latvijas kontekstā, redaktita de Anita Rož kalne, 18-25. Rigo: Zinātne.
- La Raporto de Latvia SSR-Komisaro pri Religiaj Aferoj Liepa al Sovetunia Komisiono pri Religiaj Aferoj Kurodov. 1976. Arkivdokumento publikigita en Bī skaps Jānis Cakuls. Latvijas Romas Katoļ u Baznī cas vestures materiāli. XX gadsimts. Rī ga: Rī gas Romas Katoļ u Matropolijas Kūrija, 2001, 485, lp.
- Rieffer, Barbara-Ann J. 2003. "Religio kaj Naciismo: Komprenante la Konse- sekvoj de Kompleksa Rilato." Etnoj 3 (2): 215-242.
- Романова, Надежда Сергеевна. 1987. Мировоззренческая функция социалистической обрядности. Киев: Наукова Думка.
- Runce, Inese. 2013. Mainī gās divspēles: Valsts un Baznī cas attiecī bas Latvijā: 1906- 1940. Rī ga: LU FSI.
- Skuja, Pēteris. 1964. Kas ir krusts? Rīga: Latvijas Valsts izdevniecī ba.
- Springovičs, Zigmunds. 1961. Latgale un katoļ u baznī ca. Rigo: Latvijas Valsts izdevniecī ba.
- Stasulane, Anita, kaj Gatis Ozoliņš. 2017. "Transformoj de Novpaganismo en Latvio: De Supervivo ĝs Revivī ĝ." Malferma Teologio 3 (1): 235-248.
- Staudigl, Mikaelo, kaj Jason W. Alvis. 2016. "Fenomenologio kaj la Post-Sekulara Turno: Rekonsiderante la 'Revenon de la Religiulo.'" Internacia Revuo por Filozofiaj Studoj 24 (5): 589-599.
- Stradiņš, Jānis. 1995. "Garlī ba Merķeļ a 'Latvieš i' un mēs." Latvijas Vēstnesis 183 (668).
- Stučka, Pēteris. 1980. Lekcijas par vēsturisko materiālismu. Rīga: Rakstu izlase.
- Sudrabkalns, Jānis. 1921. "Šellijs." Ritums, decembro 1.

154 Māra Kiope, Inese Runce kaj Anita Stasulane Štekels,

- Vilhelms. 1928. "Kas slēpjas dvēseles dziļumos." Zeltene, Septembro 1. Терентьева, Людмила Николаевна. 1964. "Распространение атеистического мировоззрения и безрелигиозных форм быта среди колхозников латышей (по материалам Екабпилсского района Латвийской ССР)." Академия Наук СССР, Мин. Культуры РСФСР, Музей истории религии и атеизма. Вопросы преодоления религиозных пережитков в СССР Москва: Наука, сс. 53-78.
- Tomka, Miklos. 2005. *Preĝejo, Ŝtato kaj Socio en Orienta Eŭropo*. Vaŝingtono, DC: La Konsilio por Esplorado en Valoroj kaj Filozofio.
- Trukšāns, Jāzeps. 1967. *Es nevarēju pierādīt t.* Riga: "Liesma".
- Upīts, Andrejs. 1924. "Pa varavīksnes tiltu." *Domas*, la 1-an de julio.
- . 1927. "Latviskais Čaid-Herolds." *Ilustrēts Žurnāls*, la 1-an de decembro.
- . 1929. "Sabiedriskā dzīve." *Domas*, 1-a de marto.
- Veidenbaums, Eduards. 1886. *Gabals iz tautsaimniecībā (fragmenti)*. Alirita la 4-an de aprilo 2017. www.geocities.ws/krekeris/tautsaimn_lv.html.
- Wanles, Claire. 2016. "Individuigita Religio kaj la Teorio de Lernado." *Revuo de la Brita Unuiĝo por la Studo de Religioj* 18: 11-24.
- White, James D. 2005. "La Revolucio de 1905 en la Baltaj Provincoj de Rusio." En *La Rusa Revolucio de 1905: Centenary Perspectives*, redaktita fare de Jonathan D. Smele kaj Anthony Heywood, 55-78. Novjorko: Routledge.
- Blanka, Rikardo. 2005. "Herder: Pri la Etiko de Naciismo." *Humanitas* 18 (1-2): 166-181.
- Ziedonis, Arvids Jr. 1969. *La Religia Filozofio de Jānis Rainis Latva Poeto*. Waverly, IA: Latvju Grāmata.
- Zvanītajs, Jānis. 1930. "Nost religijas mānus!" *Strādnieku Sports un Sargs*, 1-a de decembro.
- Zvejsalnieks, Boļeslavs. 1963. *Zaudētie gadi*. Rigo: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Zuckerman, P., kaj John R. Shook. 2017. "Enkonduko: La Studo de Sekularismo." En *La Oksforda Manlibro de Sekularismo*, redaktita fare de Phil Zuckerman kaj John R. Skuis. New York: Oxford University Press.
- Зуев, Юрий Петрович. 2010. "Институт научного атеизма: история деятельности и научного поиска (1964-1991 гг.)." En *Свобода совести в России: исторический и современный аспекты*. Сб. статей. Вып. 8. Москва: Российское объединение исследователей религии, сс. 268-289.

8 La socia historio de malreligio en Litovio (de la 19-a jarcento ĝis la nuntempo) Inter marginigo, monopolo kaj malrespekto?

Milda Ališauskienė

Enkonduko

Unuavide, la religia pejzaĝo de Litovio ne lasas multe da spaco por diskuto pri la diverseco de religioj kaj kredoj. La plimulto de la populacio konsideras sin romkatolika (77,2%), sekvata de la rusa ortodoksa komunumo (4,1%) kaj minoritataj religioj kiuj havas multe pli malgrandajn membrecojn (Ambrozaitienė et al. 2013, 152). Tamen, la plimulto de la populacio deklaranta alligiteco al la Romkatolika Eklezio ankaŭ devus esti kritike kontaktita ĉar iliaj kredoj kaj praktikoj estas malproksimaj de la ideala maniero vivi Katolikismon. La emo deklari membrecon en la domina religio povus esti klarigita per la lensoj de la rilatoj inter religio kaj socia memoro (Hervieu-Leger 1993), rilatoj inter religio kaj etna identeco (Schröder 2012) kaj la pozicio ke domina religio prenis dum la regado de malsamaj politikaj reĝimoj (Grzymala-Busse 2015).

Ene de la jardeko inter du naciaj censoj en 2001 kaj 2011, la nombro da religiaj komunumoj en Litovio pliiĝis de 28 ĝis 59, sed tio ne influis la ŝanĝojn en la kampo de religio ĝenerale (Ambrozaitienė et al. 2013, 152). Scienca intereso pri malrapide kreskanta religia diverseco en la lando konstante kreskas ankaŭ (Ališauskienė kaj Schröder 2012; Ališauskienė 2014). Kvankam statistiko permesas konkludi, ke ĉiu sesa respondanto konsideras sin nereligiuulo aŭ nekredanto aŭ ne deklaras sian religian apartenon, oni devas diri, ke scienca scio pri ĉi tiu parto de la litova loĝantaro estas ankoraŭ ege fragmentigita. Estas pluraj kialoj por ĉi tio. Unue, la fenomeno de liberpensado kaj aparte ateismo estas ankoraŭ tre politikigita, partoj de la loĝantaro rilatas la fenomenon de ateismo al la komunista reĝimo. Due, la antagonismaj publikaj sintenoj al liberpensuloj kaj ateistoj kreas atmosferon de silento pri esti unu, en kaj la privataj kaj publikaj sferoj de vivo. Estis malpli ol dek publikaj figuroj en Litovio kiuj malkaŝe konfesis esti liberpensuloj aŭ ateistoj en la momento de la preparado de ĉi tiu ĉapitro. De sociologia

156 Milda Ališ auskienė

vidpunkto, tia situacio havas klarigon kaj en la historia kaj nuna sociaj kuntekstoj. Ĉi tiu ĉapitro celas esplori kaj klarigi la signifon de esti senreligia - liberpensulo kaj ateisto - en la 20-a jarcento kaj nuntempa Litovio, la strategiojn de memidentigo kaj rilatoj kun socio. Scienca literatura analizo, dokumenta analizo kaj primara kaj sekundara analizo de la kvalitaj kaj kvantaj sociaj esploraĵoj datumoj de la periodo de 1990 ĝis 2017 estos uzataj por atingi ĉi tiun celon.

Ĉi tiu ĉapitro komenciĝas per teoria diskuto pri la studo de malreligio en la postkomunisma kunteksto, sekvata de tri partoj, dividitaj laŭ la historiaj periodoj de la landa vivo. La unua parto diskutas la rolon de liberpensulo kaj ateismo en la periodo de la Unua Respubliko de Litovio de 1918 ĝis 1939. La dua parto diskutas la rolon de liberpensulo kaj ateismo dum la periodo de la sovetia okupado. Ĝi malkaŝas la politikon de la efektiva de scienca ateismo kiel la ĉefa ideologio de la ŝtato.

La tria parto temigas la rolon de liberpensulo kaj ateismo en nuntempa Litovio ekde 1990, kiam sendependeco estis restarigita.

En ĉi tiu ĉapitro, la komuna esprimo malreligio estos uzita por difini la ekziston kaj publikan aperon de organizitaj formoj de nekredo en nuntempa socio. Dum oni agnoskas la fakton, ke malreligio havas malsamajn esprimojn en diversaj sociaj kuntekstoj, aliaj emiaj terminoj estos aplikitaj ankaŭ. Precipe kiam oni aludas al la litova kunteksto, la terminoj liberpensulo kaj ateismo estos uzataj kune. En certaj periodoj de litova historio, la esprimo liberpensulo estis pli ofte uzita ol ateismo kaj inverse dum aliaj periodoj. Tio elstarigas la diferencojn inter la signifoj de liberpensulo kaj ateismo kaj la malfacilaĵoj en ilia kongruenco. Tiuj ĉi signifoj estis kreitaj, tamen, ene de certaj sociaj kuntekstoj, kaj tio devus esti diskutita plu en ĉiu parto de ĉi tiu ĉapitro laŭe.

Ĝenerale, ĉi tiu ĉapitro koncentriĝas pri la parto de la litova loĝantaro, kiu ne kredas; ne deklaras sian religian apartenon aŭ deklaras malkaŝe ke ili estas liberpensuloj, ateistoj aŭ agnostikuloj.

La studo de malreligio en centra kaj orienta Eŭropo: La kazoj de liberpensulo kaj ateismo Ĉi tiu ĉapitro pri

liberpensulo kaj ateismo en Litovio kontribuas al pli larĝa teoria kaj empiria diskuto pri la studo de malreligio en nuntempa socio. En lia klasika laboro pri la sociologio de malreligio, Colin Campbell (1972, 7-21) levis demandojn sur kiel difini malreligion kaj la problemojn implikitajn se oni volas studi tiun fenomenon. Li elpensis la sugeston ke difino de malreligio rilatas al la aparta socia kunteksto en kiu la fenomeno estas alirita. Simile al la kazo de la bezono de difino de religio, oni devas memori la socian kuntekston kaj ĝiajn proprecojn kaj limojn. Laŭ la socia kunteksto, la fenomenoj atribuitaj al malreligio povus esti agnostikismo, nekredo, ateismo, liberpensulo, indiferenteco al religio, kontraŭklerikalismo kaj aliaj.

La termino malreligio lingve pravas, ke tiu ĉi fenomeno havas rektan ligan al religio, ĉefe, kiel Campbell vidas, la establita religio. Li tiel disponigas la sekvan difinon de malreligio: "tiuj kredoj kaj agoj kiuj estas esprimaj de sintenoj de malamikeco aŭ indiferenteco direkte al la domina religio, kune kun indikoj de la malakcepto de ĝaj postuloj" (Campbell 1972, 21). Sekvante ĉi tiun difinon, oni povus konjekti pri la agoj de malreligio, kiuj, laŭ Campbell, povas varii de profanado de sanktaj spacoj aŭ persekuto de pastraro al neĉeesto de religiaj servoj. Nereligio povas esti organizita aŭ neorganizita kaj povas manifestiĝi ene de malsamaj niveloj de publika vivo - makroo, mezo kaj mikro. Pensante pri la manifestiĝo de malreligio en la nuntempa mondo, oni povus rememori landojn kun deklarita kontraŭreligia politiko, humanismaj kaj sekularaj movadoj, kaj nekredantoj: individuoj kiuj ne deklaras sian aliĝon al religia komunumo aŭ deklaras sin humanistoj, sekularistoj, ateistoj, agnostikuloj kaj aliaj.

La ideo de Campbell pri la sociologiaj studoj de malreligio estis efektive efektivigita kun la komenco de la nova jarmilo sur same flankoj de Atlantiko. La studo de malreligio ricevis novan enigaĵon sub la titoloj de sociologio de sekulareco kaj nereligio (Hunsberger kaj Altemeyer 2006; Zuckerman 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2014, 2016; Lee 2016 et al.; Arweck et al.; 2016). Post la renaskiĝo de la studo de religio en Centra kaj Orienta Eŭropo, la studo de malreligio ankaŭ estis lanĉita en ĉi tiu parto de la regiono (Tomka 1998; Zrinščak 1999, 2004; Borowik et al. 2013; Rem-mel 2016, 2017).

La studo de religioj en Centra kaj Orienta Eŭropo (t.e. postkomunismaj landoj, precipe tiuj, kiuj havas tiel nomatajn naciajn ekleziojn) havas la tenton iĝi kaj resti nur religiaj studoj, subjektive analizante la fenomenon de religio aŭ, eĉ pli malbone, iĝante servisto aŭ ilo en la manoj de la domina religio, marĉenigante minoritatajn religiojn kaj aliajn religiajn/nereligiajn fenomenojn. Studo de senreligio en tia kunteksto nepre havus limigojn. Laŭ Campbell (1972, 9), la studo de religio en la okcidenta mondo longe estis dominata per la funkcionalista aliro, pozitive taksante la funkciojn de religio en socio; tiel, la apero de malreligio defius ĉi tiun nocion. Dum la studo de religio en la okcidenta mondo formiĝis, aldonante kritikajn alirojn kaj kvalitan metodaron, la studo de religio en post-komunistaj landoj daŭre estas influita per la funkciismaj aliroj kaj plejparte dominata per kvanta socia esplormetodaro. Ene de la studo de minoritataj religioj kaj tiaj fenomenoj kiel malreligio, tiuj studoj turnas, aliflanke, al kvalita sociesplora metodaro.

Esplorado pri ateismo kaj nekredo en Centra kaj Orienta Eŭropo (CEE), precipe en Pollando, pruvis ke la kompreno de konceptoj variis inter la respondantoj. Ekzistis ankaŭ malsamaj kialoj por la procezo de iĝi nekredanto komence, kvankam intelektaj kialoj regis. Laŭ Borowik et al. (2013, 625–626), la esplorado ankaŭ

158 Milda Ališ auskienė

indikis ke la sociaj sekvoj de nekredo variis, sed tio kutime signifis rifuzon ĉeesti meson aŭ partopreni aliajn religiajn ritojn kiel ekzemple iĝi baptopatro, evitado de la uzo de religia lingvo kaj esti superstiĉa. La anoj de ateismo en CEE pli verŝajne estis junaj, edukitaj homoj, vivantaj en urbaj areoj - pli grandaj grandurboj - kaj pli verŝajne esti viroj ol virinoj. La enketo pri la datumoj de la Eŭropa Valora Studo gvidis Borowik et al. (2013) al la konkludo ke ekzistis signifaj diferencoj inter la partoj de la populacio deklarante nekredon je la CEE. Ĉi tio rilatas al la proprecoj de la kampo de religio en apartaj landoj. La observitaj komunaj oĝoj inter la analizitaj landoj manifestiĝas en la fakto ke la plimulto de nekredantoj havis neniujn dubojn pri la neekzisto de supernaturaj fortoj, kvankam la ŝablonoj por aparteno inter nekredantoj en CEE estis sufiĉe altaj, precipe en ortodoksaj landoj. Rusio, laŭ Borowik et al. (2013) havis la plej altan nombron da "malmolaj" ateistoj kaj la plej longan ateisman endoktrinigon kiu sekvis la Rev-olution. Estus malfacile, tamen, rilatigi la grandan nombron da "malmolaj" ateistoj al Komunismo ĉar ekzistis malsamaj periodoj kaj gradoj da perforta altrudo de ateismo sekvitaj per malsamaj reagoj de socioj (Tomka 1998; Zrinščak 1999, 2004 kiel citite en Borowik et al. al 2013, 634).

Borowik et al. (2013) finas ke konfesia homogeneco en CEE apogas religian viklecon dum pluropo kaj konkurado malfortigas religion kaj disponigas spacon por ateismo. Ili ankaŭ aldonas ke ekzistas ankoraŭ demando pri kiaj signifoj havis la etikedo de ateismo dum la komunista periodo (Borowik et al. 2013, 635). Ĉi tio povus esti nur strategio de supervivo en socia medio malamika kontraŭ religio. Fine, la aŭtoroj aldonas ke, malgraŭ la komunisma periodo, iuj sociaj procezoj en CEE-landoj moviĝas en la sama direkto kiel aliaj okcidentaj socioj.

La sociaj procezoj kiuj okazis en CEE estis la samaj kiel tiuj kiuj influis okcidentajn sociojn moviĝantajn de industria al postindustria socio. Kvankam manifestiĝante en malsama tempoperiodo, tiuj procezoj havis efikon al individua kaj publika vivo. Komunistaj socioj estis industriaj socioj, tuŝitaj de urbigo, raciigo kaj amasa edukado. Tiuj ĉi pro-cesoĝoj havis efikon al la loko kaj rolo de religio, krom la oficiala politiko malamika kontraŭ religio. Unu el la efikoj estis la formado de la socia movado de malreligio en socio. Campbell spuras la komencon de malreligio en okcidentaj socioj al antaŭindustria socio, aliflanke, kaj ĝa ŝanĝiĝi direkte al industria socio. Kiel li diras, senreligiaj manifestiĝoj en antaŭindustria socio estis elitisma fenomeno. Nereligiaj esprimoj komencis esti distribuitaj inter malsamaj sociaj klasoj en industria socio.

La apero de kontraŭreligiaj movadoj en la malfrua 19-a jarcento markis religian ŝanĝon en okcidentaj socioj kaj kompletigis la "demokratigon de la malreligio" (Campbell 1972, 4). Ĉi-lastaj transformoj de la kampo de religio en okcidenta socio malfermis terenon por diverseco de la esprimo de malreligio. Ĉu kiom tiuj konsideroj de Campbell povas esti aplikitaj al la analizo de malreligio en post-komunistaj landoj, nuntempe

kiel Centra kaj Orienta Eŭropo? En la sekva parto de ĉi tiu ĉapitro, ni aplikos sociohistorian analizon al la esprimoj de malreligio dum la Unua Respubliko de Litovio (1918–1939). Tiun parton sekvos analizo de malreligio dum la sovetia periodo (1945–1990) kaj la Dua Respubliko de Litovio (ekde 1990).

Liberpensuloj kaj ateistoj dum la periodo de la Unua Respubliko de Litovio (1918-1939)

La fino de la 19-a jarcento en Litovio estis markita de la malfortiĝanta potenco de la cara Rusio kaj pli milda politiko de religio, precipe rilatigante al la pozicio de la Romkatolika Eklezio en la lando. Tiuj ĉi procezoj estis sekvitaj per la apero de certa nivelo de religia libereco kaj la movado implikanta konstruadon de Romkatolika Eklezio-konstruaĵoj. Kiel historiistoj montras, en la periodo inter 1897 kaj 1914, estis 114 novaj preĝejoj konstruaĵoj starigitaj en la teritorio de Litovio. En 1897, ordono por lernantoj ekzameni la Ortodoksan Eklezion dum naciaj tagoj estis aboliita. Ordo malpermesanta la uzon de latinaj literoj estis aboliita en 1904 kaj malfermis la vojon al la eldonado de religia literaturo kaj periodaĵoj. La varmigo de la Car-reĝimo malfermis vojon por diversaj sociaj agadoj, religiaj kaj nereligiaj inkluzive (Streikus 2006a: 391).

La historio de Liberpensuloj kaj ateismo en Litovio devenas de la fino de la 19-a jarcento kaj la komenco de la 20-a jarcento. Jonas Ŝliūpas, kuracisto, advokato kaj publika figuro, estas ofte referita kiel unu el la unuaj kaj la ĉefaj liberpensuloj en la komenco de 20-ajarcenta Litovio (Mar-geris 1958, 75-77). Jonas Ŝliūpas komencis siajn publikajn agadojn kiel liberpensulo en 1884 kiam li aliĝis al la litova diasporo, kie li okupiĝis pri publikaj diskutoj pri Liberpensulo kaj scienco. En 1892 kaj 1893, la perioda Apszvieta (Lumigo) estis publikigita en Plymouth. Inter ĝiaj aŭtoroj estis Mykolas Kuprevičius, Jonas Basanavičius, Jonas Ŝliūpas kaj aliaj.

La unua socio de litovaj liberpensuloj estis establita en Minersville, Pensilvanio, en 1895; ĝi estis nomita Spindulys (Ray) sed dissolviĝis post tempeto sen multe da spuro de agadoj forlasitaj. La fondo de Lietuvių laisvamųjų susivienijimas (Litova Asocio de Liberpensuloj) en Broklino en 1900 fariĝis pli videbla. Ĝi nerekte gvidanto estis Jonas Ŝliūpas. En 1900 kaj 1901, la asocio eldonis la revuon Ateitis (Estonteco); ĝi poste subtenis ankaŭ la London-bazitan ĵurnalon Darbininkų balsas (Laborista Voĉo) kaj la Litovibazitan ĵurnalon Varpas (Sonorilo). La asocio havis 12 sekciojn kaj kelkcent membrojn kaj organizis ses ĝeneralajn kunvenojn. La asocio deklaris, ke ĝiaj membroj ne kredas je la neeraripovo de la Biblio, agnoskas la evoluteorion kaj subtenis la ideojn de socialismo. Ĉirkaŭ 1908, la asocio estis dissolvita, kaj en 1910, alia asocio, Lietuvių laisvamųjų sąjunga (Socio por Litovaj Liberpensuloj), estis establita. Ĝi ne estis sukcesa, kaj en 1918, Lietuvių laisvamųjų federacija (La Federacio de Litovaj Liberpensuloj) estis establita en

160 Milda Ališ auskienė

Ĉikago de Julius Mickevičius, Aleksas Ambrozevičius kaj aliaj. Ĝi havis 23 sekciojn kaj plurcent membrojn, eldonis la periodaĵon Kardas (Glavo) kaj organizis publikajn prelegojn kaj diskutojn. Ĝi estis dissolvita en 1922 post kiam ondo de kritiko de Komunismo kaj ateismo komenciĝis en Usono.

Post lia reveno al Litovio, Jonas Ŝliūpas daŭrigis siajn agadojn por antaŭenigi Liberpensojn. En 1923, kune kun aliaj samideanoj (Jonas Kairiūkštis, Ignas Protas, Karolis Valašinas kaj aliaj) li fondis Laisvamųjų etinė s kultūros draugija (la Etika Societo de Liberpensuloj) en urbo Šiauliai en Litovio; ĝi estis oficiale registrita en 1924. Tiu ĉi societo celis unuigi ĉiujn litovajn civitanojn, kiuj ĉesigis rilatojn kun iu ajn religia konfeso kaj eklezio. La aliaj celoj de la socio estis enkonduki komparan studon de la historio de religioj kaj etiko kaj la instruadon de evolucio en publikaj lernejoj, enkonduki burĝan geedziĝon, steriligon kaj kremacion kaj establi tombejojn por liberpensuloj. La celo de enkonduko de civila geedziĝo estis finfine atingita en 1938 post la adopto de nova Konstitucio. La socio havis 55 sekciojn en tuta Litovio. En 1933, ĝi komencis la publikigon de la periodaĵo Laisvoji mintis (Liberpensoj) kaj establis librotutikojn kaj tombejojn por liberpensuloj.

La fundamento de la Etika Societo de Liberpensuloj tuj estis renkontita kun kritiko de la domina Eklezio Romkatolika. La katolika pastraro kritikis la fakton ke "La esenco de Liberpensoj estas Ateismo, vivo sen dio kiu estas kovrita per la moderna scienca aŭro sed fakte tenas al la celoj de la Liberpensoj de la pasinta jarcento por detrui la bazaĵojn de kristana moralo. kaj religio" (Daulius 1936, 17). La kritikistoj de la socio agnoskis la fakton, ke la intereso pri Liberpensoj ankaŭ aperis kaj instituciigis en aliaj eŭropaj landoj.

Komparo inter Liberpensoj kaj ateismo kun la minaco de komunismo kaj bolŝevika potenco estis superrega argumento kontraŭ ĝiaj ideoj kaj la manieroj de ilia efektivigo. Samtempe, ĝi agnoskis la fakton, ke la socio ne havas rektajn ligojn al Moskvo.

En 1940, dum la unua sovetokupado, la socio daŭre estis aktiva, dum la agadoj de aliaj asocioj estis limigitaj, aŭ la societoj estis fermitaj. Kiam estis ŝajne ke la sovetianoj revenis en 1944, la socio estis dissolvita, kaj Ŝliūpas forlasis Litovion por Okcidenteŭropo.

Spuro de Liberpensoj ankaŭ estis lasita en la historio de la litova ŝtato kiel la unua persono kiu subskribis la Sendependecan Deklaracion-Leĝon en 1918, Dr. Jonas Basanavičius, akademiulo kaj kuracisto kaj la verkinto de diversaj eseoj en Apszvieta kaj pli posta Auszra (Tagiĝo), estis liberpensulo. La rezisto al la cara reĝimo kaj la nacia reviviĝo-movado donis ankaŭ impulson por la apero de la socialdemokrata movado, gvidata de Vincas Mickevičius-Kapsukas, kaj la naskiĝo de la komunista movado, gvidata de Zigmās Angarietis. Ambaŭ socipolitikaj movadoj poste estis marĝinigitaj per la ĉeftendenco de la naciisma, konservativa kaj aŭtoritata ideologio kiu transprenis la landon post la 1926-datita puĉo. Tuj post ĉi tiu evento, multaj maldekstraj politikistoj kaj publikaj aktivuloj estis arestitaj